שלמה עמינגער

אברהם בער גאָטלאָבער

אברהם גאָלדפאדען

ב. גאָרין

(י. גוידא)

די געשיכטע פון אידישען טהעאַטער

(צוויי טויזענט יאָהר טהעאַטער ביי אידען)

צווייטע פאַרגרעסערטע אויפלאַגע

אילוסטרירט

ערשטער באַנד

מאַקס נ. מייזעל

אידישער פאַרלאַג פאַר ליטעראַטור און ווייסענשאַפט

424 גרעניד סטריט, נ.י. יאָרק

1923

Copyright by B. Gorin
1918

Copyright by B. Gorin
1923

מיין ווייב און בעסטען חבר ליזע א מתנה.

די נעשיכטע פון אידישען טהעאטער איז דאס ערשטע און אייניציגע ווערק פון דעם מין אין אונזער ליטעראטור, און עס איז פערשפארט צו זאגען, אז אין אנדערע ליטעראטורען האט מען זעהר ווענig געשריבען ווענען דער אידישער ביהנע. דער אמת איז, אז די אידישע ביהנע איז נאך זעהר ווענig אויסגעפארשט געווארען און דאס וועניגע וואס איז אויף דעם פעלד געטהאן געווארען איז צפט נענומען אויף בארג. אין דעם דאזיגען ווערק האב איך זיך געשטעלט א כלל ניט צו פערלאזען זיך אויף ידיעות נענומען פון צווייטער האנד און ווי ווייט עס איז נאר מעגליך געווען האב איך אונטערזוכט די ערשטע קוואלען.

א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק האט זיך אין די לעצטע זיבען יאהר נעדרוקט אין דער פארם פון בעזונדערע אבהאנדלונגען און ארטיקלען אין פערשיידענע פערייאדישע אויסגאבען. די ערשטע עטליכע קאפיטלאך פון דעם ערשטען טהייל האבען זיך אין א משך פון פיער יאהר נערוקט אין דעם מאנאטליכען זשורנאל „צוקונפט". עטליכע קאפיטלאך פון דעם צווייטען טהייל האבען זיך נעדרוקט אין דער ווענטליכער צייטונג „אמעריקאנער" און בעזונדערע קאפיטלאך זיינען פערעפענטליכט נעווארן אין פערשיידענע צייטשריפטען. די נעשיכטע האט צוליעב דעם אננענומען מעהר דעם אינטימען כארעקטער פון ארטיקלען, ווי דעם קאלטען טאן פון דעם שטרענגען היסטאריקער, און אזוי ווי מיין זשאנר און טעמפעראמענט זיינען ניט פון א שרייבער פון נעשיכטע, האב איך דעם כארעקטער ניט נעווואלט ענדערן.

אויך צוליעב דעם וואס א היבשער טהייל פון דעם דאזיגען ווערק איז נעווארן נעדרוקט אין פערשיידענע צייטשריפטען, איז דאס אויסלעגען ניט ארויסגעקומען אזוי יונגפארם ווי איך האב נעוואלט.

הגם אמעריקא איז נעווארען די היים פון די סאמע וויכטיגע שעפער פון דער אידישער ביהנע, צייט דער נרונדשטיין פון אידישען טהעאטער איז נעלעגט נעווארען אין בוקארעסט, און איך בין מיט זיי אלעמען נעווען פערזענליך בעקאנט און נעקומען מיט זיי אין בעריהרונג, ווילט דאך די נעשיכטע זעהר פיעל נעליטען, ווען מען זאל מיר ניט קומען צו הילף מיט נויטיגע ידיעות און ערמאהרונגען. די גרעסטע הילף האט מיר געגעבען אברהם זלמן פרוידים, דער קאם פון דעם אידישען דעפארטמענט פון דער ניו יארקער פאבליק לייברערי און איך אייך? זיך אויסצודריקען איהם מיין טיפע דאנקבארקייט. אויך זעהר פיעל פערפליכטעט בין איך ליזער צוקערמאן און ישראל ווייס ב ל א ס, רעדיד ר' נעזן פו, די ערשטע שוישפיעלער און בייזיד האבען מיר פיעל נעהאלפען צו שריינטירען זיך אין דער פערפלאנטעטער תקופה פון דעם אידישען טהעאטער

אין בוקארעסט אוו די ערשטע יאהרעז אין רוסלאנד, ס תקופה, וואס האט שוין אננעגרי־
סע; א לעגענדארישעז כאראקטער.

ס בעזונדערעז דאנק קומט מארים הייגע, יעקב קאצמאז, יצחק ליבערסקי, מאקס
ראזענטהאל, נחום ראקאוו, משה ריכטער, סעם אדלער, בן עמי, לאזאר פריעד, שלמה נאל־
דינבורג, מארים מאשקאוויטש אוו שלמה פערלמוטער פאר די נויטיגע אויסקינפטע, וואס
זיי האבעז מיר נעגעבעז.

איך וויים ניט צי די רשימה פוז אידישעז רעפערטואר איז ארויסגעקומעז אזוי
פאלקאם וי איך האב געוואונשעז, נאר איך האב ניט געשפארט קיין מיה אוז צייט צו מא־
כעז א סדר אין דעם תהו ובהו צעטעל פוז די אידישע פיעסעז. וי שווער די דאזיגע אויפגאבע
איז געווען, קעז מעז זיך אנשטויסעז דערפוז, וואס די פערפאסערס נופא וייסעז ניט וואס פאר
א פיעסעז זיי האבעז אננעשריבעז אוז וועגעז כראנאלאגיע איז אבנערעדט. א סך שטיקער
זיינעז אויפגעפיהרט געווארעז אין פערשיידענע ערטער אוז פערשיידענע צייטעז אונטער
פערשיידענע נעמעז. אזוי למשל, איז "אטיינער'ס אפערעטע "נבריאל" בעקאנט אין רוס־
לאנד אונטער'ז נאמעז "חינקע אוז פינקע", ריכטער'ס "הערצעלע מיוחס" איז אין אמעריקא
געשפיעלט געווארעז אונטער'ז נאמעז "טייבעלע". אפט ווערעז ניט נאר די נעמעז פוז די
שטיקער נעענדערט, נאר אויך די נעמעז פוז די פערפאסערס פערבינדעז. אזוי, למשל, איז
נעדרוקט איז קראקא א שטיק "שלמה נארנעל" אוז דער נאמעז פוז דעם פערפאסער איז
אננעגעבעז "אטיינער. דאס שטיק איז אויפגעפיהרט געווארעז אין אמעריקא אוז האט נע־
הייסעז "הדסה" אוז דער פערפאסער איז נאר הורוויטש.

איך בין ניט זיכער צי ביי מיין נאנצער פארזיכטיגקייט איז מיר נעלונגעז אויסצר
מיידעז אזעלכע טעותים, דאס, דאכט זיך, וואלט אונטער אזעלכע אומשטענדעז נאר נעווען
אונמענליך, נאר ביי מיר איז קיין ספק ניט, אז נייגציג פראצענט אין דער רשימה איז ריין
אהז נרייזעז.

לכתחילה האב איך בדעה נעהאט אנצוגעבעז וי וייט מיר איז בעקאנט די קוועלעז,
פוז וואנעז א סך פיעסעז זיינעז נענומעז נעווארעז, אבער נאר ניך האב איך ארומנע־
זעהז, אז די אויפנאבע איז א צו שווערע, אוז עס וועט זיין נענוג אויפמערקזאם צו מאכעז,
אז נייגציג פראצענט פוז אידישעז רעפערטואר זיינעז איבערגעמאכט פוז פרעמדע פיעסעז.

דער מחבר.

אינהאלטם פערציכנים.

פארוואָרט — — — — — — — — — — — — — — — — זייט 5

ערשטער קאפיטעל: — טהעאטער אין ירושלים.
די אידישע אריסטאקראטיע אוז העלעניזם אין ירושלים. — הורדום בויט טהעאטערם אין ארץ ישראל. — פערזוך צו טוידטעז הורדום אין טהעאטער. — די תנאים זייענן נענעז טהעאטער. — קענינ אנריפא דער נרויסער אוז דער תנא שמעון. — פאר וואס דער ריינער אידישער נייסט אין נעווען נענעז אזא אונטער־האלטונג. — בעוואוסטער אידישער אקטיאר אין די צייטען פון נירון קיסר. — די דראמע „יציאת מצרים" פאר'ן חורבן. — — — — — — — — — — זייט 7

צווייטער קאפיטעל: — דער אנהויב פון פורים שפיעל.
דער אונטערנאנג פון טהעאטער ביי אלע פעלקער. — דער נייער סארט דראמע ביי אידען. — די ערשטע פארשטעלונגען פון פורים שפיעל דורכנעווייקט מיט אידישען בלוט אין 415. — ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך ענטוויקעלט. — דראמאטי־זירונג פון מגלת אסתר אין נייטעז יאהרהונדערט. — פאר וואס דאס פורים שפיעל האט זיך נית נעקענט ריכהרעז פון ארט. — פאר וואס פורים האט טעגליך נעמאכט פארשטעלונגען. — אידישע דראמאטורגען אין שפאניען. — ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. — משה חיים לוצאטא און זיינע דראמעז. — יאזע דע סילווא אין פארטוגאל. — קאמף פון רבנים נענעז אידישען טהעאטער אין איטאליען אין אכטצהנטען יאהרהונדערט. — אידישע טהעאטערס אין זיד אמעריקא אין 18טען יאהרהונדערט — — — — — — — — — — — — 19

דריטער קאפיטעל: — די עלטסטע אידישע פורים שפיעלס.
פורים שפיעלס אין מאמע לשון. — שפיל פון טב יעקליין נעשריבען אין 1598. — פורים שפיעלס פון דעם 17טען און אנהויב 18טען יאהרהונדערט. — אויסצינג פון בעקאנטסטען פורים שפיעל אוז פאר וואס מען האט עס פערבראנט אין פראנקפורט אם מאין. — ערנסטערע פורים שפיעלס. — וועד עס האט אין זיי נעשפיעלט. — דער איינפלום פון די פאכאנג פורים שפיעלס. — — — — — — — — — — 41

פיערטער קאפיטעל: — די ערשטע מאדערנע אידישע קאמעדיע.
די שייכות פון השכלה צו טהעאטער. — די דריי יסודות פון א טהעאטער. — אהרן וואלפסזאן אוז זיין קאמעדיע אין אידיש. — דער חדוש וואס פון דעם בערלינער חדר זאל נעלעגט ווערען דער נרונדשטיין פון אידישער דראמע. — דער מעות וואס שטיינשניידער האט נעמאכט. — דער שליטעל צו דייטשמעריש אין די שפעטערדינע אידישע שטיקער — — — — — — — — — — — — — — — 64

פינפטער קאפיטעל: — אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.
דער ערשטער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע. — די ערשטע דראמע פון א רוסישען אידען אויף דער רוסישער ביהנע. — רשעל — — — — — — 83

זעקסטער קאפיטעל: — ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד.
דר. שלמה עטינגער אוז זיין „סערקעלע". — זיין איינפלום אויף נאטלאבער. — ישראל אקסענפעלד אוז זיינע דראמאטישע ווערק. — די קאמעדיע אלס טיטעל צו קעמפען נענעז חסידיזם. — „די וווייבערשע קניפלאך". — „די טאקסע" פון מענדעלע מוכר ספרים — — — — — — — — — — — — — — — 89

זיבעטער קאַפּיטעל: — די ערשטע טהעאַטער פאַרשטעלונגען.
אין ווארשא זיינען געמאכט געווארען הכנות צו געבען פאַרשטעלונגען פון אידישע
שטיקער אין 1837. — פאר וואָס דער דאָזאָר איז אַרויסגעטראַטען מיט א מסירה.—
תלמידים פון ראבינער־שול גיבען אידישע פאַרשטעלונגען אין בערדיטשעוו אין די
פופציגער יאָהרען. — אַלערהעכסטער דאַנק פון קיסר. — א נייער מין אונטערהאַלטונג
אין די פופציגער יאָהרען.—די בראָדער זינגער.—מיניאַטורע פאַרשטעלונגען — 132

אכטער קאַפּיטעל: — דער גרינדער פון אידישען טהעאַטער.
דער איינפלוס פון סערקעלע אויף אברהם גאָלדפאדען און זיין ערשטע דראַמאַטישע
ווערק. — גאָטלאָבער וועקט אין גאָלדפאַדען'ען דעם פּאָעטישען געפיהל. פון א
לעהרער ווערט גאָלדפאַדען א סוחר און ענדיגט מיט א באַנקראָט. — אין אויסלאַנד
נעהמט זיך גאָלדפאַדען צו א צייטונג. — קומט אין רומעניען אין די אינטערעסען
פון א צייטונג און בעגעגענט זיך מיט ישראל גראָדנער. — די פּיאַסקאַ ביי זיין
ערשטען אַרויסטרעטען פאר א פּובליקום אין יאַסי. — ווי אַזוי גראָדנער קומט איהם
צו הילף — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 150

ניינטער קאַפּיטעל: — דער ווינקעלשטיין געלעגט.
גאָלדפאַדען מאכט גראָדנער'ן א פאַרשלאַג צו שפּיעלען גאַנצע שטיקער. — דאָס
ערשטע ווילדע שטיק. — גאָלדפאַדען מיט פּוטהאַלבען אַקטיאָרען. — די בהלה און
„די רעקרוטען". — די נע ונד קאָמפּאַניע לערנט זיך צו הויבען הקפות. — גאָלד־
פאַדען אין בוקארעסט. — וואו ער האָט אַקטיאָרען געזוכט. — מאַגולעסקאַ און צו־
קערמאַן טרעטען אריין אין זיין קאָמפּאַניע. — ווי אַזוי גאָלדפאַדען האָט געשריבען
„שמענדריק". — דער געדרוקטער „שמענדריק" פון 1875. — גראָדנער טרעט
אַרויס און גרינדעט א בעזונדערע קאָמפּאַניע אין יאַסי. — יוסף לאַטיינער אין
גראָדנער'ס קאָמפּאַניע. — די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. — משה
הורוויטש גרינדעט א קאָמפּאַניע. — די רוסיש־טערקישע מלחמה און דער גאָלדע־
נער מבול אין אידישען טהעאַטער — — — — — — — — — — — — — 167

צעהנטער קאַפּיטעל: — טהעאַטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאַנד.
די קעלער זינגער אין אדעס. — די ערשטע פאַרשטעלונגען אין רעמעסלעני קלוב.—
גאָלדפאַדען קומט נאָך דער מלחמה קיין אדעס און נעהמט מארינסקי טהעאַטער. —
כמעט אַלע שפּעטערדיגע שטערען זיינען שוין אויף דער ביהנע. — דער צעטיל פון
שפּיעלער וואַקסט זעהר שנעל. — די צויבערקראַפט פון דער ביהנע פאר די שפּיע־
לער. — דער גריכישער בעל הבית פון מארינסקי טהעאַטער שטופּט אַרויס גאָלד־
פאַדען'ען. — מאַגולעסקאַ מיט זיין קאָמפּאַניע אין אדעס. — די ערשטע אויפ־
פיהרונג פון „שולמית. — יוסף לערנער און ווי ער ענטפערט די פראַגע וועגען
בעסערע פּיעסען. — רש"י קאַצענעלענבויגען, מ. ל. ליליענבלום הויבען אן צו
שרייבען פאר'ן טהעאַטער. — לינעצקי קומט מיט א פּיעסע און האָט חרטה. — לער־
נער פעראייניגט זיך מיט נחום מאיר שייקעוויטש (שמ"ר). — מענדעלע מוכר
ספרים שרייבט דעם „פּריזיוו" פאר'ן אידישען טהעאַטער. — דער אידישער טהעאַ־
טער ווערט פערבאָטען אין רוסלאַנד. — אידישע קאָמפּאַניעס צוזייעט און צו־
שפּרייט. — די ערפאַהרונגען פון א אידישער טרופּע אין דייטשלאַנד. — אבשאַ־
צונג פון גאָלדפאַדען — — — — — — — — — — — — — — — — 204

ערשטער קאפיטעל.

טהעאטער אין ירושלים.

נאר די אלטע פארציטיגע וועלט האט פון קיין טהעאטער ניט געוואוסט, די דראמע איז איהר געווען אין גאנצען פרעמד. די גריכען זיינען געווען דאס ערשטע פאלק וואס האט געשאפען די דראמע. אין גריכענלאנד האט זיך די דראמע אנגעהויבען צו ענט־וויקלען מיט א יאהר דריטהאלבען טויזענד טוריק און דארטען האט זי דערגרייכט צו דער העכסטער מדרגה פון כאלקאמענהייט.

פון גריכענלאנד האט זיך די קונסט פון טהעאטער געגומען פערשפרייטען סיי צווישען די פעלקער, וואס עס האט בעצוואונגען און סיי צווישען זיינע בעצווינגער. אלעקסאנדער מוקדן האט א האלבע וועלט איינגענומען און אייגענפלאנצט דארטען די גריכישע קולטור. די רוימער האבען שפעטער זייער יאך אנגענטהאן די גריכען און האבען פון זייערע בעזיגטע איבערגענומען זייער קולטור.

ארץ ישראל האט אויך ניט געקאנט ווידערשטעהן דעם צויבער פון העלעניזם, און די אידישע אריסטאקראטיע איז געוואָרען דורכ־געדרונגען מיט'ן גריכישען גייסט. אין די לעצטע פאר הונדערט יאהר פאר'ן חורבן בית שני איז די אומגאנגס־שפראך צווישען די אידישע אריסטאקראטען געוואָרען גריכיש. יוסף, שמעון הצדיק'ס אייניקעל, האט בריוו געעפענט די טהויערען פון ירושלים פאר'ן גריכישען אויגפלוס. די קינדער פון יהודה האבען זיך אבגענעבען מיט אלערליי אלימפישע שפיעלען און די אידישע העלעניסטען האב־בען אפילו געפייערט דעם יום טוב לכבוד דעם גריכישען וויין־גאט דיאניסיאס, בעסער בעוואוסט אונטער דעם רוימישען נאמען באקכוס.

דער קעניג הורדוס האָט נעלאָזט בויען מהעאטערס אין ירושלים און מען האָט דאָרטען אויפגעפיהרט פרעמדע דראמען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז מהעאטער האָט זיך געווייזען ביי אידען כמעט אין דער זעלב גער צייט וואָס ביי אלע אנדערע פעלקער, א חוץ די גריכען. די מהעאטערס זיינען געשטיצט און אויסגעהאלטען געוואָרען פון דער מלוכה, ווי דער פאל איז געווען ביי אלע אנדערע פעלקער, און דאָך איז מהעאטער נעבל בעז א פרעמדע אינסטיטוציאָן ביי די פארצייטיגע אידען. א ן דער גאנצער אלטער אידישער ליטעראטור איז ניטא קיין סימן פון קיין דראמע.

אמת, געווייסע מאָדערנע אידישע געלעהרטע האָבען געפיהלט עפעס א מין נאציאָנאלע בושה פאר דעם עם הספר, פאר וואָס ער האָט גאָר ניט בייגעטראָגען צום אוצר פון דער וועלט דראמע און זיי האָבען זיך געקליגט צו דערווייזען, אז אויך אויף דעם פעלד האָט ער זיך אויסגעצייכענט און האָט דער וועלט געגעבען צוויי פון די גרעסטע דראמען : איוב און שיר השירים. עס איז אבער שווער אויסצופֿינ'ען, אז די דאָזיגע צוויי גרויסע ווערק האָבען א שייכות מיט דראמע.

די פרומע אידען האָבען געקוקט מיט שרעק און צאָרן אויף די דאָזיגע טעמפּלען פון קונסט. און ווי ווייט זייער שנאה צום מהעאטער האָט דערגרייכט קאָן מען זעהן "ערפון, וואָס עטליכע קנאים האָבען בעשלאָסען צו טו דעטן דעם קעניג הורדוס און מאכען א סוף פון דעם גריכישען איינפלוס. די קאָנספּיראציע איז געווען צו טויטטען הורדוס'ן אין מהעאטער בשעת מען האָט דאָרטען·געשפּיעלט. דער קעניג איז אבער ניט געקומען דעם טאָג צו דער פאָרשטעלונג, און פון דער פערשווערונג איז גאָר ניט געוואָרען. אויף עפעס אן אופן איז דאָס פובליקום אין מהעאטער געוואָר געוואָרען דערפון, און דער המון האָט זיך ארו פגעוואָרפען מיט א ווילדען כעס אויף די קאָנספּיראָטאָרס און האָט איינעם פון זיי צוריסען אין שטיקער.

און עס דארף גאָר קיין חדוש ניט זיין, פאר וואָס די פרומע אידען האָבען אזוי ביטער געקעמפּט קעגען מהעאטער. אין גריכענלאנד איז מהעאטער געבאָרען געוואָרען פון דער עבודה לכבוד

דעם גריכישען גאט דיאניסאס, דעם גאט פון וויין. יעדע פארשטע־
לונג א ז טהעאטער איז געווען אן עבודה זרה. אין טהעאטער איז
געשטאנען א סטאטוע פון דעם דאזיגען גאט און מען האט לכבוד
איהם געשפיעלט, פאר איהם וויין געגאסען און געמאכט אלערליי
געצענדינערשע צערעמאניעס. עס ווערט אין ערנסט ניט דערמאנט,
ווי מען האט זיך נוהג געווען אין די טהעאטערס, וואס הורדוס האט
געבויט; נאר עס דארף ניט זיין קיין ספק, אז אין די טהעאטערס
וואו מען האט געשפיעלט פאר אידישע בעזוכער א ז קיין סימן
פון געצענדינערייט ניט געווען.

אבער אויב מיר ווייסען ניט זיכער וועגען דעם עצם טהעאטער
אין ירושלים אין די צייטען פון דעם פערדארבענעם הורדוס, האבען
מיר מעהר ארער וועניגער א קלארען בעגריף וועגען דעם סארט
פארשטעלונגען אביסעל שפעטער. אזוי, למשל, געפינען מ ר, אז
דער תנא שמעון, וועלכער האט געלעבט אין דער צייט פון אגריפא
דעם גרויסען, האט געבראכט א קלאגע קעגען דעם קעניג, אז ער
פיהרט זיך ניט אויף, ווי אן אמת'ער פרומער איד דארף זיך אויפ־
פיהרען און מען טאר איהם דאריבער ניט אריינלאזען אין בית
המקדש. ווי עס זעהט אויס, איז דער הויפט חטא פון אגריפא בע־
שטאנען דערין, וואס ער האט בעזוכט טהעאטער.

אגריפא דער גרויסער איז געווען א מילדער מענש און ער האט
ניט בעטראכט שמעון'ס קלאגע אלס א מרידה במלכות. און וועז
זיין געגנער אל האט איהם איבערגעגעבען, וואס שמעון האט וועגען
איהם געזאגט, האט אגריפא געשיקט נאך איהם, און אזוי ווי דער
קעניג איז געווען אין טהעאטער בשעת יענער איז געקומען, האט
ער געהייסען, אז מען זאל איהם אריינפיהרען צו איהם און האט
איהם אנידערגעזעצט לעבען זיך און וועז די פארשטעלונג האט זיך
געענדיגט, האט איהם אגריפא געפרעגט:

— וואס אזוינס ווערט דא אין טהעאטער געטהאן, אז דאס
זאל זיין קעגען דער תורה?

שמעון האט אויף דעם גאר נ־ט געהאט צו ענטפערן און אגריפא
האט איהם געגעבען א קלייניע מתנה און אוועקגעשיקט איהם פון
זיך.

דערפון איז גרינג צו זעהן, אז ניט נאר איז ניט געווען קיין שמיץ עבודה זרה אין טהעאטער, נאר אפילו די פארשטעלונגען זיינען געווען אזוי אידיש אין גייסט, אז אפילו דער נרעסטער צדיק האט אין זיי ניט געפונען, וואס אויסצוברשרען.

נאר פון דער צווייטער זייט וויסען מיר, אז דער זעלביגער אנריפא דער גרויסער האט אויך נעבויט אנדערע טהעאטערס, צוויישען וועלכע זיינען אויך נעווען דער טהעאטער און דער אמפיטהעאטער אין בעריטוס, און ביים חנוכת הבית פון דעם אמפיטהעאטער האט ער נעלאזט ברענגען אהין ניט וועניגער ווי פיר־צעהן הונדערט פערברעכערס און מען האט זיי אויסגעשטעלט אין צוויי שורות, צו זיבען הונדערט אין א שורה און זיי האבען זיך איינע מיט די אנדערע געשלאגען אזוי לאנג, ביז אלע זיינען נעפאלען טוידט אויף דער גרויסער ביהנע.

און הגם דער אמפיטהעאטער האט נאר ניט צו טהאן מיט טהעאטער, איז אבער שטענדיג נעווען א גייסטיגע שייכות צווישען זיי, און וועז דער עולם האט נעפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס אגר פא האט פערשאפט ביים חנוכת הבית פון דעם אמפיטהעאטער, האט די דראמע אין טהעאטער ניט נעקענט שטעהן א סך הכער. און די פרומע אידען האבען נעקוקט מיט שרעק אויף אן אינסטיטוציאן, וואס פערשאפט אזא מין אונטערהאלטונג.

בכלל איז אידישקייט ניט נעווען מסוגל פאר קיין דראמע און קיין טהעאטער. א דראמע קאן ניט נעמאלט זיין אהן א קאליזיאן. און אין דער קלאסישער דראמע איז די קאליזיאן נעווען מיט'ן פאטום, מיט די נעטער, און אידען האבען קיין פאטום ניט נעהאט. אין מזל לישראל. די גריכישע נעטער זיינען נעווען שטארק און מעכטיג, און קענען זייער בעשלום האט דער מענש ניט נעקאנט נעהן: אבער די נעטער האבען ווייט ניט נעהאנדעלט מיט אמת און יושר, זיי זיינען נעווען זינדיג און פאלש און פערדארבען, און דער מענש דוקא איז ארו סנעטראטען פאר נערעכטינקייט. דער מענש האט פראטעסטירט קענען זייער שלעכטער האנדלונג און נעקעמפט נענען זיי, און ווייל די נעטער זיינען שטארקער, האט דער מענש

געמוזט פאלען. און דאס איז געווען די טראגעדיע פון דעם מענ־
שען.

און דאריבער האט ניט נאר טהעאטער נאר אויך די דראמע
אלס א צווייג פון ליטעראטור ניט געקאנט זיך אננעהמען צוויישען
אידען. מיר האבען געזעהן, ווי די אידישע פאעזיי האט פון דעם
גריכישען איינפלוס זעהר פיעל געווואונען. שיר השירים איז געשא־
פען געוואָרען, ווען דער העלעניזם האט זיך געמוסען פערשפרייטען
אין ירושלים. נאר די דראמע האט קיין אידישען מאנטעל בשום
אופן ניט געקאנט אנטהאן און איז געבליבען פרעמד דעם אלטען
אידישען נייסט. דער איד האט לחלוטין ניט געקאנט דערלאזען
דעם נעדאנק, אז גאט קאן האנדלען אונגערעכט און אז א בשר
ודם זאל קעמפען קעגען גאט. דער אידישער גאט איז שטענדיג און
אומעדום גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. און די פרומע אידען
האבען אויפ'ן טהעאטער ניט געקענט קוקען אנדערס, ווי אויף א
שקץ תשקצנו.

ווען מען רעדט וועגען דער שנאה פון די פארציייטיגע אידען
צום טהעאטער דארף מען נאך האבען אין זינען, אז אין דער צייט
ווען די גריכישע קולטור האט זיך אריינגעריסען אין ארץ ישראל
איז שוין די גריכישע דראמע ניט געשטאנען אויף יענער הויכקייט,
אויף וועלכע עס האבען איהר געשטעלט עסכילוס, סאפאקלעס און יו־
ריפידעס. באלד נאך דעם טוידט פון די דאזיגע דריי גרויסע גריכי־
שע דראמאטישע דיכטער, האט די דראמע שטארק אנגעהויבען צו
זינקען, און ארום דער צייט ווען טהעאטערס זיינען פערשפרייט
געוואָרען אין ארץ ישראל האט שוין רוים געבראכט די דראמע
צו אזא מדרגה, אז די ביהנע האט אפט דערמאנט א בית זנות.
דער נאנצער אידישער נייסט האט רעוואלטירט קעגען אזא אונ־
טערהאלטונג און איין תנא נאך דעם צווייטען, איין אמורא נאכ'ן
אנדערן האבען נעוואָרענט דעם עולם פון אזעלכע פערנגינגענס.

דער תלמוד אין טפרשים לאזען ניט דורך קיין געלעגנהייט
צו דערמאנען דעם אידען, ער זאל ווייכען פון טהעאטער און פון
צירק. אמאל אין דער מאָרם פון אן ערקלערונג, אמאל אין דער

פֿאַרם פון א רוהיגער בעטראכטונג און א מאָל אין דער פֿאַרם פון א בייזער קלאַפּ.

„פערפֿלוכט זאָלען זיין יענע, וואָס בעזוכען טהעאטער אַדער צירקען און פֿעראכטען אונזערע געזעצען"*)

אין תלמוד ירושלמי**) ווערט דערצעהלט, אז רבי נחוניא בן הקנה, א תנא וואָס האָט גאָלעבט אין דער צייט פון דעם חורבן בית שני פלעגט ביים ארויסגעהן פון בית המדרש מאכען א קורצע תפלה:

„מודה אני לפניך, ד" אלהי ואלהי אבותי, שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות, ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והן עמלים, אני שוקד והן שוקדים — אני עמל לירש גן עדן והן עמלים לבאר שחת."

(איך דאנק דיר, גאָט מיין גאָט און גאָט פון מיינע עלטערן, פֿאר וואָס דו האָסט מיין חלק געגעבען צוויישען די וואָס זיצען אין בית המדרש און אַן די שוהלען, און דו האָסט ניט געגעבען מיין חלק צוויישען די, וואָס זיצען אין טהעאטערס און צירקען. איך בעט מיה זיך און זיי בעמיהען זיך, איך פֿאַדער זיך און זיי פֿאַדערן זיך— איך בעמיה זיך צו ירש'ענען דעם גן עדן, און זיי בעמיהען זיך פֿאר'ן גרוב פון פערדאַרבונג).

עס וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאָגען, אז דער איינציגער טעם, פֿאר וואָס טהעאטער איז אזוי געווען פערהאסט איז געווען צוליעב עבודה זרה און אויסגעלאסענהייט. עס איז אמת, אז די ליבעראלע פֿארשטעהער פון פֿאלק האָבען נאָר געהאט קעגען טהעאטער, ווייל ער איז געווען פערמישט מיט עבודה זרה, און וועז א טהעאטער איז דערפון ריין האָבען זיי ניט געזעהן קיין שום אורזאך, פֿאר וואָס א איד זאָל זיך ניט טאָרען ערלויבען אזא פערגניגען. אזא, למשל, איז געווען איינער פון די גרעסטע תנאים רבי

---

*) עבודה זרה, י"ח, ב.

**) ברכות, כט, ב. עס איז מערקווירדיג, וואָס די זעלביגע תפלה ווערט איבערגעגעבען אין תלמוד בבלי (ברכות כ"ח) מיט אַן אנדער נוסח, טהעאטער און צירק איז דאָרטען ארויסגעלאָזט.

מאיר. אבער אזעלכע ווי ער זיינען געווען וועניג. די אנדערע האבען געהאט גאר אן אנדער מיינונג. פאר זיי איז קיין אונטער־שייד געווען, צו טהעאטער איז פערבונדען מיט געצענדיענערייי צו ניט און זיי האבען אונטער אלע אומשטענדען פערבאטען טהעאטער צווישען אידען. דאס זעהען מיר פון א פלוגתא צווישען רבי מאיר און די חכמים:

„תנו רבנן: אין הולכים לטרטיות ולקרקסיות מפני שמזבלין שם זיבול לעבודת כוכבים, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מקום שמזבלין אסור, מפני חשד עבודת כוכבים ומקום שאין מזבלין שם אסור מפני מושב לצים."

מען טאר ניט געהן אין טהעאטערס און צירקען, ווייל מען איז דארטען מקריב צו די געצעלן, אזוי זאגט רבי מאיר. און די חכמים זאגען: דארטען וואו מען איז מקריב צו די געצעלן טאר מען ניט צוליעב א חשד פון עבודה זרה, און דארטען וואו מען איז ניט מקריב צו די געצעלן טאר מען ניט צוליעב מושב לצים.

עס איז ניט דוקא דער „מושב לצים" וואס האט געמאכט די חכמים צו דענקען, אז די אונטערהאלטונג אין א טהעאטער איז ניט פאר אידען. וועז דער דאזיגער פסוק זאל אין תהלים ניט זיין, וואלט מען געפונען אן אנדער אויסדרוק אין די אלטע שריפטען צו אסר'ן דעם טהעאטער. און טאקי אין מדרש איכה רבתי געפינען מיר:

רבי אבא בר כהנא פתח: „לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז", אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבון העולמים, מימי לא נכנסתי בבתי טיאטראות ובתי קרקסאות של אומות העולם ושחקתי עמהם ואעלוז.

דאס הייסט, רבי אבא בר כהנא האט אנגעהויבען: דער נביא ירמיהו האט געזאגט: „איך בין ניט געזעסען אין דעם קרייז פון לוסטיגע און געפרעהט זיך", רופט זיך אב די כנסת ישראל צו גאט ברוך הוא: בעשעפער פון די וועלטען, איך בין קיין מאל ניט געגאנגען אין די טהעאטערס און צירקען פון די אומות העולם און נעפרעהט זיך מיט זיי.

און מען דארף כלל וכלל ניט האבען קיין פסוקים, וואס זאלען

דערמאָנען עפּעס לצנות אדער לוסטיגקייט, אז מען זאָל אויף זיי אָנהענגען טהעאטער און צירק. אָט האָט זיך דאָך געקליבט יונתן בן עוזיאל צו פערטייטשען דעם פסוק: „ארור אתה בבואך" אין זיין תרגום אזוי: ליטין אתון במעלכון לבתי תאטרוניכון וקורקסתכון למבטלא פתגמי אורייתא. דאָס הייסט פערפֿלוכט זאָלט איהר ווערען, ווען איהר געהט אין אייערע טהעאטערס און צירקען און זייט מבטל פון דער תורה.

נאָך אזעלכע ווארנונגען געגען טהעאטער זיינען צושפּרייט איבער די אלטע אידישע שריפטען פון דער צייט פון תלמוד און מדרש, און ווי דער מנהג איז געווען ביי די חכמים, איז דאָס שטענדיג אויסגע'דרש'ענט פון עפּעס א פסוק, נאָר די פסוקים האָבען נאָר ניט צו טהאָן מיט'ן טהעאטער. דאָס האָט דער אידישער גייסט ניט געקאָנט דולדען קיין טהעאטער, דער זעלביגער גייסט וואָס האָט זיך אויסגעדריקט דורך די ליפּען פון די חכמים, אז דער וואָס געהט אין ווע און זאָגט, „ווי שעהן איז דער בוים", פערדיענט ער דערפּאר דעם טוידט. די פאדערונגען פון די אידען אונטער דעם שווערען יאָך פון די רוימער פּאר און נאָכ'ן חורבן זיינען געווען קעגענגעזעצט צו די פאדערונגען פון דעם פאלק וואָס האָט זיי בעצוואונגען. דער רוימער האָט געפאדערט „ברויט און ספּעקטאקל" און דער איד האָט געזוכט נאָר עולם הבא. דער רוימער האָט געוואלט לעבען א גוטען טאג, און דער איד האָט זיך אבגעזאָגט פון יעדער הנאה פון דער וועלט.

מען פערשפּארט דאריבער צו זוכען אידישע דראמע אויפ'ן אידישען באדען אין די אלטע צייטען. דער טהעאטער איז געווען און געבליבען אין יענע צייטען א פרעמדע פלאנץ צווישען אידען און האָט זיך ביי זיי ניט אנגענומען.

אבער דאָס הייסט בשום אופן ניט, אז אידען האָבען זיך לחלוטין אבגעזאָגט פון דער דאָזיגער קונסט. די אידישע העלענים־טען זיינען געווען פערקאָכט אין טהעאטער און עס דארף קיין שום צווייפעל ניט זיין, אז פיעל אידישע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט דער גריכישער אדער רוימישער קולטור, האָבען אבגענעבען זייערע קרעפטען צום טהעאטער און צו דער

דראמע. אויפ'ן אידישען באדען האבען זיי ניט געקאנט שאפען, די אידישע אטמאספערע האט זיי געדריקט. האבען זיי געארבייט אויף א פרעמדען באדען. א יאהר הונדערט און פופציג פאר דער נייער צייטרעכנונג האט א אידישער העלעניסט, דער דיכטער עזעק עלאם אנגעשריבען א דראמע „יציאת מצרים" אין גריכיש נאך דעם מום־טער פון יוריפידעס. וואהרשיינלך, האבען אויך אנדערע אידישע דיכטער געשריבען אין יענע צייטען דראמען אין גריכיש אדער רוי־מיש, נאר פון זיי איז גאר ניט געבליבען. אויך אזעלכע דראמען איז ניט נעווען קיין אפוטרופס, וואס זאל זיי אבהיטען דורך די לאנגע, פינסטערע יאהר הונדערטע פון דעם שווערען גלות. דאס אידישע פאלק האט אויך זיי נעקוקט ווי אויף ממזרים און האט פון זיי ניט געוואלט וויסען. עס איז דאריבער א גרויסער חדוש, ווי אזוי צו אונז האבען יא דערגרייכט עטלעכע פראגמענטען, פיצלאך פון אזעלכע ווערק. און „יציאת מצרים" איז די איינציגע אידישע דראמע פון יענער צייט אין גריכיש, פון וועלכער עס זיינען געבליבען עטליכע פראגמענטען.

די פערזאנען פון יציאת מצרים זיינען:

משה
צפורה
חום
ראנועל
נאט פון דעם סנה
שליח
קונדשאפטער.

אין דעם ערשטען פראגמענט דערצעהלט משה, ווי יעקב איז אריין אין מצרים מיט זיבעציג נפשות און ווען די פרעהם האבען דערזעהן ווי דער אידישער שטאם ווערט פערמעהרט אין א גרויסער צאהל, האט מען זיי נעצוואונגען צו בויען גרויסע שטעדט און טהורעמס פאר די מצרים. און זייערע קינדער האט מען געווארפען אין טייך. זיין מוטער האט איהם דריי חדשים בעהאלטען. נאר דאס איז ניט געבליבען קיין סוד און זי האט איהם איינגעוויקעלט אין קליידער און אוועקגעזעצט איהם ביים ברעג טייך.

מרים איז געשטאנען פון דער ווייטענס און ווען פרעה'ס טאכטער האט דאס קינד געפונען, האט זי זיך ארויסגערופען צו ברענגען פאר איהם אן אם. ער האט זיך ערצוינגען ביים קענען אין פאלאץ און ווען ער איז איין טאג ארויס און דערזעהן, ווי א מצרי האט געשלאגען א אידען האט ער איהם דער'הרג'עט און פארשארט און צוליעב דעם האט ער געמוזט אנטלויפען אין דער מדבר.

אין א צווייטען פראנמענט דערצעהלט משה ראגועלן א חלום, וואס ער האט גע'יעהן.

מ ש ה *)

אויף בערגעשפיצע זאה איך איינעם האהען טהראן,
דער ביז צום הימל רייכטע; אונד עם זאס אויף איהם
איין מאן, ענטשפראסען וואהל דעם עדעלסטען געשלעכט;
איין דיאדעם אויף זיינעם הויפט אונד אין דער האנד,
דער לינקען, דער געוואלטיגער סצעפטער, ווינקענד מיר
מיט זיינער רעכטען; אונד איך שטאנד איצט פאר דעם טהראן.
דא רייכט ער מיר דען סצעפטער דאר, אונד אויף דען טהראן
בעפאל ער מיר צו שטייגען, דען ער זעלבסט פערלים.
מיר נעבענד אויף זיין קעניגליכעם דיאדעם.
דאנויף ערבליקטע איך דער ערדע רונדונג נאנץ,
צוגליך דער ערדע טיעפען און דעם הימעלם העה'ן,
אונד פלעצליך פיעל דער שטערנע שאאר צו פוסען מיר.
אונד אלע צעהלט איך זיא, אונד מיך אומגאב עם דא
וויא פאן דען שטערבליכען איין קריעגעסלאנער: דא
ערוואכט איך אוים דעם שלאף, די ברוסט פאן פורכט בעוועגט.

ד א ג ו ע ל.

א. פרעמדלינג, הערליכעם האט גאט דיר אנגעצייגט:
א. מעכט איך לעבען נאך, וועז זאלבעם לאאם דיך טרעפט!
אומשטורצען נעמליך ווירסט דו אייגען גראסען טהראן,
אונד בויט' אויסטהייליגן, אונד דער פעלקער פיהרער זיין.

*) איבערזעצט אין דייטש פון ל. מ. פוליפסאן, 1830.

דאס דו געזעהן בעוואהנטער ערדע רונדונג גאנץ,
וואס א ו נ ט ע ר גאטעס הימעל ווייט אונד א י ב ע ר
איהם:
דו ווירסט, וואס איזט פאריבערגינג אונד נאהט, ערשוין.
אין א דריטען פראגמענט איז דער דיאלאג צווישען משה און
נאט, וועו ער דערזעהט דעם דארן. משה זאגט זיך אב צו נעהן
צו פרעה אונטער דעם אויסרייד, אז ער איז א כבד פה און נאט
ווייזט איהם דעם נם מיט'ן שטעקען און מיט דער האנד. נאט
זאגט איהם פון דארן וועגען די עשרה מכות.
נאך א קלייגער פראגמענט איז די בשורה, וואס א שליח
ברענגט, אז די מצריים האבען זיך דערטרונקען אין ים.
אין די צייטען פון נירון קיסר האט אין רוים נע'שמ'ט אן אי־
דישער אקטיאר מיט'ן נאמען אליטיראס, וועלכער איז געווען דער
ליעבלינג ביים קעניג און קעניגין. דער היסטאריקער יאזעפוס
דערצעהלט, אז וועו ער איז אנגעקומען א נעפאנגענער אין פעטוא־לי,
איז אליטיראס נעווארען זיין מליץ יושר, דורך איהם האט ער זיין
פרייהייט נעקריגען און ער האט איהם פארנעשטעלט פאר דער קע־
ניגין פאפפא.
עזעקיעלאס מיט זיין דראמע אין נריכיש און אליטיראס מיט
זיין שפיעלען אין ליטיניש וווייזען דייטליך נענוג, אז אידישע
קרעפטען האבען זיך אבגענעבען מיט טהעאטער און דראמע און
האבען זיך אויסגעצייכענט אין דער דאזיגער קונסט, נאר אזוי
ווי אויפ'ן אידישען באדען האבען זיי קיין פלאץ ניט נעהאט,
האבען זיי נעמוזט זוכען פרעמדע פעלדער. און דערפון דארף מען
אויך פערשטעהן, אז די ווארנונגען און אסורים און קללות פון די
חכמים האבען ניט נעווירקט אויף אלע אידען. אין טהעאטער זיי־
נען נענאנגען ניט נאר די אידישע העלעניסטען נאר אויך אזעלכע
וואס האבען פון דער נריכישער אדער רוימישער קולטור נאר ניט
נעווואוסט. מאמסען דערצעהלט, אז לכבוד די נרויסע רוימישע ימים
טובים פלענט יולים צעזאר לאזען איבערזעצען ליטיניש און
נריכישע דראמען אין אנדערע שפראכען פאר די פעלקער, וואס
זיינען נעווען אונטער איהם, און עס איז מעהר ווי ווארשיינליך

אז מען האָט זיי אויך איבערזעצט אין העברעאיש און געשפּיעלט פאר יענע אידען וואָס האָבען ניט פערשטאַנען די שפּראַך פון זייערע אונטערדריקער, הגם די אומגאַנגס שפּראַך צו יענער צייט אין ארץ ישראל איז שוין ניט געווען דער לשון פון די נביאים.

בכלל אבער וועט ניט זיין געזינדיגט געגען דעם אמת צו זאגען, אז סיי אין דער צייט פון די נביאים און סיי אין דער צייט פון די תנאים האָבען אידען קיין אייגענע דראמע ניט געהאט.

צוויישער קאפיטעל.

דער אָנהויב פון פּורים שפּיעל.

מיט'ן חורבן ירושלים איז אונטערגענאנגען דער טהעאטער, וואָס איז אויסגעהאלטען געוואָרען פון די אידישע מלכים מיט העלעניסטישע נייגונגען אין ארץ ישראל. דער פרעמדער פּלאנץ איז אָבגעשטארבען צוזאמען מיט די דאָזיגע מלכים, און דער בי־טערער גלות איז געווים ניט געווען מסוגל פּאר אזא אונטערהאל־טונג ווי טהעאטער.

און אויב אין דער צייט וואָס אידען זיינען געווען אויף זיי־ער איינענעם לאנד איז טהעאטער געווען פערבאָטען צוליעב א חשש פון עבירה זרה אָדער מושב לצים, איז ער נאָכ'ן חורבן ירושלים געוואָרען שׂרהאסט ביי יעדען אידען, וואָס האָט געהאט נאָהענט צום הארצען דעם גורל פון זיין פּאָלק. דער דורכשניטליכער איד האָט ניט געקענט מאכען קיין אונטערשייד צווישען טהעאטער און אמפיטהעאטער. ביי איהם האָבען זיי ביידע געהאט איין פּנים און עס האָט איהם שׂראַרפט שוידערען פון דער עראינערונג וועגען דער נוואָלדינער גרויסער צאָהל אונגליקליכע בריידער זיינע, וואָס זיינען געפאלען אויף דער בלוט־פערגאָסענער ביהנע פון דעם אמ־פיטהעאטער, וואו די בעסטע קינדער פון דעם אידישען פּאָלק זיינען געצוואונגען געווען פון די רוימער ארויסצוטרעטען אלס גלאַדיאַטאָרס און שניידען אייגער דעם צווייטען דאָם האלז.

נאָר וען אפילו דער בעגריף וועגען טהעאטער און אמפי־טהעאטער האָט זיך ניט אויסגעמישט, האָבען די אידען איצט קיין גוט הארץ ניט געקענט האָבען צום טהעאטער, וועלכער איז אין די ערשטע הונדערטער יאָהרען נאָכ'ן חורבן נאָך טיעפער געזונקען. מען האָט אויף דער ביהנע געמאכט המצאות איבער אידען און גע־

שפּאָט פון זיי. עטלעכע ביישפּיעלס פון דעם דאָזיגען שפּאָט וועלן איבערגענעבען אין דער נמרא. אזוי גיט איבער אבהו, וועלכער איז געווען וועלטליכער ווי די אנדערע אמוראים פון זיין צייט און האָט דאריבער נעוואוסט וואָס עס טהוט זיך אויף יענער זייט פון די ד' אמות של הלכה, ווי מען מאכט חוזק פון אידען און זייערע אינסטיטוציאָנען: מען פיהרט ארויף אויף דער ביהנע אין טהעאטער א קעמעל אין טרויער און עס הויבט זיך אָן אזא מין דיאלאָג:

— פאר וואָס איז דער קעמעל אין טרויער?

— ווייל די אידען היטען שמיטה און זיי זיינען אפילו ניט קריגען קיין קרייטיכער צום עסען און זיי זיינען דאריבער נעצוואונגען צו עסען שטעכערלאך. און דער קעמעל טרויערט, ווייל זיי נעהמען אוועק זיין שפּייז.

אדער עס קומט אריין מאָמום (דער קאָמעדיאנט) מיט אן אבגענאלטען קאָפּ, א סימן פון אבלות און עס קומט פאר אזא דיאלאָג:

— פאר וואָס איז מאָמום אין טרויער?

— ווייל אויל איז טייער.

— און פאר וואָס איז אויל טייער?

— צוליעב די אידען. זיי פערברויכען שבת אלץ, וואָס זיי האָבען פערדיענט דורך דער וואָך. עס בליבט זיי אפילו ניט קיין שפּענדעל אבצוקאָכען א מאָלציט. און זיי מוזען דאריבער פערברענען זייערע בעטען צו האָבען מיט וואָס צו קאָכען. און אָהן בעטען שלאָפען זיי אויף דער ערד און וואלגערען זיך אין שמוץ. און כדי ניט צו זיין אונרויין, ברויכען זיי א סך אויל, און דאריבער איז אויל אזוי טייער.

איבריגענס, ארום דער צייט האָט שוין די דראמע ביי די אומות העולם אנגעהויבען צו גוסס'ן, און ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג איז די אלטע דראמע, דאָס הייסט די גריכישע, וואָס איז איבערגענאנגען צו די רוימער, געשטאַרבען מיט א נאטירליכען טוידט. ביי די קריסטליכע נייסטליכע איז זי נעווען גראָר אזוי טרפה, ווי ביי די אידישע

חכמים, נאָר איהר טוידט איז ניט נעקומען פון זייערע הענד. זייערע איסורים וואָלטען וועניג נעהאָלפען, נאָר די קלאָסישע דראמע אפילו אין איהר סאמע נעזונקענעם צושטאנד האָט ניט נעקענט אויסהאַלטען די קאַנקורענץ מיט'ן רוימישען אמפיטהעאטער און היפּאָדראָם. אין רוים איז די קלאָסישע דראמע נעקומען צו קבורה, און הויך איז נעווען דאָס בערנע, וואָס מען האָט אויף איהר אויפנעשאָטען. צירקען זיינען נאָך פערפּיבען פיעל לענגער, אבער טהעאטער איז אין נאנצען אונטערנענאנגען. און אין דעם לאנגען משך פון פינף הונדערט יאָהר, דאָס הייסט פון דעם פינפטען ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט איז אין קיין לאנד ביי קיין פאָלק ניט נעבליבען ניט נאָר קיין שפּור פון קיין דראמע נאָר פון קיין שום סאָרט טהעאטראָלישע פּאָרשטעלונגען.

אן אויסנאהם אין יענער צייט האָבען דוקא נעמאכט די אידען. ארום דעם פינפטען יאהרהונדערט און אפשר נאָך פריהער האָט זיך נעננומען וווייזען ביי אידען א נייע סאָרט דראמע, וואָס דאָרף בעצייכענט ווערען מיט'ן נאָמען פּורים שפּיעל.

דער אָנהויב פון דעם פּורים שפּיעל איז א סך עלטער, ווי מען איז נעוואוינט צו דענקען. בכלל האָט מען וועגען דער א דישער דראמע וועניג נעשריבען, און דער אָנהויב איז נאָך לחלוטין ניט אויסנעפּאָרשט. די עטליכע אידישע נעלעהרטע, וואָס האָבען נעשענקט אויפמערקזאמקייט דער אידישער דראמע וווייזען נעוואוינליך, אז איהר נעבורט איז פּאַרנעקומען א'ן דעם ניינטען אָדער צעהנטען יאהרהונדערט. נאָך אנדערע זעהען ניט קיין שפּור פון אידישער דראמע ביז'ן רענעסאנס. אבער דאָס איז ניט אין נאנצען ריכטיג. דער אָנהויב פון א דראמע איז ניט וועז פּאַרטיגע שטיקער ווערען אויפנעפיהרט, נאָר וועז מען הויבט זיי אָן צו שאפען. דער אָנהויב פון דער נריכישער דראמע איז ניט וועז עסכילום. דער ערשטער פון די דריי נרעסטע נריכישע דראמאטישע דיכטער האָט אָננעהויבען צו שאפען זיינע טראַנעדיעס: אויך ניט וועז טהעספּים, דער פאָטער פון דער נריכ שער דראמע האָט אָננעהויבען ארומצופאָהרען איבער'ן לאנד מיט זיין וואָנען, וועלכער האָט איהם נעריינט אלס א ביהנע אוז וואו ער האָט נעשפּילט זיינע

האמעטנע פּארשטעלונגען. די גריכישע דראמע הויבט זיך אָן כּמו דעם כּאָר, וואָס האָט נעטאַנצט און געזונגען לכבוד דעם גאָט פון ווייַן וועָן די גריכישע כּהנים האָבען איהם קרבנות געבראכט און דערצעהלט דעם עולם זייַנע גרויסע שבחים, און פון די וועָרטלאך און המצאות וואָס זייַנען דערבּיי נעמאכט געוואָרען פון דעם פּובליקום. און וועָן מיר בעטראכטען דעם נייַען סאָרט דראמע פון דעם שטאַנדפּונקט, מוזען מיר קומען צום שלום, אז דאָס פּורים שפּיעל איז כּמעט אזוי אלט ווי דער גלות.

דאָס פּורים שפּיעל, א קינד פון גלות, געבּאָרען אין בּית המדרש אָדער אויפ'ן שוהל־הויף און געצערטעלט פון פּרומע אידען, האָט שוין אין אַנהויב פון דעם פּינפּטען יאהרהונדערט נעצאהלט א שווערען פּרייז און איז דורכגעווייקט געוואָרען מ ט אידישען בלוט. נע'רודפּ'ט, נעשטיקט, געוואָרגען פון אלע זייטען. האָט דער גלות איד אנגענומען די כּלי זין פון דעם שוואכען און האָט זיך אבגערעכענט מיט זיינע שונאים דערמיט, וואָס ער האָט פון זיי חוזק געמאכט אונטער די אויגען. די געלעגענהייט דערצו האָט ער נעהאט אין דעם אייניציגען טאָג פון יאָהר, וועָן ער האָט געפּייערט זיין גרויסען נצחון איבער זיין גרעסטען שונא — המן. עמלק'ס אייניקעל א־ז געווען די פערקערפּערונג פון אלע אידישע שונאים און אז מען האָט זיך מיט איהם גערעכענט, פון איהם חוזק געמאכט, האָט מען נעפּיהלט, אז דאָס איז א נקמה אָן אלע שונאים.

די מגלה וואָס מען האָט נעלייענט אין שוהל, האָט ניט נעגעבען קיין נעלעגענהייט פּאר מאכען חוזק. די מגלה אליין איז צו ערנסט, די שוהל צו הייליג דערפּאר. האָט מען דעם טאָג פון פּורים דעם שוהל־הויף פּערוואַנדעלט אין א טהעאטער און דאָרטען געמאכט א גולם פון המן'ען און געשטעלט פּאר איהם א תל ה. די אידען האָבען זיך ארומגעשטעלט ארום, און וועָר עס האָט געקאָכט, האָט נעמאכט א וויץ, געזאָגט א המצאה, ארויסגעשפּרונגען מיט א קאטאַווען, און וועָן דער שפּאס האָט זיך אויסגענומען, האָט מען דעם גולם פערברענט צוזאמען מיט דער תליה. צו דאָס איז געווען א צופאל, צו אָן אייַנפאל פון א וויצלינג. דער גולם

מיט דער תליה האט אנגענומען די פארם פון א צלם, און דאס האט ארויסגערופען א שארפען פראטעסט פון די קריסטליכע שכנ ם. זיי האבען זיך געקלאגט, אז אידען שפאטען פון זייער אמונה. אימ־פעראטאר טהעאדאסיוס דער צווייטער האט ארויסגעגעבען א בע־פעהל, אז אידען זאלען זיך ניט ערלויבען צו מאכען אזא פורים שפיעל און ערקלערט א שטראף פאר די וואס וועלען דערויף עובר זיין. אבער ניט דער בעפעהל און ניט די שטראף זיינען געווען בכח אבצושטעלען אזא שפיעל. די אידען האבען זיך געמאכט ניט וויסענדיג, און דער כעם פון די קריסטליכע שכנים איז געוואק־סען. אין דעם סירישען שטעדטיל אימנעסטאר, ניט ווייט פון אנ־טיאך, וואו די אידען האבען זיך לוסטיג געמאכט איבער א גולם פון המן אוף דער תליה, האבען די קריסטען געמאכט א בלבול, אז די אידען האבען אויפגעהאנגען א קריסטליכען בחור אין דער פארם פון א שתי וערב און פערשמיסען איהם אויף טויט. פיעל אידען זיינען שוער בעשטראפט געוואָרען דערפאר, און אין אנ־טיאך האבען די קריסטען נקמה גענומען פון די אידען און פער־טר בען זיי פון די בתי מדרשים. דאס איז געווען אין דעם יאהר 415.

ווי פרימיטיוו, ווי האמעטנע אזא שפיעל איז ניט געווען, קען מען שוין אין דעם זעהן א גאנצע האנדלונג, א גאנצע פארשטעלונג, און מען דארף ניט קיין סך חקירות צו ציהען דעם שלום, אז דאס דאזיגע שפיעל איז פיעל נעהענטער צו כאמעדיע, ווי די ערשטע וויצען און פזמונים לכבוד דעם גריכישען גאט דיאניסאס, וועלכע רעכענען זיך פאר'ן אנהויב פון דער אלטער גריכישער דראמע.

מען קען זיך גרינג פארשטעלען, ווי אזוי דאס פורים שפיעל האט זיך גענומען ענטוויקלען. די וויצען און המצאות, וואס זיינען נעמאכט געוואָרען ארום דער תליה, זיינען לכתחילה ארויסגעזאגט געוואָרען ניט נעטראכטערהייד. יעדער האט נעזאגט, וואס איהם איז איינגעפאלען. די געלונגענע וויצען, די בעסערע המצאות זיינען געבליבען אין זכרון און וואס א יאחר שפעטער זיינען זיי געוואָ־רען אלץ מעהר בעקאנט און אלץ מעהר געוואקסען, אוו עס האט זיך אויסגעארבייט א נעוויסער נוסח. דערביי איז שוין נעווען גרינג

איינצופיהרען אן ארדענונג, אז איינער זאל דעם צווייטען ניט ארײנפאלען אין די רייד. איינער האט נעזאגט און דער אנדערער האט נעענטפערט און דאם איז שוין אן אמת'ער דיאלאג, וואם ציהט זיין זאפט פון דעם פאלקס הומאר.

די וווייטערדינע ענטוויקלונג פון דעם דאזיגען שפיעל איז צוגענאנגען זעהר, זעהר לאנגזאם, וויל ווען מיר בענעגענען אין דעם נייגטען יאהרהונדערט שוין א פארטיג פורים שפיעל, א פארם נעזומען פון דער געשיכטע אחשורש, זעהען מיר ווידער, אז די הויפט פערזאן איז א מאנעקען פון המן, וועלכען מען פערברענט אויף א שייטערהויפען, און די פערזאמלטע טאנצען ארום איהם און זינגען און פרעהען זיך מיט המנ'ס מפלה.

אויף אזא אופן האט דאם פורים שפיעל אין א קיימא לן פון פיינע עטליכע הונדערט יאהר קיין גרויסען פארטשריט ניט געמאכט, און עם האט זיך נאר אויסגעארבייט אנשטאט צופעליגע וויצען און המצאות א בעשט־מטע פארם און א געוויסער נוסח. און קיין וואונדער ניט. ווי שוין אויבען דערמאנט איז די צייט פון דעם פינפטען ביז דעם צהנטען יאהרהונדערט ניט געווען מסוגל פאר דראמע. און אידען זיינען אפשר געווען די אייניגע ביי וועמען דורך דער דאזיגער נאנצער לאנגער צייט האט זיך נעוויזען דאם ערשטע קערנדעל פון א נייעז סארט שפיעל, נאכדעם ווי די אלטע קלאסישע דראמע האט איהר רוה געפונען אין קבר. די אידען זיינען געווען די פיאנערען אין דער מאדערנער דראמע און די דראמאטיזירונג פון מגלת אסתר, וואס איז נעמאכט געוואָרען אין דעם נייגטען אדער צהנטען יאהרהונדערט איז געווען אזא גרויסע אויפטהו, פון וועלכען די איראפעאישע פעלקער האבען דעמאלט נאך אפילו ניט נע'חלומ'ט. עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאס וואָרט מאדערנע וועלט דא נעברויכט אין דעם סאמע בריייטסטען זין און דערמיט וועלט בעצייכענט די דראמע וואס האט זיך אננעהויבען צו ענטוויקלען נאכ'ן טוידט פון דער קלאסישער דראמע. דער אנהויב פון דער מאדערנער דראמע אין די מערב איראפעאישע לענדער הויבט זיך אן ערשט אין דעם צהנטען יאהרהונדערט אין די קירכען, און דער ערשטער אויסדרוק פון א דראמאטישען

עלעמענט איז געווען די לצנות'דיגע עבודה, וואס מען האט געפרא־ווען פאר דעם אלטאר אין דעם יום טוב פון די שוטים. אלע לצים וואס האבען אין דעם געשפיעלט זיינען געווען אנגעטהאן ווי קא־מעריאנטען און מען האט דערביי געזונגען צ נישע לידלאך און געגעסען און געטרונקען און געמאכט זיך לוסטיג.

יעדער אידישער אינגעל האט געהערט, אז פאר פסח בעהאל־טען די גלחים א צלם מיט'ן געקרייצינטען יעזוס אין א טרונע און אין דער נאכט פון פסח געהען די גלחים ארום און זוכען איהם, און ווען זיי קומען צו דער טרונע געפינען זיי זי אפען און דאָרטען ל־גען נאָר די קליידער, און עס ווערט א שמחה ביים עולם, אז יעזוס איז צוריק לעבעדיג געוואָרען.

אין יענע צייטען האט מען עס געפראוועט מיט גרויס פא־דאָד. מען האט פארגעשטעלט, ווי די מוטער פון יעזוס וויינט איבער דער טרונע און ווי מלאכים זינגען און דערביי זיינען פארגעקומען דיאלאָגען און דער עולם האט זיך געפרעהט און געזונגען און זיך געהאלזט און געקושט.

אזעלכע זיינען געווען ביי די קריסטען די ערשטע פארשטע־לונגען, פון וועלכע עם האט זיך ענטוויקעלט די מאדערנע דראמע, און ווען מען פערגלייכט זיי מיט א דראמאטיזירונג פון דער מגלה אסתר, וואס אידען האבען געשפיעלט אויפ'ן שוהל־הויף, עס מאכט ניט אויס, ווי אומגעלומפערט, ווי האמעטנע זי איז ניט גע־ווען, קען מען גרינג איינזעהן, אז דאס פורים שפ על האט שוין דערנרייכט א געוויסע מדרגה פון ענטוויקלונג, ווען די מאדערנע דראמע האט זיך ביי די קריסטען ערשט געמומען אויסקאלופען פון איי.

אבער דער נייער מין דראמע, געבארען אין בית המדרש, ער־צויגען פון ישיבה בחורים און געצערטעלט פון פרומע אידען, איז שוין פון געבורט נעווען פער'משפט אויב נ ט אויף א פריהצייטיגען טוידט איז לכל הפחות אויף זעהר א געמאטערט לעבען. דאס פורים שפיעל האט נלייך דערפיהלט די שטייפע פענטעס, וואס האבען איהם ניט געלאזט קיין ריהר טהאן זיך און דערצו האט עס נאך בענענעט אויפ'ן וועג גרויסע שטרויכלונגען, וואס עס האט ניט

נעקענט בייקומען. שוין ביי דער ערשטער דראמאטיזירונג פון אהשורש האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף אן אייזערנע וואנד. אין דער מגלה פון אסתר קומען אריין אזעלכע פערזאָנען, ווי ושתי, אסתר און זרש, און אויב אפילו מען קען אויסקומען אהן ושתי און אָהן זרש, קען מען זיך ניט בענעהן אָהן אסתר. און וואר זאָל שפּיעלען די ראָל פון אסתר? א מיידעל? א ווייבעל? אפילו ביי די גריכען האָבען פרויען ניט געשפּיעלט אויף דער ביהנע און אויך מ׳ט פיעל הונדערטע יאָהרען שפּעטער אין ענגלאנד, אין שעקספּירס צייטען, האָבען פרויען ניט געשפּיעלט, און די ראָל פון דער ווייבלעכסטער דזשולִיעט האָט געשפּיעלט א יונגער בחור אפשר נאָך מיט קלייניע וואנסעלאָך. עס האָט דעמאָלט נאָר ניט געקענט זיין די פראגע פון „קול באשה ערוה", אז עס איז א שאנד צו הערען די שטים פון א פרוי, ווייל עס האָט נאָר קיין רייד ניט געקענט זיין וואגען א אידישער מיידעל אדער ווייבעל צו מישען זיך צווישען מאנסביל. עס פארשטעהט זיך, אז די ראָל פון אסתר וואָלט בעראַרפט שפּיעלען א זכר, און אין אזא פאל האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף א בפירוש׳ען לאו פון דער תורה: „לא ילבש גבר שמלת אשה". א מאנסביל טאָר ניט אָנטהאָן קיין פרויען־קלייד׳ער. דער אלטער פערבאט פון טהעאטער צוליעב מושב לצים איז א חוזק געגען דעם דאָזיגען לאו, און דאָס אליין האָט געדארפט זיין גענוג צו טוידטען דאָס פורים שפּיעל, נאָך איידער עס האָט געווינען די ערשטע סימנים פון לעבען.

עס דארף דעריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואָס די ענט־וויקלונג פון דעם פורים שפּיעל איז צוגעגאנגען אזוי לאנגזאם. מיר דארפען זיך גיכער חדוש׳ען, ווי אזוי עס איז נאָר געקומען צו א דראמאטיזירונג פון אחשורש. און טאקע וועט ניט דער ספּעציעלער כאראקטער פון דעם יום טוב פורים וואָלט קיין מאָל דאָס פורים שפּיעל ניט אויסגעהאָדעוועט זיך אויפ׳ן שויס פון אידישקייט.

פורים איז געווען דער אידישער קארנעוואל, א יום טוב פון הולִיעו און טרינקען, וועו שכרות וועלט געלעבענט פאר א מצוה. דאָס איז דער אייניציגער יום טוב, וועו דער איד האָט זיך אין נאכ־צען אויסגעטהאן פון זיין רוחניות וועלטעל און האָט זיך מיט

חשק אריינגעווארפען אין הבלי עולם הזה. דעם טאָג האָט געמאכט א מרידה דער אסקעט, דער נזיר, דער איינגעהאלטענער אין איהם און געגארט צו טהאָן עפעם אזוינס, וואָס איז געווען געגען זיין נאנצען ארט לעבען, געגען זיין נאנצער פילאָזאָפיע. די פורים'דיגע סעודה, די עטליכע גלעזער וויין אדער גלעזלאך בראנפען וויששען ווי מיט דער האנד פון איהם אב זיין ערנסטקייט, אייביגען אומעט און וויזען איהם די וועלט נאָר אין אנדער קאָליר. אין דעם טאָג ווערט עפעם ווי פערשוואונדען יעדע הייליגקייט, און אפילו דער פרומס־טער איד פערגינט זיך צו זאגען אזעלכע הלצות, ביי וועלכע וויי־בער טאָרען ניט זיין דערביי. אין ישיבות, וואו בחורים און יונגע לייט זיינען א נאנץ יאָהר געוועסען על התורה ועל העבודה איז ג׳ע־וועז א מנהג אויסצוקלייבען אויף דעם טאָג פון פורים א לצנות־דיגען רב און ער האָט געזאָגט אזעלכע דרשות, פון וועלכע א איד פון א נאנץ יאָהר וואָלט רויט געווארען פאר בושה. די דאָזיגע דרשות האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט נראָבען ציניזם, מיט מאוס'ן נבול פה, און וואָס געזאלצענער דער נבול פה איז געווען. אלץ מעהר האָט דער עולם אננעקוואלען.

יונגע חברה לייט האָבען זיך אין דעם טאָג אָנגעטהאָן אין וויי־בערשע קלייַדער, זיינען ארומגענאנגען אין די נאסען און געמאכט קאָמעדיאנטסקע שטיק, און די עלטערע מענשען, די פרומע אידען האָבען ניט נאָר נאָר ניט געהאט קענען דעם, נאָר געקליבען פון זיי פערגניגען.

עס איז קיין שום ספק ניט, אז דער כאראקטער וואָס פורים האָט אָנגענומען האָט זיך ניט אויסגעארבייט אויפ'ן שוים פון אידישקייט און אז דער מנהג איז איבערגענומען געוואָרען פון די ארומיגע פעלקער. אין דעם מיטעלאלטער האָט מען אין פיעל מרינות אין אויראָפּא געפייערט דעם נאָרענפעסט. די לצנות אין דעם יום טוב האָט מען געטריבען אזוי וויים, אז אויף דעם טאָג פלענט מען אויסקלייבען א פאבסט. אריינזעצען איהם אין א טהראָן אין אייגער פון די גרעסטע קירבען און אויף זיין בעפעהל פלענט מען פראָווען א חוכא וטלולא׳דינע עבודה. דער דאָזיגער יום טוב איז אויף ניט געווען קיין קריסטליכער, ער איז איבערגענאנגען

צו די קריסטען פון די רוימישע נעצענדיענער און איז געווען אן איבערבלייבסעל פון דער רוימישער סאטורנאליע.

דאס איז זעהר וויכטיג צו וויסען, כדי בעסער צו פערשטעהן דעם כאראקטער פון פורים אין די פריהערדיגע צייטען, און דאס וועט אונז העלפען צו בעגרייפען ניט נאר וויי אזוי א ז מענליך נעווארען א פורים שפיעל ביי אידען, וועז אזעלכע שווערע שטייגער זיינען איהם געלעגען אין וועג, נאר אויך פאר וואס עס האט אנגענומען אזא גראבען, צינישען און אונגעלומפערטען פנים.

דאס פעלד פון דראמע ביי אידען איז געווען קליין און בערענקט. א סאטירע, א וויציגער דיאלאג, א קלייגער פארס — דאס איז נעווען אלץ וואס מען האט נעקאנט שאפען אויף דעם פעלד. נאר קיין אנדערע פעלדער זיינען אויך ניט געווען פאר דער דראמע. און דער דראמאטישער קערנדיל, וואס האט זיך בעוויזען ביי אידען איז געבליבען אין א פערגלייווערטען מצב. און ערשט וועז אנדערע בריטערע פעלדער האבען זיך נעעפענט, האבען זיך אידען נענומען מיט חשק און התמדה צו דער קונסט פון דראמע. די ערשטע אריגינעלע דראמע אין דער שפאנישער ליטעראטור, „סעלעסטינא", שרייבט מען צו א אידען, רעדרינא דא קאטא. די ערשטע עכט אידישע שטיק אין שפאניש „אסתר" איז אנגעשריבען געווארען אין דעם יאהר 1567 פון סאלאמאן אוסק מיט דער הילף פון לאזארא גראציאנא, ביידע אנוסים. אנדערע שפאנישע אידען זיינען נענאנגען אין זייערע טריט און הגם פערטריבען פון שפאניען האבען זיי ניט אויפגעהערט צו שרייבען אין שפאניש און שאפען זייערע דראמאטישע ווערק נאך שפאנישע מאדעלען. זייער טהעטינקייט אויפ'ן פעלד פון דראמע איז געווען אזוי פרוכטבאר, אז באלד האט זיך בעוויזען א „אידישער קאלדעראן", וועלכער האט אנגעשריבען איבער צוויי און צוואנציג דראמען. ער האט נעהייסען אנטאניא ענריקעז דע נאמעז (1600-1660), א מאראנא וועלכער האט זיך ארויסגעראטעוועט פון דער אינקווייזיציע און איז אנטלאפען פון שפאניען. א צייט לאנג זיינען פיעל פיעסען זייגע אנגענומען געווארען פאר קאלדעראנס. מען דענקט אויף אז ער איז דער פערפאסער פון דעם שפאנישען פורים שפיעל

„קאַמעריא פאַמאַזא דע אמאן אי מאַרדעכאי."

שמחה לוצאַטא (1590-1663) האָט אין זיינע יונגע יאָהרען אָנגעשריבען אין איטאַליענישׂ א פּאַראַבאָלע, א מין אַלעגאָריע אין א דראַמאַטישער פּאָרם. דער אינהאַלט איז אזא: אין דעלפי האָט מען נעגרינדעט אן אקאדעמיע מיט דעם צוועק אבצוזונדערן די פּסולת פון מענשליכען וויסען. „פּערשטאנד" האָט גלייך דערלאַנגט א פּעט ציע פון געפּענגנים, וואו זי איז א צייט לאַנג געווען איינגעשפּאַרט דורך „ארטהאַדאקסישען אויטאָריטעט", און געפּאַדערט מען זאָל איהם גלייך בעפרייען. און הגם פּיפּאַנאַראס און אריסטאָטעל, די הויפּט פּאַרשטעהער פון וויסען, זיינען געווען געגען דעם און האָבען געוואָרנט, אז וועו „פּערשטאַנד" וועט בעפרייט ווערען, וועט ער פערשפּרייטען שרעקליכע פערגרייזטע מיינונגען, דאָך האָט די אקאדעמיע ארויסגעלאָזט איהם פריי, ווייל נאָר מ'ט'ן פער־שטאַנד קאן וויסען זיך ענטוויקלען. נאָר די ערשט בעפרייעטע מוחות האָבען אָנגעמאכט א סך צרות, און די אקאדעמיקער האָבען ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן. סאקראטעס האָט זיך אויפגעהויבען און אין א לאַנגער רעדע האָט ער ערקלערט, אז „פּערשטאַנד" און „אויטאָריטעט". וועו מען ערלויבט זיי צו געוועלטיגען אליין, וועלען נאָר מאכען פּעהלערען און צרות, נאָר וועו יעדער פון זיי ווערט בעשרענקט, פּערשטאַנד פון אמונה און אמונה פון פּערשטאַנד, און ווערען אויסגעמישט אין א ריכטיגער פּראָפּאָרציע, וועלען זיי שאפען א שעהנע הארמאָניע, וואָס ניט דעם מענשען די וועלט און יענע וועלט.

דאָס קאן מען בשום אופן ניט רופען דראמע און האָט קיין שייכות ניט מיט דראמאטישער קונסט. נאָר די פּאַראַבאָלע ווייזט, אז די איטאַליענישע אידען האָבען זיך געגומען צו דער דראַ־מאטישער פּאָרם. לעא מאַדענא (1571-1649), האָט אין דער זעל־ביגער צייט איבערזעצט אין איטאַליענישׂ אוסק'ס „אסתר" פון שפּאניש.

אין דעם זעלביגען יאהרהונדערט איז אויך געמאכט געוואָרען דער ערשטער פערזוך צו שאפען די העברעאישע דראמע. דער ערש־טער אויך דעם פעלד איז געווען משה זכות (זאקוט אדער זאקוטא

1630-1697) געבאָרען אין אמסטערדאם און האָט געלעבט אין איין ישיבה מיט ברוך שפּינאָזא). דאָס ווערק הייסט „יסוד עולם" און די העלדען זיינען: נחור, מלכה, תרח, אברהם, הרן, שרה, לוט, אליעזר, נמרוד, עוג, אמרפל, ישמעאל, הגר, קטורת, יצחק, נמרוד'ס קנעכט און חכמים, אברהם'ס פאסטוכער און זייער אויפזעהער אחיטוב, לוט'ס פאסטוכער און זייער אויפזעהער אחירע. אמרפל'ס חברים.

הגם דער „יסוד עולם" איז געווען די ערשטע געשריבענע דראמע אין העברעאיש איז אבער די ערשטע העברעאישע געדרוקטע דראמע געווען „אסירי התקוה" פון יוסף פענזא דע לא ווגא (1650-1703). די וויכטיגקייט פון בויידע דראמען בעשטעהט נאָר דערין, וואָס זיי זיינען געווען די ערשטע אין העברעאיש. דער אינהאלט פון „אסירי התקוה" איז אזא: א קעניג וואָס קוקט זעהר ערנסט אויף זיין פּראָנטוואַרטליכקייט אלס הערשער ווערט פערפיהרט, פריהער פון זיינע איגענע אימפולסען, וואָס ווערען פערסאָניפיצירט אין יצר, דערנאָך פון א קאָקעטקע אין דער געשטאלט פון אשה און דערנאָך פון דעם שטן. דריי אנדערע קרעפטען בעמיהען זיך צו האלטען איהם אויף דעם ריכטיגען וועג און זיי זיינען: שכל, השגחה און א מלאך. פענזא האָט געהאט די כונה צו וויזען די קינדער פון די אנוסים, וועלכע זיינען געווען געוואויגט צום פרייען און אויסגעלאסענעם לעבען פון שפּאניען, אז די וועגען פון דעם יצר און אשה און שטן פיהרען ניט צו קיין גוטס, און אז דאָס אמת'ע גליק געפינט מען אין גוטע מדות.

מיט'ן אנקומען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז די טהעטיגקייט אויפ'ן דראמאטישען פעלד צוויישען אידען געוואָרען א פיעבערהאפטע. די פאדערונג אויף טהעאטער וואקסט אומעדום און דראמאטישע ווערק וווייזען זיך אין אלע לענדער, וואו אידען זיינען פערשפרייט. דאָס איז געווען די צייט, וועו דער נאנצער בנין פון אידישקייט האָט אנגעהויבען צו קראכען, די לאסט פון חומרות, גדרים, סיגים האָט זיך אנגעזאמעלט א צו שווערע, און דער איד האָט נעוואלט אויסגלייכען זיינע פליעצעם. דאָס איז געווען באלד נאָך דעם, ווי שבתי צבי איז ווי א שטורם דורכגענאנגען אין אלע

תפוצות ישראל און האט הינטער זיך איבערגעלאזט א ווילדע אויפ־
רעגונג, אן אונבעקאנטע בענקעניש נאך א גרינגערען, פרייערען,
בעסערען לעבען. אין די נהעטאס, וואו די אויגען זיינען תמיד גע־
וועז פערריסען צום הימעל, האט מען פלוצים דערזעהן די ערד
מיט אלע איהרע פערגניגענס. און הגם שבתי צבי אליין איז שוין
געווען טוידט און זיינע חסידים אויסגע'שמד'ט, האט אבער נאך
נעלעבט דער שבתי־צבי'נישער גייסט, דער קאמף געגען דעם
שווערען יאך פון תלמוד האט אנגעהאלטען, און דער מיסטישער
זוהר, ווי דונקעל ער איז ניט געווען, האט פערשפראכען מיט'ן
אויטאריטעט פון אמונה מקרב צו זיין דעם הימעל צו דער ערד.

אין דעם ערשטען פערטעל פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונ־
דערט האט זיך אין איטאליען בעוויזען דער העברעאישער דראמא־
טישער דיכטער משה חיים לוצאטא (1707-1747). געבאָרען און ער־
צויגען אין איטאליען איז ער די ערשטע צייט נעווען אונטער
דעם איינפלוס פון דער איטאליענישער דראמאטישער ליטערא־
טור און זיין ערשטער פערזוך אויפ'ן פעלד פון דראמע אין דער
האלב פערגעסענער שפראך פון די נביאים. „שמשון ופלשתים"
דערמאנט שטארק דאס בעוואוסטע איטאליענישע שעפער־שפיעל
„פאסטאר פידא" (דער טרייער פאסטוך). די דאזיגע דראמען האט
ער אננעשריבען אין דעם יאהר 1724, דאס הייסט וועז ער איז
אלט נעווען זיבעצעהן יאהר.

ער איז נעווען צו יונג, צו אונערפאהרען, צו נעבען א נא־
טירליכע פארב די ליידענשאפטען, וואס ווערען נעשילדערט אין
„שמשון ופלשתים". די דאזיגע ליידענשאפטען זיינען איהם נעווען
אין גאנצען פרעמד און ער האט זיי נאר נעקענט מאלען מיט פאר־
בען פון דער פאנטאזיע. קיין לעבעדיגקייט, מענשען־קענטשאפט
האט מען אין דער דראמע ניט צו זוכען, נאר דערפאר איז זי
דורכגעדרונגען מיט א רייכער פאנטאזיע.

זיין צווייטע ווערק אין א דראמאטישער פארם דער „מנדל
עוז" וויזט א וואונדערבארע הארמאניע פון קלאנגען, וועלכע מען
האט כיט נעהערט צוויישען אידען צייט די נביאים זיינען אנשווי־

נען געווארען, אבער דאָ ווייזט זיך אויך ארויס אן אונבעקאנטשאפט מ ט דער וועלט.

א קינד פון רייכע עלטערן, ערצויגען אין רחבת, דערווייטערט פון יעדער דאגה, האָט ער די וועלט נאָר געקענט זעהן פון זיין צימער, וואו ער האָט זיך ארומגעטראגען מיט שבתי צבי'נישע חלומות. באלד אבער האָט ער געמוזט ערוואכען פון זיינע חלומות און קומען אין צוזאמענשטויס מיט פערשיידענע מענשליכע לייבנשאפטען. דאָס רעדעל ביי זיין פאטער האָט זיך איבערגעדרעהט, און דער איידעלער טרוימער און מיסטיקער א ז געבליבען אָהן מיטלען און האָט געראטפט אָנהויבען צו זארגען וועגען דער וואכדיגער חיונה. און איצט אז ער האָט פערלאָרען דעם שוץ פון דעם רייכען פאָטער, האָבען די איטאליענער רבנים אָנגעהויבען צו רודפ'ען איהם פאר זיינע נייגונגען צו דער קבלה און האָבען איהם אין חרם ארייגגעווארפען. זיינע פרייגד וואָס האָבען איהם שבחים געזונגען האָבען איהם איצט פערלאָזט און אבגעקעהרט זיך פון איהם. ער האָט א צט דערזעהן מענשען ווי זיי זיינען. ער האָט געקענט ארייגקוקען טיפער צו זיי אין הארצען, און די ערפאהרונג וואָס איז איהם פרייהער אבגעגאנגען, איז צו איהם יעצט געקומען אין דער פולער מאָס.

אבער די דאָזיגע ביטערע ערפאהרונגען האָבען זיין פאָטישען נייסט ניט ביטער געמאכט. א'ן זיין לעצטער אונשטערבליכער דראמע „לישרים תהלה", ווייזט ער זיך ארויס אין זיין פולער קראפט. דאָס איז א גרויסע ווערק סיי אין דער פארם, סיי אין סטיל און סיי אין געדאנקען. מיט דער דאָזיגער דראמע האָט ער זיך געשאפען אן אייביגען מאָנומענט אין העברעאיש.

„לישרים תהלה" איז געשריבען אין דער פארם פון פאר־שעקספירס צייטען, אלעגאריש. די כאראקטערען זיינען ניט קיין מענשען פון בלוט און פלייש, נאר אבסטראקציעס, ווי שכל און נאר־רישקייט, ארעגטליכקייט און פאלשקייט און דאָס גלייכען.

אויפ'ן ערשטען בליק קען אויסווייזען, אז די העברעאישע דראמען זיינען לכתחילה געשאפען געווארען בלויז צום לייענען און

ניט צום אויפפיהרען אויף א ביהנע, וויל זייער דראמאטישער שטאף איז צו קליין און די האנדלונג צו שוואך. בפרט וועז זיי זיינען געקומען נאך שעקספיר און נאך קאלדעראן, וועז פון א דראמע האט מען געפאדערט א שטארקע האנדלונג מיט מענשען פון בלוט און פלייש און די צייט פון אלעגאריען און מאראליטעטען איז שוין געווען פארביבער. אבער א ן אמת'ן איז געווען א גאנץ געוועהנליכע ערשיינונג אין דעם 17טען יאהרהונדערט צו געבען דראמאטישע פארשטעלונגען פון העברעאישע שטיקער אויף חתונות ווי אויך פורים, און די מייסטע העברעאישע שטיקער זיינען געשריבען געווארען פאר דעם צוועק. דער אידישער דיכטער יצחק נאמען דע סאסא, וועלכער האט געלעבט אין איין צייט מיט יוסף פענזא אין אמסטערדאם האט אין ליטיינישע פערזען בעזונגען די ערשיינונג פון „אסירי התקוה" אזוי:

„ענדליך איז עס ערשיינט געווארען. די העברעאישע מוזע שפאצירט איצט אין די פעלצענע שיך מיט די הויכע אבסאצען זיכער און שטייף. מיט געמאסטענע טריט פון פאעזיע וועלט זי מיט פארער אריינגעפיהרט דורך יוסף (פענזא). א רייבער שטראהל פון האפנונג שיינט ווידער, אז איצט וועט אויך די ביהנע זיך עפענען פאר דעם הייליגען געזאנג."

דערפון דארף מען דרינגען, אז מען האט געווארט צו הערען די מעלאדישע קלאנגען פון די העברעאישע דראמאטישע דיכטונגען אויף א ביהנע.

אין דער זעלבער צייט וואס משה חיים לוצאטא האט רייבער געמאכט די העברעאישע שפראך מיט זיינע דראמאטישע דיכטונגען האט זיך יאזע דע סילווא (1705-1739) אויסגעצייכענט אלס דראמאטישער דיכטער אין פארטוגאל און האט בעריכערט די פארטוגעז שע ביהנע מיט פיעל דראמען. יאזע דע סילווא איז געבליבען א קלאסיקער אויף דער פארטוגעזישער ביהנע און זיינע דראמען ווערען נאך געשפיעלט ביי היינטיגען טאג. זיין טוידט איז זעהר א טראגישער. ער איז געשטארבען א מארטירער אויפ'ן שייטערהויפען, און בשעת די פלאמען האבען ארומגעכאפט זיין קערפער, האט מען אין דעם גרויסען טהעאטער אין ליסאבאן אויפגע-

פיהרט זיינע אן אפערעטע און דאס קנאקען פון דעם פייער האט זיך אויסגעמישט מיט די מעלאדישע קלאנגען פון זיין מוזיקאלישער דראמע.

מיט איהם האט זיך געענדיגט די עפאכע פון דער שפאנישער און פארטוגעזישער השפעה אויף אידישע טאלאנטען. ער איז געווען דער לעצטער רינג אין דער גאלדענער קייט, וואס האט זיך צויגען פון דעם בלוטיגען שפאניען אין אלע יענע לענדער, וואו אידען האבען געפונען א מקום מקלט נאכ'ן גירוש.

גאמעץ אין שפאניען און יאזע דע סילווא אין פארטוגאל. זיינען ניט געווען סתם דראמאטורגען. זיי האבען פערנומען זעהר א וויכטיגען פלאץ אויף דער שפאנישער און פארטוגעזישער ב הנע. עס איז זעהר פיעל געזאגט, וועו גאמעץ'ס דראמען זיינען א צייט לאנג אנגעזומען געווארען פאר קאלדעראנס. קאלדעראן פער־נעהמט אויף דער שפאנישער ביהנע דעמזעלביגען פלאץ, וואס שעקספיר אויף דער ענגלישער. יאזע דע סילווא'ס דראמען האבען אויסגעהאלטען די בעסטע פראבע, די פראבע פון צייט, זעו זיי האבען זייער רייץ ניט פערלארען אין א משך פון א צוויי הונדערט יאהר או ף דער פארטוגעזישער ביהנע. די דאזיגע פאקטען זיינען פאר אונז זעהר וויכטיג. מען האט ביי אונז און וועגען אונז א סך טהעאריען געבויט, פאר וואס אידען האבען זיך ניט אויסגעציי־כענט אין דער דראמאטישער ליטעראטור. מען האט וויסענשאפט־ליך ערקלערט, אז די אייביגע רדיפות און די שענדליכע נהעטאס האבען די אידען ניט געמאכט מסוגל פאר דראמע. מען האט אויך ערקלערט, אז דער אידישער טעמפעראמענט איז אזא, וואס לאזט זיך פשוט ניט שפאנען צו דראמע. די אנגסטען און צרות פון די אנוסים זיינען געווים ניט געווען קלענער פון די רדיפות און ער־נידרונגען. וואס די אידען אין די נהעטאס זיינען אויסגעשטאנען. דער טעמפעראמענט א ז ביי זיי געווען א ריין אידישער, אויב עס איז פארהאן אזא זאך ווי א ספעציעלער אידישער טעמפע־ראמענט, און דאך האבען די אנוסים אין שפאניען און פארטוגאל דערווייזען אויסצוצייכענען זיך אויף דעם פעלד פון דראמע.

די אידען וואס זיינען ארויסגעגאנגען פון שפאניען האבען

פון זיך ניט געקענט אבטרייסלען די נייע השגות, וואס האבען זיך ביי זיי אויסגעארבייט אונטער דער השפעה פון יענעם לאנד. און די אנוסים זיינען געוואוינט געווארען צו א פרייען לעבען. די הבלי עולם הזה האבען ביי זיי פערנומען א גרויסען פלאץ און די אנוסים האבען אפילו ניט בעגריפען פאר וואס מען דארף זיין דערווייטערט פון פרו עו.

עס דארף דאריבער קיין חדוש ניט זיין, פאר וואס זיי האבען געבראכט אומעדום, וואו זיי זיינען פערוואנדעלט געווארען, א לעבעדיגע נאך אזא אונטערהאלטונג, ווי טהעאטער, און ווען צוליעב וועלכער עס איז אורזאך האבען זיי ניט געקענט בעזוכען דעם טהעאטער פון דער שטאדט, וואו זיי האבען זיך בעזעצט, האבען זיי געגרינדעט אייגענע טהעאטערס.

און ניט נאר די שפאנישע אידען אליין האבען זיך דערמיט אויסגעצייכענט, אויך די אידען אין איטאליען האבען ארויסגעווייזען א פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג און אין דעם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט האבען זיי נעהאט זייערע אייגענע טהעאטערס, ווי מען קען עס זעהען פון די שאלות ותשובות פון דעם איטאליענישען רב שמואל אבוהב. דער דערמאנטער רב וועגדט זיך צום וועגעציער רב עזריה פיגו מיט אזא בריף:

*) לכמהרר עזריה פיגא: מוירונה לווינציאה.

דעם יאהר תס"ב.

תעיר קנאת ד על קביעת בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות במחנה העברים בהתאסף שם אנשים ונשים וטף לשמוע דברי לצנות ונבלות פה. כי החלתי מיגון וכאב פירור הנעשה ע"י פ' נר"ו וחוששני פן ח"ו תצא תקלה מתחת ידו לרבים ופערו פיהם לבלי חוק להטיל מום בקדשים, כי הזמן והמקום מופן וניצב לריב לשונות ודבר עבירה בעונ' שרבו. והאחרון הכביד הקל ארצה עטרת תפארת היהדות מעיר ההיא לבנות ולהקים להם בקרב מחנם הקדושה בתי טרתיות ובתי קרקסיות הקבועות ונאספו שמה אנשים ונשים

---

*) דבר שמואל, פון שמואל אבוהב, געדרוקט אין וועניציע אין דעם יאהר תס"ב.

וטף בנות ישראל הצנועות עם הפרוצות עוברות על דת משה ויהודית קטון וגדול שם הוא כעם ההולך בחליל לשמוע פרשת הקהל והטף למה בא ליתן עונש למביאם, כי מה יעשה אותו הבן ולא יחטא בשבתו בסוד משחקים בשומעו קול פּה דובר נבלה הנכנס בגופו כעכס של עכנאי ומעשה ידינו קונן עלינו איכה היתה לזונה קריה נאמנה.

אי לזאת יחרד לבי מורי ורבו, איך זקנים שבדור כבשו פניהם בקרקע, אין קנאים פּוגעים בו לעכבו וליכא מאן דראין דינא דגרמי להרים מכשול דין עסק ביש אבי אבות הטומאה.

אין קורצען בערייט דער דאזינער אויסצוג פון דעם בריעף אזוי:

שמואל אבאאב קלאָגט זיך פאר'ן וועגעציער רב פאר וואָס די שעהנע און פרומע אידען שווייגען און קוקען זיך רוהיג צו, ווי מען בויט שטענדיגע טהעאטערס און צירקען אין וועגעציע פאר אידען. און מאנסביל און ווייבער און קינדער, פרומע אידישע טעכטער צוזאמען מיט אויסגעלאסענע זיינען עובר אויף אידישע דינים און פערזינדיגען זייערע יאָהרען, ווייל קיין גוטס קאָן ניט ארויסקומען פון זיצען אין א טהעאטער און הערען ווי אקטיאָרען רעדען שענדליכע וועגטער, וועלכע פערדארבען די צוהערער. טהעאטער איז אבי אבות הטומאה.

שמואל אבאאב איז דער זעלביגער, וועלכער האָט אין 1734 צוזאמען מיט נאָך פיער איטאליענישע רבנים ארייננעווארפען משה חיים לוצאטא אין חרם.

דער ספר „דבר שמואל" איז געדרוקט נאָר אין אָנהויב אכטצעהנטען יאהרהונדערט, אויף דעם בריעף צו עזריה פיגו איז קיין דאטום ניט אָנגענעבען און אזוי ווי ער געפינט זיך צווישען נאָר די ערשטע שאלות קען מען דערפון דריננען אז ער איז געשריבען געווארען צום סוף זיבעצעהנען יאהרהונדערט. אין דעם בריעף ווערט נערעדט וועגען שטענדיגע אידישע טהעאטערס און הגם דער סטיל פון דער שאלה ווייזט, אז שמואל אבאאב קען זיך דייטליך ניט אויסדריקען און ער בריכט נאנצע פראזען, וואו איהם איז נויטיג איין וואָרט נאָר דערפאר, וואָס דאָס וואָרט געפינט זיך אין די

געהענדע אויסדרוקע, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „בתי טרטיאות ובתי קרקסאות", ווייל עס דארף ניט זיין קיין שום ספק, אז אין איטאליען האט מען ניט געבויט קיין אידישע צירקען, דאך לאזט זיך דרינגען אז אין די גרויסע אידישע קהלות אין איטאליען זיינען צום סוף זיבעצעהנטען יאהרהונדערט אידישע טהעאטערס קיין נאוויינע ניט געווען. און עס איז זעהר מעגליך אז אזעלכע אידישע טהעאטערס זיינען געווען נאך פריהער.

מיר געפינען אויך אין דער צווייטער העלפט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט האבען די אידען וואס האבען זיך בעזעצט אין פאראמאריבא, סורינאם, זיד אמעריקא, פערגרעסערט און פערשענערט זייער טהעאטער אין דעם יאהר 1784, און מיט אכט יאהר שפעטער דאס הייסט אין 1792 האט די דארט גע קליינע אידישע קהלה שוין פערמאגט צווויי אידישע טהעאטערס.

עס דארף קיין ספק ניט זיין, אז אויך אין אנדערע קהלות און אנדערע מדינות האבען אידען געהאט זייערע אייגענע טהעאטערס. דאס הייסט שטענדיגע טהעאטערס אין איטאליען און סורינאם זייענן ניט געווען קיין אויסנאהם. אין דעם יאהר 1775 האט מען די אידען פערבאטען צו בעזוכען א געוויסען אמאטאריישען טהעאטער אין פאראמאריבא און באלד נאכדעם זעהען מיר, אז דארטען זיינען געגרינדעט געווארען צוויי אידישע טהעאטערס. דערפון דארף מען זיך אנשטויסען, אז דער פערבאט צו בעזוכען דעם אמאטאריישען טהעאטער האט געטריבען די אידען צו גרינדען אייגענע טהעאטערס, און אזעלכע אורזאכען האבען אן יענע צייטען ניט געפעהלט.

וואס איז שייך צו די פיעסען, וועלכע מען האט נעשפיעלט אין אזעלכע טהעאטערס וויסען מיר וועגען זיי לחלוטין גאר ניט. עס קומט אוים אין נאנצען צו פערלאזען זיך אויף השערות. די אידען האבען שוין דעמאלט געהאט א נאנץ רייכען רעפערטואר. אוסק, נאמעץ, דניאל דע באריאס האבען איבערגעלאזט היבשע עטליכע פיעסען געשריבען אויף ביבלישע טהעמאס אין שפאניש, יאזע דע סילווא — אין פארטוגעזיש. די אידען, וואס האבען געהאט א פאדערונג אויף טהעאטער, זיינען ניט נאר געווען בעקאנט מיט דעם

דאָזיגען רעפּערטואר, נאָר די מייסטע האָבען פערשטאַנען די אַרי־
גענעלע שפּראַך. אין וועלכע די דראמען זיינען געשריבען געוואָ־
רען. די דאָזיגע דראמען האָבען געהאט די גרויסע מעלה, וואָס זיי
זיינען לכתחילה געשריבען געוואָרען פאר א ביהנע, און עס איז
העכסט וואַרשיינליך, אז זיי האָט מען געשפּיעלט אין די אידישע
טהעאטערס.

עס איז גרינג צו זעהן, אז דער אבן נגף וואָס איז געשטאַנען
אין וועג דער אידישער ביהנע איז ניט אָבגעראמט געוואָרען דער־
מיט, וואָס מען האָט אויפגעפיהרט אזעלכע פּיעסען. „לא ילבש איש
שאלת אשה" איז געבליבען אלץ א סטראשידלע פאר די פרומע אי־
דען. שמואל אבאָב איז ניט געווען דער איינציגער, וואָס האָט גע־
נאָסען פּעך און שוועבעל אויפ'ן אידישען טהעאטער. ביים סוף
זיבעציהנטען יאהרהונדערט און אין דעם אכטציהנטען יאהר־
הונדערט איז דער האָם צום טהעאטער געווען דער זעלביגער ווי
מיט צוויי טויזענד יאָהר צוריק אין ארץ ישראל. די אידישע טהע־
אטערס זיינען אויף אזא אופן געשאפען געוואָרען צו ענטפערן א
פאָדערונג פון די אינטעליגענטע קרייזען, אין וועלכע עס האָט
דורכגעדרונגען דער נייער גייסט פון דעם רענעסאַנס. דאָס אידי־
שע טהעאטער האָט געזוכט צופריעדען צו שטעלען א געשמאק וואָס
האָט זיך ענטוויקעלט אויף דער חכמה און קונסט פון יפת, דעם
העכערען קלאָס אידען, און האָט קיין זאך ניט געהאט צו געבען
ניט דעם פרומען אידען און ניט דעם פראָסטען אידען.

דער אידישער טהעאטער מיט זיין רעפּערטואר וועלטליכע
דראמען איז געשאפען געוואָרען נאָר פאר איין קלאָס און האָט
פאר דער אידישער נאציאנאלער דראמע קיין זאך ניט געקאָנט
טהאָן. עס דארף קיין צווייפעל ניט זיין, אז אין אזא טהעאטער
מיט אזא פובליקום זיינען אויפגעפיהרט געוואָרען די בעסערע
דראמען פון דער צייט, נאָר צוליעב זיין אבגעשלאָסענקייט, אבגע־
זונדערטקייט האָט ער ניט געקאָנט ציהען די זאפט פון דעם גאנ־
צען פאָלק און האָט ניט געקאָנט האָבען קיין איינפלוס אויף דער
ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. אזא טהעאטער אויפ'ן אי־

דישען באדען איז דער רעזולטאט פון א קאפריז אדער אן אונרעכט. שמואל אבאאב שרייבט אין זיין בריף, אז דער גאנצער אויפטהוער פון דעם אידישען טהעאטער אין וועגעציע איז געווען א געוויסער רייכער זיד, און ניט אזוי ער אליין, ווי זיין רייכער אייגעם. אין יענע צייטען איז געווען דער מנהג, אז גרוסע רייכע לייט האבען געהאט הייערע אייגענע קאמפאניעס אדער אייגענע טהעאטערס. און עס איז גרי ליך מעגליך, אז דער דערמיטטער רייכער איידעם אין וועגעציע אויך געוואלט דערווייזען אזא זאך און האבען אן אייגענעם טהעאטער. נאון ווידער האבען מיר געזעהן, אז אין פאראמאריבא האבין א דען ג'ענר נדעט צוויי טהעאטערס, ווייל מען האט זיי ניט ארי נגייל זט א ן א געוויסען דיליעטאנטישען טהעאטער. אבער די פרומע פראסטע אידען האבען קיין בעדערפניס אין אזא טהעאטער ניט געהאט. דער יסוד פון אזא טהעאטער איז אויף הינערשע פים און אזוי ניך ווי עס ווערט אבגעשאפט די אורזאך, וואס האט איהם ארויסגערופען צום לעבען, פאלט איין דער גאנצער בנין, און דאס פובליקום געהט לייכט איבער צו די טהעאטערס פון דער מדינה.

עס איז א גרוסער ספק צו די העברעאישע דראמע איז געשאפען געוואָרען פאר א טהעאטער, הגם אויך גרויסע חתונות פלעגט מען יענער צייט שפיעלען פאר די גענסט עפעם א העברעאישע שטיק און דאס איז געווען א געוואוינליכע אונטערהאלטונג. דערצו האט זיך קיין טהעאטער נ ט געפאדערט. אין דער זעלביגער זאל, וואו די גענסט זיינען געווען פערזאמעלט אין די שבעת ימי המשתה האט אויך געקענט פערוואנדעלט ווערען אין א פלאץ פאר די פארשטעלונגען. נאר צו די העברעאישע דראמע איז לכתחילה נעשאפען געוואָרען פאר א טהעאטער צו ניט, איז זי שוין צוליעב דער שפראך אליין געווען מעהר בעשרענקט און אבגעשלאסען, ווי דער אויבענדערמאנטער רעפערטואר אין די טהעאטערס פאר אידען פון יענער צייט. די העברעאישע דראמע האט נאר געקענט דערגרייכען צו אזעלכע אידען, וואס האבען זייער בילדונג געקריגען אין די ישיבות און וואס זיינען אווען אביסעל ווייטער פון די פיער איילען פון דער הלכה. פאר די אמת פרומע

אידען איז זי ניט געווען אין גאנצען כשר און פאר'ן המון איז זי געווען א פער'חתמ'עט בוך.

דאָס שלעפּען אין פערשיידענע ריכטונגען און דאָס שפּאלטען אין פערשיידענע לשונות האָט קיין גוטס ניט געקענט טהאָן דער דראמע ביי אידען. שו ן צוליעב דעם אליין האָט זי זיך ניט געקענט ריהרען פון אָרט. די נאָציאָנאלע קרעפּטען, וואָס זיינען פעהיג געווען צו שאפען א דראמע און א טהעאטער ביי אידען זייענען צוברעקעלט געוואָרען. אנשטאָט צו ארבייטען הארמאָניש און צוזאמען אויף דער אנדערער, האָט איינע געשטערט דער צווייטער. דער טהעאטער אלס א פאלקס אינסטיטוציאָן איז נאָך פאר זיין געבורט פער'משפט געוואָרען צו א ביטערער, שווערער, מרויעריגער עקזיסטענץ.

די איינציגע ישועה וואָס א טהעאטער ביי אידען האָט געקענט ערוואַרטען איז געווען פון דעם פורים שפּיעל. זיין געבורט אויפ'ן שוהל־הויף און די הסכמה פון דעם גאנצען עולם האָט עס געמאכט פאר א פאלקס אינסטיטוציאָן. נאָר דער זעלביגער שוהל־הו ף און דער זעלביגער פרומער עולם האָבען אויפ'ן פורים שפּיעל ארויפגעלעגט אזא שטעמפּעל, וועלכען עס האָט פון זיך קיין מאל ניט געקענט אברייבען. אין א קיימא לן פון איבער טויזענד יאָהר איז דאָס פורים שפּיעל געבליבען אן אונטערהאלטונג נאָר פאר איין טאָג. דער עלעמענט פון חוזק און לצנות וואָס האָט איהם לעבען געגעבען האָט איהם געקענט האלטען נאָר איין טאָג אין יאָהר. אין די אנדערע טעג אויסער פורים איז דאָס פורים שפּיעל געווען אונמעגליך פאר ניכטערע אידען.

דרימער קאפימעל.

די עלטסטע אידישע פורים שפיעלס.

אין דער זעלביגער צייט וואס אידען אין שפאניען האבען זיך נענומען צו דער שפאנישער דראמע, האבען די אידען אין דייטש־לאנד אונטערהאלטען זיך מיט פורים שפיעלס אין אידיש. וועז דאס ערשטע פורים שפיעל אין אידיש איז געשאפען געווארען איז אונמעגליך צו בעשטימען. נאר מיר געפינען או שוין אין 1598 האבען די אידען אין טאנעוויזען אויפנעפיהרט א שפיעל, וואס האט נעהייסען: „שפיעל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין אוז מיט צוויי זינליך פיין" אוז מען האט עס נאכדעם נעשפיעלט אלע פורים. אין דעם יאהר 1620 האט מען עס קאפירט אוז אננע־נעבען א שפעטערן דאטום.

דאס דאזיגע שפיעל האט מיט פורים נאר ניט צו טהאן אוז איז ווארשיינליך קיין מאל ניט נעדרוקט נעווארען אוז איז נע־נאנגען פון האנד צו האנד אין מאנוסקריפט. ווי עס זעהט אוים, איז דאס א סאטירע פון א נעוויסער פאמיליע, מיט וועלכער דער שרייבער האט זיך נעוואלט אברעכענען. דאס וואלט נעווען אונ־מעגליך צו דערווייזען, וועז פריהער זאל מען ניט שפיעלען פורים־שטיקער, וואס האבען נעהאט דירעקט צו טהאן מיט דעם דאזיגען יום טוב. די פערזענליכע סאטירע האט נעקאנט דיענען אלס אן אב־וועקסלונג אוז דאריבער דארף מען דענקען, אז דאס פורים שפיעל אין אידיש איז א סך עלטער פון דער דערמאנטער סאטירע.

פון דער סאטירע איז נאר איין בלעטיל נעבליבען, דער שער, אוז די ערשטע שורות זיינען אזוי:

אדברה וירוח, איך ווייל אייך זאגען, וואס דאס איז נעשעהן בשנת שפ (1619) צו טאנהויזען אין קהילת קדושת.

הערט צו אונ׳ לאָט אייך ניקס זיין קשה.
קשה לאָט אייך ניקס זיין.
דען עס איז אלע פורים גימיין.
דאָס מען מאכט איין שפיל פון טב יעקליין
אונ׳ מיט זיין ווייב קענדליין
אונ׳ מיט צוויי זינל ך פיין.
וויא זיי האָבען געפיהרט איין וועזען.
אונ׳ דאָס איז אויך קירצליך גישעהן.
גישעהן עהע איך מיך האָב אומגיזעהן
געזעהן הין אונ׳ הער.
איך האָב גיטראכט נאָר זעהר.
ביז איך עס האָב געבראכט אין ריים
איז מיר געוואָרען זעהר שווער.

דער אינהאלט איז אזא: ערב סכות קומט א פויער מיט א מאָגערע, אויסגעדארטע קוה צו שלענקערס (?) הויז. מסתמא איז שוין געווען צייט צו לויפען אין שוהל. נאָר יעקליין מיט זיינע צוויי זינליך האָבען געקויפט די קוה. דאָס ווייב קענדליין האָט קעגען דעם דעמאָנסטרירט. די קוה האָט באלד געהאט א קאלב און לו ט דעם מנהג האָט דער ארטיגער ריכטער געדארפט קריגען די צונג, אבער מען האָט איהר „קורץ און דין" אבגעשניטען. און דער ריכטער האָט פעראורטהיילט קענדליין ארומצוטראָגען אין גאם די „גאיגע", כדי מענשען זאלען איהר פרעגען, צו זי איז אויך דער עלטער געוואָרען א גאיגערין.

דאָס דאזיגע שפיל מיינט, אז אויך פורים האָט זיך ניט נע־ פאָדערט דוקא א פור ם שפיעל, און עס איז געווען רעכט אבי א הומאָריסטישע זאך, א סאטירע, פון וואָס דער עולם זאל קאָנען לאכען. דאָס „שפיל פון טב יעקליין מיט זיין ווייב קינדליין" האָט געהאט בלויז א ליאקאלען כאראקטער און געקאָנט דיענען פאר אן אונטערהאלטונג נאָר פאר די אידישע תושבים אין מאנהויזען.

וואָס פאר א פורים שפיעלס מען האָט אויפגעפיהרט אין די אנדערע נהעטאס אין דייטשלאנד איז ניט בעקאנט. דאָס עלטסטע פורים שפיעל אין אידיש וואָס האָט דערנרייכט צו אונז איז פון

דעם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און הייסט „איין שעהן נייי פּורים שפּיעל פּאַרגעשטעלט, ווי עס איז צוגעגאנגען אין דער וועלט צו אחשורש צייטען, היבש אין רייַמען געזעצט צו איינעם רַאהמען.“ אין 1697 האָט דער משומר משה כץ (יאהאנעס יאקאָב קריסט־יאנוס לעבער) פון קראקוי איבערגעשריבען דאָס דאָזיגע שטיק פּאר דעם בעוואוסטען קריסטליכען העבראאיסט וואנענזייל, נאָר ער האָט דערפון קיין שום געברויך נ׳ט געמאכט.

דאָס נאנגבארסטע און בעקאנטסטע פּורים שפּיעל אין אי־דיש איז געשאפען געוואָרען אין סאמע אָנהויב פון דעם אכטצעהנ־טען יאהרהונדערט. עס איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר 1708 און האָט געהייסען „איין שין נייא אחשורש שפּיל“. די פּערזאָנען אין דעם דאָזיגען שפּיעל זיינען: מרדכי, אסתר, אחשורש, המן, התך און „שרייבער“.

„שרייבער“ איז עפּעס א מין שעטנז אין דעם שפּיעל. א חוץ דעם, וואָס ער איז אין דער מגלה ניטא, קלינגט פּרעמד דער דיי־טשער נאָמען צווישען די פּערסישע און אידישע, און דערפון דאַרף מען דרינגען, אז דער פערפאסער האָט פּאר זיינע אויגען געהאט אנדערע ווערק, אין וועלכע עס איז דראמאטיזירט געוואָרען די געשיכטע פון אסתר און אין וועלכע עס זיינען אריינגעקומען אנ־דערע פּערזאָנען, א חוץ די היסטאָרישע. ביז יענער צייט האָבען וועניג אידען נאָר א סך קריסטען דראמאטיזירט די געשיכטע פון אסתר. און עס איז פּאראן שווארץ אויף ווייס, אז שעקספּיר האָט געשפּיעלט אין אזא דראמאטיזירונג. עס איז ניט אנגענעבען דער נאָמען פון דעם שטיק און מען רעבענט, אז דאָס איז געווען די „געטליכע קענינין אסתר“ („גאדלי קווין עסטער“), וועלכע איז דעמאָלט געווען פּאָפולאָר ניט נאָר אין ענגלאנד נאָר אויך אין גאנץ אייראָפּע. עס איז אויך א גרויסע סברה, אז פון דאָנען האָט שעקספּיר גענומען דעם נאָר, וועלכער געהט דורך אין פּיעל דרא־מען זיינע. און טאקע אין דעם שטיק די „געטליכע קענינין אסתר“ איז פּאראָן א פּערזאָן, וואָס הייסט אין ענגליש „סקרייב“ און אין דייטש האָט מען דעם נאָמען איבערזעצט שרייבער.

דאָס „אחשורש שפּיל" איז געמאכט געוואָרען דורכאוים צום שפּיעלען און צוגעפאסט צום אויפפיהרען אין הייזער. עס איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און האָט אויך ניט קיין דעקאָראציעס. די פורים שפּיעלער דארפען זיך ניט איבערטהאָן און זיי בלייבען אין זעלביגע קלייַדער די גאנצע צייט פון דעם שפּיעל. מאכט זיך א פּלאץ, וואו מען זאָל קאָנען שפּיעלען פאר א גרעסערן עולם איז אודאי רעכט, אז ניט זיינען זיך די פורים שפּיעלער מטריח און קרמען אריין צום ברייטען בעל הבית אין שטוב און שפּיעלען אב פאר איהם און זיין הויז־געזינד די שטיק. אזא שטיק טאר ניט זיין צו לאנג, וויל צייט צום שפּיעלען איז נאר איין טאָג אין יאָהר און אין דעם טאָג דארף מען זיין ביי אלע בעלי־בתים.

„דא שטעלן מיר אויף דאש בייטליין, איין פאר דוציט דוקאטן צו שיסן דריין. איין פאר דוציט טוקאטן וועט צו פיל, איין פאר דוציט טאלר איז דער ציל."

דערמיט ענדיגען די פורים שפּיעלער זייער שטיק ביי איין בעל הבית און איילען זיך איבערצוגעהן צום צווייטען.

און הגם דאָס דערמאָנטע פורים שפּיעל איז דורכאוים נעשאפען נעוואָרען צום שפּיעלען, האָט דער פערפאסער געלאָזט עס אויך דרוקען און גערעכענט אז דאָס לייענען קאָן אויך פערשאפען פערגעניגען. דער פערפאסער האָט זיין נאָמען אויף זיין ווערק ניט אָנגענעבען, און עס איז ער היום אונבעוואוסט, וועט ער איז געווען, און עס איז אויך אונבעוואוסט צו ער האָט בעהאלטען זיין נאָמען צולייב ענווות אָדער וויל ער האָט געהאט אן אורזאך צו דענקען. אז קיין גרויסען יישר כח וועט ער דערפאר ניט קריגען. נאָר ווי דאָס זאָל ניט זיין, דער מחבר האָט וועגען דעם שטיק געהאט גאָר א גוטע מיינונג, ווי מיר קענען זעהן פון די עטליכע שורות. מיט וועלכע ער וועגדט זיך צו די פראָספעקטיוועס קונים אויפ'ן שער:

„איין שין נייא שפּיל מיט אל דיא קונשטין איז עש ווארען דער טראכט, עס ווערט וואויל זיין ליב טאָן ניט אזוי גוט ווערדן גימאכט. מיט היפשי שיני קלאָג לידערן דעם ריים נאָך גישטעלט. דאש פאר האפין מיר, ווער עש קויפן ווערט, אזו ווערט אין (איהם)

ניט פער דריסען זיין געלט. וויל הש"י ברוך הוא האט אונז אן פורים געבן לושטיג צו זיין. און האבן מיר דרויף גימאכט דאש אחשורש שפיל היפש אונ' פיין. דרום אויף איר בעל בתים אונ' בחורים אונ' יונגען, קומט איר ביהענד (שנעל, פלינק) צו לויפן. אונ' טוט מיר דאש שיני אחשורש שפיל אב קויפן. דאש גלט ווערט אייך ניט פר דריסען, וועז איר ווערט דרינען לעזן, ווערט איר אייער גלט ווידער גניסן."

עס וווייזט אוים, אז דאם איז געווען דאם ערשטע פורים שפיל אין אידיש וואם האט זוכה געווען צו ווערען געדרוקט. די פריהערדינע זיינען נאר ארומגענאנגען אין כתב יד און דערפון איז גרינג צו זהן, ווי שטארק עס האט נושא חן געווען ביים עולם.

קיין האנדלונג איז אין דעם שטיק ניטא. דאם שפיל בעשטהט פון געזאלצענע און געפעפערטע דיאלאגען. די המצאות, די וויצען זיינען די גרעבסטע און האמעטנעסטע, און קיין זאך איז ניט מאוס ווען עס פיהרט צו א נבול פה. דער קאמיקער קאן טהאן וואם זיין הארץ גלוסט, קאן זאגען וואם ער וויל און דארף זיך ניט ריכטען מיט צייט און רוים און מיט קיין זאך ניט. וועז המן הייסט איהם בוקען זיך, ענטפערט ער:

„גנב, וויא זאל איך מיך טאן נייגען אונ' בוקען, דיא האסט דאך איין צ ל ם אויף דיינעם רוקען."

וועז מען פיהרט איהם אריין צום קעניג אחשורש וועגדט ער זיך צו איהם בזה הלשון:

„דו ביזט דער מלך. איך העט דיך איבר אן גיזהן פאר איין וואמפין וואשער, פאר איין שטריק טרעגער, פאר איין מוישב פגר, פאר איין הונט שלאגר, פאר איין קאצין יאגר. מאהר דאש דיא יוא דער מלך בישט, האלט מיר דעם שטעקן..... און ציא מיר אויז דיא שיך און לעק מיך. אך מוז גידרונגן זיין, דאש דוא יוא דער מלך בישט, ווארום איין אנדר האט דיא קרוין הויך אונ' דאש בענקל אונטער דיא פים. אונ' דוא האסט דאש בענקל אובן אונ' דיא קרון אונטען. אדוני מלך, איך בין איין שלומפר, ווילסטו מיר ניט גלויבן, שמעק מיר צו שדכין. אדוני מלך, איך בין אין

איין וואלד גיזעסן אונ' האָב אייער גיפליצט, האָב איך גיהערט אויז שרייאן אונ' אויז רופן, מען זאָל דיר איין שינה וואקרי יונג פרויא אויז זוכן. אונ' בין איך גילאָפן טאָג אונ' נאכט אונ' האָב דיר איין שינה גימאכט, זאָל איך זאָגן גיאכט. שניץ איין מול איין וועלגער האָלץ, איין מיילה ווי איין זיילה, איין נעזיכ וויא איין טויט העזיכ. איין שטערין, וויא איין תחת פון איין בערין, איין פּאר שינה ארין אי וויא דיא מארן, איין פּאר ציצין, אי וויא דיא שפיצין, איין נעפּלי אז וויא איין נאדל קעפּלי וי"א אז וויא איין גרושן לאב ברויט. וי"א אז וויא איין פּר דארטי קוועטשקה. דר נאָך, אדוני מלך, איין עולם הפוך איז ביי איר, איין אנדרי מייד האָט רוטי באקן אונ' שווארצי אויגען, אונ' זיא האָט רוטי אויגען אונ' שווארצי באקין. וואש אן אנדרי האָט אונטען, האָט זיא אובן. אונ' וואש אן אנדרי האָט אובן האָט זיא אונטען. המן, זיי היך מיקה (מוחל) אונ' קוש זיא אונטען. אדוני מלך, ווערשטו מיר שדכנות גענבן, וועל איך דיר איין דרשה שענקען. וואַרעם פרעגסטו ניט וואש דען, אלטר נאר? איך וועד דיר שענקען, אז דוא ווערסט יאר צו יאר קרענקען. דר היים האָב איך דרייא אלטי גדאחזלך, אונ' דריי אלטי פר לוגני האלגיזלך אונטער דען אלטן אייזן ארום קוגלין, וועד איך דיר שענקן. צו לון זאלשטו מיך בעטן אויך דער מילה פּאר דער חתונה. אדוני מלך, איך וועל דיר אייך סאד איין רוימן, דיא מלכה האָט זיך נעטוקט אונ' האָט זיך בטאן. דוא ווערשט ניט קענן גרייפן דראן."

עס איז אויך ניט נויטיג אז די ווערטער זאלען זיך קלעבען איינם צום אנדערן און אפילו אויך ניט, אז א וואָרט זאָל האָבען עפּעס א בעדייטונג:

בא מרדכי און זאָגט:

...פּרייאה, פּרייאה. זעקס און נייניציג פּרייעות, און טרייאות, און שניאות, אי־בער דען שוסטער, איבער דען שניידער, איבער דען ציימערמאן. איבער דען אובן גבלר, איבער דען קאכין שמיד. ער האָט מיר דאש לאך פון... צו קליין גימאכט, זאָל איך זאָגען פון דער טיר. וויא זאָל איך אראן גאן?"

נאר דער עיקר איז נבול פה. צו ער רעדט סתם אין דער וועלט, צו איהם פאלט איין א פסוק פון תנך, צו ער זוכט אב א זאץ פון זמרות צו פון סליחות צו פון קינות, אלץ וועדט אויסגעבויטען אויף נבול פה. עם ווייזט אוים, אז וואס מעהר איהם געלינגט צו פערקנ פען א גראבען ציניזם מיט א חרוז פון א תפלה, איז אלץ גרעסער די המצאה. וועז מען זאגט אז מרדכי וועגען המנ'ס גזרה אויף אידען, ענטפערט ער, אז ער וועט געהן אויף קבר אבות.

קומט מרדכי אניין.

„ברוך אתה, וועז איין שין מיידעל וועד דא, וואלט איך זיא ביטן, דז זיא מיך זאל לאזן ליגן אין דער מיטן, אוי וועז זיא ניט וויל, אזו וויל איך שווייגן שטיל. אשר קדשנה, וועז עס גלייך וועד איין יונגי אלמנה, וויל איך מאכען דריבר שהעכה יאנה... כשנכנות לייב רים (שכנכנת לברית) גיא לשם זאכטיגה שדים. אל ערך עפיים אתה. אז המן זאל וועדן פראטה, פראטה זאל ער וועדן, אויף עשין זאלען אים דיא וועדים, דיא וועדים זאלען איהם אוף עשין, דז נאט זאל אן אים פר געשין, פר געשין זאל אן אים נאט, פריא אוי שפאט, שפאט אוי פריא, אז המן זאל ברעכן זייני קנ א, דיא קניא זאל ער צו ברעכען, דאש הערץ זאל אים צוקרעכען... הוי מעקל היושב (אל מלך יושב), אז המן זיין קאפף זאל קומען אין מושב, ויקרא, אז המן זאל אויף פארן איין מקרא, איין מקרא אובז, איין מקרא אונטען, איין מקרא אין דער מיטן, אז המן זאל באלד דערשטיקן... סלחנא, קאשפר וואדא וויסאקא, יעדזא חארמא, דרוהא צלעפא אטשעטי פראשיווא*)... א פידל מלך, איז דאש ניט א לושט, וועז מען איין שין מיידעל גרייפט אין דער ברוסט. וי"א דאש איז אלש נאך ניקש, וועז מען מיך ניט בייא איר אים בעט דר ווישט. . . . . בין איך אויף לייפציג א מאל ניפאהרען, איז מיר מיינע קוא אבגיפראַרען בין איך ווידר היים קומן, איז מיר

*) ש פוילישער זאץ. די לעצטע זעקס ווערטער בעדייטען איינע איז בליבר, די צווייטע חינקעדיג און די דריטע איז פארשיוו.

אנטקיגן קומן אונ' האט מיר שלום לעקאך (שלום עליכם) נעבן מיט דען הינטערשטן פוס, אונ' מ ט דען פערדשטן פוס האט זיא אשאנה גיקלאפט, אונ' מ ט דען עק האט זיא לולב גשיטלט אונ' מיט דען הינטען האט זיא שופר גיבלאזן און האט אך הושענא גימאכט. אונ' דר נאך האט מן מיר סודות פורים מיט מילכיגה פלייש קראפין נימאכט אונ' איין פלישנה פוטער מלך זופ, און האב דרויף גיברייט דעם טאלין פון אורשפיץ אונ גראסיל פון פושלוויץ."

מען דארף זיך דערמאנען, וואס עס איז שוין אויבען געווען נעזאגט וועגען דעם כאראקטער פון פורים און פון וואנען דער דאזיגער כאראקטער האט זיך געמומען כדי צו פערשטיהן, ווי אזוי האט זיך אזא פארם געקאנט נאר ווייזען ביי אידען. דער פערפאסער פון דעם אחשורש שפיעל פערשטעהט ניט קיין אנדער המצאה ווי נאר א גראבען ציניזם, קיין אנדער חכמה ווי איבערקעהרן די וועלט מיט'ן קאפ אראב. מרדכי קומט ארויס א מנוול, א פערדארבענער מענש, א גראבער יונג, און, פערקעהרט, דער צורר היהודים. המן איז דער איינציגער אין דעם שטיק, וועלכער האט אין זיך עפעס מענשליכעס, טראגישעס. א פאר סצענען אין וועלכע המן פינורירט קומען ארויס גאנץ דראמאטיש. אזוי למשל נאכדעם ווי המן איז געפאלען צו אסתר המלכה אין בעט און דער קעניג האט ארויסגענעבען דעם דעקרעט איהם אויפצוהענגען, איז ער זיך מתודה אויף זייער זינד און וואלט די גראפען און פירמען פון פרס ומדי זיי זאלען זיך מיט אידען ניט פערטשעפען.

אומר המן

.... אלמעכטיגער גאט! טוא מיר דאך מייני זינד פר צייהן אונ' פר נעבן, אונ' שענק מיר נאך דאש מאל מיין לעבן. איך וועל דיר שווערן איין אייד, אלז איך וויל דיא יודין מער אן טון קיין לייד. אלמעכטיגער גאט, העלף מיר דאך נאך איין מאל פון דעם קיניג אחשורש זיינר האנד, אונ' בישירם מ ך דאך אלז וויא דוא האשט בישירמט דען קיניג יחזקי' פון דען הייש בראנד, אונ' האשט אים הוך דר הובן (דערהויבען) אונ' האשט אים ניהאלפן אויז דעם קאלך אובן. אלמעכטיגער גאט, טוא מיר מייני זינד פרצייהן אונ'

פר נעבן טאָן, אונ' בהיט מיך פר דען יודן מרדכי דען פרומן מאן און לאָז מיך דאך קיין לייד גישעהן, דז דער יוד מרדכי זאל אן מיר קיין ראכניש זעהן."

זיין זעגענען זיך מיט זיין ווייב איז ריהרענד:

„אך, ווייבה, ליבש מיין, אל מיין ביט איז ניווענז דז דוא זאלשט צו מיר קומען ארייז, אונ' זאלשט שויאן מייני שמערצין אונ' פיין, איז ניט איין שאד אלש דיין מאן, פרינץ המן, זאל גיהאנגן זיין? דרום אויך ווייבה, ליבש מיין, דיא קינדערלאך זאלן דיר ביפאלן זיין, וואש דוא אן דייני שניא וווייזי (שניי וווייסע) ברוסט האשט ניווינט, אונ' האלט זיא אז איין שווארץ אפיל אויז דיינעם אויג. אך ווייבה, ליבש ווייבה, נאך איינש ווי איך דיר ביפעלן טאָן, דז דוא זאלשט גידענקן אן פרינץ המן, דעם פרומן מאן. איין ראט הער איז ער ניווענז, אבר פון דען טוט האט ער לידר ניט ניקאָנט ווערן גינענז. אך, ווייבה ליבש, ווייבה, נאך איינש טוא איך דיר ביפעלן. ווען דער טייבל קומט און ווערט הולן מייני זולן, אונ' פון דעם נאלגאן זאלשט דוא מיך לאָזן נעמן ווידר אראָב, אונ' ווערשט מיך לאָזן ליגן אויך מיין פאטערש גראב. אך, דוא ליבש ווייבה, ווי ווערשט דוא שרייאן אונ' ווינענז אונ' קלאָגן, ווען דוא מיך הער המן ווערשט ניט מין (מעהר) האבן. אך די ליבש ווייבה, דיא האשט איבר קיינעם מין צו שרייאן אונ' צו ברומן, אלז איבר דען יודן מרדכי דעם פרומען. אונ' ווען אין דער טייבל (טיוועל) העט פר צוועלף אונ' צוואנציג יאר איין ווענק גינומן, אלז ווער איך פרינץ המן איצונד ניט אום מיין לעבן קומן. אך ווייבה ליבש, דוא ביזט דאך דאש הערץ אויז מיינעם לייבן. איבר דיר צושפרינגט מיין יוננש הערץ. דער מיט איין גוטי נאכט. דוא טויזענט שאץ.

אזא מין פערקעהרטע שילדערונג פון מרדכי אונ' המן הארמאָניירט מיט'ן עולם־הפוך־נייסט פון פורים. אלץ וואס איז נעווען אננענומען א גאנץ יאהר פאר גוט און כשר האט אין דעם טאג פון פורים נעדארפט קריגען א היפ'דינען קאליר. דאס פורים שפ־על איז געשאפען פאר א פובליקום, וואס זהט קונסט דורך פערגלעזערטע אויגען. די אטמאספערע איז אנגעזאפט מיט משקה, און א

מעהר ערנסטע שטיק וואלט געהאט א פנים פון חוזק.

אבער צו דער צייט וועז דאס פורים שפיעל האט זיך דער־ הויבען צו דער מדרגה פון א גערוקטען ווארט, אז שוין דער אמת'ער קארנעוואל גייסט פערשוואונדען פון אויראפא, דער מיטעל־ אלטער מיט זיינע גראבע מנהגים איז שוין לאנג געווען בענראבען. און דער אידישער פורים האט אויך פערלארען זיין געפעפערטען טעם. די אונגעלומפערטע הכר־ת און גראבער ניבול פה האט שוין ניט נעקאנט אזוי געפעלען .וערען די חשוב'ערע א דען, בפרט וועז מען האט זיי געקאנט לייענען מיט אויגען, וואס זיינען ניט נעווען פערצויגען מיט א טומאן פון שכרות. דאס דערמאנטע „אחשורש שפיל" אלס א גערוקט ווארט האט גערייסען די אויגען. און די אידישע פני אין פראנקפורט אן מיין האבען פער'משפט דאס דאז נע פורים שפיעל צו שרפה, און מען האט צוזאמענגע־ קליבען אלע עקזעמפליארען און פערברענט זיי.

דאס פערברענען האט אבער ניט נעהייסען, אז די חשוב'ע אידען האבען עפעס אויסצוברעכען נעגען שפיעלען א שטיק אויף פורים. מיר זעהען, אז אין דער זעלביגער שטאדט, מיט עטליכע יאהר שפעטער אין 1710, האט א נעוויסער בערמאן פון ל מבערג אנגעשריבען א פורים שפיעל מיט'ן נאמען „מכירת יוסף" און מען האט עס אויפגעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיומען און מיט אלע כלי מכשירים וואס האבען זיך נעפאדערט דערצו. מען האט צו דער דאזיגער אויפפיהרונג נעמאכט גרויסע הכנות. די שפיע־ לער זיינען נעווען בחורים פון דער פראנקפורטער ישיבה און צו זיי זיינען צוגעקומען נאך אנדערע פון האמבורג און פראג. ניט נאר האט מען עס אויפנעפיהרט מיט דעקאראציעס און קאסטיו־ מען, נאר מען האט דערביי או ך נעמאכט אלערליי עפעקטען. מען האט ביי דער פארשטעלונג נעזעהן פייער און נעהערט דונערן און נעזעהן דעם הימעל און נאך אנדערע וואונדערליכע זאכען. דאס שטיק האט נעמאכט א גרויסען רושם אויף די פראנקפורטער אידען און זיי האבען זיך ניט נעקאנט ענוג אנ'חדוש'ען.

דער ערפאלג פון דעם שטיק איז נעווען אזוי גרויס, אז מען האט עס נעשפיעלט ניט נאר פורים נאר דעם נאנצען חודש אדר.

פיער וואכען צייט. מען האָט אבער ניט געגעבען אויף אלע פאר־
שטעלונגען דאָס זעלביגע שטיק. אין דער צייט איז שוין געשאפען
געוואָרען א פורים שפיעל „דוד און גלית" און מען האָט די צוויי
שטיקער געביטען. דער געלאף אין טהעאטער איז געווען אזוי
גרויס, אז ביי דער טהיר האָט מען געמוזט אוועקשטעלען צוויי
סאָלדאטען זיי זאָלען אנהאלטען ארדנונג. נאָר אזוי ווי אין טהע־
אטער האָבען זיך געשטופט ניט נאָר אידען נאָר אויך קריסטען,
האָבען די פראנקפורטער „בוימייסטער" פערבאטען די שטיקער
צו שפיעלען אונטער א שטראף פון צוואנציג טאָלער.

דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" האָט זיך געהאלטען טריי
ביים חומש און די מדרשים און האָט וועניג דיכטער־שע פאנטאזיע
נעברויכט. די העלדען זיינען די זעלביגע, וואָס אין חומש, און נאָר
דער קאָמיקער, א מצרי, א דיענער ביי פוטיפר טראָגט דעם נא־
מען פיקעלהעריגג. אויפ'ן ערשטען בליק זעהט אויס קשה, אז א
מצרי זאָל הייסען פיקעלהעריגג, נאָר דאָס איז א בעקאנטע פינור
אין די פאָלקס שטיקער אין אלע אויראָפעאישע לענדער. נעוואויג־
ליך טראָגט דער קאָמיקער אין אזעלכע שטיקער א נאָמען וואָס
דערמאָנט אביזלה: אין האָלאנד הייסט דער קאָמיקער פיקעלהע־
רינג, אין פראנקרייך — זשין פאטאזש (זוף), א ן איטאָליען —
סיניאָר מאקאראָני (לאָקשען). א־ן ענגלאנד — דזשעק פודינג (קו־
נעל) און אין דייטשלאנד — האנז וואורסט. דער פערפאסער פון
„מכירת יוסף" האָט, ווי מיר זעהען, פאר זיין קאָמיקער געבאָרגט
דעם האָלענדישען נאָמען און האָט איהם אויך אנגעטהאָן די קא־
לירטע קלייד־ער פון דעם פאטענטירטען לץ פון דער ביהנע.

אין „מכירת יוסף" איז שוין ניטא קיין זאָך, וואָס זאָל קענען
בעלייבינגען דעם נפש היפה. דער פערפאסער האלט זיך זעהר ערנסט
און אפילו זיין פיקעלהעריגג ערלויבט זיך ניט צו רעדען נבול
פה. מעשה לץ כאפט זיך פיקעלהעריגג ארויס מיט א גראָבען
וואָרט, נאָר ער מאכט גיכער דעם איינדרוק פון אייגעם וואָס
ווייסט ניט ווי גראָב צו זיין און וואָס בריה'ט זיך צו ווייזען א
גראָבקייט. אויב דאָס „אחשורש שפיל" איז געווען נעמיינט פאר

דעם המון האָט דער פערפאסער פון „מכירת יוסף" שוין נעהאט אין זינען א בעסערען עולם.

דער נעדרוקטער „מכירת יוסף" איז ניט איינגעטהיילט אין אקטען און ניט אין סצענען, נאָר אזוי ווי דאָס שטיק אי׳ז אויפ־גענפיהרט נעוואָרען מיט דעקאָראציעס און מיט אלערליי עפעק־טען דאָרף מען זיך אָנשטויסען, אז אויף דער ביהנע האָט עס זיך ניט אָבגעשפּיעלט אָהן הפסקות און אָהן פערוואנדלונגען.

דער סטיל פון „מכירת יוסף" איז א שווערער און די שפּראך איז שוין דורכאוים א דייטשע און אפילו פּיקעלהערינג ערלויבט זיך ניט אריינצוהאקען א ספּעציעל אידיש וואָרט. וועז יוסף דער־צעהלט דעם מאַטען און די ברידער זיין חלום, אז די זון און די לבנה און עלף שטערען האָבען זיך פאר איהם געבוקט, ענטפערט יעקב:

„יוסף, דאָס האלט דיין מונד. עש איזט אַיין גרושר (גרויסער) אפרונד, אלז דוא אויך זאלסן פאנטאסי זאלשט שטעלן דאטום. עס איזט דאָך אן קיינע טרוים קיין בראפאטום. און שפּעציע, דוא זאגשט זון אונ׳ מאָנט אונ׳ אייליף שטערין, זיך קיגן דיר בוקן וועריז. דאש קאן יא און מ׳גליך וועדדן וואר. אין דעם דיין מוטר רחל איזט טאָט פיל יאר, דעז דיזר טרוים וועד אויז צו לענן, אלז איך זאמט דיין מוטר אונ׳ ברידער מוזטן ביוועגן און צו בוקן קינן דיר. אבר עש איזט גישלאָסען ביי מיר פאר איין פאנטאסי אונ נארעשקייט."

שמעון צו לוי:

„לוי, איך מוז דיר איין צייטונג קונפירמירן, מיר וועדן אונזערן ברודער יוסף באלד אטראפירן."

וועז יוסף בעט זיך ביי די ברידער זיי זאלען איהם קיין שלעכטס ניט טהאן, ענטפערט לוי:

„עש העלפט ניקש דער פערדעפענדירעז, מיר זיין שון בי־וואושט אלז דוא קאנשט פלאטירן, וויא פיל ארלייא זעלשט דוא שפּארנירן, וועז מיר דיך ווידרום צו אונזערם פאטר זאלטן פיהרן. דרום אויף, שמעון, וואדף אים אין דער גרוב אנייז, דער מיט מיר זיינר לאם זיין."

אלס ביישפיעל פון דעם הומאר אין מכירת יוסף קען דיענען דער ענטפער, וואס פיקעלהרינג גיט פוטיפר'ן, וועז יענער הייסט איהם געהן צום קאסירער צו בעצאהלען די ישמעאלים:

הער, נון איר יא האבט אייז נייאן דינר אויף ניטריבן, ביפעלט אים אויף אלז ער דאש סעקרעט האלט זויבר גיריבן. זא ער בלים בלום בלאראם פולפר האט איין גינומן. זאל ער דיא קוראשי ניט האבען דרויף צו קומן, וואן מיר אים זונשט נאך געהן קענט מיר מאל אים... בישטעהן.

די פינטעלאך שטעהען פאר אן אונדרוקבארען ווארט.

אין עטליכע יאהר ארום, אין 1718 איז ערשיענען א נייע אחשורש שפיעל, נעדרוקט, ווי מען דיינקט, אין אמסטערדאם אונטער'ן נאמען: אחשורש שפיל אויף איינעם נייען אופן גלייך אייניער אפערא און איז אויסגעצויגען אוים תרגום שני." און מיט צוויי יאהר שפעטער האט זיך אין פראג נעדרוקט אן אנדערע פורים שפיעל דראמאטיזירט פון מגלת אסתר אין ריימען און האט נעהייסען „אקטא אסתר עט אחשורש" און די תלמידים פון דוד אפענהיימס ישיבה האבען דאס שטיק אויפגעפיהרט אין פראג אויף א ריכטיגער ביהנע אין אן עפענטליכען טהעאטער „מיט פוילקען און אנדערע כלי זמר."

די דאזיגע שטיקער זיינען געשאפען געוואָרען ביי די אידען אין דייטשלאנד אין דעם קורצען משך פון א יאהר צעהן און דאס זיינען אזעלכע שטיקער וואס האבען צו אונז דערגרייכט אין זייער אריגינעלער נעדרוקטער פאָרם אדער מיר האבען וועגען זיי א פולשטענדיגען בעריכט. און פיעל שטיקער זיינען געשאפען גע־וואָרען וועלכע האבען ניט זוכה געווען צו זיין געדרוקט און קיין שפור פון זיי איז ניט פערבליבען? דאס פורים שפיעל דארף שוין מעהר ניט זיין דורכאוים קאמיש און אנדערע צוויגען הויבען זיך אן צו ווייזען אויף זיין שטאם. דער „מכירת יוסף" עפענט א וועג פאר דער טראגעדיע און דאס נייע אחשורש שפיעל איז דער אבי אבות פון דער אידישער היסטאָרישער אפערעטע. אין דעם דאָ־זיגען קורצען משך האט זיך דאס שפיעל אויף א־בערגעצויגען פון שוהל־הויף און פון דעם בריטעז בעל הבית'ס הויז אין א טהע־

אטער אויף א ריכטיגער ביהנע. די פּאַרשטעלונגען האָבען שוין געהאט דעקאָראַציעס, געזאנג, מוזיק „גלייך איינער אפּערע," אוו ווערען געגעבען ניט נאָר אין דעם טאָג פון פורים, נאָר א גאנצען חודש. די פורים שפיעלס ווערען געשריבען פון מענשען, וואָס לערנען דעם תלמוד אוו גרויטען זיך צו זיין רבנים, אוו די פורים שפיעלער זיינען בחורים פון די גרעסטע ישיבות.

אין גרונד האָט זיך דער אָנהויב פון אידישען טהעאטער — דאָס הייסט א טהעאטער וואָס א׳ו ארויסגעשפרונגען פון שוהלהויף אוו געשאפען פאר׳ן גאנצען פאָלק מיט דער הסכמה פון די כשר׳סטע אוו פרימסטע אידען — געראַרפט רעכענען פון דער דאָזיגער צייט, דאָס הייסט פון דעם אָנהויב פון דעם אכטצעהנטען יאהר־הונדערט. מיר האָבען שוין אין דער צייט די שטיקער, די שפיעלער, דאָס פובליקום אוו אפילו די „פויקען אוו אנדערע אינסטרומענטען". דער פּאַרשר ט אין קורצע עטליכע יאהר איז א גוואלדיגער אוו ווען דאָס טהעאטער וואָלט זיך אזוי ענטוויקעלט ווייטער וואָלט עס געקאָנט דערגרויכען ווער ווייסט צו וועלכער מדרגה. נאָר דער זעלביגער שוהל־הויף, דער זעלביגער בית המדרש וואָס האָט דעם פורים שפיעל געגעבען לעבען, האָט אויך געמוזט פּענטען אוו ארומצאמען עס מיט אלע גדרים וסיגים, מיט וועלכע ער אליין איז געווען געפּענטעט אוו ארומגעצאמט. דעם פורים שפיעל איז געווען אָנגע׳חתמ׳עט ארומצודרעהען זיך אייביג אין דעם פערשאָלטענעם קרייז אוו האָט זיך פון איהם ניט געקאָנט ארויסרייסען.

דאָס פורים שפיעל סיי אין דער קאָמישער פאָרם פון אחשורש אוו סיי אין דער פאטהעטישער פארם פון מכירת יוסף האָט זיך געקאָנט האלטען נאָר מיט׳ן זכות פון שכרות. מען האָט אזעלכע שטיקער נעקאָנט שפיעלען אפילו צוויי וואכען פאר פורים אוו צוויי וואָכען נאָך פורים, אבער פורים האָט געמוזט זיין דער צענטער. דער גאנצער ה׳תר אויף שפיעלען טהעאטער האָט זיך געגומען דערפון, וואָס אין דער צייט פון פורים איז א מצוה צו משמח זיין זיך אוו וואָס מיט דעם דאָזיגען יום טוב איז פערבונדען געווען פון לאנגע הונדערטע יאהרען א מין אונטערהאלטונג.

וואס האט געכשר׳ט שפּיעלען. דער בית המדרש האט אין „מכירת יוסף", „אקציאהן פון קעניג דוד און גלית", „אקטא אסתר עט אחשורש" דערגרייכט די שטופע פון נאן פּלוס אולטרא, און דא האט די בית המדרש קונסט געמוזט בלייבען שטעהן.

מיר האבען דערמאנט אז דאס שפּיעל „אקטא אסתר עט אחשורש" איז אויפגעפיהרט געוואָרען או ף א ריכטיגער ביהנע מיט „פּויקען און אנדערע אינסטרומענטען" פון די תלמידים פון דוד אפּענהיים, דאס הייסט מ׳ט דעם הסכם פון א רב, מיר וויי־סען אויך, אז א צייט לאנג זיינען ארומגעפאהרען וואנדערענדע טרופּעס פון ישיבה בחורים און האבען געשפּיעלט זייער רעפּער־טואר פאר פרומע שוהל אידען, אבער דערפון טאר מען בשום אופן ניט שליסען, אז אידען האבען אנגעהויבען צו קוקען דורך די פינ־גער אויף טהעאטער פאָרשטעלונגען, און אז די רבנים האבען דער־צו געגעבען זייער הסכמה. דורך די אלע לאנגע, לאנגע הונדערטע יאהרען פון דעם גלות האט זיך דער אידישער קוק אויף טהעאטער אויף קיין האר ניט געענדערט. דער זעלביגער פערבאט צוליעב מושב לצים פון דער צייט פון די תנאים ביז די לעצטע רבנים איז געבליבען אין זיין פולער קראפט. טהעאטער איז געבליבען פאר דעם בית־המדרש אידען א פרעמדע אינסטיטוציאָן, פון וועלכער אידען דארפען ווייכען. אויבען איז ציטירט געווען אן אויסצוג פון שמואל אבאאב׳ס א ברי׳ף, אין וועלכען ער רופט אן טהעא־טער א נעסט פון זינד. ער איז ניט געווען דער איינציגער, וואס האט מיט אזא שרעק געקוקט אויף טהעאטער. רבי יונתן אייבעשיץ, בעסער בעוואוסט אונטער׳ן נאמען רבי יונתן פרעגער, א בעריהמ־טער רב פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, דריקט זיך אויס א ן איינער פון זייגע דרשות אין „יערות דבש": „ווי קאן מען טראגען אין הארצען דעם טרויער וועגען ירושלים, וועז מען זיצט אין א טהעאטער אוז מען קוקט זיך צו ווי קאמעדיאנטען שפּיעלען."

אויפ׳ן ערשטען בליק קאן אויסווייזען, אז דער מאטיוו פון דעם אידישען ווידערווילען נעגען טהעאטער האט זיך אין גאנצען נעענדערט אין דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. אוז פון די דא־זיגע ווערטער קען מען שליסען, אז דער מאטיוו איז שוין ניט קיין

רעליגיעזער, נאר א נאציאָנאלער, און דער אידישער נעלעהרטער לעאָפּאלד לעוו קומט טאקע צו אזא שלום אין זיין ווערק „די לעבענס אלטער אין דער אידישער ליטעראטור." דאָס איז אבער ניט אזוי. אין דעם זעלביגען „יערות דבש" אין אן אנדער דרשה דריקט זיך רבי יונתן אייבעשיץ אויס פּיעל דייטליכער און זאָגט אזוי:

„והנה כבר כתבנו, כי ושתי הי' כחזיר כשר ברגלה ומ"כש שנאות כן לבני ישראל לשמור רגלם ללכת למקום נשים או מקום מורגל ומוכשר לדבר עבירה ומ"כש למקום שקורין שויאשפּיל, קאָמעדיא, אפּרייא, המשחקים שם על טעאטרום, שזה אמרו חז"ל: במושב לצים לא ישב — אלו בתי טעאטרום והיינו מקומות הנ"ל ששוחקים הקאָמעדיאנטען על טעאטרום. אוי לנו, איך מלאו לבבכם לאמר תהלים „אשרי האיש אשר הלך וכו" ואתם הולכים ותשבו במקום מושב לצים ה'נל."

דאָס הייסט, מיר האָבען שוין לאנג נעשריבען, אז ושתי איז נעווען ווי א חזיר וואָס האָט כשר'ע פּים און א פּשיטא שוין "אר־פען זיך אידישע קינדער היטען ניט צו גיהן אין א פּלאץ פון ווייבער אדער אין פּלאץ וואָס איז בעשטימט פאר זינד, און א פּשיטא שוין אין א פּלאץ, וואָס מען רופט „שוישפּיעל", „קאָמעדיע", „אפּערא", וואו מען שפּיעלט אויך א ביהנע. און דערויף האָבען די חכמים געזאָגט: דער מושב לצים פון תהלים איז געמיינט אויך טהעאטער און אזעלכע פּלעצער, וואו קאָמעידאנטען שפּיעלען או"ף א ביהנע. ווייל צו אונז, ווי אזוי וואָגט איהר צו זאָגען אין תהלים „במושב לצים לא ישב" און איהר זיצט צווישען לצים אין א טהעאטער!

פון הורדוס'ס צייטען ביז דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט איז קיין ענדערונג ניט געווארען אין דעם אידישען בליק אויף טהעאטער. נאר פון דעם אויסגערעכענטען צעטעל „שוישפּיעל", „קאָמעדיע", „אפּערא" איז צו זעהן, או דאָס פּורים שפּיעל איז דערפון ניט געטראָפען.

און טאקע דאָס פּורים שפּיעל, אויב עס האָט זיך ווייטער ניט ענטוויקעלט, איז נאך לאנג, לאנג, כמעט ביז'ן לעצטען פיערטעל

פון דעם נייגצעהנטען יאהרהונדערט געבליבען די איינציגע דראמאטישע אונטערהאלטונג ביים פרומען אידען.

אין העברעאיש האָט דאָס פורים שפיעל אָננעמען די הערערע דראמאטישע פארם נאָך דעם מוסטער פון דעם בעריהמטען פראנצויזישען דראמאטישען דיכטער ראסין, וועמעס „אסתר" האָט ארויסגערופען עטליכע איבערזעצונגען און נאכאהמונגען צווישען די העברעאישע שרייבער. אזוי האָט יוסף האלטערן איבערזעצט ראסינ'ס „אסתר" אונטער דעם זעלביגען נאָמען אין 1795, קלמן קאהען ביסטריץ האָט זיין נאכאהמונג נאָך אסתר א נאָמען נענעבען „גורל הצדקים" און איז געדרוקט געוואָרען אין וויען אין דעם יאָהר 1821, און ש. י. ראפאפּארט האָט אין 1827 ארויסגענעבען „שארית יהודה", וואָס איז א בעארבייטונג פון ראסינס „אסתר." מ. לעטערים האָט א ן 1843 אויך איבערזעצט די זעלביגע „אסתר" אונטערן נאָמען „שלום אסתר."

נאָר אין אידיש האָט דאָס פורים שפיעל קיין מאָל ניט אנגענומען אזא קלאסישע פארם, הגם זי איז די גאנצע צייט נענאנגען אין די צוויי פערשיידענע ריכטונגען, וואָס זיינען אנגעציירט געוואָרען פון איין זייט פון דעם אחשורש שפיעל, וואָס מען האָט פערבראנט אין פראנקפורט און וואָס ש. י. ראפאפּארט רופט אין דער הקדמה צום „שארית יהודה" נבלה גדולה, דאָס הייסט גרויסע שאנד און פון דער צווייטער זייט פון בערמאנס „מכירת יוסף". דאָס פורים שפיעל וואָס איז נענאנגען צווישען פאלק און וואָס מען האָט געשפיעלט פורים איז די הייזער איז נעווען נאָך דעם שניט פון דעם דערמאנטען אחשורש שפיעל, און דער צווייטער מין פורים שפיעל סיי וואָס איז נעווען געדרוקט און סיי וואָס איז נענאנגען אין כתב יד איז נעווען מעהר ערנסט און איז ניט אלע מאָל געשפיעלט געוואָרען און וועו א פארשטעלונג פון אזא שפיעל איז נענעבען געוואָרען. איז דאָס נעווען פאר א גרעסערע עדה אידען.

פון דעם צווייטען מין, וואָס זיינען אין פערשיידענע צייטען געדרוקט געוואָרען, זיינען די מעהר בעוואוסטע: „די שטאלצע

ושתי," איין קאמישעס שוישפּיעל איז רייטען פון ג—ר (פּריעדריך ווילהעלם גאטער), ברעסלוי, 1797 (?).

„ערדעטונג דער יודען דורך מרדכי און אסתר," איין טרויער־שפּיעל פון יאקאב אויס פאזען, אמשטערדאם, 1800.

„אסתר" אדער „די בעלאהנטע טוגענד," איינע פאזוע אין פּיער אבשניטען אין יידיש דייטשער מונדארט פון יוסף הערץ, פיורדא, שנת תקפּח.

דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם דאזיגען מין פּורים שפּיעל טרעפען מיר אין דעם „מכירת יוסף" פון אליקום צוגזער, וועלכער האט אין זינען געהאט דורכאויס דאס לעזענדע פּובליקום און איז געדרוקט געווען אין 1874.

אבער צוויישען פאלק איז דוקא אנגענומען געווארען דאס אחשורש שפּיעל, וואס איז פער'משפט געווארען צו שרפה אין פראנקפורט, דאס הייסט דער גייסט פון יענעם פורים שפּיעל. אלע וואריאציעס וואס זיינען דערגאנגען ביז צו סאמע אונזער צייט האבען זייער יניקה געצויגען פון איהם. יעדע געגענד האט געשאפען אן אייגענעם נוסח, האט איריינגענעבען אייגענעם וויץ, אייגענע המצאות, נאר דער עיקר איז געבליבען דער זעלביגער און זיי זיינען אלע געמאכט נאך דעם מוסטער פון דעם אלטען אחשורש שפּ על. דער הומאר איז אומעדום א גראבער, די המצאות אטהעמען אויב ניט מיט אזא נבול פה איז מיט מעהר קלוגות, די אויפפאסונג איז די זעלביגע האמעטנע, מרדכי איז א נידריגע בריאה, א מנוול און אסהר איז א מאסע אונריינע בעשעפענים. אפט זיינען גאנצע פראזען איבערגענעבען אויב ניט וואָרט פאר וואָרט, איז מיט קלייניע שיכּוים.

אין א וואריאציע וואס שטאמט פון מאהילעווער גובערניע איז רוסלאנד און וואס מען האט געשפּיעלט ביז דער לעצטער צייט ווערט געשילדערט די בענענענים צווישען דעם שרכן און אחשורש אזוי:

ש ר כ ן

וואו איז דא בא אייך דער קעניג, וואס טראגט די לאפּ־צעם אויפ'ן קאפּ און די קרוין אויף די פים?

דער שדכן שילדערט אסתר'ן פאר'ן קעניג אזוי:

„א קורצע, א גראבע, א גרינע ווי א גראז;
זאל ביי אייך גישווינדלען ווערן ביי ביידען דער נאז.

. . . . . .
. . . . . .

זיא איז אן אמת'ע עקרת הבית אין שטוב,
מיט דעם ארבעל שוימט זיא ארויפ דעם טעפיל,
און מיט דעם פארטוך קעהרט זיא דיא שטוב.
און אז זיא דארף איינהייצען דיא אייוועז און פערבעטען דיא בעט.
פערבעט זיא דיא אייוועז און הייצט איין דיא בעט.

. . . . . .

דער טאטע איז א גנב אז פון דאנען ביז סיביר,
און דיא מאמע גענינט זיך אין דעם פיינעם ארט אין איינעם מיט איהר.
איז אייך געפעלען?
וועט מען אייך ביידען באנקעם שטעלען."

ווען אחשורש איז מקדש אסתר'ן, מישט זיך דער קאמיקער אריין אזוי:

ח ת ן

הרי —

ק א מ י ק ע ר

זאל אייך זיין ביידען, קינדערלאך, ווינד און ווייה.

ח ת ן

את —

ק א מ י ק ע ר

זאלט איהר ווערען ביידע דין וויא א בלאט.

ח ת ן

מקודשת —

ק א מ י ק ע ר

קאק סאבאקא ברעשעם (דו בילסט ווי א הונד).

און אט זיינען עטליכע שטעלען פון א וואריאציע, וואס מען שפיעלט נאך ביז היינט גען. טאג אין נאוואגרודאק.

ה מ ן (צום קעניג)

פאטער־קעניג! עס איז דא א אידישער שרכן.

ה מ ן (צו מרדכי)

מרדכי, דא פאנא! (צום פריץ).

מ ר ד כ י

טשאסו ניעמא (איך האב קיין צייט).

ה מ ן

צא ראביש? (וואס טהוסטו?)

מ ר ד כ י

לאקשען קאטשאיו (איך וואלגער לאקשען).

מרדכי ווערט געשיידערט אזוי:

„...פוס־איד מאנדרעבאי,

א שלעפער, א בעטלער, וואו א חתונה, וואו א ברית

דארטען האט ער ניט געפעהלט

און א טעלער געשטעלט:

א פארטרעט אויף איהם צו קוקען

א הארב אויפ'ן רוקען,

אין דר'ערד טוט ער קוקען.

נאך א סימן וועל איך אייך זאגען:

מ'האט ניט לאנג איהם באנקעם געשטעלט צום רוקען."

מרדכי פערהאלט זיך צום קעניג נאך דעם אנגענומענעם כלל פון דעם אלטען פורים שפיעל און שיידערט אסתר'ן אזוי:

„איך וועל דיר געבען א מיידעלע

אין ערטער גרין, אין ערטער געל,

דערצו א פארטרעט.

כאטש מיט די פים צוטרעט.

א קולאק אנטקעגען א קולאק

(א געשווויר איך בייזען אין באק!)

היינט האט זיא אילע בגדים של חול —

זאל אייך, מיינע קינדערלאך, ארוים דיא זייל.

היינט האָט זיא יום טוב'דיגע בגדים —
קדחת מיט כשר'ע פּאָדים.
שטרויענע הויזען
מיט דראָט בעצויגען.
א פּלאץ אויפ'ן וואסער,
אן אָרט אויפ'ן בית חיים
ק'טשערטיאם וואשים אבאָאים (נעהט ביידע צו אלדע רוחות)"
המנ'ס אלף בית:

127 לענדער
האָב איך עהרליך געהאלטען
היינט מוז מען מיר מיין קאָפּ
אויף צווייען צושפּאלטען.

כ אָ ר

טרא—רא—רא!

ה מ ן

וואו וועט מען הענגען, הענגען
מיינעם שעהנעם ראָק?

כ אָ ר

אויפן גאלגאן שטעקט א טשוואָק
דאָרט וועלען מיר הענגען
דיינעם ראָק.

המן רעבענט אוים אלע זיינע שעהנע קלייידער, זיינע צעהן קינדער, דערנאָך קומט ער צו זיך אליין:

ה מ ן

וואו וועט מען הענגען, הענגען
המנ'ען אליין?
זאָגט זשע, איהר אלע.

כ אָ ר

אויפן גאלגאן שטעהט א בוים
דאָרט ט'מען הענגען
המנ'ען אליין.
נעה זשע, שעהנסטער.

נעח זשע, בעסטער
געה אויף אהם ארויף.
דאָס שפּיעל ענדיגט זיך מיט א סאָלאָ און כאָר געזאנג:

ס א ל א

אין אונזער אבות צייטען
דעם בורא איז מען געווען געטריי.
מיר לויבען דעם בורא
נאָר אויף דאָס נייי.
זינגען מיר:
שושנת יעקב, תכלת מרדכי.

כ א ר

פערפּלוכט זאָל ווערען המן.
דער רשע דער גרעסטער.
נעבענשט זאָל ווערען מרדכי,
דער צדיק דער גרעסטער.

. . . . . .

אונזערע ווערטער איז מן השמים,
איהר'ט אונז געבען עטליכע גילדען מיט א שנאפּס,
וועלען מיר מאכען לחיים.

עס איז גרינג צו זעהן, פון וואנען האָט זיך אזא לעבעריגקייט געגנומען דוקא צום פראנקפורטער אחשורש שפּיעל. ניט נאָר איז דער הומאָר געווען פערשטענדליך און נאָהענט צום הארצען פון דעם פּאָלקס מענשען, נאָר אויך האָט די לצנות'דיגע אויפּפאסונג מעהר הארמאָנירט מיט'ן לוסטיגען גייסט פון פּורים, ווען אפילו עס זיינען פון דעם דאָזיגען יום טוב פערשוואונדען די שפּורען פון קארנעוואל. דערצו האָט אויך פיעל געהאָלפּען, וואָס א וואריאציע פון דעם אלטען אחשורש שפּיעל האָט מען געקענט שפּיעלען אור מעדום, אָהן שום הכי'ת. אָהן דעקאָראציעס, אָהן פּויקען און אנדערע אינסטרומענטען און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג צו געבען א פּארשטעלונג פון דעם נאנצען שפּיעל. ביי די גאָר אָרימע איז געווען א פּאָר דיאָלאָגען און נעהמען ביי איהם עטליכע אָרימע גראָשענס און ביי דעם מיטעלען בעל הבית האָט מען זיך

שוין נעקענט פערגינען צו שפּיעלען אביסעל לענגער אוו קריגען א נאנצען גילדען. מען האָט עס נעקענט צופאסען צו יעדען איינעם, נאָך דעם פערמעגען, זיין שטאנד אוו זיין געשמאק, אוו עס איז איבערגענאנגען פון דור צו דור אוו מען האָט עס נעשפּיעלט יאָהר איין יאָהר אוים ביז סאמע דער לעצטער צייט. בשעת די אנדערע פּורים שפּיעלם, וואָס זיינען נעווען ערנסטער אָדער וואָס זיינען גלייך נעווען איינער אָפּערא אוו האָבען נעפּאָדערט אן אמת'ע ביהנע זיינען אויפּגעפּיהרט נעוואָרען זעהר זעלטען.

אין א קליינעם מאסשטאב זעהט זיך שוין אין דעם פּורים־שפּיעל די שפּאלטונג אין דעם כאראקטער פון דער שפּעטערדינע דראמע. איין סאָרט פּורים שפּיעל פון וועלכע דער המון לעקט די פינגער וועלט פער'משפט צו שרפה פון די שעהנערע אידען אין פראנקפורט אוו וועלט בעציכענט פון א אידישען פאָרשטעהער אלם „נבלה גדולה" אוו דער צווייטער סאָרט זוכט צו געפינען חן ביים שעהנערען אידען. איין סאָרט קען בעטראכט וועלען אלם א פאלקס שטיק אוו דער צווייטער אלם די בעסערע דראמע. איין סאָרט וועלט שטארק אָנגענומען ביי דער מאסע אוו דער צווייטער דאָרף וואָלטען אויף א גלעגענהייט, אז מען זאל איהם קענען שפּיעלען פאר אן עולם.

צוליעב דעם גרויסען אונטערשייד אין דער גאנצער אויפּפאַסונג אוו כאראקטער פון די ביידע סאָרטען שפּיעלם, וואָס זיינען געבאָרען נעוואָרען אויף דער אידישער נאם, א ז אויף נעוואָרען א שארפע מחיצה צווישען די שפּיעלער. אין אָנהויב זיינען די פּורים שפּיעלער נעווען לערנער, בני תורה, ישיבה בחורים, וועלכע האָבען ניט נאָר נעשפּיעלט ביי זיך א־ן שטאָדט נאָר זיי זיינען אויף ארומגעפאָהרען איבער אנדערע שטעדט אוו נענעבען פאָרשטעלונגען, נאָר צייט עס האָט זיך אָננעהויבען א רדיפה אויף דעם פראנקפּורטער אחשורש שפּיעל, זיינען אלערליי וואריאציעס זיינע איבערגענאנגען צום סאמע נידריגען סאָרט מענשען אין יעדען שטעדטיל, אוו די ישיבה בחורים זיינען נעבליבען ביים סאָרט פון „מכירת יוסף."

די ערשטע מאַדערנע קאַמעדיע.

אין דער צווייטער העלפֿט פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען אין דייטשלאַנד די השכלה בעוועגונג. קיינער וועט ניט חושד זיין די משכילים פון מענדעלסזאָהנ׳ס חדר. אז זיי האָבען נעשטרעבט צו שאפֿען א אידישע נאַציאָנאַלע דראמע אָדער, וואָס איז נאָך ווייטלויפיגער, א אידישען טהעאטער פאר׳ן פֿאָלק. די משכילים האָבען געהאט א פֿעראכטונג און האָס צו אידיש, דאָס הייסט מאמע־לשון. דאָס זיינען געווען די משכילים וואָס האָבען א נאָמען געגעבען אונזער מאמע־לשון זשארגאָן, און דער דאָזיגער נאָמען איז אזוי אריין צווישען דער מעהר אָדער וועניגער אידישער אינטעליגענץ, אז אפילו פערקאַכטע אידישיסטען, וואָס האָבען נאָך קיין נאָמען ניט געהאט פאר דעם נייעם איזם, האָבען איהם געברויכט צו בעצייכענען אידיש, פערשטעהט זיך, ניט מיינענדיג דערבי קיין בעלײדיגונג פאר׳ן מאמע־לשון. און דאָך זיינען דאָס געווען די משכילים וואָס האָבען געמאכט דעם וועג פאר׳ן אידישען טהעאטער אויף דער אידישער גאס.

גלייך ביים אָנהויב פון דער השכלה האָט זיך בעוויזען א נאָנצע פֿעליאָדע שרייבער, וואָס האָבען זיך גענומען מיט חשק צו דער דראמע. זיי, ווי די פריהערדיגע העברעאישע דיכטער, האָבען אין דער דראמע נאָר נעזעהן א נייע פֿאָרם פון לִיטעראַטור, און עס איז שווער צו בעמערקען, וואָס איז געווען דער הויפּט־מאָט וו, די הויפּט כונה ביים נעהמען זיך צו דער דראמע; צי זיי האָבען געשטרעבט רייכער צו מאכען די העברעאישע לִיטעראַטור, צי זיי האָבען געוואָלט בעקאַנען די העברעאישע לעזער מיט א מין קונסט, וואָס איז זיי כמעט פרעמד געווען. נאָר וואָס די כונה איז ניט געווען. דערווייל האָבען זיך נעוויזען מאַדערנע דראמען אין א שפראך.

וואס איז געווען נאהענט צום בית המדרש'ניק, און דער משכיל און אלע וואס האבען פערשטאנען העברעאיש האבען געקריגען א געלענהייט צו בעקענען זיך מיט זיי.

דער ערשטער פון דער דאזיגער עפאכע איז געווען דוד פראנקא מענדעס (געבארען 1713—געשטארבען 1792). ער האט געשאפען צוויי דראמעס. „גמול עתליה" און „תשועת ישראל בידי יהודית". די ביידע ווערק זיינען ניט קיין אריגינעלע, נאר אויך ניט קיין פשוט'ע איבערזעצונגען. פון עתליה האט דער בעריהמטער כראנצויזישער דראמאטורג ראסין געמאכט א טראגעדיע, און מענדעס האט די דאזיגע דראמע געהאט פאר די אויגען, ווי אויך א דראמע געשריבען פון דעם בעוואוסטען איטאל ענישען דיכטער פיעטרא אנטאניא דאמעניקא באנאוונטורא טראפאסי, וועלכער איז בעקאנט אונטער'ן פסעוודאנים מעטאסטאסיא. „תשועת ישראל בידי יהודית" איז אויך א בעארבייטונג נאך מעטאסטאסיא און איז א דראמאטישע געדיכט א'ן צוויי אבטיילונגען. אין 1786 האט מענדעל ברעסלא ארויסגעגעבען דאס אלענארישע דראמאטישע ווערק „ילדות ובחרות"; אין 1791 האט שמואל חומא־נעלי אנגעשריעבען די מעלאדראמע „הקולות יחדלון", און אין די קומענדע פיער יאהר זיינען געשאפען געווארען „מלוכת שאול" — ביבלישע דראמע אין 6 בילדער פון יוסף טרענפלאוויטש, „מלחמה בשלום" פון חיים אברהם בן אריה, „אסתר" (נאך ראסינ'ס) פון יוסף האלטערן.

פון דער צייט אן זיינען דראמען אין העברעאיש, סיי אין בערזעצטע, סיי אדאפטירטע און סיי אריגינעלע, געווארען א גאנץ געווענליכע ערשיינונג. עס איז כמעט דער יאהר ניט אריבער, אז עפעס א דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין דער העברעאישער ל־טעראטור, און א צייט לאנג איז דער דאזיגער צווייג געווען א סך רייכער און וויכטיגער ווי דער בעלעטריסטישער.

די העברעאישע דראמע האט זיך ניט געדארפט רעכענען מיט קיין טהעאטער און ניט געדארפט האבען אין זינען קיין גאליאר־קע, און זי האט זיך דאריבער געקאנט פערגינגען צו זייז מעהר לי־טעראריש.

מיר האָבען שוין געזעהן, אז נאָר די ערשטע דראמען אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה זיינען געווען געשאפען נאָך דעם בעסטען מוסטער פון דער וועלט ביהנע. ראסין פערנעהמט אין פראנקרייך דעם אויבען אָן אין טראגעדיע, ער איז דער פראנצויזישער קלאסיקער אויף דער ביהנע און זיינע ביבלישע טראגעדיעס וואָס זיינען איבערזעצט אָדער אדאפטירט געווארען אין העברעאיש זיינען אמת'ע פערלען.

אויב די ערשטע צייט זיינען איבערזעצט אָדער אדאפטירט געווארען נאָר אזעלכע דראמען, וואָס האָבען נעהאט א דירעקטען שייכות מיט אידען, האָט מען שפעטער אויפגעהערט מקפיד צו זיין דערויף, און מען האָט איבערזעצט פיעלע פון די בעסטע וועלט־דראמען אין דער שפראך פון די נביאים. אזוי זיינען איבערזעצט געווארען עטליכע דראמען פון שעקספיר, געטהע'ס פאוסט און דאָס גלייכען.

אזוי זעהען מיר, אז אונטער דער ווירקונג פון דער השכלה איז נעשאפען געווארען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין העברעאיש אין דעם משך פון דריי דורות, און אויב דאָס האָט אלץ קיין טהעאטער ניט נעשאפען, איז אלץ מעהר און מעהר אויסגעטראטען גלייארען א וועג פאר דראמאטישער קונסט.

אבער די השכלה בעווענונג האָט געטהאָן א סך מעהר. זי האָט נעשאפען די סביבה, די בעדינגונגען, אין וועלכע א טהעאטער זאָל קאָנען עקזיסטירען. די פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג, וואָס מען קאָן געפינען אין א טהעאטער, און אליין נעליפערט דעם מאטעריאל, אהן וועלכען א אידישע ביהנע האָט ניט געקאָנט געמאלט זיין.

דאָס איז איינער פון די מעהרערע פאראדאקסען פון השכלה.

א טהעאטער קאָן נעשאפען ווערען און עקזיסטירען נאָר דאן, ווען ער האָט אלע דריי נויטיגע יסודות, און די דאזיגע יסודות זיינען: א פובליקום, דראמאטורגען און אקטיארען. ווען עס פעהלט אייז יסוד פון די צוויי, קאָן קיין טהעאטער ניט נעמאלט זיין.

ביז דער השכלה האָבען מיר אזא פובליקום ניט נעהאט. די אידען, וואָס האָבען נעלעקט די פינגער פון א פורים שפיעל זייגען פאר קיין טהעאטער ניט נעשאפען נעווארען. ווייטער פון דעם

פור־ם־שפיעל האבען זיי ניט געקאנט געהן. עס האט זיך געפא־
דערט א גאנצע ענדערונג אין דעם אידישען בליק אויפ'ן לעבען.
אז אידען זאלען קאנען ווערען מהאטער־געהער. עס האבען פרי־
הער געדארפט געשאפען ווערען פאדערונגען אויף עולם־הזה'דיגע
פערגניגענס און עס האט זיך פריהער געדארפט דערוועקען א
דורשט צו ענייסען פון לעבען, איידער א מהאטער זאל זיך קאנען
וויזען צווישען אידען.

מיט דעם אלטען בליק, מיט דער אלטער פילאזאפיע, אז די
וועלט איז נאר א פרוזדור, און דער אמת'ער גליק איז נאר אויף
יענער וועלט, האבען עולם־הזה'דיגע פערגניגענס געקאנט האבען א
פנים פון הבל הבלים. די השכלה האט געמאכט אן אי־ערקעהרענים
אין דער דאזיגער פילאזאפיע. זי האט אבגעזוכט צום הינטערגרונד
י ע נ ע וועלט מיט איהרע גליקען און מעהר ארויסגעזוכט צום
פראנט ד י וועלט מיט איהרע מענשליכע פערגניגענס און גע־
נוסען. דער לאזונג פון השכלה איז ניט נאר געווען: „זיי א מענש
אין דרויסען," נאר — „לעב ווי א מענש סיי אין שטוב און סיי
אין דרויסען." אלע היתרים וואס די משכילים האבען אבגעזוכט.
האבען געשטרעבט צו מאכען בעסער, שעהנער, אנגענעהמער און
פערגניגענדער דאס לעבען. די השכלה האט געוועקט פרויען לעבע
אין דעם אידען'ס אבגעשטארבענעם הארצען, האט געעפענט זייענ
האלב־אויסגעלאשענע אויגען צו שעהנקייט און געטורקעט איהם
אין אויער: „מה נאה אילן זה". די השכלה איז ארויסגעקומען מיט
א פילאזאפישע שיטה, וואס איז נעווען פונקט דער היפך פון יע־
נע, וועלכע האט נייסטיג געשפייזט אידען אין א משך פון איבער
צוויי טויזענד יאהר, ניט נאר דורך דעם גאנצען לאנגען וועג פון
גלות, נאר אויך צייט זיי האבען פערלארען זייער אונאבהענגיקייט.

דערפון דארף מען בשום אופן ניט דריננען, אז אידען זיינען
שטענדיג ארומגענאנגען מיט פערגלאצטע אויגען, אדער זיי האבען
מיט זייערע אויגען אויסגעקוקט אויפ'ן מלאך המות. וועז אידען הא־
בען זיך דערפיהלט רוהיגער פון זייערע רדיפות און זייער מאטעריעלע
לאגע איז פערבעסערט געווארען, האבען זיי, ווי אלע אנדערע מענ־
שען, געזוכט פערגניגענס.

מיט'ן דראַ'מ פון השכלה זיינען געקומען די פאַדערונגען אויף עולם־הזה'דיגע פערגניגענס און דער דורשט צו געניסען פון לעבען האָט זיך ארויסגעוויזען אויף פערשידענע דרכים, אויף אלערלײ אופנים, און אזוי ווי דער דאָזיגער טריעב איז געשאפען געוואָרען ניט דורך אידישע מיטלען, האָט מען אלץ וועניגער און וועניגער אָנגעהויבען מקפיד צו זיין, צו די פערגניגענס זיינען אין דעם אידישען נייסט צו ניט.

אויפ'ן שוים פון השכלה האָט זיך ערצויגען א נייער דור, וואָס מען האָט אין די גהעטאָ'ס פריהער ניט געזעהן. די פנים חדשות זיינען ניט נאָר געווען משכילים, וואָס האָבען דערזעהען דאָס ליכט פון מערב אייראָפּא, ניט נאָר ישיבה בחורים וואָס האָבען ערשט פערמאכט די גמרא און אָהן א היטעל א ברכה געמאכט אויף א חלב'ענע ליכטעל, נאָר אויך קיילעכדיגע עם הארצים, וועלכע האָבען קיין שום היתרים ניט געזוכט און האָבען זיך מיט פערגניגען גאַנץ געזאָט מיט'ן נייען שטראָם.

און דאָס איז ווידער איינער פון די פאַראַדאָקסען פון השכלה, וואָס מיט איהר דראַנג האָט זיך פערשפּרייט עם הארצ'עם אין גע־ווּיסע קרייזען צווישען אידען. הגם דאָס קלינגט המצאה'דיג, איז דאָך ניט שוועך צו פערשטעהן, ווי אזוי אזא ערשיינונג איז געוואָ־רען מעגליך. פריהער איז יעדער אידישער אינגעל געגאַנגען אין חדר, און אויב ניט קיין תורה האָט ער לכל הפחות עברי זיך אויס־געלערענט. איז ער אויסגעוואקסען א בחור, איז ער אין קלויז גע־גאַנגען אָדער אין בית המדרש און האָט געדאַוועט, תהלים גע־זאָגט, און דאָס ביסעלע וואָס ער האָט אין חדר געגאַשט האָט ער ניט נאָר ניט פערגעסען, נאָר פערקעהרט, ער איז דערין געוואָרען מעהר בעהאַוועט. יעדער האָט אזוי געטהאָן. מיט דער פערשפּרי־טונג פון השכלה האָט זיך אין די גרויסע שטעדט בעויזען א מין הפקרות. דער פריהערדיגער אויטאָריטעט, ויאָס האָט אלעמען גע־האלטען אין שפאַן, האָט געפלאַצט. קהל הק׳ ושוין מעהר קיין דעה ניט געהאָט איבער'ן יחיד, און אז אינגלעך, בחורים, יונגעלייט האָ־בען זיך פערקוקט אויף די געבילדעטע און ניט געוואָלט געהן אין קלויז, אין בית המדרש, אין שוהל. האָבי ווי איינער גאָרניט געקאָנט

זאגען. און דאָס ביסלע, וואָס זיי האָבען קוים מיט צרות אויסגע־
לערנט, האָבען זיי אין גיכען פערגעסען און איז אין גאנצען פון
קאָפּ ארויסגעגאנגען.

אָט דער דאָזיגער עלעמענט, וואָס איז געווען ניט צו גאָט
און ניט צו לייט, האָט מיט זיין אויפהערען צו געהן אין קלויז,
פערלאָרען א בעפריעדיגונג פאר דער נשמה יתירה. דער טאָטע,
דער זיידע האָבען געהאט אזא גייסטיגע בעפריעדיגונג. אויב זיי
האָבען אליין לערנען ניט געקאָנט, איז דער תהלים מיט זיין גאנ־
צער השתפכות הנפש געווען אפען פאר זיי. שבת ביי טאָג און
בין מנחה למעריב אין דער וואָכען האָבען זיי עין יעקב געהערט.
נאָכ'ן דאוונען האָבען זיי געקאָנט ארויסמישען זיך אין א שמועס
וועגען הויכע און וואָכערדיגע ענינים און פערגעסען אויף א וויילע
די וויסטע ארבייט ביים וואַרסטאט אדער די זאָרגען פון פרנסה.
אָבער דער נייער עלעמענט האָט די דאָזיגע בעפריעדיגונג פערלאָ־
רען, און ער האָט געמוזט זוכען אנדערע תענוגים אין זיין לעדיגע
צייט.

פאר אזעלכע מענשען איז די אונטערהאלטונג פון א טהעאטער
ווי געוואונשען, אבער דערצו פאָדערט זיך, אז זיי זאָלען גוט פער־
דיענען און זייער צאָהל זאָל זיין א גרויסע. פאר א קלייזעל איז ge־
וועז געגוג א פאָאר מניגים אידען, תהילים זאָגען און עין יעקב
הערען האָט כמעט נאָר ניט געקאָסט, אבער טהעאטער איז פער־
בונדען מיט א הוצאה און א גרויסע הוצאה, און אויסהאלטען א
טהעאטער איז א גרויסע הכבדה, און דאָס קאָן נאָר דערווייזען וועי־
רען, וועז דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בעפעלקערונג אין
א גרויסער שטאָדט וווייזט ארויס דערצו א פאָדערונג און די פאָ־
דערונג איז זעהר א גרויסע.

דאָס האָט ניט געקאָנט געטהאָן וועהרען אין א קורצען משך.
עס האָבען זיך געפאָדערט צעהנדליגע און צעהנדליגע יאָהרען, איי־
רער אזא פובליקום האָט געקאָנט געשאפען וועהרען.

און נאָך אידער די השכלה האָט געשאפען דאָס נויטיגע פוב־
ליקום פאר א אידישען טהעאטער, האָט זי געגען איהר וויילען גענוי־
מען ארויסרוקען שאפענדע קרעפטען פאר דער אידישער ביהנע.

עם איז כמעט א המצאה, אז די ערשטע אידישע מאדערנע קאמעדיע, אין וועלכער עס איז נעמאכט געוואָרען א פערזוך צו שילדערן דאָס מאדערנע אידישע לעבען, איז געשריבען געוואָרען פון איינעם פון די גרעסטע זיילען פון דער השכלה.

דער פערפאסער פון דער דאָזיגער קאמעדיע איז איינער פון די בעריהמטעסטע מחברים פון ביאור און רעדאקטאָר פון דעם ניט וועניגער בעריהמטען זשורנאל „מאסף", אהרן האלע, אדער, ווי ער איז בעסער בעוואוסט אונטער'ן נאמען, וואלפסזאן.

פון אלע קעמפפער פאר השכלה איז וואלפסזאן געווען דער ביטערסטער, דער פערביסענסטער. ער איז נעווען דורכגעדרונגען מיט'ן גראנק, אז די השכלה איז די איינציגע, וואס האט בכח אבצוואווישען פון דער ערד די אומזיסטע שנאה צו אידען, און ער האט אין דער השכלה נעזוכט די איינציגע רעטונג פאר'ן אידען. און גלויבענדיג, אז ער האט די אמת'ע רפואה צו דעם אידענ'ס מכה האט ער מיט זיין נאנצען ווילען און קראפט נענומען זיך איינצוגעבען דעם אידישען פאלק זיין רפואה און ער האט ניט נעקוקט, צי ער פערשאפט דערמיט וועהטאג, יסורים. יעדע אפעראציע טהוט וועה, און וואס ניכער מען מאכט איהר, אלץ נעהענטער איז די האפנונג נעזונד צו ווערען.

וואלפסזאן איז נעווען פון די ערשטע נאך משה מענדעלסזאהן, וואס האט זיך נענומען צום איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין ריינעם דייטש. ער איז נעווען צווישען די, וואס האבען איבערזעצט און נעשריבען דעם ביאור צו די מגלות: רות, איכה, אסתר, און ער האט אויך נעהאלפען אין דעם ביאור אויף שיר השירים. נאכדעם האט ער איבערזעצט מלכים א' און מלכים ב', איוב און נאך אנדערע ספרים. ער האט אויך אנגעשריבען „אבטליון", וואס בעשטעהט פון קורצע ערצעהלונגען פון חומש אין א לייכט־העברעישער שפראך, ווי אויך משלים, וואס האבען נעדארפט דיענען אלס העברעאישע כרעסטאמאטיע פאר קינדער. ער האט אויך אנגעשריבען אין דייטש דאס ווערק „ישרון" אדער „אונפארטייאישע בעלייכטונג דער דעם יודענטומע נייערדינגס נעמאכטען פאר־ווירפע."

וואלפסזאן איז געווען אבער־לעהרער און אינספעקטאר אין דער קעניגליכער וויללהעלם שולע אין ברעסלוי און זיין נאנצע טהעטיגקייט אטהעמט מיט השכלה און עם ווילט זיך כמעט ניט גלויבען, אז אזא וויכטיגער זייל פון מענדעלסזאהנ'ס קרייז זאל זיין דער ערשטער אויפ'ן פעלד פון אידישער קאמעדיע.

נאר דאס איז א פאקט, און די איינציגע ערקלערונג וואס מיר קענען דערצו געבען איז, אז זיין קאמפס־לוסט איז געווען אזוי גרוים, אז ער האט זיך אנגעכאפט אן יעדער וואפע, און די שפראך פון פאלק האט איהם געגעבען די מענליכקייט צו צוקומען צום פאמע פאלק, ארייגטראגען דעם קאמפף פאר השכלה אין די בריטע מאסען.

די דאזיגע קאמעדיע האט געדארפט זיין דער נרונד־שטיין פון דער אידישער מאדערנער דראמע און געדארפט מאכען א נייע עפאכע. די פורים־שפיעלס האבען נעהאט א היסטארישען כאראקטער און האבען מיט'ן מאדערנעם לעבען קיין שייכות ניט נעהאט. דערצו זיינען זיי ניט געווען נעבויט דראמענסמעסיג. וואלפסזאן האט דער ערשטער געווייזען, ווי צו נעהמען שטאף פון דעם מאדערנעם לעבען און ווי צו בויען א דראמע אויף א מעהר אדער ווענינער מאדערנעם אופן. זיין נרויסער נאמען, זיין אויטארישעט איז געווען נענוג ארויסצורופען א טהעטיגקייט אויף דעם דראמאטישען פעלד אין אידיש. וואלפסזאנ'ס נאמען איז געווען א נענינענדער היתר פאר יעדען משכיל, אז מען מעג שרייבען אין מאמע־לשון א טהעאטער שטיק און ער וועט דערמיט ניט פערשוועכען דעם כבוד פון דער דייטשער שפראך. נאר די צייט איז ניט געווען מסוגל דערצו, און די דאזיגע קאמעדיע איז כמעט נעבליבען אונבעקאנט, הנם זי האט אויסגעהאלטען צוויי אויסנאבען.

די קאמעדיע הייסט „לייכטזין אונד פרעממעלייא" און מען קען ניט קלאר ווערען, ווען זי איז צום ערשטען מאל נעדרוקט נעווארען. אין דער פארלעג ניט וואלפסזאן אן, אז דאס שטיק איז אנגעשריבען צו נעענדיגט בחודש אדר אין דעם יאהר תק"נח, און אויפ'ן נעדרוקטען שער ווערט קיין דאטום ניט דערמאנט, הנם עס ווערט ניט נאר אנגענעבען אז עס איז נעדרוקט אין אמסטערדאם

ביי יוחנן לוי רופא ובנו בנימין נאָר צום סאמע סוף אויך דער נאָמען פון דעם זעצער: „על ידי הזעציר מאנים בר שלמה ז"ל באמשטערדאם". דערפון האָט מען געקענט שליסען, אז די קאָמעדיע האָט זיך געדרוקט אין אמשטערדאם אין דעם יאָהר 1798; נאָר בן יעקב בעהויפטעט אז לייכטזין אונד פרעממעליא איז געדרוקט געוואָרען אין דעם יאָהר תק'נו א'ן דער שטאָדט ברעסלוי, דאָס הייסט מיט צוויי יאָהר פריהער, ווי דער דאָטום איז אָנגענעמען אין דער הקדמה. און דער בעוואוסטער ביבליאָגראף שטיינשניידער דערצעהלט, אז ער האָט געזעהן אן עקזעמפליאר מיט'ן דאָטום 1797 און דער טיטעל פון דער קאָמעדיע איז געווען „רבי הענאך" אדער „וואָס טהוט מען דערמיט."

וואָס איז שייך צו שטיינשניידער, איז גרינג צו זעהן, אז ער האָט דאָ געמאכט א טעות און ער האָט צומישט צוויי בעזונדערע שטיקער פון צוויי בעזונדערע מחברים. רבי הענאך אדער „וואָס טהוט מע דערמיט" איז געווען ניט מעהר און ניט וועניגער ווי א סאטירע אויף אידיש און איז געווען געשריבען פון יצחק אייכעל. אין דער ענציקלאָפעדיע פון ערש און גרובער דערמאָנט יאָסט די דאָזיגע שטיק און אויך לעטערים אין זיין „זכרון בספר" שרייבט אזוי וועגען אייכעל:

„גם מעשה שעשועים לוסטשפיעל בלשון יהודית דייטש יצא אחר מותו ועיני לא ראוהו."

דאָס הייסט אז יצחק אייכעל האָט אָנגעשריבען א קאָמעדיע אין אידיש און זי איז געדרוקט געוואָרען נאָך זיין טוידט, נאָר לעטערים האָט אליין דאָס דאָזיגע שטיק ניט געזעהן.

עס איז ניט שווער אָנצושטויסען זיך, ווי אזוי שטיינשניידער האָט געמאכט דעם דערמאָנטען טעות. יצחק אייכעל און אהרן וואלפסזאָן האָבען געארבייט און געווירקט כמעט אין איין צייט אויף דעמזעלביגען פעלד. אייכעל איז געווען דער ערשטער רעדאקטאָר פון מאסף און נאָך איהם האָט אהרן וואלפסזאָן צוזאמען מיט לעווע איבערגענומען די רעדאקציע. דערצו נאָך איז דער נאָמען פון דער ערשטער פערזאָן אין „לייכטזין אונד פרעממעליא" חנוך און עס איז דאריבער געווען זעהר לייכט צו פערמישען ביידע שטיקער.

ניט אזוי גרינג איז אבער צו ערקלערן בן יעקב'ס בעהויפטונג, וויל ער אונטערשייד איז ניט נאר אין דעם דאטום נאר אויך אין דעם פלאץ, וואו די דערמאנטע קאמעד ע האט זיך געדרוקט. אויב בן יעקב האט קיין טעות ניט געמאכט, בלייבט נאר די איינציגע השערה, אז די ערשטע אויסגאבע איז געווען אין תק"נו און איז געדרוקט געווען אין ברעסלוי אהן א שום פארראדע, נאר צו דער צווייטער אויסגאבע, וואס איז געדרוקט געווען אין תק"נח אין אמשטערדאם האט וואלפסזאן צוגעשריבען די הקדמה און אנגענעהמען דעם נייען דאטום.

די זעלביגע קאמעדיע איז אויך ארויסגעגעבען געוואָרען מיט דייטשע בוכשטאבען, מסתמא פאר יענע וואס האבען קיין אידיש ניט נעקענט לייענען און האט גהייסען „רב חנוך דער בעטראגענע ביגאט" אדער „דער עטלארפטע שיינהיליגע". קיין דאטום איז אויף דער אויסגאבע ניט אנגעגעבען.

וואלפסזאן האט זיין פיעסע געשריבען מיט דער פולער כונה. אז מען זאל איהר שפילען. קיין אידישער טהעאטער איז דעמאלט ניט נעווען, נאר ער האט גערעכענט, אז מען זאל די דאזיגע קאמעדיע אויפן הרען אויף דעמזעלביגען אופן, ווי מען האט דעמאלט אויפגעפיהרט די פורים־שפילען, און שפילען איהר אין דעם יום־טוב פורים, וועו אידען ווילען זיך אונטערהאלטען מיט אזעלכע זאכען. „לייכטזין און פרעממעליא" האט געדארפט דיענען אלס דער איבערגאנג פון די פורים־שפילען צו מאדערנער אידישער דראמע. זיין צוועק איז נעווען א דאפעלטער אדער, ר כטיגער גענאנט, א דרייפאכיגער: ערשטענס, צו פערטרייבען די פורים־שפילען און אויפפיהרען מאדערנע דראמען, וואס זאלען אין לעבעדיגע פארבען שילדערן דאס אידישע פאלק, צווייטענס, צו קעמפפען נעגען דעם פאנאטיזמוס און, דריטענס, צו קעמפען נעגען דער מאדערנער יוגענד, וואס איז אוועקגענאנגען אויף א שלעכטען וועג.

דאס אלץ ערקלערט וואלפסזאן אין דער קורצער הקדמה, וואס איז געשריבען אלס א מין פערענטפערונג, אלס א מין התנצלות: „נעגענוועדטיגער פערזוף איינם לוסטשפילס, וועלכעם מעהרערע פאלגען ווערדן, וועו דיזער דען בייפאל פערנינפטיגען ער־

העלט, און וועלכער צו בעלוסטיגונג אן אונזערם פורים פעסטע, אן דער שטעלע דער זאַנסט געוועהנליכן זינלאַזן אונד צוועקווידריגען הארלעקינאדען (פורים־שפיעלס), דיהנען זאלל, ווירד האַפפענטליך פאַן קיינעם וואהרהייטסליעבענדען מאננע געטאדעלט ווערדן, דען איך ניכטס אנדערם דאמיט בעאבזיכטיגען וויללּ, אלס בלאַם דער נאציאן מיט לעבאהפטען פארבען אנשויליך פארשטעללן, וועלכע איבלע פאַלגען, דער שטרענגע פאנאטיזמום אונד דיא הייכלייא אונטער דעם דעקמאנטעל דער רעליגיאן אייגרזייטס, אונד דיא פאלשע אדער אונעכטע אויפקלערונג אונזרר יעציגען מאדישען יוגענד, נעבסט דער פעהלערהאפטען ערציהונג דער קינדער אנדרער זייטס הערפארבריינגען קעננען.

„זאלטע אייז לעזער אדער אייגע לעזערין דורך דאס גמעהלדע ז ך געטראפען פיהלען, אונד דאהער דען ליבלייכען עגטשלום פאסטען זיך צו בעסערן, זא העטטע איך מיינען צוועק ערריכט, וועלכער וואר: דאס פערגניגען מיט דעם נוצען צו פערייגען.

„פינדט אבער דיזער ערקלערונג אונגאכטעט דעננאך יעמאנד, דעם די הערויסגאבע דיזס שטיקס מיספעללט, אונד דער דאס אנאטהעמא דאריבער שפריכט, זא דיהנע דיזס פאלגענדר בקאנטר שפרוך צור אנטוואָרט:

דער קראצע זיך דעם עס יוקקט (בייסט),
ווער אלע האבען אייגע רייגע הויט."

פון דעם נאמען פון דער שטיק, פון דעם שער, און פון דער הקדמה קאן מען מיינען, אז די קאמעדיע איז געשריעבען אין דייטש, אבער דאס איז ניט אזוי. די קאמעדיע איז געשריעבען ניט נאר אין אידיש, נאר אין דעם כאראקטעריסטישען לאקאלען אידיש פון דער נאדדרלייכער געגענד אין דייטשלאנד ביים סוף כון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט. „לייכטזין און פרעממעלייא" זיין אפשר אויך די איינציגע אידישע פיעסע, אין וועלכער עס וועדט אבגעהיט די כאראקטעריסטישע אוים־שפראך פון א בעשטימטער געגענד.

עס קאן זיין, אז פאר פיעלע לעזער וועט דער לעצטער זאץ

ניט זיין גאנץ פערשטענדליך און דאריבער געפין איך פאר נויטיג צו מאכען א קורצע ערקלערונג, הגם צוליעב דעם וועל איך מוזען פערלויפען א שטיק וועג.

עפעס א ליץ האט אמאל זיך אויסגעדריקט, אז ער רעדט אלע זיבען לשונות פון אידיש. ער האט דערמיט געוואלט זאגען, אז דער אונטערשייד אין דעם אידיש אין פערשיעדענע געגענדען איז אזוי גרויס, אז אין יעדער געגענד קלינגט אידיש ווי א בעזונדער לשון. דער אידיש וואס מען רעדט אין דער ליטע איז ניט דערזעלבער וואס מען רעדט אין זיד־רוסלאנד, און אין פוילען רעדט מען נאך אן אנדער אידיש. דער אמת איבער איז, אז דער אונטערשייד אין דעם לשון איז ניט קיין גרויסער אין די פערשיעדענע געגענדען. דאס איז דערזעלביגער אידיש וואס מען רעדט אין ליטע און זיד־רוסלאנד און אין פוילען. דער גרויסער אונטערשייד איז נאר אין דער אויספראך. געווים, האט יעדע געגענד איהרע כאראקטעריס־טישע לאקאלע וועדטער און וועדטלאך און אויסדריקע, נאר די שפראך איז דיזעלביגע אומעדום. אין לייענען פיהלט זיך זעהר שוואך דער אונטערשייד אין דעם לשון, אבער דערפאר איז דער אונטערשייד זעהר א גרויסער אין רעדען.

אין די אלע דראמען, וואס זיינען שפעטער געשריעבען געוואר־רען, האבען די שרייבער ניט געגומען קיין שום מיה צו בעצייכ־נען די כאראקטעריסטישע אויסשפראך פון א בעשטימטער גע־גענד. אמאל טרעפט מען יא, ווי א קאמישע פערזאן זאגט ארויס מיט א שווערען טראפ „דאש" און „וואש" און דאס דארף בע־צייכנען א ליטווישע אויסשפראך, אבער עס איז פערשפארט צו זאגען, אז דאס איז ניט מעהר ווי חוזק געמאכט. אויך דער ביהנע רעדט דוד משה'לעס אין דעם „אידישען קעניג ליר" מיט דער עכ־טער אדעסער אויסשפראך, הגם די האנדלונג קומט פאר אין ווילנא און דוד משה'לעס איז אן איינגעפונדעוועטער ווילנער בעל הבית. אין „מירעלע אפרת" זיינען אלע ליטווישע העלדען. מירעלע איז א בריייטע ליטווישע קצינה, איהרע זיהן זיי־נען ליטווישע בחורים: נחום'צע און זיין ווייב און שיינדעל זיינען סאמארדנע סלוצקער, נאר זייער אלעמענס אויסשפראך

איז די עכט זיד־רוסישע: איהר קענט הערען אויך פון דער ביהנע די אויסשפראך פון זשיטאמיר, בעסאראביא, אבער קיין עהנליכ־קייט ניט פון דער ליטע.

„לייכטזין און פרעממעליא" איז „איין פאמיליען געמעהלדע אין דריי אויפצוגען." די פערזאנען פון דער פיעסע זיינען:

רב חנוך, איין רייכער הויזפאטער; טעלצע, זיינע פרוי; יעטכען, זיינע טאכטער; מארקום, זיין שוואגער, און ברודער דער טעלצע; רב יוספכה, הויז רבי; שאינדל, קעכין ביי רב חנוך; איין פריזהער; פרוי לעמגין, איינע קופלערין (פאקטערקע).

די האנדלונג „געהט אין איינר גראסען שטאדט פאר אין דער נערדליכען געגענד פון דייטשלאנד; און דיא געשיכטע פעלט אין דאס לעצטע יאהרצענד דעס 18טען יאהרהונדערט."

דער אינהאלט איז אזא:

רב חנוך, א איד א פרומער און א למדן, האט א טאכטער. וואס האט א נאש געטהאן פון בילדונג אויפ'ן שפיץ מעסער. זי קלוידט זיך נאך דער לעצטער מאדע, פריזירט זיך, שפאצירט אי־בער'ן בולוואר און פיהרט א בעקאנטשאפט מיט קריסטליכע יונגע לייט. זיי געפעלען איהר, וויל זיי זיינען מעהר גאלאנט ווי די אי־דישע בחורים, זיי קאנען מאכען קאמפלימענטען, און איהר קליין קעפעל פערדרעהט זיך דערפון, הגם זי בעמערקט, אז די העפליכע קאוואליערען דערקאנען איהר ניט, וועז זיי זיינען מיט קריסט־ליכע דאמען. רב חנוך איז ניט צופריעדען מיט איהר אויפפיה־רונג, נאר ער קען דערצו נאר ניט טהאן, אבער ער איז ענטשלאס־סען חתונה צו מאכען איהר דוקא פאר א פרומען בחור, א בן תורה.

פאר זיין אינגעל האלט ער אין הויז א רבי'ן, רב יוספכה, א בטלן, וועלכער מאכט א פרומען פנים אבער וועלכער איז אין אמת'ען אן אויסוואורף. אט דעם דאזיגען מלמד האט ער בעשלאסען צו נעהמען פאר אן איידעם. דער מלמד איז זעהר צופריעדען אריינ־צופאלען אין אזא שמאלץ־גרוב, און ביי דער טאכטער דארף מען ניט פרעגען.

אין יעטכען איז פערליעבט א נעביל־דעטער יונגערמאן מיט'ן נאמען מארקום. ער איז רב חנוך'ס א שוואגער, נאר זיין בילדונג

איז א חסרון צום שידוך. רב חנוך בעשולדיגט איהם, אז צוליעב איהם געהט יעטטכען אין גוי'אישע דרכים און וויל איהם פאר קיין איידעם ניט האבען. צי יעטטכען האט איהם ליעב, ווייסט מען ניט. עס קאן זיין, אז ביי איהר איז דער קאפ אזוי פיעל פערדרעהט פון איהרע קריסטליכע בעקאנטע, אז אפילו איהר געביל'דעטער אנקעל געפעלט איהר ניט. און טאקע ווען רב חנוך ערקלערט איהר, אז דער מלמד יוספכה איז איהר חתן, אנטלויפט זי צו איהר קריסטליכען פרייגד, א גראף. דעם גראף לויגט ניט, אז זי זאל זיין ביי איהם און ער ערקלעהרט איהר, אז דערווייל וועט ער איהר בעהאלטען ביי זיינער א בעקאנטער און פיהרט איהר אוועק צו פרוי לעמגין, א קופלערין, א פאקטארקע, ווי אויך א „מאדאם" פון א קליינעם הייזעל, און עס הייסט, אז ביי איהר וועט זיך יעטטכען אויפהאלטען ביז ער וועט געפינען א זיכערען ארט. ביי חנוך'ן איז הויז איז א מהומה, און מארקוס לויפט ארום איבער דער שטאדט זוכען זיין פלימעניצע, און ענדליך געפינט ער אויס דורך בעקאנטע, אז זי איז ביי דער קופלערין. ער קומט אהין אריין אלס בעזוכער און בעט מען זאל צו איהם אריינפיהרען די נייע מיידעל. ווען ער איבערצייגט זיך, אז זיין פלימעניצע איז דא, ערקלערט ער דער קופלערין, אז ער האט פערגעסען זיין געלד אין דער היים און ווען זיך אויף איין פוס אריבערכאפען און קומען גליך צוריק. אין אמת'ן אבער געהט ער נאך זיין שוואגער.

דערווייל קומט צו דער קופלערין יוספכה, און עס ווייזט זיך ארוים, אז ער איז דארטען אן אפטער בעזוכער און איז שוין דער מאדאם שולדיג אביסעל געלד. ער דערצעהלט איהר אלץ, אז ער דארף באלד חתונה האבען מיט א רייכער כלה און ער ווען האבען געלד איבער נעגוג. אבער אזוי ווי ער דערצעהלט איהר די דאזיגע געשיכטע א לאנגע צייט, האט זי איהם אויפגעהערט צו גלויבען און אבגעשניטען זיין קאנטע. היינטיגעם מאל איז ער געקומען ווידער אהן געלד, נאר [illegible] העבראכט א משכון, זיינע תפילין און נאך א סך דינגענים פועלט ער קוים ביי דער מאדאם, אז זי זאל דעם משכון אננעהמען. רב חנוך און מארקוס קומען דאן א און טרעפען דארטען דעם וואויעלען חתן.

ווי עס איז נרינג צו זעהן, איז די דאָזיגע שטיק מיט איהר שארפער טענדענץ דער פראטאטיפ פון אלע שפעטערדיגע השכלה־דראמען, וואָס זיינען געשריעבען געוואָרען מיט דעם צוועק צו קעמפּפען מיט'ן פאנאטיזמום. די טענדענץ שפּארט דאָ ארויס פון יערען זאץ, פון יערען וואָרט. איהר זעהט, ווי דער שרייבער האָט צו טהאָן מיט א שטארקען פערבּיסענעם שונא און קלייבט ניט קיין מיטלען, ווי צו בעקעמפּפען איהם. דער עיקר איז — אבצו־ראמען דעם שונא פון וועג.

אָבער אין דער זעלבּיגער צייט האָט ער אויך ניט פערגעסען אויפצוהויבען א קאמפּף נעגען דער זאָגענאַנטער פאלשער השכלה, און האָט זיך ניט אָנגעשראָקען צו ווייזען, אז ניט אלע איז גאָלד אין דעם צווייטען לאָגער, און דאָס איז עפּעס אזוינס, וואָס די שפּע־טערדיגע אידישע דראמאטורגען דורך דער גאנצער צייט פון דער השכלה עפּאָכע מיט זהער וועניגע אויסנאהמען, האָבען ניט נעוואגט צו טהאָן. דערצו דארף מען נאָך האָבען אין זינען, אז צו יענער צייט איז די השכלה נעווען נאָך גאָר יונג, נאָך ערשט פון די וויקעלאָך ארויס. דער נעוואוינלעכער שאב־לאָן פון די שפּעטערדיגע אידישע דראמען־שרייבער איז נעווען צו שילדערן יעדען פון דעם השכלה לאָגער אין די שהנסטע, ליכ־טיגסטע פארבען.

די פראגע פון אידישע מיידלעך, וואָס ווארפען זיך אין די ארעמס פון קריסטליכע יונגע לייט, איז דעמאָלט נעווען זהר אן אָנגעווהטאָגטע אין דייטשלאנד. דאָס איז נעווען די סאמע צייט, וועו אידישע מיידלעך און ווייבלעך, ווי אידישע היסטאָריקער דרי־קען זיך אויס, האָבען אונטער די ערשטע שטראהלען פון השכלה אוועקנעוואָרפען זייער טויזענד יאָהריגע צניעות און נעלאָזט זיך פערפיהרען פון קריסטליכע יונגע לייט. דאָס איז נעווען די צייט, וועו די נהעטאָס אין דייטשלאנד האָבען נעקאָכט מיט סקאנדאלען פון הענריעטא הערץ, מענדעלסזאָנ'ס טעכטער און נאָך פיעלע פּראָ־מינענטע אידישע מיידלעך און ווייבלעך, וואָס האָבען בעזוכט הענ־ריעטא'ס סאלאָן. עס קאָן גרייליך זיין, אז וואָלפסאָן האָט פאר די אויגען נעהאט א נעווייסען מאָדעל, פון וועמען ער האָט נעשילדערט יעטטכען. אפילו די בעריהמטע ראחעל האָט פונקט אין יענער צייט

געהאט אן אונגליקליכע ליעבע מיט א יונגען גראף. עס איז אמת, אז די נאַרישע יעטטכען איז אזוי וועניג געווען א בילד פון יענע הויך־געבילדעטע, קלוגע, וויציגע פרויען, ווי יוספכה איז געווען א בילד פון א פרומען אידען, אבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דאָס איז געווען דער ערשטער פערזוך צו שילדערן לעבעדיגע מענשען פון דער סאמע מאַדערנע צייט, און ניט נאָר דעמאָלט, נאָר אפילו מיט צעהנדליגע יאָהרען שפעטער האָט מען ניט געוואוסט, אז אין קאמף־ליטעראטור און אין קאמף־דראמען דארף מען זוכען וואהר־הייטליכקייט.

א פּאָר קלייגע אויסציגע וועלען נעבען א בעגריף וועגען דעם כאראקטער פון דער שפראך.

די ערשטע סצענע עפענט זיך ביי רב חנוך אין הויז.

רב חנוך (זיצט אן איינעם טישע, וואַרויף אייניגע אויפגע־שלאָגענע (אָפענע) ספרים ליגען). נו וואיטער... פרעגט דער מקשן: במאי קא מפלגי? וואדראן קריגען זיי זיך? רבי אליעזר סבר... (נאכדענקענד) דאָהם פערשטאיך ניט, דא מוז בלתי ספק עי גראיז זאין. אפשר מאכט'ער מהרשא עפּפיז דרוף (זיהט נאָך) פשיטא, וואהם חדוש? האָב א כ'ס ניט גלאיך גזאָגט?

ער כאפט זיך, אז זיין קלייגער קריש איז אין שטוב ניטאָ און ער וועדט אויפגעבראכט דערפון. זיין וויב טעלצע זוכט איהם צו בערוהיגען.

טעלצע. „זאָג מיר נאָר, וואהם דו פּער ע מאן ביזט. וויא קענסטו דיך דריבבר גלאיך זויא מרגז זיין? מוז דען דאָס קינד נעבאך דען נאנצען טאָג אננעשפאנט זאין? 'ס זעהט זויא מאָגער און זויא גריהן אוים, דאז איך מיך, זאלל'ך אלם גוטס האבען, בלב מצער בין, וועז איכם אנזעה. וואַרום זאלל דאס קינד ניט אהך ע מאל ע נחת האבען?"

מארקוס, אלם יונגער משכיל, דער פאזיטיוועד טיפ אין דער שטיק, רעדט שוין נאָר אן אנדער לשון. וועז ער קומט אריין צו דער קופלערין און יענע נעהט אריינפיהרען יעטטכען, האלט ער אזא מאנאלאג:

מארקום. (אים אויף אונד אבנעהן). „אין דיזם פערוואַרפנן הויז דעם אויפענטהאַלט אַלער וואַלוסט (תאוות) אונד שוועלגרייא (אויסגעלאסענהייט), די טאַכטער מיינר שוועסטער! אין דיזם גראַבע דער אונשולד פילליכט שאַן זעלבסט איינע געמארדעטע! א, דאַם זינד דיינע פריכטע בלינדער רעליגיאַנם אייפר! אונערביטטליך וויא דער טאד, אונערזעטטליך וויא ד א גרופט (קבר), הייפסט (וואַרפסט אַן) דוא שלאכטאַפפער אויף שלאכטאַפפער אונד טריטסט אין דיינם וואהן, דעם מיסטער צו עהרען, זיינע מיסטערוועקע מיט פיסען. אבער איזט זיא דען גאנץ שולדלאַז? מום זיא, אום אייגעם אויבל צו ענטגעהן, גראדע אין דאם אַלער ערגסט אויבל שטירצען? וואַרן עם ניכט לייכטזין, אונבעזאנגהייט אונד אנדרער מאַדעלאסטער אונזרר יעציגען יוגענד, דיא איהר דען וועג צו דיזעם אונגליק באהנטען? אונד דעננאך פעלט אויך היר, וועו איך עם רעכט איבערדענקע, דיא שולד אויף עלטערן צוריק!"

עם פערשטעהט זיך, אז ביי חנוך'ן עפענען זיך די אויגען, אוו ער דערזעהט דאַם אמת'ע ליכט.

ווי מיר זעהען, רעדט דער העלד (מארקום) ווי אויך די העלדין אויף רייגעם דייטש, בשעת אלע אנדערע פערזאַנען ריידען אידיש. אוו דאַם פערדיענט אונזער ספעציעלע אופמערקזאמקייט, וויל דאַ האַבען מיר דעם שליסל צום שפעטערדיגען דייטשמעריש אין אידישען טהעאטער.

אהרן וואַלפסזאַן וויזט, וויי שוין אַנגעדייטעט פריהער, א שטרעבונג אין דער קאַמעדיע „לייכטזין אוו פרעממעלייא" איבערצוגעבען דעם כאראקטעריסטישען דבור פוו יעדער פערזאַן אזוי אידיאַמאטיש וויי נאַר מענליך. דער יונגער דור, ערצויגען אויף דער השכלה אין דייטשלאנד, האַט זיך געסטארעט אין נאנצען אויסצוקאם רעז דעם מאמע־לשון אוו ריידען אויף רייגעם דייטש, אוו די שפראך, וואַם מארקום ברויכט אין דער דערמאַנטער קאַמעדיע, איז כאראקטעריסטיש פאר איהם. א חוץ דעם האַבען די משכילים אין דייטשלאנד נעקוקט אויף אידיש, וויי אויף א מיאוס'ען, פערגרעבטען דייטש, אין וועלכען מען האַט אריינגעהאקט העברעאישע אוו אנדערע וועדטער, אוו עס איז נעווען נאטירליך, אז בשעת די

אידען פון א גאנץ אנדער רעדען דעם גראבען לשון, רעדט דער גע־ביל־דעטער די ריינע שפראך.

עס איז אמת, אז שוין אין די פורים־שפיעלס איז דער לשון ניט געווען דער זעלביגער ביי אלע פערזאנען, און בשעת אייניגע האבען גערעדט מעהר אידיש, האבען די אנדערע גערעדט דייטש. אזוי למשל, אין דעם אלטען פורים־שפיעל, וואס איז געווען פרי־הער ציטירט איז מרדכי׳ס לשון מעהר עהנליך צו אונזער איצטי־גען אידיש בשעת מען רעדט דעם דעמאלסריגען דייטש. נאר דאר־טען איז די אורזאך פון דעם אונטערשייד אין דער שפראך נאר אן אנדערע. דארטען ווערט אידיש געברויכט נאר פון די קאמיקער, און דאס אז א מיטעל צו פערגרעסערען דעם קאמיזם.

אבער אין וואלפסזאנ׳ס קאמעדיע רעדען אלע, א חוץ די גע־ביל־דעטע, אידיש. און עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין וואלפס־זאנס׳ס צייט, זיינען אידיש און דייטש אווען ווייט אויינער פון דעם אנדערן און זייער קרובה׳שאפט האט אויפגעהערט צו זיין א נאהענטע. אין וואלפסזאנ׳ס צייט זיינען שוין אידיש און דייטש, הגם די משכילים האבען עס ניט געוואלט אנערקענען, געווען צוויי בעזונדערע שפראכען, און וען דער העלד האט גערעדט אויף ריי־נעם דייטש, האט זיך זיין שפראך שארף געענדערט פון דעם לשון פון די ארומיגע. די שפעטערדיגע דראמאטורגען האבען ניט פער־שטאנען די שייכות פון אידיש און דייטש, און פערקוקענדיג זיך אויף וואלפסזאנ׳ען האבען זיי אנגענומען פאר א כלל, אז א גע־ביל־דעטער מענש דארף אין דראמע רעדען דייטש.

אז די ערשטע שפעטערע אידישע דראמענשרייבער זיינען געווען בעקאנט מיט דער דאזיגער קאמעדיע קענען מיר זהען דער־פון, וואס משה הורוויטש האט שוין אין אנהויב פון זיין קאריער אויסגענוצט איהר פאר א נארישען פארס, וואס ער האט א נאמען געגעבען „שבתי צבי.“

די ערשטע אידישע קאמעדיע „לייכטזין אונד פרעמעלייא“ האט צוליעב איהר, פאר יענער צייט, שארפען אינהאלט ניט געקאנט דערגרייכען דעם געווינשטען צוועק. דער מוסטער פון א מאדער־נער קאמעדיע, וואס זאל פערבייטען די פורים־שפיעלס, איז ניט

געווען אזא, וואָס זאָל געווינען די סכסכים פון יענע, וואָס האָבען זיך אונטערהאַלטען מיט אזעלכע שפּיעלס. די פּרומע אידען, פּאַר וועמען די פּורים־שפּיעלס זיינען געשאַפען געוואָרען, האָבען זיך נעמוזט אָבטרייסלען מיט הענד און פּיס פון אזא קאָמעדיע, אין וועלכער א בחור א למדן וועלט ארויסגעשטעלט אלס א טיפּ פון א עושה מעשה זמרי ומבקש שכר כפנחס, דאָס הייסט א גרויסער צבוע'ס.

א חוץ דעם איז די שפּאַלטונג אין דער נהעטא געווען א צו שארפע. די השכלה איז געגאַנגען מיט צו האַסטיגע טריט. די שמר מגפה האָט גלייך אויסגעבראכען. מענדעלסזאָן האָט קוים פּערמאַכט די אויגען און זיינע טעכטער „האָבען געקושט דעם פּאַנטאָפּעל כיים פּאַבסט." אויף די פּרומע האָט די השכלה אָנגעווארפען א טויט־שרעק און זיי האָבען נאָך ענגער פערשפּארט די טויערען פון דער נהעטא.

אויף אזא אופן האָט די ערשטע קאָמעדיע ניט געקענט דערגרייכען דעם ערשטען און וויכטיגסטען צוועק. „לייכטזין און פּרעמעלייא" האָט ניט געקאָנט בעטראכטעט ווערען אלס א וויכטיגע ערשיינונג פּאר א ביהנע, נאָר מען האָט אויף איהר געקוקט ווי אויף א ליטעראַרישע ערשיינונג.

אהרן וואָלפּסזאָן איז אלט נעווען א יאָהר צוויי און פערציג, ווען ער האָט אָנגעשריעבען „לייכטזין אונד פּרעמעלייא" און הגם ער האָט דערלעבט ביז א טיעפּען עלטער, האָט ער מעהר קיין אידישע פּיעסען ניט געשריעבען. וואָלפּסזאָן איז געשטאָרבען אין פּיורדא אין דעם יאָהר 1835 און איז אלט נעווען ניין און זיבעציג יאָהר.

אידען אויף פרעמדע דראמאטישע פעלדער.

עס איז געווען א צופאל אדער קאפריז, אז א דייטשער משכיל זאל ווערען דער פאטער פון דער מאדערנער אידישער דראמע, וויל, ווי עס איז שוין געווען אויבען ערקלערט, איז ניט געווען די אויפגאבע פון מענדעלסזאן און זיינע תלמידים צו שאפען א דראמע אין אידיש. די שרייבער וואס האבען געשאפען אונטער זייער השפעה האבען זיך אבגעגעבען מיט העברעאיש און אין א קורצען משך איז אויסגעוואקסען א גאנצע דראמאטישע ליטעראטור אין דער שפראך פון די נביאים. עס איז כמעט ניט אריבער א יאהר, אז עפעס א נייע דראמע זאל ניט געשאפען ווערען אין העברעאיש אדער געשריבען ארינגעל אין דער דאזיגער שפראך אדער אין בערזעצט פון א פרעמדער שפראך. די מייסטע ארינגעלע זיינען געווען אויף ביבלישע טהעמאס אדער היסטאריש און געוואוינליך די איבערזעצטע זיינען געווען די בעסטע קלאסישע ווערק. א חוץ דעם האט זיך פאר די משכילים, וואס זיינען געבאָרען און ערצויגען געוואָרען אין דייטשלאנד, געעפענט א פארטיגע בריטע פעלד אין דער דייטשער שפראך.

דער ערשטער דייטשער איד אויפ'ן פעלד פון דער דייטשער דראמע איז געווען בענעדיקט דוד ארנשטיין (געבאָרען 1705). ביז איהם האבען זיך מיט דער מאדערנער דראמע אין פרעמדע שפראכען בעשעפטיגט נאר אנוסים, און ארנשטיין איז געווען דער ערשטער איד פון דער גהעטא אין דייטשלאנד וואס האט זיך געזוכט צו דער דאזיגער קונסט. צוויישען זיינע דראמאטישע ווערק געפינען זיך: „דער אודיענץ טאג אם האפע יופיטערס" אן אלענארישע שטיק; „די מאסקע" א לוסטשפיעל אין איין אקט; „די פפלענגמאכטער," א שוישפיעל אין דריי אקטען; „דאס בילעט," לוסט-

שפיעל אין איין אויפצוג און „דאס געשענק", א שוישפיעל אין איין אויפצוג.

נאך איהם זיינען געקומען מכאל בעער, מאזענטהאל, לודוויג פיליפסאן, לעאפאלד שטיין און אנדערע.

די כוואליע פון השכלה האט ביים סוף אכטצעהנטען יאהרהונדערט אויך אנגעריהרט רוסלאנד און פון די ערשטע אידען וואס האבען זיך נעמומען לערנען רוסיש איז געווען יהודה לייב בן נח אדער ווי ער האט זיך שפעטער גערופען לייב נעוואכאוויטש. און ער איז אין רוסלאנד נעווען דער ערשטער איד, וואס האט זיך נעמומען צו דער רוסישער דראמע.

אין זיין הקדמה צום „יסוד עולם" שרייבט בערלין, אז נעוואכאוויטש איז דער פערפאסער פון א העברעאישער דראמע „קול שועת בת עמי", וואס איז געדרוקט געוואָרען אין די נייניציגער יאהרען פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט, און אז באלד נאכדעם האט ער אנגעשריבען א צווייטען טהייל אין רוסיש.

אזוי ווי נעוואכאוויטש איז דער פערפאסער פון דער בראשור אין רוסיש „וואפל דסטשערי יודעיסקאי", וואס האט די זעלביגע בעדייטונג, ווי „קול שועת בת עמי," דאס הייסט דער ווייהגעשריי פון דער טאכטער פון יהודה, און אזוי ווי „וואפל דסטשערי יודיעסקאי" איז כיט מעהר ווי א קרעכץ פון אידישער רעכטלאזיגקייט און א בקשה מען זאל בעטראכטען אידען מיט מעהר לייטזעליגקייט, געשריבען אין דער דירעקטער פארם פון א „פראשענייע", שטארק צוגעפארבט מיט מליצה, איז גר נג צו זעהן, אז בערלין איז אריינגעפאלען אין א טעות, וועז ער האט דאס דאזיגע ווערקעל אריינגערעכענט אין דעם צעטיל פון דראמען.

אבער יהודה לייב נעוואכאוויטש האט געשריבען פיעסען אוז געשריבען ניט צוליעב דער פארם, נאר טאקע צוב שפיעלען. זיין ערשטע דראמע אין רוסיש „סוליאטי" אדער די ספארטאנצעס פון דעם אכטצעהנטען יאהרהונדערט" איז אויפגעפיהרט געוואָרען אין דעם יאהר 1809 אין דעם גרויסען טהעאטער אין פעטערבורג. מען וויסט אויך וועגען זיינע א צווייטע דראמע, וואס האט געהייסען „מעטש פראוואסודיא", דער שווערד פון גערעכטיגקייט. די צייט

איז געווען, וועו אין רוסלאנד האָט א שיין געטהאָן דער ערשטער שטראהל פון האָפנונג פאר אידען. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון אלעקסאנדער דעם ערשטענס מלוכה, וועו ער האָט זיך נאָך ארומגעטראָגען מיט פלענער פון גרויסע רעפארמען פאר זיין מדינה אוו ער האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט'ן אידישען מצב אוו געגארט צו זעהן א צווייטען מענדעלסזאָן, וואָס זאל ארויסקומען פון דעם אידישען תחום אין רוסלאנד.

יהודה לייב איז ארויסגעטראָטען אלס קעמפער פאר זיין פאָלק, ווי מען קען עס זעהן פון זיין „וואָפל דסטשערי יודעיסקאי". נאָר שפעטער האָט ער זיך נע'שמד'ט. ער האָט געקריגען א שטעל אלס מוכס אוו האָט דערפון אָנגעקליבען גרויסע עשירות. נאָר אין 1831, אין דער צייט פון דעם ערשטען פוילישען מיאָטעוש, איז ער נעצוואונגען געווען צו אנטלויפען אוו ער איז באלד נאָכדעם געשטאָרבען. זיינע א טאָכטער האָט חתונה געהאט פאר א געווי־סען מעטשניקאָוו אוו פון זיי איז דאָס ארויסגעקומען דער בעריהמ־טער דר. איליא מעטשניקאָוו.

סיי די ערשטע אידען אין דייטשלאנד אוו סיי נעוואכאָוויטש אין רוסלאנד, וואָס האָבען זיך נענומען צו דער פרעמדער דראמע, האָבען ניט געשאפען קיין גרויסע ווערק, וואָס זאל צו זיך ציהען די אויפמערקזאמקייט פון דער וועלט. זייערע דראמען זיינען געווען בעסערע אָדער ערגערע, נאָר קיין רעש האָבען זיי ניט געמאכט. דער פאר אבער האָט באלד געמאכט א גרויסען פוראר א יונגע אידישע מיידעל אין דער טהעאטער וועלט אין פראנקרייך אוו אין ניכען האָט זי געוואונען די בעוואונדערונג פון דער גאנצער ציווילזירטער וועלט. וואו מען שפיעלט טהעאטער.

די אידישע מיידעל האָט ניט געשריבען קיין דראמען אוו זי האָט זיך בעשעפטינט מיט אן אנדער צווייג פון דער טהעאטער קונסט. איהר גרויסען נאָמען האָט זי געוואונען אלס טראגיסטין.

דאָס איז נעווען עליזע ראשעל פעליקס. נאָר זי איז בעסער בעוואוסט אלס ראשעל (רחל).

איהר פאָטער איז נעווען אן ארימער פראָסטער איד, וועלכער האָט געשטאָמט פון דייטשלאנד אוו האָט זיך ארומגעשלעפט איבער

דער וועלט. זיין צרימע חיונה האט ער געצויגען דערפון, וואס ער איז ארומגענאנגען מיט א פאק און פערקויפט קלייניקייטען. פרי־הער האט ער זיך ארומגעשלעפט איבער פראנצויזישע שטעדט ביז ער האט אנגעשפארט אין פאריז.

אין דער צייט איז שוין זיין טאכטער ראשעל אביסעל אונ־טערגעוואקסען און אזוי ווי זי האט געהאט א פיינע שטים, איז דעם צרימען טאטען איינגעפאלען אינצושפאנען איהר אויף אין דעם יאך פון פרנסה, און ער האט איהר מיט זיך גענומען אין די פאריזער גאסען. וואו זי האט געזונגען און די פערבייגעהער האבען געווא־פען מטבעות פאר דער קלייניר זינגערקע. און וועו זי האט אזוי געזונגען אין די גאסען, האט איהר איינמאל דערהערט עטיען שא־ראן. און ער האט זיך ארויסגערופען צו געבען איהר פרייען אונטער־ריכט און נאכדעם האט ער איהר אוועקגענפיהרט צו א לעהרער פון דער ביהנע און יענער האט איהר געלערנט דעקלאמירען.

צו זעכצעהן יאהר (אין 1837) האט זי געמאכט איהר דע־ביוט, נאר דער ערפאלג איז ניט געווען קיין גרויסער און זי האט שטודירט נאך א יאהר. אין 1838 איז זי אריינגעטראטען אין דער קאמפאניע, וואס האט געשפיעלט אין דעם בעריהמטען פראנצויזי־שען טהעאטער „קאמעדי פראנסיי" און דא האט זי געמאכט א גוואלדינען פוראר.

דער דערמאנטער טהעאטער איז געווידמעט דער נוטער פראנ־צויזישער דראמע און וועו ראשעל איז אהין אנגענקומען זייענען די נעשעפטען פון דעם טהעאטער געווען אזוי שלעכט, אז ער האט געהאלטען ביים פלאצען. ראשעל האט זיך אבגעגעבען מיט די פראנצויזישע קלאסיקער ראסין און קארנעל, נאר מיט איהר אריינקומען אין טהעאטער, האט די קאסע געהאט מעהר ערפאלג מיט די קלאסיקער ווי מיט נייע שטיקער און דער טהעאטער וואס האט געהאלטען ביי א באנקראט האט פלוצים דערזעהן א גרויסע שפע.

ראשעל'ס פאטער האט נעזעהן וואס פאר א פוראר זי האט נע־מאכט מיט איהר שפיעלען און ער האט אויך נעזעהן, אז מיט איהר איז אריין א מזל ברכה אין טהעאטער, און ער האט נעשטעלט זייענ

פּאַדערונגען. ער האָט פון דער דירעקציע נעפּאַדערט א פּרייז, וואָס מען האָט ביז דעמאָלט נאָך ניט געהערט אין טהעאטער. ער האָט נעפּאַדערט צוואנציג טויזענד פראנק א יאָהר אוֹן פּאר יענער צייט איז דאָס געווען א נוואלדיגע סומע. עס איז נאָך אויך מענליך אז ער האָט די פּאדערונגען געשטעלט ניט זעהר אויף אן אייגעלען אופן. עס איז פערשפּארט צו זאָגען, אז ראשעל האָט דערמיט נאָר ניט געהאט צו טהאָן אוֹן נאָר זי אליין האָט נעקענט וויסען, פיעל יסורים אוֹן עגמת נפש דאָס האָט איהר פערשאפט. נאָר עטליכע דראמאטישע קריטיקער אוֹן אנדערע וואָס זיינען פערבונדען געווען מיט'ן טהעאטער זיינען שטארק אויפגעבראכט געווארען, וואָס א פּראָסטער אידעל מאכט סקאנדאלען, אז אויך דעם זכות פון זיין טאכטער האָלט זיך דער בעריהמטער טהעאטער, אוֹן זיי האָבען בעשלאָסען צו לערנען בלק מיט ראשעל. זי איז ערשיענען דעם 23טען נאָוועמבער, 1838, אין ראסינס א טראגעדיע, האָט מען איהר אויפגענומען זעהר קאלט. קיין האנד האָט זיך ניט אויפגעהויבען צו אפּלאָדירען איהר, אזוי ווי דער עולם וואָלט פלוצים אויפגעפונען, אז זי איז א נעווואוינליכע אקטריסע אוֹן עס איז ניטא וואָס צו נתפּעל ווערען פון איהר. אבער דאָס גרויסע פובליקום איז דערפון באלד נעווואָר נעווארען אוֹן אויך מארנען וועז זי איז ארויס־נעטראָטען אויף דער ביהנע האָט מען איהו בענעגענט מיט אזעלכע גרויסע אוואציעס, אז עס איז קלאָר נעווארען, אז עס ליגט ניט אין די הענד פון עטליכע מענשען, ארונטערצואוואַרפען איהר פון איהר גדולה, אוֹן פון דעמאָלט אָן האָט זיך שוין ביי קיינעם מעהר ניט נעעפענט קיין מויל צו דיספוטירען איהר גרויסקייט אוֹן זי איז נעבליבען די אנערקענטע גרעסטע שוישפּיעלערין פון איהר צייט.

איהר גרויסען שם האָט זי נעוואונען ניט נאָר אין פראנקרייך, נאָר אויך אין ענגלאנד, דייטשלאנד, בעלגיען, רוסלאנד אוֹן אמעריקא, וואו זי האָט נאסטראָלירט, הגם אין אמעריקא האָט איהר ניט אבגענליקט אוֹן איהרע פּארשטעלונגען אין ניו יארק האָבען ניט נעהאט קיין מאטעריעלען ערפאָלג. א חוץ דעם איז זי אין אמעריקא קראנק נעווארען אוֹן איהר לעצטע פּארשטעלונג האָט זי נענעבען

אין טשארלזטאן, דאס איז געווען אין 1855 און פון דעמאלט אן האט זי שוין מער ניט געשפּ עלט. זי האט אבגעקרענקט דריי יאהר און איז געשטארבען אין 1858, קוים זיבען און דרייסיג יאהר אלט.

הגם זי האט געשפּיעלט די קלאסיקער האט זי איהר גרויסען נאמען ערוואַרבען ניט נאר צווישען מבינים נאר אויך ביים פּראָס־טען פּובליק. און טאקע איהר גרעסטען טריומף האט זי געהאט אין דער צייט פון דער רעוואלוציע, אין 1848, ווען זי האט יעדען אבענד געזונגען די מארסאלייעז און די ארבייטער צווישען די צושויער האבען איהר יעדע נאכט געקויפט בלומען. ראשעל האט דאס נערע־כענט פאר איהר גרעסטען טריומף.

ראשעל׳ס קבר איז געווען נאך נאר פּריש, ווען אויף דער פראנצויזישער ביהנע האט געמאכט איהר דעביוט א יונגע שוישפּיע־לערין, וואס איז ארויסגעקומען פון אידישע עלטערן, הגם ערצוי־גען אין א קאטוילישען אינסטיטוט. דאס איז געווען סאראה בער־נארד, וועלכע האט ביז היינטיגען טאג פערנומען דעם אויבען אן אויף דער פראנצויזישער ביהנע און איהר נאמען איז גרויס איבער דער נאנצער וועלט.

זעקסטער קאַפּיטעל.

ערשטע אידישע דראַמאַטורגען אין רוסלאַנד.

די ערשטע משכילים אין רוסלאַנד און פוילען האָבען איבער־
געגומען די השכלה מיט דער פּאַרטיגער פיינדשאפט צו אידיש.
נאָר אין רוסלאַנד האָט די פיינדשאפט נעקאָנט זיין נאָר אן אקא־
דעמישע. די ערשטע משכילים גופא האָבען גערעדט מאמע לשון,
זייער קענטנים אין אנדערע שפּראַכען איז געווען א טהעאַטערטישע
און הגם זיי האָבען נעקענט רעדען אין אנדערע שפּראַכען גראַמא־
טיקאַליש און ליטעראַריש, איז אבער זייער אויסשפּראַך דאָס רוב
געווען א שלעכטע און זיי האָבען דאַריבער מיט מעהר חשק גערעדט
אידיש. נאָר דער עיקר איז, אז זיי האָבען ניט נעקאָנט זעהן אין
אידיש דעם געפּעהרליכען ממזר פון דייטש און האָבען ניט נעקאָנט
פיהלען דעם מום אין דער משפּחה. דער אידישער משכיל אין רוס־
לאַנד און פוילען האָט בשום אופן ניט נעקאָנט זעהן קיין חלול
הקודש פון דייטש אין אידיש, וועז אפילו ער האָט זיך געפלייסט
צו קוקען דורך דייטשע ברילען און געבייזערט זיך אויפ'ן „זשאר־
גאָן." טוביא גוטמאן פעדער (געבאָרען 1760 אין פעטראָקאָוו אדער
פּשעדבאָזע, קראַקאָווער פּשעדמעסטיע, געשטאָרבען 1817) איז
גיכער געווען אן אויסנאהם מיט זיין שנאה צו אידיש און מען
קאָן פון איהם קיין כלל ניט ארָאבנעהמען. טוביא פעדער איז דער
פערפאַסער פון דעם בעוואוסטען העברעאישען פאמפלעט „קול
מחצים", געשריבען אין 1813 אין דער פאָרם פון דיאלאָגען גע־
נען מענדיל לעווין, מענדעלזאהנ'ס א פרייגד (געבאָרען 1741 — גע־
שטאָרבען 1818) דערפאר, וואָס יענער האָט געמאכט דעם ערש־
טען פערזוך איבערצוזעצען משלי אין מאַדערנעם אידיש. און אין
איין פּלאַץ דריקט ער זיך אוים אזוי:

„ד ו ה א ס ט מ ח ל ל נ ע ו ו ע ן ד י ש ע ח נ־

קיין פון דער דייטשער שפראך, אויף וועמעס שוים דו ביזט געבאָרען גע־ווָארען און האסט אויסגעקליבען א זשארגאָן, פון וועלכען ניט דיינע עלטערן און ניט דיינע לעהרער האבען געוואוסט. דו ביזט פערוואנדעלט געוואָרען פון א מענשען אין א חיה, פון א געבילדע־טען אין אן עם הארץ."

די משכילים אין רוסלאנד האבען זיך בשום אופן ניט געקאָנט נעהמען שטארק צום הארצען, פאר וואָס עס ווערט פערשוועכט די שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך, און וועז דער רוסישער משכיל האלט זיך פיינדליך צום „זשארגאָן" שטעקט ניט אין זיין שנאה קיין שום שארפקייט און קיין שום פערביסענקייט. י. ב. לע־ווענזאָן שרייבט אין „תעודה בישראל" וועגען אידיש אזוי:

„די שפראך וואָס מיר האבען איבערגענומען פון די דייטשען איז אין גאנצען קאָרומפירט דורך דער צומישונג פון צובראָכענע ווערטער, גענומען פון העברעאיש, רוסיש, פראנצויזיש און פויליש. א חוץ דעם, איז די שפראך נאָר צוגעפאסט אויסצודריקען א גע־וואוינלעכען שמועס און האָט קיין ווערטער פאר העכערע בעגריפען."

און עס דארף קיין שום חדוש ניט זיין, וואָס דער זעלביגער פיאָנער פון השכלה אין רוסלאנד האָט אליין אָננעשריבען א קליי־נעם פאָרס אין אידיש אונטערן נאָמען „די הפקר וועלט."

און טאקע באלד נאָכדעם, ווי די השכלה האָט זיך אננעהוי־בען אין רוסלאנד, האבען זיך דאָרטען בעוויזען צוויי שרייבער, וואָס האבען זיך מיט גרוים ליעבע געמומען צו דער אידישער דראמע, און געקאָנט די ערשטע ציגעל פאר'ן בנין פון דעם אידישען טהעאטער.

די צוויי שרייבער זיינען דר. שלמה עטינגער און ישראל אק־סענפעלד.

עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער ספק, אז פון אלע דראמע־שרייבער, וואָס האבען געשריעבען אין אידיש ביז נאָלדפאדען, האָט דר. עטינגער אויסגעאיבט דעם גרעסטען איינפלוס אויף דער ענט־וויקלונג פון דער אידישער דראמע און פון איהם חויבט זיך אז די אמת'ע געשיכטע פון אידישען טהעאטער אין רוסלאנד.

שלמה עטינגער איז געבאָרען געוואָרען אין וואַרשא אין דעם יאָהר 1800. אין די קינדערשע יאָהרען האָט ער זיך ערצויגען ביי זיינעם א קרוב, רבי מענדעלע עטינגער, דעם לענטשיצער רב, וויל נאָך קינדוויז איז ער געבליבען א יתום. ער האָט געשטאָמט פון א לומד'ישער און רייכער פאמיליע.

צו דרייצהן יאָהר האָט שלמה עטינגער שוין געהאט א נאָמען פון אן עלוי און אין דער זעלבינגער צייט איז ער אויך געווען בעקאנט מיט דער דייטשער ליטעראטור. צוליעב די געשעפטען, וואָס די פאמיליע האָט געפיהרט אין אויסלאנד, האָבען די עטינגערס ניט גערעכענט פאר קיין חטא צו לערנען דייטש און אריינקוקען אין א דייטשען ביכעל, אפילו דער לענטשיצער רב איז געווען בעהאוועלט אין דייטש.

שלמה עטינגער האָט יונג חתונה געהאט אין זאמאָשץ. ער איז אריין אין א רייכע הויז, אבער די רייכקייט איז באלד פערשוואונדען געוואָרען און ער האָט געדארפט אָנהויבען צו דאנה'ן וועגען פרנסה. און ווי דער שטיינער איז געווען אין יענער צייט, וועז דער מאן איז נעזעסען אין בית המדרש און איז ניט ארויס פון די ד' אמות של הלכה, איז די ווייב געוואָרען די פרנסה גערקע. זי האָט געעפענט א קראָם, און ער איז אוועקגעפאָהרען אין אדעם זוכען עפעס א געשעפט. זיין ווייב האָט דאָרטען געהאט רייכע קרובים, און ווי עס זעהט אוים האָבען זיי איינגעזעהן, אז פון איהם וועט קיין געשעפטס־מאן ניט ווערען און זיי האָבען איהם אוועקגעשיקט קיין לעמבערג שטודירען, וואו ער האָט זיך ווידער געפונען ווי א פיש אין וואסער. ער האָט דאָרטען שטודירט מעריצין און וועז ער האָט געענדיגט אויף דאָקטאָר האָט ער זיך צוריקגעקעהרט צו זיין ווייב אין זאמאָשץ.

די חשכלה האָט אויף איהם ניט געהאט יענע ווירקונג, וואָס אויף די אנדערע בחורים און יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויס פון בית המדרש. ער האָט ניט ארויסגעוויזען קיין שום חשק צו עסען א חלב'ענע ליכטעל, די זאמאשצער פרומע אידען זיינען ניט גערוואָרען קיין „פלעדער מייז" און „ווידערשפעניגער פון ליכט" („עטלפים" „ומורדי אור"). ער האָט זיך געפיהלט גאנץ חיימיש

צווישען זיינע אלטע בעקאנטע און פריינד, וועו ער האָט זיך צו־ריקגעקערט אלס דאָקטאר פון לעמבערג. ער האָט זיך געמישט אין קהל'שע ענינים און האָט פון זיך ניט געבלאָזען. אין שטעדטל האָט ער זיך בעשעפטיגט מיט דאָקטאָרייַ, נאָר ווי עס ווייזט אויס איז איהם ניט געגאנגען, ווי מען קען זעהן פון דעם קליינעם שיר, ווּאָס ער האָט אָנגעשריבען צו זיין פופציגסטען געבורטסטאָג:

היינט בין איך געוואָרען פופציג יאָהר,
און האָב נאָך ניט איין גראָהע האָר;
עס זאָל אייך ניט זיין קשה קיינעם,
זיי ווערען פערשוואַרצט מיט מיר אין אייגעם.

גלויבענדיג ווי אלע משכילים פון יענער צייט, אז אידען ווערען פערפאָלגט דערפאר וואָס זיי זיינען שאכער־מאכער און די אייגציגע רפואה דערצו איז ערד־ארבייט, האָט ער זיך ניט בע־נוגענט מיט פראָפאַנאנדירען דעם אידעאל פון „צוריק צו דער נא־טור," נאָר ער האָט אליין געגרינדעט א קאָלאָניע לעבען זאמאָשן און ער האָט זיך דאָרטען בעזעצט מיט זיין פאמיליע.

שלמה עטינגער האָט אָנגעשריבען א מעלאָדראמע מיט'ן נא־מען „סערקעלע" ווי אויך משלים, ליעדער און קאטאָוועלאָך. ער האָט זעהר געגארט צו זעהן זיינע ווערק געדרוקט, נאָר ער האָט ניט געהאט די מיטלען דערצו, און זיי זיינען ערשט געדרוקט געוואָרען נאָך זיין טויט.

דאָס וויכטיגסטע פון זיינע ווערק איז די מעלאָדראמע „סער־קעלע". ער האָט די פיעסע אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1825 אָדער 1826, און זעקס און דרייסיג יאָהר איז די שטיק ארומגעגאנגען אין כתב יד פון איין האנד צו דער צווייטער, ביז עמיצער האָט איהר אין 1861 אָבגעדרוקט אין יאָהאָניסבורג און אין 1875 האָט מען איהר איבערגעדרוקט אין וואַרשא אָהן דעם נאָמען פון דעם מחבר.

די יאָהאָניסבורגער אויסגאבע האָב איך ניט געזעהן, נאָר איך האָב געהאט די מעגליכקייט צו פערגלייכען די וואַרשעווער אויס־גאבע מיט א געשריבענער קאפיע פון דעם אריגינאל. עס איז זעהר

מעגליך, אז די קאפיע איז פון א הונדערטע קאפיע, און וועז א זאך געהט דורך א סך הענד, רייבט זיך א סך אב פון דעם אריגינאל. דאך איז צוויישען דער קאפיע און דער גערדוקטער „סערקעלע" פארהאן א ה בשער אונטערשייד. מאנכע דיאלאגען איז דער נע־דרוקטער זיינען גאר ניטא איז דעם מאנוסקריפט. פיעלע בעמער־קונגען איז מאנוסקריפט זיינען ארויסגעווארפען פון דער גערדוק־טער. די שפראך איז בעדייטענד געענדערט, וועדטלאך זיינען אריינגעשטוקעווט אדער ארויסגעווארפען.

ווי מען קאן זעהן פון דער קאפיע, אפילו ווי פערגרייזט זי זאל ניט זיין, האט שלמה עטינגער געשטרעבט אויסצומיידען דיי־טשע ווערטער און געזוכט צו געבען זיי א אידישע פארם. אזוי למשל, בעציכענט ער דאם שטיק אלם א קוקשפיעל אנשטאט דעם דייטשען שוישפיעל; ער האט בעשאפען דעם וואדט „אריינקום" אנשטאט דעם דייטשען „אויפטריט" וכדומה. אין דער גערדוקטער „סערקעלע", איז דערפון קיין זכר ניט געבליבען.

אזוי געפינען מיר אויך גלייך אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט, וואו עס ערשיינט די דיענסט־מיידעל חוה, א דיאלאג צווישען איהר און דעם משרת. דער דאזיגער דיאלאג איז אין דעם כתב יד גאר ניטא.

אמאל איז דער דיאלאג אזוי איבערגעמאכט, אז עס קלעבט זיך ניט א וואדט צו א וואדט. ווי מען קאן זעהן דערפון:

„דאם טעכטעריל, ד א ס מ ש ו ל ח ת, האט פלוצלינג פון דער העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאר פון מיינעט וועז־גען לאז זי זיין גרין. איך האב שוין אמאל אויף דער מלכה גרין אויך א גרויסין קאהן אוים גינומען."

דער וויץ מיט דער גרינער מלכה קלעבט זיך ניט צו דער טעכטעריל — דער משולחת און קומט ארויס זעהר האמעטנע, און דאם נעהמט זיך דערפון, וואם מען האט דא אריינגעהאקט א וואדט משולחת, וואם אין כתב יד איז ניטא. אין מאנוסקרי־פט קייענט עס זיך אנדערס:

„די ג ר י נ ע צ ר ה האט פלוצלונג פון העלער הויט אלע מעלות געקריגען. נאר וואם געהט עס מיך אן? לאז זי זיין גרין.

איך האב שוין אמאל אויף דער מלכה גרין אויף א גרויסען קאהן אויסגענומען."

און דער וויץ האט דאָ א טעם.

אדער ביים סוף נייגטען אויפטריט ווערט אין דער נעדרוקטער „סערקעלע" בעמערקט, אז „זי (הינדעלע) פאלט אין אהנמאכט." און אין דער זעלביגער סעקונדע קומט אריין חוה און רעדט מיט איהר און יענע ענטפערט איהר און מען זהעט ניט קיין חלשות. און דאס קומט אוים זהער אומגעלומפערט. אין כתב יד לייענט זיך די בעמערקונג ווענען הינדעלע נאר אנדערס: „פאלט נאנץ פערשלאפט אנידער אויף קאנאפע" און קיין „אהנמאכט" ווערט דא ניט דערמאנט.

די שטיק האט צוויי נעמען: „סערקעלע" אדער „די פאלשע צוואה" און איז בעצייכענט אלס א קוקשפיעל אין פינף אויפציהען.

די פארשוינען זיינען:

ר' משה דאנציקער, איין אויפנעקומענער עושר.

סערקעלע, זיין ווייב.

פריידע אלטעלע, זיין אייניגע טאכטער. זי רופט זיך אן אויף דייטש פרידריקע.

הינדעלע, א יתומה, סערקעלעס ברודערס טאכטער ביי איהר אין הויז.

גבריאל האנדלער איין שפיקעלאנד.

ירחמיאל זיין משרת, ער זאהיקעט זיך אין רעדען.

מארקום רערליך, איין סטודענט וואס לערנט זיך דאקטעריי.

ר' יוחנן, א שדכן.

א פרעמדער.

א דאקטאר.

חיים, משרת ביי ר' משה דאנציקער.

שמעלקע טראניקעס, א ליטוואק.

בעל הבית פון דער נאסטידע.

בעריל, א משרת.

שמשים, יונגען, לאמפערטים.

די מעשה איז אין לעמבערג.

די צייט איז ניט אנגענעבען, נאר פון דער מעשה זעהט מען, אז דאס איז שוין די נייע עפאכע אין דעם אידישען לעבען, וועו א דישע יונגע לייט האבען שוין שטודירט אין די אוניווערסיטעטען.

און אין אמת'ן ניט קוקענדיג אויף די נייצייג יאהר, וואס די פיעסע איז שוין אלט, איז זי ניט עבר זמן געווארען. זי ווייזט ניט קיין סימן, אז זי איז געשריבען געווארען כמעט מ־ט צוויי דורות פריהער, איידער נאלדפאדען האט געלעגט דעם ווינקעל־שטיין פון אידישען טהעאטער. אויף דער אידישער ביהנע שפיעלט מען עד היום הונדערטע אזעלכע פיעסען, זיי זיינען נעגאסען אין דעם פורעם פון „סערקעלע". מעהר ניט, אין סערקעלע איז די שפראך א פרישערע, א לעבעדיגערע, א אידישערע. „סערקעלע" איז נעשריבען אין א מאדערנעם ריינעם אידיש.

סערקעלע איז געווען דער מוסטער פאר די שפעטערדיגע אי־דישע דראמאטורגען, און צו זאגען דעם אמת האבען זיי שלעכט נאכגעמאכט. זיי האבען נאר נענומען דאס מעלאדראמאטישע, די עפעקטען און האבען ניט נעקאנט אנטאפען דעם לעבעדיגען פולס אין דער פיעסע.

סערקעלע דארף זיין א בילד פון דער אשת חיל, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין א צייט, וועו דער מאן האט פון זיך אין גאנצען אראבגעווארפען דעם יאך פון פרנסה און די ווייב האט ניט נאר געדארפט זיין די עקרת הבית, נאר אויך די ברויט־נעבערקע. זי איז געוועסען אין קראם, נעפיהרט געשעפטען, ערצויגען די קינדער, און דער מאן איז געוועסען אין בית המדרש און האט נעלערנט אדער איז נעפאהרען צום רבי'ן.

אונטער אזעלכע אומשטענדען וועלט די ווייב א אידענע קאזאק, זי טראגט די הויזען, און דער מאן איז א זכר אין א ספאד־ניצע, א פאנטאפעל.

די פערריסענע זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם ווייב דעם קא־זאק און די שטילע רעבעלירענדע הכנעה פון דעם מאן דעם פאנ־טאפעל איז ארויסגעבראכט דייטליך, און ניט זעלטען בעגעגענען זיך איידעלע שטריכען אין דער שילדערונג. עטינגער האט נעהאט דעם מיינעם געשמאק אויסצומיידען דעם נראבען בורלעסק, וואס

מען בעגעגענט געוואוינלעך ביים שילדערן א פאנטאפעל מאן. ער האט זיך מעהר אבגעשטעלט אויף דער טראגישער זייט ווי אויף דער קאמישער פון דעם מאן אין דער ספאדניצע. אין משה ראנ־ציקער זעהט מען א קראנקע נשמה. די גאנצע סימפאטהיע פון דעם שרייבער איז אויף דער זייט פון דעם אָרימען לא יוצלח, און דאס איז געווען די אורזאך, פאר וואס „סערקעלע" איז ארויסגעקומען גע־שילדערט אין געדיכטע פארבען, און אנשטאט א קאמעדיע, וואס דער פערפאסער האט בדעה געהאט צו שרייבען, איז ארויסגעקומען א מעלאדראמע.

די מעשה פון „סערקעלע" איז אזא:

סערקעלעס א ברודער איז ערגעץ אוועקגעפאהרען און א בע־ריכט איז אנגעקומען, אז מיט אים האט פאסירט אן אונגליק, האט זי געפעלשט זיין צוואה און זיין גאנצער פערמעגען איז איבער־געגאנגען צו איהר. דעם ברודער'ס איינציגע טאכטער ערציהט זיך ביי איהר, נאר זי ווערט שלעכט בעהאנדעלט פון איהר. סערקעלע האט אן איינציגע טאכטער און פער'קנס'ט איהר מיט א סוחר, וועלכער ווייזט זיך ארויס צו זיין א גנב און א שווינדלער. דער ברודער קעהרט זיך בשלום צוריק אהיים, און זי מוז נעבאך צוריק קעהרען איהם דעם גאנצען פערמעגען.

עס א ז גרינג צו זעהן, אז סערקעלע איז בשום אופן ניט דאס בילד פון דער אידישער אשת חיל, וואס האט זיך געפלאגט, גע־מאטערט, געשלעפט דעם יאך, כדי איהר מאן זאל קאנען זיצען אין לערנען. נאר עס וואלט פון אונזער זייט געווען א גרויס אונ־רעכט צוצוטרעטען מיט אזא קריטיק צו א פיעסע, וואס איז גע־שריבען געווארען אין א סענטימענטאלער ראמאנטישער צייט, ווען דער עיקר א־ן א ראמאן און איז א דראמע איז געווען א שטארקע פאבול. און ווען מען בעטראכט „סערקעלע" פון דעם שטאנדפונקט דארפען מיר בעוואונדערן די לעבעדיגע שטריכען. וועלכע זיינען צוואווארפען איבער דער גאנצער פיעסע. אין דער זעלבינער צייט, וואס דער שרייבער איז פערכאפט פון דער שפא־נענדער פאבול, פערגעסט ער ניט די מענשליכע זייט פון זיינע פארשוינען. און דאס הויבט אויף די שטיק אויף א העכערע מדרגה.

לויט איהר קאנסטרוקציאן שטעהט „סערקעלע" א סך העכער פון הונדערטע, הונדערטע פיעסען פון אונזער צייט אויף דער אידישער ביהנע. די פיעסע איז געבויט נאך אלע רעגעלען פון דער דראמאטישער קונסט און סערקעלע איז זיכער געווען דער גלענצענדסטער אנהויב פון דער מאדערנער אידישער דראמע אין רוסלאנד.

און הגם שלמה עטינגער האט ניט נאר ניט זוכה געווען צו זעהן „סערקעלע" אויפגעפיהרט פאר זיין לעבצן, נאר אפילו ניט נעדרוקט, האט די דאזיגע פיעסע נעהאט די שטארקסטע ווירקונג אויף דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די פיעסע איז אין מאנוסקריפט נענאנגען פון האנד צו האנד און האט בעגיסטערט אידישע שרייבער פאר דער אידישער דראמע.

אין דער א־דישער פאלקס־ביבליאטהעק, וואס שלום עליכם האט ארוסגענעבען, האט דער בעקאנטער העברעאישער משורר א. ב. נאטלאבער דערצעהלט זיינע זכרונות וועגען ש. עטינגער:

„אין 1837 וועז איך האב ארויסגענעבען מיין ערשטע ווערק „פרחי האביב" בין איך עטליכע מאל נעווען אין זאמאשץ, וואו דר. עטינגער האט נעוואוינט. איינמאל, וועז איך האב געמיינט, אז איך האב כאלעריע, וועלכע איז דענסטמאל ארומנענאנגען אין פוילען, האב איך געשיקט רופען דעם דאקטאר. ער איז נעקומען, האט מיך בעטראכט און זאגט צו מיר:

„—וואס טוינ אייך כאלעריע? איך וועל אייך בעסער פאר־לעזען מיין „סערקעלע".*)

„ער האט מיר פארנעלעזען און איך בין נעזונד נעוואָרען.

„דער דאקטאר עטינגער האט מיר צוגענעבען חשק און איך האב אננעהויבען שרייבען אין זשארגאן. אין 1838 האב איך אנגעשריבען א קאמעדיע אין דריי אקטען: „דאס דעקטוף" אדער

*) ציבערג גיט אן אין „וואסכאד", אז „סערקעלע" איז פערפאסט געוואָרען אין 1837. ער האט וואַרשיינליך דעם דאטום גענומען פון נאטלאבערס אראינערונגען. דא אבער ווערט אזא דאטום ניט אנגענעבען.

„צוויי חופות אין איין נאכט." שפּעטער האָט עס עמיצער אָבגע־
דרוקט א ן וואַרשא און פּערגעסען אָנצוגעבען מיין נאָמען."

אין זיינע עראינערונגען וועגען א. גאָלדפּאדען, איז דעם
פּנקס תרע"ג, וואָס איז ערשיינען אין ווילנא, דערצעהלט אברהם
יעקב פּאפּירנא, אז גאָלדפּאדען איז געווען גאטלאבערס א תלמיד
און ער האָט זיך ביי איהם ניט נאָר אויסגעלערנט העברעאיש, נאָר
ביי איהם אין שטוב האָט ער זיך בעקאנט מיט'ן אידישען ליעד.
גאָלדפּאדען איז געווען מוזיקאליש און האָט געהאט א שענע
שטים. אין דער ראבינער־שולע אין דער צייט פון רעקרעאציע פלעגט
גאָלדפּאדען אפט אָנציהען א גאטלאבערישע ליעדעל און די איבריר־
גע שילער פלעגען אונטערהאלטען.

אין יאָהר 1862 איז געשטאָרבען דער אינספּעקטאָר פון דער
זשיטאָמירער ראבינער שולע יעקב אייכענבוים, און אויף זיין
שטעל איז אָנגעקומען דער בעריהמטער אידישער געלעהרטער חיים
זעליג סלאָנימסקי. מאדאם סלאָנימסקי, די טאָכטער פון דעם בע־
וואוסטען מאָטעמאטיקער אברהם שטערן פון וואַרשא, איז געווען
זעהר א הויך־געבילדעטע פרוי. ב ט ב ע א ן א ס י מ י ל א־
ט א ר י ז, ה א ט ז י א ב ע ר מ י ט ג ע ב ר א כ ט
פ ו ן ו ו א ר ש א, ו ו י א ק ו ר י א ז, ד י א י ד י ש ע
ד ר א מ ע „ש ר ה ' ק ע ל ע" (סערקעלע) פ ו ן ד א ק־
ט א ר ע ט י נ ג ע ר פ ו ן ז א מ א ש ץ. ד י ד ר א מ ע
א י ז א י ה ר ז ע ה ר נ ע פ ע ל ע ן ג ע ו ו ע ז,
פ ל ע נ ט ז י ל י ע ב ה א ב ע ן ז י פ א ר צ ו ל ע־
ז ע ן פ א ר ב ע ק א נ ט ע. דעמזעלבען ווינטער איז איהר
איינגעפאלען צו מאכען א ספּעקטאקעל, וואו די דראמע זאָל גע־
שפּיעלט ווערען דורך די שילער פון דער ראבינער שולע. זי האָט
פערנאנדערגעטהיילט די ראָלען, ארגאניזירט, רעפּעטירט, נעזאָרגט
פאר פּאסענדע דעקאָראציעס, און דער ספּעקטאקעל איז צושטאנד
נעקומען אין נעגענוואָרט פון די לעהרער פון דער ראבינער־שולע
און פון דער איבריגער זשיטאָמירער אינטעליגענץ. דער ספּעקטא־
קעל האָט נעמאכט א פּוראר. די שילער האָבען זייערע ראָלען
נוט נעשפּיעלט. נ א ר ט ע ה ר פ א ר א ל ע ט ע ן ה א ם

זיך אויסגעצייכענט גאלדפאדען, וואס האט געשפיעלט די שווערסטע ראלע — סערקעלע.

דערפון איז גרינג צו זעהן די גוואלדיגע ווירקונג, וואס „סערקעלע" האט געהאט אויף דער אידישער אינטעליגענץ צעהנדליגע יאהרען נאכאנאנד, און די שייכות פון „סערקעלע" מיט דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע און מיט דער גרינדונג פון דעם אידישען טהעאטער.

עס איז צו בעוואונדערען, ווי דר. עטינגער האט ניט נאר גוט געוואוסט די קאנסטרוקציע פון א דראמע, נאר ער האט אויך א נסטינקטיוו זיך אנגעשטויסען אויף ריין טעכנישע זאכען, וואס מען קאן ניט וויסען סיידען מען שרייבט א לאנגע צייט פאר א טהעאטער. אזוי, למשל, עפענען די ערשטע סצענע אין דעם ערשטען אקט דער משרת און די דיענסט־מיידעל. שפעטער איז דאס געוואָרען א שאבלאן און כמעט אין דריי פיערטעל פיעסען פון אידישען טהעאטער עפענט זיך אזוי די ערשטע סצענע. קיין שטערן ווי־ל ניט עפענען קיין פארהאנג אויף דער אידישער ביהנע. ער האט אויך אינסטינקטיוו פערשטאנען צו ענדיגען אן עקזיט מיט אן עפעקט.

כמעט אלע פארשוינען אין „סערקעלע" האבען וועלאך. סערקעלע אליין זאגט, „אוי מיינע כחות!" דער שרכן ר' יוחנן ברויכט א וועלטי: „קומט מיין שמיעה אפער." און דאס איז אויך נאכדעם געוואָרען א שאבלאן פאר אלע דראמאטורגען אהן אויסנאהם.

איך האב שוין אויפמערקזאם געמאכט, אז „סערקעלע" איז געשריבען ניט נאר אין דעם ריינסטען אידיש, נאר דר. עטינגער האט אויך געזוכט צו בעשאפען ריינע אידישע טערמינען פאר א קונסט, וואס איז געווען נאך נאר פרעמד דער שפראך. אזוי ווי די מעשה קומט פאר אין לעמבערג, האט די שפראך א לאקאלען שטעמפעל, ווי, למשל, „עך", „מעך" און דאס גלייכען. דער ליטוויישער איד וואס קומט אריין אין דער פיעסע רעדט מיט'ן סמך. נאר טריי צום רעצעפט, וואס וואלפסזאן האט נעגעבען, רעדען די געבילדעטע

דייטש, ווי אין „לייכטזין און פרעמלי." דאס איז נעוואָרען א חוק ולא יעבור, אז די געבילדעטע זאלען רעדען דייטש.

נאך דר. ש. עטינגער פערנעהמט דעם וויכטיגסטען פלאץ אין דער אידישער דראמע אין דער פאר־נאלדפאדען עפאכע ישראל אקסענפעלד.

ישראל אקסענפעלד איז נעווען עטוואס עלטער פון דר. עטינגער און האט זיין ערשטע דראמע אנגעשריבען כמעט אין דער זעלביגער צייט, ווען עטינגער האט געשריבען זיין „סערקעלע".

ישראל אקסענפעלד איז נעבאָרען נעווארען סוף אכטצעהנטען יאהרהונדערט אין נעמעראוו און האט געשטאמט פון דער תבואת שור'ס משפחה. אין די יונגע יאהרען האט ער געלערנט גמרא מיט פוסקים, און איז נעווען א פערברענטער בראסלויווער חסיד, א גרוסער מקורב פון דעם רבי'ן, נחמן בראסלויווער.

צו שוין דעמאלט ווען ער איז נעוועסען איבער דער גמרא אדער נעכאפט שיריים פון דעם רבי'ס טיש האט ער שוין פערשטאנען פרעמדע שפראכען, אדער די השכלה איז צו אים אריינגעדרונגען שפעטער, נאר ווען ער איז נעוואָרען א יונגערמאן און נענומען זיך צו נעשעפט, האט ער שוין פערשטאנען רוסיש, פויליש און דייטש און צו יענער צייט איז דאס נעווען א זעלטנהייט. דאס האט איהם נעהאלפען אין זיין נעשעפט. אזוי ווי דעמאלט זיינען נעווען גרויסע מלחמות, האט ער זיך צוגעשלאגען צו גרויסע פאדריאדען, איז נעוואָרען א חשוב ביי קאמאנדירס און איז נענאנגען מיט דער ארמעע קיין פוילען און דייטשלאנד.

דורך זיינע רייזען אין פערשיעדענע נעגענדען האט ער זיך אנגעהערט און אנגעזוהן זעהר פיעל, און צוליעב זיין נעשעפט איז ער נעקומען אין פערבינדונג און בעריהרונג מיט א סך מענשען און ער האט געהאט די געלעגענהייט צו שטודירען די מענשליכע נאטור פון דער ערשטער האנד. דערצו האט ער געהאט א מערקוו[illegible]יזן און ער האט ניט נאר נעדענקט אלץ וואס ער האט געזוהן און נעהערט נאר אויך אלע אייגצעלהייטען, און ער האט זיין גאנץ לעבען געהאט נענוג שטאף צו אונטערהאלטען נעזעלשאפטען מיט אינטערעסאנטע מעשיות.

שפּעטער וועט די פּאדריאדען האבען זיך נעענדיגט האט ער זיך בעזעצט אין אדעס און איז דאָרטען געוואָרען נאָטאר, אדוואָקאט און טראנסלאטאר און דערפון האט ער געהאט זיין חיונה בכבוד.

אין אדעס איז זיין הויז געוואָרען א צענטער פאר אלערליי קלאסען לייטישע מענשען. מיט זיין איבערגאנג צו דער השכלה האט ער די בריקען הינטער זיך ניט פערברענט. אין זיין הויז פלעגען זיך צוזאמענקומען לומדים, געלעהרטע, פרומע, געבילדעטע, רייכע און ארימע אוו מען האט זיך דאָרטען גוט אונטערהאלטען.

הגם ער האט נעקאָנט גוט לשון קודש און דייטש, רוסיש און פויליש האט ער ניט געוזוכט בעריהמט צו מאכען זיך א ן אנדערע שפּראכען און האט געשריעבען נאָר אין אידיש. ער האט געוואוסט, אז ער האט נעזעהן פיעל און נעהערט פיעל און פערשטעהט פיעל און קאָן דאריבער א סך לערנען דאָס פּאלק, וואָס האט קיין זאך ניט נעזעהן און קיין זאך ניט פערשטאָנען, און אזוי ווי דאָס פּאלק פערשטעהט ניט קיין אנדער זאך, איז דער לאָגישער שלוס, אז רעדען דארף מען מ׳ט איהם אויף אידיש.

ישראל אקסענפעלד האט נעשריעבען א סך, ער האט נעשריעבען דראמען, ערצעהלונגען, ראָמאנען, ארטיקלען, און נאָך זיין טוידט (ער איז נעשטאָרבען אין פּאריז אין 1866) זיינען געבליבען מאנוסקריפּטען, וואָס האבען נעדארפט פערנעהמען אן ערך פון דריי הונדערט דרוק בויגען. עס איז געווען די איראָניע פון שיקזאל, אז ער וועלכער האט נאָר נעשריעבען צו זיין נוצליך זיין פּאלק און האט נעגארט צו לערנען איהם, האט ניט זוכה נעווען צו זעהן זיינע ווערק אין דרוק, און נאָר ביי זיין סוף לעבען, אין 1862, האָבען זיך אבנעדרוקט זיינע דריי זאכען.

אזוי ווי ער האט נעשריעבען אין דעם משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר און נעשיכדערט דאָס לעבען פון זיין צייט, האבען זיינע ווערק בשום אופן ניט נעקאָנט דערגרייכען זייער נעווינשטען צוועק, וועו זיי זיינען נעדרוקט נעוואָרען, נאכדעם ווי יענער ארט לעבען האט זיך שוין אין נאנצען נעענדערט. אלעקסאנדער צעדערבוים, רעדאקטאר פון „המליץ" און „קול מבשר", וועו זיי זיי־

נען נאָך ארויסגעגאנגען אין אדעס, איז געווען א פֿערזענליכער פרייַנד פון ישראל אקסענפעלד און אין זיין נעקראָלאָג אין „קול מבשר" איבער אקסענפעלד, שרייבט ער, אז „אלע זיינע ראַמאַנען און טהעאטער (דאָס הייסט דראמען) זיינען אמת'ע מעשיות און די קאראקטערע דריינען געשיליִדערט פון מענשען, וואָס מען האָט זיי געקענט, נאָר נאַטירלי־ך אזוי אויסגעשטעלט, עס זאָל פּאַסען, אז יעדער זאָל דריינען געפינען א מוסר און דערקענען די פעהלער פון גאנצע קלאַסען עהנליכע מענשען."

די דאָזיגע מעשיות און די דאָזיגע כאראקטערע זיינען אין עטליכע צעהנדליגע יאָהרען ארום געווארען ארכאַאיש, און אויב זיי האָבען א ווערטה פון דעם שטאַנדפונקט פון קונסט, האָט שוין זייער מוסר השכל קיין שום ווערטה ניט געהאט, וועז יענער סארט לעבען האָט זיך אין גאנצען געענדערט. זייער הויפּט צווועק אויפֿצוקלערען די פּאַלקסמאסען איז אין גאנצען פערלאָרען געגאנגען.

די אידישע אדעסער אינטעליגענץ, וואָס האָט געהאט די געלעגענהייט צו לייענען די מאנוסקריפּטען האָט פון זיי געהאט גרויס פערגעניגען און אין 1864, דאָס הייסט צוויי יאָהר פּאר י. אקסענפעלד'ס טויט, האָבען זיך פּאַרשטעהער פון דעם געביל־דעטען קלאַס געווענדט צו דער חברה מפיצי השכלה, אז זי זאָל בים־לעכווייז ארויסגעבען די דאָזיגע ווערק. און אזוי ווי פון דער דאָזיגער אונטערהאנדלונג ווערען מיר פערבייגעהענדיג נעווואָר וועגען די שטרעבונגען פון די משכילים אין יענער צייט און ווענען דעם צושטאנד פון דער דאמאַלסדיגער אידישער לימעראַטור, גיב איך דא איבער צולייב דעם היסטאָרישען ווערטה די בקשה פון די פּאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ און דעם ענט־פער פון דער חברה מפיצי השכלה.

די פּאַרשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ זיינען נעווען דר. שוואבאכער, יוסף ראבינאָוויטש, דר. לעווענזאָהן און דר. פּינסקער. זיי האָבען זיך נעווענדט מיט א בריעף צום ועד פון דער חברה מפיצי השכלה אין פעטערבורג, און דער בעריכט וועגען דעם בריעף לויטעט אזוי:

„ה שוואבאכער, ראבינאוויץ, פינסקער מאדעסא מציעים לפני הועד לקנות מאת ה' אקסענפעלד שני מאמרים וספורים מחיי היהודים בארץ פולין ורוסיא, כי לדעתם יוכלו החבורים האלו להיות לתועלת רבה לפקוח את עיני המון העם על חסרונותיהם ומצבם הרוחני. ובהיות כי אקסענפעלד כבר בא בימים ואין ביכולתו להתעסק בהדפסתם, ע"כ נרצה הוא למכרם במחיר ארבע מאות רוב' כמו שהם כתובים מעט תחת הערכת אחד מחבריו."

דאָס היסט, אז די דערמאָנטע פאָרשטעהער פון דער אדעסער אינטעליגענץ האָבען פאָרגעשליאָגען דעם ועד אבצוקויפען ביי ה' אקסענפעלד צוויי ארטיקלען און ערצעהלונגען פון דעם אידישען לעבען אין פוילען און רוסלאנד, וויל נאָך זייער מיינונג קאָנען די דאָזיגע ווערק א סך ו רקען צו עפענען די אויגען פון דעם פאָלק אויף זיינע פעהלערען און זיין גייסטיגען צושטאַנד. און אזוי ווי אקסענפעלד איז שוין אן אלטער מאן און קאָן זיך ניט בעשעפטיגען מיט'ן דרוקען זיינע ווערק, איז ער צופריעדען צו שרייבען זיי פאר דער סומע פון פ י ע ר ה ו נ ד ע ר ט ר ו ב ע ל. ווי זיי שטעהען און געהען און דער ועד זאל זיי לאָזען דרוקען ביסלעכווייז אונטער דער רעדאקציע פון זיינעם א מיטגליער.

דערויף האָט דער ועד געענטפערט אזוי:

22טען אפריל, 1864.

„על מכתב חברי החברה באדעסא, הרב דר. שוואבאכער, דר. לעווענזאהן, יוסף ראבינאוויטש ודר. פינסקער, המציעים לקנות מידי ה' אקסענפעלד את חבוריו בשפת יהודית המדוברת, מצא הועד כי עפ"י סעיף 1 של התקנות הזה ניתן הרשות להחברה להדפיס ספרים רק בשפת עבר ולשון רוסיא ולא בלשון יהודית המדוברת (זשארגאן) ע"כ

יחשוב הועד כי אין לו רשות לצאת מחוג פעולותיו הנגבל ע"י התקנות ולהסכים על הצעת החברים באלה."*)

בקיצור איז דער ענטפער, אז לויט דער קאנסטיטוציע פון דער חברה האט זי נאר א רעכט צו דרוקען ביכער אין העברעא ש אדער רוסיש אבער ניט אין אידיש, און דאריבער קאן דער וער ניט אננעהמען דעם פארשלאג.

אויב עס איז טרויריג צו זעהן, אז פאר וועלכע וואס האט גענומען א גאנץ לעבען צו שרייבען און וועלכע די אידישע אינטעלעגענץ האט געפונען וויכטיג אין אלערליי הינזיכטען, האט זיך ניט נעפונען קיין בעלן צו בעצאהלען אוא לעבערליכע סומע, ווי פיער הונדערט רובל און דרוקען זיי, רעדט עס פון דער צווייטער זייט זעהר פיעל פאר אקסענפעלד'ס טריישאפט און איבערגעבענקייט צו דער אידישער ליטעראטור און צום פאלק, פאר וועלכען ער האט נעשריעבען.

ישראל אקסענפעלד שטעהט אין זיינע דראמען גאנץ אליין. ער האט זיי געשריעבען, ווי ער וואלט געוואן דער ערשטער אויף דעם פעלד, און האט קיין מאל קיין דראמע ניט געזעהן. די געזעצע פון דראמאטישער קונסט זיינען ניט פאר א הם געשריעבען גאר וואהרען. עס איז אונמענליך, אז אזא וועלטליכער מענש ווי ער איז געווען, האט קיין טהעאטער ניט בעזוכט אדער אז ער איז ניט גאר וועו בעקאנט מיט דער דראמאטישער ליטעראטור. ער האט אבער דערמיט זיך ניט בענוצט און זיינע דראמען זיינען ארויסגעקומען הייטיש נעשאפענע. ער האט זיך אליין ניט קלאר נעמאכט דעם אונטערשייד פון א דראמע און א נאוועלע, פון האנדלונג און ערצעהלונג. עס קאן זיין, אז דאס האט זיך נענומען דערפון, וואס איהם האט זיך אפילו ניט נע'חלום'ט, אז אידישע שטיקער וועט מען שפיעלען אויף א ביהנע. אין א הקדמה נעשריעבען אין נראמען צו זיין מעלאדראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" שרייבט ער אזוי:

---

*) תולדות חברת מרבי השכלה בישראל בארץ רוסיא, חלק ראשון, 1885.

די אמת'ע מעשה קאן מען דאך ניט דערצעהלען איטליכען באזונדער.

דעריבער האב איך עס דא באשריבען, לאזען עס לייענען אידישע קינדער.

דערצו האב איך עס נאך ווי א טהעאטער געמאכט, אף צו לייענען אין א קאמפאניע אין א ווינטער נאכט.

ער האט געשריעבען זיינע דראמען ניט צום שפיעלען, נאר צום לייענען, און האט געברויכט די פארמע פון דראמע, כדי מען זאל עס קאנען לייענען אין א קאמפאניע. פאר וואס די פארמע פון דראמע א ז מעהר צוגעפאסט צו לייענען אין א קאמפאניע, ווי די פארמע פון א ראמאן, איז ניט פערשטענדליך. נאר עס איז קלאר, אז ער האט אפילו ניט געזעהן דעם שאטען פון האפנונג, אז מען זאל די דראמען שפיעלען אויף א ביהנע, און ער האט זיך דאריבער ניט געקימערט וועגען דער פארמע. דער עיקר איז געווען צו אונטערהאלטען דעם לעזער און אויפקלערען איהם, ווייזען איהם אזעלכע זייטען פון לעבען, וואס ער וויים ניט און פערשטהט ניט.

דערפאר אויב די קאנסטרוקציאן הינקט אין זיינע דראמען, בעזיצט ער אין א העכערער מאס ווי אלע אנדערע פון זיין צייט די קראפט צו צייכענען ב־לדער אין עטליכע שטריכען. זיינע כאראקטערע זיינען ניט אויסגעאסען פון איין שטיק וואס מען רופט מענש, נאר יעדער בעזונדער אונטערשיידט זיך פון דעם צווייטען און מען זעהט פאר זיך ניט סתם א מענשען, נאר א בעשטימטען מענשען מיט א בעשטימטען פנים, מיט א בעשטימטען דבור, מיט א בעשטימטען הלוך.

דאס קאן מען זעהן אפילו פון אזא קליניגקייט, ווי פון דעם צעטיל פערזאכען א־ן דער שטיק „דער ערשטער אידישער רעקרוט". אט איז דער צעטיל:

ר' אהרן קלינער, בעל מחשבות, געלערנטער אין אלערלייי חכמות און לשונות.

שלמה פסייאַכא, פּרנס אין שטאַדט, א קרעמער א גראַבער יונג.

ברכה זיין ווייב, א טויבע, רעדט שיפּלעאוע און איז זעהר א בייזע. זי איז א בריה אין קלייט.

הערש לייב, זייער בן יחיד, א גרויסער שטאַדט־נאַר.

ציביה'לע, דעם שטאַדטנארס ווייב, א שען ווייבעלע נון איז ניט פרום.

וועלוועל גילוואַטע, אויך פּרנס חודש, האנדעלט מיט פעל. אויך אן עם הארץ.

חאַנצי, זיין ווייב, זייער (זעהר) קליג, א שדכנ'טע אין שטאַדט.

גביאל שד, א גרויסער שכור, א לאַוטשי (כאפער) צו די רעק־רוטען.

ליפשה די מויד, א שענקערין, אן אלטע יודינע.

ישראל אקריינער, ער טו ג צום אַקסען משא ומתן, א קלוגער איד און אהרנ'ס שותף.

מחלי, זיין ווייב, א בלינדע אַהן ביידע אויגען, זי איז א גרויסע מיוחסת.

נחמן דער גרויסער, מחלי'ס א זוהן פון ערשטען מאן, ער איז א מה־יעשה'ניק, א צרה, א שעהנער קליגער יונג, אפילו מיט מעלות, נאָר ניט קיין לייט.

פּנחס דער רויטער, קלוגער א־ד, האלט שטאַדט ארענדע.

ציפּרה, זיין ווייב, זעהר שען און קלוג און זעהר גוט.

פרימה אַדער פרימעלע — פּנחס מיט ציפּרה'ס איינציג קינד. זעהר א שען קלוג מיידעל פון 16 אַדער 17 יאָהר.

די אלע פּארשוינען קומען שוין פון דעם צעטיל אליין ארויס לעבעדיגע מענשען. יעדער מיט זיין אינדיווידועלען פּנים, און די גאנצע צייט וואָס דער שרייבער שילדערט זיי, האָט ער זיי פאר די אויגען.

אויב די אלגעמיינע האנדלונג פון דער דראמע ריהרט זיך אפט זעהר לאנגזאם, בעוועגען זיך לעבעדיג די פּערזאָנען נופא. אין דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" ווערען אין ערשטען אקט

געשילדערט די סצענעז, ווי אזוי אידען האבען צום ערשטען מאל בעגעגענט און אויפגענומען די גזרה וועגען רעקרוטען. די שילדע־רונג איז א מיסטערהאפטע. הגם דא טרעטען ארויס א סך פאר־שוינען, קומען אלע ארויס בולט. די ערשטע סצענע עפענט זיך אויף אן אונגעוואוינלעכער אסיפה ביי פסאיאכע אין שטוב. מען רעדט ארום דעם אוקאז וואס צוויי סאלדאטען האבען געבראכט צום אוטערשרייבען. דער אוקאז איז וועגען דער צאהל רעקרו־טען, וואס דאס שטעדטל דארף געבען. עטליכע שטאדט חכמים דערווייזען מיט אלערלי ראיות, אז מען דארף דעם אוקאז ניט אונטערשרייבען, און אז מען וועט ניט אונטערשרייבען וועט מען ממילא פטור זיין פון געבען רעקרוטען. פסאיאכעס ווייב ברכה איז די אידישע בריה, וואס פערשטעהט א געשעפט. זי איז טויב, נאר וועז זי כאפט, וועגען וואס עס האנדעלט זיך, וועגדט זי אן איהר נאנצען מענה לשון געגען איהר מאן, אז ער זאל ניט וואגען אונטערשרייבען. איהר זעהט פאר זיך די אשת חיל, די פרנסה נעבערקע, די דעה זאגערקע, און אלץ וואס זי טהוט איז מיט שטורם, מיט ברעז, מיט רוגזה. אבער וועז די געשרייען און דער ליארעם וועלען אביסעל שטילער און פנחס דער רויטער ער־קלערט, אז דאס איז טאקע א גרויסע צרה, נאר מען קען זיך ניט העלפען. און אז מען וועט זיך שטעלען אנטקעגען וועט נאך זיין א שטראף און די פרנסים גופא וועט מען אבגעבען פאר סאלדא־טען, בעמערקט ברכה, אז עפעס אן ענדערונג איז געשעהן אין דער שטימונג, און וועז זי געפינט אויס, וואס די ערקלערונג איז נע־וועז פאלט זי אן אויף איהר מאן מיט'ן זעלביגען שטורם, מיט'ן זעלביגען ברעז, מיט דער זעלביגער רוגזה, אז ער זאל אונטער־שרייבען.

איצט פאלט אן א שרעק אויף די פערזאמעלטע, טאמער וועט לעז די סאלדאטען זיך ניט דערווארטען און וועלען אוועקגעהן. מען שיקט נאך זיי, און אזוי ווי דאס פאלט אויס שבת און מען קאן ניט אונטערשרייבען ביז נאך הבדלה בעט מען זיי, אז זיי זאלען ווארטען ביז'ן אבענד. דערביי אבער שענקט מען זיי אזוי פיעל אויפמערקזאמקייט, אז אפילו די פראסטע ערלים שטויסען זיך אז.

אז זיי זיינען צולויעב עפעס אן אורואך א גאנצע מציאה און מ'וויל זיי דאָ גויטיג האָבען, און אז מען וויל זיי אזוי גויטיג האָבען, וויל‌ען זיי דוקא אוועקגעהן. די אשת חיל ברכה, די אידענע וואָס נעהט אין ספאדעק, ברויכט איצט אן אמת'ן ווייבערשען מיטעל און הויבט זיך אן צו שלאָגען קאָפּ אן וואנר. דער מיטעל איז אפשר גוט פאר'ן מאן און פאר'ן זוהן, אבער ניט פאר צוויי גראָבע ערלים.

די טרויריגע סצענע איז דורכגעדרונגען מיט א לייכטען הומאָר, אבער דער הומאָר איז ניט קיין אריינגעשטוקעוועטער. די סיטואציעס גופא זיינען אזעלכע, אין וועלכע דאָס טרויעריגע איז אויסגעמישט מיט'ן קאָמישען.

דער גרעסטער פערדינענסט זיינער איז, וואָס ער האָט נענוי‌מען לעבעדינע מענשען פאר זיינע דראמען. דאָס האָט איהם גע‌געבען די מעגליכקייט אויפצוהויבען זיך העכער פון אנגעבלאָזע‌נער געקינצעלקייט. די פערזאָנען זיינע ניט נאָר ריידען מיט א מענשליכען לשון, נאָר יעדער רעדט אזוי, ווי זיין כאראקטער פאָ‌דערט. דאָס האָט איהם אויך אויסגעהיט פון געשטרויכעלט וועַ‌רען אין השכלה'שע טענדענצען. דער גאנצער צוועק פון דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" איז צו ערקלערען די אידען, אז די גזירה צו נעהמען אידישע רעקרוטען איז נאָר א טובה פאר אידען. דאָס זעהט מען פון דעם דיאלאָג אין צווייטען בילד צווישען אהרן קלינער און זיין ווייב, פערעלע.

פערעלע. און דאָס וואָס מע זאָל נעמין יודין נעקריטין אָדער פאר סאָלדאטין, וויא דוא ריפסטס, איז דאָך אויך ניט קיין גזירה? דאָס איז דאָך אוודאי א ביטערע גזירה.

אהרן. נייין, פערעלע, דיא זאָך מוז מען אנדערש פערשטעהן. אונזער קייזער יר"ה, וויא איך מיין, וויל אין זיין מדינה, אלע אומות, וואָס וואוינען אין זיין אימפעריע, גלייך מאכין, אוב איט‌ליכער זאָל גלייך א רעכט האָבען צו וואוינען אָדער צו האנדלין אימידים, ניט אזוי וויא ביז אהער איז גיוועזין, זאָ אין 15 גובער‌ניעס נאָר האָבין יודין גמענט וואוינין און האנדלין. פארשטעהט זיך, אז דער וואָס וויל א גלייכען רעכט האָבען וויי יענער, מוז נושא

בעול המדינה זיין, גלייך ווי יענער, היינט גיבן אַבער יודין נישט קיין רעקרוטין. דעריבער, היינט דער קייזער, אז יודין זאָלען אויך געבין רעקרוטין, וועט שוין א רעכט זיין, אז זיי זאָלין מעגען גלייך מיט יענע אימידים וואוינען אוּן אימידים האנדלין. אז דיא קויפסט א שטאָט אין שול, צאָהלסט דיא פּריהער געלט. דענצמאָהל האָסט דיא א רעכט צו זיצין אוּנ צו שטעהן אף דיין שטאָט. מיר דארפין אוּנ מיזין גלייבין אוּנזער קייזער יר"ה, אז דורך דעם וואָס יודין וועלען גיבין רעקריטין, וועט ער זיי גלייך מיט אלע גיבין א פּראָווע צו האנדלין אוּנ צו וואוינין אימידים. דאָס דארף א מענש פּארשטעהן אליין.

עס פּערשטעהט זיך, אז אהרן דריקט אויס די מיינונג אוּן האָפּנונג פּון דעם פּערפּאסער. אהרן איז ביי דער אסיפה אין פּסאיכעס הויז ניטא. אוּן דאָס ווייזט וואָס פּאר א שעהנעם געפיהל פּאר קונסט־וואהרייט אקסענפעלד איז בעזעסען. די זעלבינע וועלט וואָס אהרן ערקלערט זיין וויב וואָלטען געהאט א פּנים פּון חוזק ביי יענער אסיפה אוּן וואָלטען געקלונגען אַנגענעהמזען, פּאלש. זיין אוינ פּאר וואהרהייטליכקייט וווייזט ער אויס דערמיט, וואָס אויף דער אסיפה זיצט פּנחס דער רויטער, סתם א קלוגער איד, אוּן יענער ערקלערט אויף א פּראקטישען אופּן, אז דאָס איז טאקע א צרה, נאָר דינא דמלכותא דינא אוּן מען קאָן זיך ניט העלפען. א שרייבער מיט א וועניגערען געפיהל פּאר קונסט וואהרהייט וואָלט קיין מאָל ניט געקאָנט דערלאָזען פּנחס דעם רויטען צו זאָגען אזעלכע וועלטער, ווייל דאָס שטימט ניט מיט דעם שרייבערס טענדענץ.

צוליעב דעם זעלבינען געפיהל פּאר קונסט וואהרהייט האָט ער ווי ווייט עס איז געווען מעגליך אין זיין צייט ניט געלאָזט זיינע פּארשוינען צו ווערען דורכאוים מלאכים אדער דורכאוים מחבלים. די מייסטע זיינען אונטער אלע אומשטענדען מענשען, מיט מענשליכע מעלות אוּן מיט מענשליכע חסרונות. אין דעם „ערשטע אידישען רעקרוט" איז דער העלד נחמן דער גרויסער. אזא פּער זאָן האָט געדארפט ארויסקומען אדער א מלאך אדער א טייוועל, נאָר דא קומט ער ארוים, ווי אקסענפעלד אליין כאראקטעריזירט

איהם אין קורצען, „א מה יעשה'ניק, א צרה, א שהנער קלוגער יונג אפילו מיט מעלות, נאר ניט קיין לייט."

די האנדלונג פון דעם ערשטען אידישען רעקרוט ווערט נעדיכט נאר צום סוף. דער מה־יעשה'ניק נחמן דער גרויסער איז פערליעבט אין פרימעלען, נאר הנצי שמועסט איהם איין, אז פרימעלע פערלאנגט, ער זאל נעהן פאר א סאלדאט און ער טהוט, ווי ער דענקט, איהר רצון. ווען פרימעלע ווערט געוואהר דערפון איז דער קלאפ פאר איהר א צו שטארקער און זי שטארבט. נחמן'ס בלינדע מוטער קומט און מאכט א שרעקליכע יללה, וואס מען האט ביי איהר אוועקגערויבט איהר אייניציג קינד.

ווי עס איז לייכט צו זעהן, שטימט ניט די האנדלונג מיט דער טענדענץ. אהרן דער קלוגער מעג דערצעהלען זיין ווייב, אז די גזירה פון רעקרוטען איז נאר א טובה פאר אידען, נאר שוין דער ערשטער רעקרוט מאכט אזא חורבן אין צוויי הייזער און פאדערט עטליכע קרבנות.

אקסענפעלד האט נעשריעבען אויף פראסטען מאמע לשון, נאר זיין שפראך איז ניט קיין פאלירטע, ווי מען קאן עס זעהן פון דעם אויסצוג, וואס איך האב אויבען געבראכט. די שפראך איז אויך שטארק לאקאל, מיט א גרויסען צומיש פון רוסישע ווערטער, ווי מען רעדט אין זיד־רוסלאנד. און זיין אויסלענען איז אזוי, ווי מען רעדט.

אין זיין צווייטער דראמע „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" ווייזט זיך נאך שטארקער, נאך בולטער ארויס דער אויסמיש פון אן ערצעהלער און דראמען־שרייבער. דא זיינען די שילדערונגען א סך, א סך שוואכער, און די גאנצע קראפט ליגט אויף א פערפלאנטעטער שטוינענדער מעשה. פון דעם שער ווערען מיר געוואר. אז „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער, איז „אן אמת'ע מעשה בעארבייט אין א טהעאטערשטיק אין צוויי אקטען." אן אמת'ע מעשה אבער מאכט נאך ניט קיין דראמע.

דער סיוזשעט איז אזוי:

א מאן איז אנטלאפען פון א ווייב א פגע רע און האט איבערגעלאזט איהר מיט צוויי קינדער, אן אינגעל און א מיידעל. די

מיידעל איז פערפאלען געווארען נאך אלס קינד, די מוטער האט איהר איבערגעלאזט אין וואלד, און דער א נגעל איז געבליבען אין זיין געבורטס־שטאדט און נאך דער מוטערס טויט האט ער זיך ערצויגען ביי אן אריימער שמש'טע, אן אלמנה. דער אנטלאפענער מאן האט דערווייל אנגעשפארט אין ענגלאנד און איז דארטען נע־ווארען זעהר רייך. אין צוואנציג יאהר ארום האט ער זיך פערבייגקט נאך די קינדער וואס ער האט איבערגעלאזט אין דער היים און ער האט זיך צוריקגעקעהרט זוכען זיי.

זיין אינגעל איז דערווייל געווארען א גרויסער בחור, ער האט זיך אויסגעלערנט די מלאכה פון שניידעריי, אבער פון זיין אר־בייט האט ער קוים וואסער אויף קאשע. אזוי ווי פאר איהם איז שוין צייט חתונה צו האבען און ער האט ניט מיט וואס, זארגט די שטאדט פאר איהם און זוכט איהם אב א כלה. זי איז א פרעמדע און מען רופט איהר די נכפה'ניצע און האלט זיך אוף אין אכסניא. וועז מען געהט צונויפקלייבען הוצאות אויף דער חתונה, בעשליסט מען אז מען זאל מיטנעהמען דעם חתן און געהן נאך א נדבה צום רייכען ענגלענדער. עס געדויערט ניט לאנג און דער לעצטער דערקאנט זיין זוהן אין דעם אריימען שניידער־בחור. ער לאזט זיך אבער ניט דערקאנען, ווייל ער האט מורא, אז די פלעצ־ליכע עשירות וועט פון איהם מאכען א טויגעג כטם און א הולטאי. ער גיט זיין נדבה און לאזט אנגעהן מיט די הכנות צו דער חתונה. ער זאגט צו, אז ער וועט קומען צו דער חופה און וועט זיך משמח זיין מיט חתן־כלה. נאך דער חופה דערקענט ער אין דער כלה זיין טאכטער, און אויף אזא אופן האט דאס חתונה געהאט א ברודער מיט א שוועסטער. עס פערשטעהט זיך, אז ווייטער קאן ער עס ניט לאזען געהן און ער הויבט אן צו מאכען ספראוו־קעם. דערפון קומען ארויס נאך אנדערע דערקענונגען און איין איבערראשונג קומט נאך דער צווייטער.

כאראקטעריסטיש איז, וואס דער רב־'ציון, וואס קו־מען אריין אין „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער", וועריע נעשיליערץ זעהר סימפאטיש. דער קאמפף פון השכלה, ווי ער האט זיך ארויסגעווויזען אין דער ערשטער אידישער קאמעדיע פון

וואלפסזאהן און שפעטער אין גאלדפאדענס צייטען, איז אקסענפעלד'ן געווען גאנץ פרעמד. וועדליג מען זעהט פון זיינע דראמאטישע ווערק, איז אקסענפעלד נישט ארויסגעטראטען אלס קעמפפער, נאר אלס לעהרער, אדער נאך ריכטיגער אלס עלטערער ברודער, וועלכער ווייסט מעהר און פערשטעהט מעהר. ער צייבענט זיך אויך אויס פון די אנדערע דראמען־שרייבער דערמיט, וואס זיינע העלדען רעידען ניט קיין דייטש, נאר פראסט אידיש.

די שטוינענדע מעשה פון „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער," האט אויך איהר טענדענץ, דער שרייבער ווילל איינפרעסען אויפ'ן לעזער'ס געדאנקען, אז די גזירה פון מעטריקעס, איז ניט קיין גזירה נאר א טובה פאר אידען. דאס דריקט ער אוים אין גראמען אלס א הקדמה צו דעם טהעאטער־שפיעל:

דאס האט זיך געטראפען ביי יודישע קינדער
אין דער שטאדט ווימסלע: דאס קען זיך אבער ניט
טרעפען אצינדער.
דערפאר אליין דארפען מיר בעטען פאר אונזער
קייסער'ס לעבען
וואס ער האט אונז דעם אוקאז געגעבען
אז פאטער און מוטער מוזען זעהן איטליכם מאל,
אז א קינד ווערט ניבארען זאל מען עס פערשרייבען
ביי קהל,
אונ אז ביי א חתונה טאר מען ניט שטעלען דיא
חופה אהן קהלס א קוויטעל
זיי דארפען דרוף אכטונג געבען, אויף זיי איז דאס מוטל.

אקסענפעלד'ס פיעסען האבען ליידלאך און אזוי ווי אין די דראמען האבען זיי ניט קיין פלאץ, ציהט פראפעסאר וויענער אין זיין „אידיש ליטעראטשור אוו דהי נייניטינטה סענטשורי" דערפון א שלום, אז זיי זיינען געמיינט געווארען פאר א ביהנע. — אויבען איז שוין געווען ציטירט — וואס אקסענפעלד גופא האט געזאגט וועגען זיינע טהעאטער־שטיק, אז זיי זיינען געשריעבען אין א דראמאטישע פארם, כדי מען זאל זיי קאנען לייענען אין א קאמ־

פּאַניע, און דאָס ווייזט, אז ער האָט אפילו ניט געהאַפט, אז מען וועט די דראמען שפּיעלען אויף א אידישער ביהנע.

א חוץ די צוויי דערמאָנטע שטיקער האָבען זיך געדרוקט נאָך צוויי: „דער אוצר אָדער די געגנארטע וועלט", און „קבצן עושר־שפּיעל". דער ערשטער אידישער רעקרוט האָט זיך געדרוקט פּאר'ן אויטאָר'ס לעבען אין 1862 אין לייפּציג, דרוק פון ק. א. פּאַללאַק, די אנדערע צוויי זיינען ערשיענען נאָך זיין טויט. אק־סענפּעלד האָט זיינע כתבים איבערגעלאָזט ל. מאַרענעס און דער לעצטער צוזאמען מיט מ. בייליס האָבען אין 1867 אָבגעדרוקט „מאן און ווייב, שוועסטער און ברודער" און די איבריגע צוויי אין עטליכע יאָהר ארום.

עס איז מערקווירדיג, ישראל אקסענפּעלד איז געווען ארומגע־רינגעלט מיט דער העכסטער אינטעלעגענץ אין אדעס און זיינע פּרייַנד האָבען זיך שטארק משתדל געווען, אז זיינע ווערק זאָלען זיך דרוקען, און ווי ווייט מיר איז בעקאַנט, האָט זיך צוויישען זיי ניט געפּונען קיין אייניציגער, וואָס זאָל נעבען די כראַנאָלאָגיע פון זיינע ווערק.

עס איז אונבעוואוסט, ווען יעדע ווערק איז געשריעבען נע־ווארען. אויפ'ן שער פון „ערשטען אידישען רעקרוט" איז אָנגע־שריעבען אזוי:

דער ערשטער אידישער רעקרוט
בשנת התקפז, דענצמאָל איז דער אוקאז אָנגענומען
אָדער א מעשה פון
קלאָמערשט חתן־כלה.

דאָס יאָהר תקפז איז 1827 און איך נעהם דערפון, אז דעמאָלט איז די פּיעסע נעשריעבען געווארען, הגם עס איז אויך מעגליך, אז דער דאטום תקפז נעהט אויפ'ן ערשטען אידישען רעקרוט. מיין שלום, אז די פּיעסע איז נעשריעבען געווארען אין 1827, שטיצט זיך אויך אויף דעם דיאלאג צוויישען אהרן קלוגער און זיין ווייב. עס וואָלט נעווען אונמעגליך אין 1862 צו שרייבען אין אזא טאָן וועגען אידישע רעקרוטען. מען וואָלט אויך נעמאָנט רעכטען וועגען דער צייט, וועז דאָס ווערק איז נעשריעבען נעווא־

דעז. פון דער שפראך און פון אויסלענען. דאס אויסלענען איז דעם „ערשטען אידישען רעקרוט" שיידט זיך ראדיקאל אונטער פון דעם אויסלענען אין „מאן און ווייב," עס איז אבער זעהר מעגליך, אז דער זעצער פון ליפציג, ווען עס האט זיך געדרוקט דער „ערשטער אידישער רעקרוט" האט זיך ניט געהאלטען ביים אריגינאל. און ווידער איז מעגליך, אז די ארויסגעבער פון די אנדערע דראמען האבען מאדיפיצירט דאס אויסלענען. עס דארף אבער קיין שום פראגע ניט זיין, אז אקסענפעלד'ס פיעסען זיינען געשריבען געווארען א סך פריהער ווי זיי זיינען געדרוקט געווארען.

אקסענפעלד פערנעהמט גאר א בעזונדער פלאץ צווישען די אידישע דראמען־שרייבער.

נאך עטינגער און אקסענפעלד פערדיענט די גרעסטע אויפמערקזאמקייט אברהם בער גאטלאבער.

א. כ. גאטלאבער איז גוט בעקאנט דעם אידישען לעזער פון דער השכלה צייט אלס העברעאישער משורר און רעדאקטאר פון „הבוקר אור". זיין וויכטיגסטע טהעטינקייט איז געווען אויף דעם העברעאישען פעלד, נאר ווי די מיסטע משכילים אין רוסלאנד האט ער אויך ליעב געהאט דעם מאמע לשון, און ווען ער האט נאר געהאט א געלעגענהייט האט ער גערשריעבען אידיש.

אין זיינע „זכרונות" דערצעהלט גאטלאבער, אז אונטער דעם איינפלוס פון „סערקעלע„ וואס דר. עטינגער האט איהם פערזעלבשטענדיגט איבערגעליינט, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אונטער'ן נאמען „דער דעקטוך" אדער „צוויי חופות אין איין נאכט." דער־פון דארף מען בשום אופן ניט דרינגען, אז „דער דעקטוך" האט אויך וועלבען עס איז אופן עפעס א שייכות מיט „סערקעלע". ער האט קיין זאך פון עטינגער ניט גענומען, און דער „דעקטוך" איז גערשריבען נאר אויף אן אנדער אופן. האט נאר אן אנדער קאנסטרוקציע און נאר אנדערע מאטיוון. דער איינפלוס פון עטינגער איז נאר בעשטאנען דערין, וואס ער האט ביי איהם ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דראמע.

דער „דעקטוך" איז זעהר א וויכטיגער רינג אין דער קייט פון דער ענטוויקלונג פון דער אידישער דראמע. די וויכטיגקייט

נעהמט זיך ניט פון א ליטעראריישען אָדער דראמאטישען ווערטח נאָר דערפון, וואָס די דאָזיגע קאמעדיע האָט געוויזען גאַלדפאדענען דעם וועג, מיט וועלכען ער זאָל צוטרעטען צו א פראקטישען אי־דישען טהעאטער.

גאָטלאָבער האָט דעם „דעקטוף" אָנגעשריבען אין דעם יאָהר 1838, און זיין מזל איז ניט געווען בעסער, ווי פון די אנדערע אידישע דראמענשרייבער אין רוסלאנד און די קאָמעדיע איז ערשט נעדרוקט געוואָרען אין וואַרשא אין 1876, דאָס הייסט כמעט מיט פיערצ־ג יאָהר שפעטער. ער איז אלט געווען דריי און צוואנציג יאָהר, וועו ער האָט דאָס שטיק געשאפען און זיין אייגציגער נחת איז געווען, וואָס עס איז ארומגענאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד, און עס איז זיהר מעגליך, אז וועו דער ארויסגעבער ווערב־לינסקי האָט די קאָמעדיע אבגעדרוקט, האָט ער אפילו ניט גע־וואוסט ווער איז איהר מאַטע און זי איז ערשינענען אָהן דעם נאָ־מען פון דעם שרייבער.

גאָטלאָבער איז געווען דער היפך פון עטינגער און אקסענ־פעלר. די לעצטע צוויי האָבען ניט געהאט צו שארפען קיין מעסערם געגען וועלכער עס איז פארטיע און האָבען געלעבט בשלום מיט פרומע און מיט די געבילדעטע. זיי האָבען זיך נע'חבר'ט מיט אלעמען און זיינען געווען אויסגעמישט מיט אלעמען. זיי האָבען ניט געהאט מ ט קיינעם קיין שום חשבונות און ניט געהאט קיין שום פערביטערטקייט געגען קיינעם, און אויב זיי האָבען ארום זיך פערשפרייט השכלה, איז דאָס געטהאָן געוואָרען אויף א רוהיגען אופן.

אנדערם איז אבער געווען דער פאל מיט א. ב. גאָטלאָבער. ער איז קוים אלט געווען דריי און צוואנציג יאָהר, וועו ער האָט אָנגעשריבען דעם „דעקטוף" און ער איז ערשט ארוים פון דעם חסיד'ישען קרייז און איז געווען נאָך נאָר פריש אין דער השכלה.

דער שארפער איבערגאנג פון חבד'ער שטיבעל צו די בער־לינטשיקעם האָט איהם מעהר געטריבען ווי די אנדערע צום קאמף מיט די אלטע מנהגים און דערצו האָט ער נאָך געהאט פערזעלכע חשבונות מיט די פארשטעהער פון חסידיזמום. דער זשיטאמירער

צדיק האט זיך אריינגעמישט אין זיין פאמיליען־לעבען און האט מיט גוואלד אבגעריסען פון איהם זיין יונגע ווייבעל און זיין קינד, וועלכע ער האט ליעב געהאט. דער צדיק האט זיך דערוואוסט, אז דער יונגער גאטלאבער בעשעפטיגט זיך מיט טרייף פסולע'ן און אז ער איז ארעב פון דעם גלייכען דרך, און ער האט גוזר געווען אויף גאטלאבער'ס שוועד, אז ער זאל איהם פערטרייבען פון שטוב, און אויף גאטלאבער'ן, אז ער זאל זיין ווייב געבען א גט. דער ווילען פון דעם צדיק איז אויסגעפיהרט געוואָרען און דאס האט אנגעפילט דאס הארץ פון דעם יונגען משכיל מיט א גרויסער שנאה צו די חסידים און צו די רביים, און ער האט זיך אריינגעוואָרפען אין קאמף מיט א גרעסערען ברעג, מיט א גרעסערען פייער ווי ער וואלט עס געטהאן אונטער אנדערע אומשטענדען.

מיר האבען שוין געזעהן, ווי אין דער ערשטער מאדערנער אידישער דראמע איז וואלפסזאהן ארויסגעטראטען אלס פערבינדער־נער געגנער געגען די פרומע, נאר ער האט זיין גאנצע פערבינדונג־קייט אויסגעגאסען אויף א צבוע'אק, ווי ער וואלט דערמיט וועלען ווייזען אז די השכלה קעמפט נאר מיט אזעלכע אידען, געגען וועל־כע ינאי המלך האט געוואָרענט אבער זי האט נאר ניט געגען אמת'ע פרומע.

גאטלאבער איז אין זיין „דעקטוך" אוועק א סך ווייטער. ער האט אין זיין קאמעדיע אריינגעשלעפט א רב און א גוטען אידען און געוויזען, אז דער רב איז אן עהרליכער איד נאר א שוטה, און דער גוטער איד איז פשוט א שווינדלער. די גאנצע קאמעדיע איז געבויט אויף דעם נארעשען גלויבען אין לצנים. טייוואלים און גוטע אידען.

פאר גאטלאבער'ן איז נעווען וועניג צו קעמפען מיט א צבוע'אק. ער האט געזוכט צו אטאקירען דעם גאנצען בנין פון חסידיזמום און ער האט דערפאר אנגענומען די הויפט זיילען און אבגעווענדט זיין גאנצע גבורה אויפצוווארפען זיי. ער האט דער־צו געברויכט אלע מיטלען אפילו שאנסאנעטקעס, וועלכע האבען אין יענער צייט קיין שום זין ניט געהאט, ווייל שאנסאנעטקעס זיינען געמיינט צום זינגען, און אין יענער צייט האט א אידישער

דראמאטורג אפילו ניט נע'חלומ'ט צו זעהן זיינע א שטיק נע־שפיעלט. דאס העכסטע וואס א אידישער דראמענשרייבער האט נעקאנט האפען איז געווען צו זעהן זיין ווערק נעדרוקט.

דער העלד פון דער קאמעדיע איז ניט קיין קעמפער פאר השכלה, פרעדיגט ניט און פראפאגאנדירט ניט, ווי וואלפסזאהן'ס העלד. ער איז א פרעהליכער בחור'ל, א ליץ און קלייבט נחת, ווען ער קאן אבטהאן עפעס א שפיצעל. ער האט אין זיך קיין זאך ניט פון דעם קעמפער, די ערשטע שטראהלען פון דער השכלה האבען ביי איהם נאר ארויסגערופען א פרייד צום לעבען. ער קלייבט אליין נחת פון זייער שיין און ווארעמקייט און ער הויבט זיך ניט אן צו קימערן, וואס זיינע מיטמענשען זיינען פערשטיקט אין פינסטערע לעכער און קאנען דערפון קיין הנאה ניט האבען. און אפילו ווען זיינע מיטמענשען זוכען צוצושטערען זיין גליק צוליעב זייער פינסטערקייט, פאלט איהם אויך ניט אין אריינצובערעגנען א שטראהל פון ליכט צו זיי, נאר ער זוכט שפאס אין זייערע פינסטערע לעכער.

דער אינהאלט פון דעם „דעקטוף" אדער צוויי חופות אין איין נאכט איז אזא:

יאסעלע רב חזקל דעם נאמנ'ס זוהן איז פערליעבט אין דער זעכצעהניעהריגער פרויידעלען, צלאל דעם רעגדארם טאכטער. נאר חזקל האט פאר זיין זוהן אבגעזוכט אן אנדער כלה, און צלאל האט פאר זיין טאכטער געפונען אן אנדער חתן. יאסעלע'ס כלה איז א בלינדע מיידעל, נאר זי איז א רב'ס א טאכטער, און פרויידעלעם חתן איז א בעזנאסע, נאר דערפאר איז ער א מורה הוראה'ס א זוהן. זייערע חתונות זיינען בעשטימט אויף איינער און דער זעל־ביגער נאכט.

יאסעלע וועהרט זיך ניט נענען זיינע עלטערן און קעמפט אויך ניט מיט פרויידעלעם עלטערן, און ער נעהמט זיך אויך ניט צום הארצען, וואס מען שטערט איהם חתונח צו האבען מיט זיין נעליעבטער פרויידעלען. אין דעם טאג, וועו די חתונות דארפען זיין, איז ער נאנץ לצנות'דיג אויפנעראמט און פערברענגט נאנץ פרעהלאך מיט זיינע מחותנים, צווישען וועלכע עס איז אויך פאר־

האן א גוטער איד און וועלכער דערצעהלט נסים ונפלאות, וואס ער האט אליין דערוויזען. פארנאכט, וועז די מחותנים שטעלען זיך דאוונען מנחה, גנב'עט יאסעלע צו דעם גוטען אידענם קאפעליוש און ליולקע ציביק און דער מחותנת'טעם א רויטע דאמאשקענע יופע און כאפט זיך ארויס פון שטוב אנגעטהאן אין קיטעל און שטרייטעל.

פריידעלעם חתן דארף אנקומען מיט די מחותנים פון אן אנדער שטעדטיל. אזוי ווי ער איז א בעזנאסע, איז בעשלאסען נעווארען פריהער, אז ער זאל טראגען א דעקטוך אויפ'ן פנים, כדי די כלה זאל נ"ט זעהן ביי דער חופה זיין מום. יאסעלע האט שוין פריהער אבגעמאכט מיט עזריאל דעם רענדארם משרת, אז וועז ער וועט ארויספאהרען בעגעגענען דעם חתן, זאל ער זיי ארומפיהרען אין וועלדעל פאר'ן שטעדטיל ביז עם וועט טונקעל ווערען.

יאסעלע טהוט אן די רויטע יופע און דעם קאפעליוש און לאזט זיך אוועק די מחותנים אנטקעגען. אין וועלדיל וואוהרט ער אב א וויילע, ביז ער זעהט, ווי דער חתן איז ארונטער פון וואגען צו דאוונען מנחה. איידער די מחותנים דערווייזען ארויסצושטייגען פון וואגען, בעווייזט זיך יאסעלע מיט דער לאנגער ליולקע ציביק. ער טהוט א פליעסק מיט די הענד, גיט א פייף און שרייט מיט א משונה'דיג קול:

„אהא! מיינע לייט זיינען דא! מיין מחותנ'דיל!"

און גיט ווידער א פליעסק און ווידער א פייף.

דער משרת עזריאל דערשרעקט זיך צום טוידט און שרייט אויס:

„געוואלד, א טשארט! א שליכמאץ אין זאקען! שמע ישראל."

און מיט די וועהרטער אנטלויפט ער רייטענדיג.

דער אריסער בעל העגלה וואס האט געפיהרט די מחותנים דערהערט דעם נעשרייי און לאזט זיך לויפען מיט די פאכאושירען, און דער חתן בלייבט אליין.

יאסעלע פיהרט אוועק דעם חתן צו דער בלינדער כלה און לאזט איהם איבער פאר'ן שטוב, און אליין מיט'ן העסטער אר-

בער'ן פּנים אייליט ער זיך צו זיין פּריידעליען, מיט וועלכער ער נעהט צו דער חופּה, און דאָס זעלבע קומט פּאָר מיט דעם צווייטען חתן־כלה. דאָרטען וועלט די חופּה מעגליך דורך די נסים פון דעם גוטען אידען.

דער פערפּאסער האָט זיך נעראַרפט אומהאָן א גרויסען כח צו מאכען די צוויי חופּות מעגליך אין איין. דערצו האָבען זיך נעפּאָדערט אזוי פיעל נסים, וואָס קאָנען זעהר זעלטען פּאסירען. עס האָט זיך נעפּאָדערט, אז איין חתן זאָל זיין א בעזאָסע און זאָל ניט אנדערס טראָגען א דעקטוך איבער'ן פּנים; עס האָט זיך אויך נעפּאָדערט, אז ווען דער שליכמאץ ווייזט זיך, זאָלען די מחותנים אנטלויפען און איבערלאָזען דעם חתן אליין; עס האָט זיך אויך נעפּאָדערט, אז דער חתן זאָל יאסעלען נאָכגעהן ווי א קוה נאָך א קאלב און טהאָן פונקט וואָס ער הייסט א הם, און נאָך און נאָך דאָס גלייכען. נאָר אין ענע צייטען האָט מען זיך וועגען אזעלכע זאכען ניט נעקימערט און מען האָט קיין גרויסע פּאָדערונג־נען פון קיין קאָמעדיע ניט נעקאָנט האָבען.

די פערזאָנען פון דער קאָמעדיע זיינען נעשילדערט מעהר אדער וועניגער מיט בעזונדערע פנים'ער. זיי זיינען ניט סתם מענשען, נאָר יעדער האָט לייכטער אדער בולט'ער זיין אינדיווידואליטעט. עזריאל דעם רעגדארם משרת רעדט מיט א גראָבען דאָרפישען לשון, דער מורה הוראה רעדט ווי א תלמודיסט. פריידעלע איז צייטענווייז א סענטימענטאלע מיידעל און צייטענווייז שפּרינגט אין איהר ארויס די דאָרפּס מיידעל. יאָסעלע איז א פּרעהליכער געבערינגער בחור'ל.

אין דער קאָמעדיע האָט נאָטלאָבער נעווייזען, אז ער האָט דאָס אויג צו בעמערקען וואָס ארום איהם טהוט זיך און דעם אויער צו הערען וואָס ארום ווערט נערעדט. כמעט אלע זיינע פּארשוינען רעדען ניט נאָר מיט א מענשליכען לשון, נאָר זיי בּרויכען די ריכ־טיגע וועדטער, וואָס זיי דאָרפען זאָגען. נאָר אין דער זעלבינער צייט איז ער שטארק נעווען אונטער דעם איינפלוס פון דער דע־מאָלסריגער סענטימענטאלער לי־טעראטור, און דאָס רופט זיך אָב אויך דער שילדערונג פון זיינע פּאָזיטיווע פערזאָנען.

אזוי זעהען מיר, למשל, אז דעם רענדאר׳ס טאכטער, פרויידעלע, זינגט נאר אין אנהויב פון דעם ערשטען אקט א נאכאהמונג נאך שילער׳ס „אן דער קוועלע זאם דער קנאבע.“

ביי דער קוואל זיצט א אינגעל
פלעכט פון צאצקעם זיך א קרענציל.
ער זעהט זיא שווימען אויפן וואסער
די כוואליעם טאנצען זייער טענצעל.

נאטלאבער פערשטעהט, אז פרויידעלע איז צו וויים פון שיר־לער׳ן און ער אוילט זיך באלד צו בעווארענען אין א מאנאלאג, וואם ער גיט איהר ארויין אין מויל, אז דאם איז א ליעד וואם יאסעלע האט איהר געזונגען.

פרויידעלע. מיט וועלכען חן, מיט וואם פאר אויין געפיהל האט ער מיר דאם שיינע לידעל געזונגען, אקעגין אים וועלדיל באם טייכעל. טרערען זיינען אים דיא אויגען געשטאנען, און מיר זיינען דיא טרערען ניט געשטאנען אין דיא אויגען. נייין, זיי האבען זיך ריקעם וויים געגאסען, און מ טען וואר־סער האט עס זיי וויים אוועקגעטראגען, און איך האב נע־טראכט ביי מיר: אזוי וויא דיא טרערען וועלין זיך שוין ניט אום קעהרען, אזוי קעהרען זיך אויך דיא יאהרען ניט אום. ביי דעם געדאנקען האב איך אנגעהויבען צו ציטערען, א דראסטש איז מיך בעפאלען, און יאסעלע האט מיך ביי דער האנד גענאפפט און האט מיר דעם ערשטען קוש גע־טהאן. נאט, ווי האט מיך דער קוש דורך און דורך גינומען! נייין, נאט אין הימעל, דוא קענסט אויך אזא קוש ניט בייז זיין. אזוי קושען זיך דיא מלאכים אין הימעל. אזוי קושט דיא זון דיא רויזען און דיא בלומען אין א שיינעם זומער מאר־גען, אז דיא ראסע ציטערט אויך דיא בלעטלאך. אזוי וויא דיא טרערען האבען אויך מיינע באקען געציטערט, אזוי האט אדם הראשון חוה׳ן דעם ערשטען קוש געגעבען, אז נאט אליין,

ניט דער רב, האָט זיי מסדר קידושין געווען. מיין הארץ האָט געפיהלט און פיהלט נאָך, נאָר דאָס מוזל מוז שווייגען וויא א שעפּעלע, אז מען שעבט עס.

די דאָזיגע סענטימענטאלע מיידעל, וואָס רעדט מיט אזא שהנער מליצה, געפינט נאָר אן אנדער דבור, וועו יאָסעלע קומט אריין אוו זאָגט איהר, אז זיי וועלען מן הסתם ביידע חתונה האָבען, אוו פרייד עלע מיינט, אז ער וועט חתונה האָבען מיט דער בלינדער כלה.

פרייד עלע. וואָס, מיט דער בלינדער קוה, מיט דער יאסטשערקע, מיט דער מומעס טעכטערל, מיט דעם רב'ס זאָכערע, נו, אוו דוא וועסט געהן צו דער פאָכערע?

פרייד עלע וואָס שילדערט דעם ערשטען קוש אוו פרייד עלע פון דער „זאָכערע מיט דער פאָכערע" זיינען צוויי גאנץ בעזונדערע מיידלאָך, דיא ערשטע איז פון די סענטימענטאלע ראָמאנען אוו די צווייטע איז די, וואָס ער האָט געקאָנט אין לעבען.

עס איז שוין פריהער געווען דערמאָנט, אז גאָטלאָבער האָט בשום אופן ניט געקאָנט האָבען קיין שום האָפנונג אין יענער צייט צו זהן זיין קאמעדיע געשפּיעלט אויף א ב הנע, אוו דאָך האָט ער אריינגעשטעלט אין דעם „דעקטוך" ליעדלאָך אוו קופּלעטען, וואָס האָבען קיין שום שייכות ניט מיט דעם שטיק אוו וואָס מען האָקט אריין אין די היינטיגע פּיעסען מיט דעם אייגציגען צוועק צו געפּעלען וועלען דער גאלאָרקע.

אויבען איז שוין געווען ערקלערט, אז אין דעם גרויסען קאמפּלוסט האָט ער זיך אָנגענאָפּט אן יעדען מיטעל, וואָס האָט נאָר געקאָנט העלפען איהם בייצוקומען די חסידישע רביים אוו נוטע אידען. עס איז דאריבער גאנץ פערשטענדליך דאָס ליעדע, אין וועלכער ער מאכט חוזק פון רבנים, רביים, מיוחסים. נאָר ניט אזוי ערקלערבאר איז דער פאָלגענדער קופּלעט:

דאָרט פֿליעסקעט אייגער מיט דיא הענט
און שאָקעלט זיך אהין און אהער;
רייסט זיך אויף דיא גלייכע וועגט
און ריטשעט וויא א בער.

ער בויגט זיך מודים ביז צו דער ערד,
שפּרינגט קדוש ביז צום הימעל,
שלאָפּט ביז חצות אויף דער וויליער ערד
און טיט שוין נאָך חצות ניט א דרעמעל.

ער קומט אהיים נאָר פֿרייטאָג צו נאכט
און היינטיגס יאָהר צוויי ברית'ן געמאכט.
ער האָט מקיים געווען זעהר שיין
אף לאמתך תעשה בן.

און אויב אפילו מען זאָל זיך וועלען אָנשטרענגען און אויס־פֿשט'לען, אז דאָס האָט אויך א שייכות מיט דעם בנין, וואָס ער האָט געוואָלט אומווארפען, קאָנען מיר ניט געפינען קיין שום ער־קלערונג אויף אזא מין קופֿלעט:

און יענץ ווייבעל דאָרט
שוועדט זיך אויף איהר וואָרט
אז זיא האָט ניט אין זינען קיינעם
נאָר איהם אליין, נאָר אייגעם.

דער ווייז און דער הומאָר אין דער קאָמעדיע איז א גראבלי־כער. דער בעל העגלה וועט ער דערזעהט דעם שליכמאץ שרייט אויס: „שמאם ישראל." דער „שמאם" דארף כאראקטעריזירען דעם אָנשמייסער, דעם בעל העגלה. וועט דער בדחן בעזעצט דעם חתן און בלייבט שטעהן אויף א רגע ביים וואָרט שמארצען, ווייל ער קאן אזוי גרינג ניט געפינען קיין גראם, זאָגט איהם יאָסעלע אונטער אזעלכען. וואָס לאָזט זיך ניט דרוקען. דער חתן לעמעל איז

א פאנפאטש, דער רב איז א זאהיקע. דאס איז אלץ א בילינער קאמיזם, נאר דערפאר איז ער זעהר נאהענט און פערשטענדליך דעם פראסטען פאלק, און דאס ווייזט, אז גאטלאבער האט מעהר ווי די אנדערע דראמאטורגען פאר איהם געהאט א חוש פאר דער פראקטישער זייט פון א טהעאטער, א חוש וואס איז מעהר ווי אלץ נויטיג געווען צו דערגרייכען יענעם פראסטען פובליקום, פון וועלכען א סטאבילער אידישער טהעאטער האט געדארפט זיין אבהענגיג. עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז אונטער אנדערע אומשטענדען וואלט גאטלאבער געקענט ווערען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האט געהאט יענע מעלות, וואס האבען זיך מיט עטליכע יאהר שפעטער אזוי בריליאנט ארויסגעוויזען אין אברהם גאלדפאדען.

די שפראך אין דעם „דעקטוך" איז א ריינער אידיש און די פאזיטיוע פערזאנען, וועלכע אפילו זיי לאזען זיך אוועק אין מליצת. רעדען אויך דעם זעלביגען ריינעם אידיש.

אברהם בער גאטלאבער איז געבאהרען געוואהרען אין תקע"ח. אין אלט קאנסטאנטין. זיין פאטער איז דאהרטען געווען חזן און האט זיך ניט אויסגעצייכענט מיט קיין איבריגער פרומקייט. אברהם בער האט זיך אין די יונגע יאהרען אנגעהערט, ווי דער פאטער האט חוזק געמאכט פון גאטס סטראפציעס און פון צבוע'קעס און באלד האט ער זיך בעקאנט מיט א שטאדטישען משכיל, וועלכער האט איהם נעבאהרגט עטליכע השכלה ביכער און אויך דערצעהלט די נאנצע גרו סקייט פון משה מענדעלסזאהן און פון זיין פריינד לעסינג. ער האט איהם אויך איבערגענעבען דעם אינהאלט פון „נאטהאן דער ווייזע" און ערקלערט איהם, וואס איז דראמא און וואס איז טהעאטער.

וועו עס איז ארויס די גזרה צו נעהמען אידישע רעקרוטען, איז דער יונגער נאטלאבער אוועק קיין אויסלאנד, און אין גאליציען האט ער זיך בעקאנט מיט די בעוואוסטע משכילים פון יענער זייט און זיי האבען אין איהם ערוועקט א נייעז גייסט.

עס איז שוין נעווען דערמאנט, ווי דער בעל־אוסטער העברעאישער דיכטער אברהם גאטלאבער, צו שפּ

נער צייט נאָך נאָר אן אנפאנגער, איז אזוי שטארק בעאיינפלוסט געוואָרען פון „סערקעלע", וואָס דר. עטינגער האָט פאר איהם גע־לייענט, אז ער האָט אויך בעשלאָסען צו פרובען זיינע כחות אויפ'ן אידישען דראַמאַטישען פעלד און האָט אָנגעשריבען אין 1838 א קאָמעדיע אין דריי אקטען אונטער'ן נאָמען: "דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופות אין איין נאכט." אלע אזעלכע פ עסען פון בעקאנטע משכילים זיינען ארומגענאנגען אין כתב יד פון האנד צו האנד. מענשען וואָס האָבען זיך ניט געפוילט האָבען פון זיי געמאכט קא־פּיעס און מיט די יאָהרען זיינען פון די קאָפּיעס געמאכט געוואָ־רען אנדערע קאָפּיעס און ביים איבערשרייבען האָט מען אָפט פער־געסען אָנצוגעבען דעם נאָמען פון דעם פערפאסער. און וועו אין אָנהויב פון די זעכציגער יאָהרען האָט זיך אָנגעהויבען צו ווייזען א פאָדערונג אויף געדרוקטע דראמען, האָט א דרוקער געכאפט וועלכע קאָפּיע ער האָט געקראגען און „דאָס דעקטוך אָדער צוויי חופות אין איין נאכט" האָט זיך אָבגעדרוקט אהן גאָטלאָבער'ס נאָמען.

אויפ'ן אידישען דראמאטישען פעלד איז דאָס געווען גאָטלאָ־בער'ס אייגציגער פערזוך, מעהר קיין אידישע דראמען האָט ער ניט געשריבען. שפעטער אין די זעכציגער יאָהרען האָט ער געשא־פען אין העברעאיש זיין אלעגאָרישע דראמע „תפארת לבני בינה."

א חויץ עטינגער, אקסענפעלד, גאָטלאָבער האָבען נאָך אנדע־רע געשריבען טהעאטער שטיקער, איידער גאָלדפאדען האָט גע־לעגט דעם ווינקעל־שטיין צום בנין פון דעם אידישען טהעאטער. אין די זעכציגער און אין אנהויב זיבעציגער יאָהרען פון דעם לעצ־טען יאָהרהונדערט האָבען זיך געדרוקט נאָך אנדערע אידישע שטי־קער. עס ווייזט אויס אז אין יענער צייט האָט זיך אויף זיי בעוויע־זען א פאָדערונג. מיר האָבען געוואהנ אין א פריהערדיגען ארטיקעל ווי שווער עס איז געווען פאר די ערשטע אידישע דראמאטורגען אין רוסלאנד צו דערווייזען, אז זייערע דראמען זאלען נעדרוקט ווערען, און צעהנדליגע יאָהרען האָבען זיי זיך אָבגעהאלטען מיט זייערע פּיעסען און עס האָט זיך ניט געפונען קיין בעלן ארויסצוגע־בען זיי. און וועו „סערקעלע" און דער „ערשטער אידישער רעפּ־

רוט" זיינען ענדליך ארויסגעגעבען געוואָרען אין סאמע אנהויב פון די זעכציגער יאָהרען, האָבען זיי זיך אליין ניט געדרוקט אין רוסלאנד. „סערקעלע" איז ארו סגעגעבען געוואָרען אין 1831 אין וואָלמאנען, אז ער זאָל איהר לאָזען דרוקען, און יענער האָט שוין דרוקט אין 1862 אין ליפציג. נור ווי עס ווייזט אוים האָט זיך דאמאלס געוויעזען א גרויסע פאָדערונג אויף א געדרוקטע דראמאטישע ליטעראטור, וויל באלד הויבען זיך אן צו ווייזען ניט נאָר אָר גינעלע נאר אויך בעארבייטע. אזוי האָט זיך אין 1866 אָבגעדרוקט „ר' חיימל דער קציץ", איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאָך ק... און אין 1868 „רחל'ע די זינגערין" איין טהעאטער אין 4 אקטען, בעארבייטעט נאָך ס. און ר. ק.

בויידע שטיקער זיינען איבערגעמאכט פון גוי'אישע נארישע פיעסען און האָבען קיין שום ווערטה ניט, קיין דראמאטישען און ניט קיין ליטערארישען. דער בעארבייטער איז געווען י. ב. פאלקאוו טש, און וואָס האָט איהם געטריבען צו אזא ארבייט, וועט עס איז ניט געווען קיין האָפנונג צו שטעלען זיי אויף א ביהנע, איז אונפערשטענדליך.

אין 1874 האָט זיך אין ווילנא אבגעדרוקט א שטיק מיט'ן נאָמען „די ווייבערשע קניפלאך", איין טהעאטער שפיעל אין 5 אקטען. דער נאָמען פון דעם שרייבער איז אָנגעגעבען י. מ. וואָלמאן, נאָר ווי עס ווייזט זיך ארוים איז דער פערפאסער פון דער דאָזיגען שטיק לודוויג לעווינזאָן, וועלכער האָט איהר געגעבען וואָלמאנען, אז ער זאָל איהר געבען צום דרוק, און יענער האָט שוין פאר איין נאנג ארויפגעשטעלט אויף איהר זיין אייגענעם נאָמען.

די „ווייבערשע קניפלאך" איז א קאָמעדיע, וואָס רופט ארוים א געזונטען געלעכטער. דער סיוזשעט צייכענט זיך אוים מיט א זעלטענער פשטות און די האנדלונג ענטוויקעלט זיך פון זיך אליין. אלץ וואָס דא קומט פאר איז אזוי נאטירליך, לעבעדיג, אהן א שום אָנשטרענגונג, אהן נסים. די פאנטאזיע פערשלעפט ניט דער שרייבער אן א זייט, הגם דער גאנצער יסוד פון דער קאָמעדיע איז א שעהנער פייערווערק.

יעקיל איז א חסיד און ער האָט מעהר הנאה צו פערברענגט

דעם אבענד מיט אנדערע חסידים אין שטיבעל, ווי אין דער היים מיט'ן ווייב, וועלכע האט א מויל אויף רעדער און א צונג או ף שרויפען. עס איז שוין שפעט ביינאכט און ער איז נאך ניטא. די ווייב לויגט אין בעט, נאר עס הויבט איהר אזוי, אז זי קען זיך ניט אינהאלטען צו לייענען איהם א תוכחה, הגם ער א ז דערביי ניטא. זי רופט איהם מיט די ערגסטע נעמען, און אז די דיענסט דערמאהנט איהר, אז יעקל איז אין דער היים ניטא, כאפט זי א נוטע פארציע.

איהר תוכחה ווערט נאך שטארקער ווען יעקל קומט ארויס, נאר ער ענטפערט קיין ווארט ניט. ער זיצט ווי א בענראבענער און האלט אין איין זיפצען. ער עפענט ניט דאס מויל, ווען אפילו די ווייב הייסט דער דיענסט זי זאל איהם געבען זיין ווטשערע. אהא! מסתמא האט ער זיך שוין דער קארטעווניק אנגעפרעסען ביי די קארטען. נאר אז זי זהמט, ווי ער זיצט נאך אלץ מיט אן ארבענ־ לאזטען קאפ און האלט אין איין זיפצען, פרענט זי איהם שוין מיט א נעענדערטען קול, וואס מיט איהם איז דערמעהר? און ער פער־ טרויט איהר א סוד אוז זאגט א־הר אן, אז למ"הש און למ"הש זי זאל זיך פאר קיינעם מיט קיין ווארט ניט ארויסכאפען. און דער סוד איז, אז קהל איז אין א גרויסער צרה. מען האט שוין א צייט לאנג ניט נעצאהלט קיין ציגזען דעם אלטען פריץ און איצט איז געקומען דער יונגער פריץ און פאדערט די גאנצע סומע פאר די אלע יאהרען. און אזוי ווי די שטאדט האט קיין געלד ניט און אלע תושבים זיינען אין א סכנה, איז בעשלאסען געוואָרען, אז מען זאל אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם און יעדער תושב זאל נעהמען צו עטליכע וווייבער. אזוי ווי יעדע נייע ווייב וועט געבען א נדן, וועט מען פון דעם געלד אבצאהלען דעם יונגען פריץ.

די ווייב א־ז אן אנגענדענע געוואָרען דערפון און האט איהם אוועקגעגעבען א גאב, און די דיענסט האט בשעת מעשה נעמאכט א חשבון פון דעם ביסעל געלד, וואס זי האט אנגעקליבען און אויסגערעכענט, אז זי וועט נאר אין גיכען ווערען דא א בעל חבית'טע אין שטוב.

פאר טאג איז די ווייב אוועקגעלאפען אין בית המדרש אין

עזרת נשים און האָט מגלה געווען דעם סוד דער רבי'צין און באלד האָט שוין יעדע ווייבל און יעדע אידענע אין שטעדטל געווואוסט פון דער צרה, וואָס עס קלייבט זיך אויף זיי. מען האָט זיך גענומען עצה'ן און מאכען פּלענער, ווי אבציאוועהרען דעם גרו סען אונגליק און צום סוף איז בעשלאָסען געוואָרען, אז אלע ווייבער זאלען ארויסשלעפּען זייערע קניפּלאך און שאפען די נויטיגע סומע צו בעצאָהלען דעם יונגען פּריץ, אויף אזא אופן ניט צו דערלאָזען, אז די מאנסב ל זאלען אבשאפען דעם חרם פון רבנו גרשם.

— און וואָס זאל א שטייגער טהאָן אזא איינע ווי איך? האָט נעפּרענט וויינענדיג א יונגע ווייבל, וואָס האָט ערשט ניט לאנג חתונה געהאט. — איך האָב נאָך קיין צייט ניט געהאט אָנצוקלייבען א קניפּל!

— אזעלכע ווי איהר דארפען פּילעווען דעם מאן, מאכען פּאר איהם אזעלכע פּאטראוועס, אז ער זאל פון זיי לעקען די פינגער, נאָכגעבען איהם אלץ און ניט מרגז זיין איהם. דעמאָלט וועט ער ניט וועלען נעהמען קיין אנדער ווייב.

און כל זמן די קניפּלאך האָבען געדויערט, האָבען די חסידים נעלעבט א גוטען טאָג.

מיט איהר איינפאכקייט, מיט איהר נאטירליכען דיאלאג, מיט איהר נאָהענטקייט צום לעבען, איז די קאָמעדיע „ווייבערשע קניפּלאך" איינע פון די בעסטע פון דעם אידישען רעפּערטואר.

די קאָמעדיע „ווייבערשע קניפּלאך" האָט אין א קורצער צייט אויסגעהאלטען עטליכע אויסגאבען און אין דער גערוקטער פאָרם איז זי זעהר וואַרעם אויפגענומען געוואָרען פון דעם לעזענדען פובליקום.

פון די אלע וואָס האָבען געשריעבען דראמען אין די זעכציגער יאָהרען, פערדיענט ספּעציעל דערמאָנט צו ווערען אונזער זיידע ש. י. אבראמאָוויטש. א"ן 1869 איז ערשינענען זיין „טאקסע". זי איז אייגנעטהיילט אין פינף אקטען, און יעדער אקט אין סצענען, נאָר דאָס איז ניט קיין דראמע. דאָ איז נאָר גענומען די דראמאטישע פּאָרם, אבער דער אינהאלט איז ניט קיין דראמאטישער. דאָ זיינען פּארהאנען מאנאלאָגען און דיאלאָגען און ווייטער נאָר ניט. די

שארפע סאטירע וואס שפרי־צט פון אבראמאוויטשעס פעדער האט זיך נעפאסט פאר א קאמעדיע. דער ענין פון דער „טאקסע" איז נע־וען אזא וואס האט זיך ממש נעבעטען פאר סאטירע אדער הומאר. דערפון האט נעקאנט ארויסקומען א אידישער „רעוויזאר". אבער ש .י. אבראמאוויטש האט אויפגעפאסט דעם ענין פון זעהר א טרא־גישען שטאנדפונקט, און דער ענין איז צו וואכעדיג פאר טראגעדיע.

דער א־נהאלט פון דער „טאקסע" איז, ווי אזוי בעל־טובות פיהרען א שטאדט פאר דער נאז, שינדען די הויט פון די ארימע מיט דער טאקסע אויף פלייש און ליכט און לענגן דאס גאלד צו זיך אין קעשענע. און די פאר שרייער וואס קאנען ניט צוזעהן די גרויסע עולות מוזען אנשווינגען ווערען. איינעם זעצט מען אריין אין תפיסה, און דער צווייטער ניט א מאל מיט דער האנד און פער־לאזט די שטאדט.

די געשטאלטען פון די פארשוינען זיינען ניט ארויסגעבראכט בולט. אלע בעלי־טובות, אויסער איינעם, האבען איין פנים, און אלע קבצנים האבען איין פנים. די ערשטע זיינען וועלף, שינדער, און די צווייטע זיינען שאף.

דער גרויסער טאלאנט פון אבראמאוויטשען זעהט זיך לחלוטין ניט אן אין דער „טאקסע", נאר זעלטען, זעלטען גיט א בליץ א פונק, אבער די פונקען זיינען אזוי וועניג — אז זיי ווייזען זיך כמעט ניט ארויס.

אינטערעסאנטע טיפען האבען נעקאנט ארויסקומען ר' אהרן קנעכטבארג און רבי אייזיק זאאיקע. דער ערשטער איז א ניט־נע־ראטענער קאלעגע, און דער צווייטער איז אן עהרליכער איד, וואס קאן קיין עולה ניט פערשווייגען. אבער זייערע געשטאלטען זיינען נאר אנגעווארפען און ניט אויסגעארבייט.

די פאזיטיוע פארשוינען פון דער „טאקסע" זיינען שלמה וועקער און גדליה פיקהאלץ. זיי זיינען די פארשוינען וואס די השכלה האט ארויסגעשטעלט צו בעקעמפען די אלטע אדרנונג אין דעם אידישען תחום און אוועקשטעלען דאס אידישע לעבען אויף נייע געזונטע יסודות. שלמה וועקער איז א דיכטער וועלכער נעהמט זיך אזוי צום הארצען דעם טרויעריגען אידישען נורל, אז

ער צורייסט זיינע שירים, ווייל וואן די אידען זיינען אין א צרה דארף מען קיין שירים ניט זינגען. נדליה פיקהאלץ איז א רב, דאס הייסט א קאזיאנער רב. זיי ביידע טרעטען ארויס אין קאמפף מיט די אלע וועלף און שינדער, נאר איידער דער קאמפף דערוואר־דעמט זיך, אנטלויפט פיקהאלץ קיין פעטערבורג און שטודירט אויס דאקטאר און מאכט זיך א פיינע קאריערע. שלמה וועקער ענדיגט אויך דערמיט, וואס ער פערלאזט די שטאדט, וואו ער האט גע־קעמפפט מיט די בעלי־טובות.

לויט שלמה וועקער ווערט געשילדערט אין דער „טאקסע", איז ער דער העלד, און הגם ער איז א העלד וואס אנטלויפט פון שלאכט־פעלד, דארף דאס איהם צו קיין גנאי ניט גערעכענט ווערען. ער אנטלויפט ניט דערפאר, וואס ער האט מורא, נאר דערפאר וואס ער זעהט אייז, אז זיין קאמפף איז אן אומזיסטער. אלע יענע פאר וועמען ער אפפערט זיינע כחות, זיין ענערגיע, זיינע בעסטע יאה־רען, זיינען גרייט די ערשטע אויף איהם צו וואלפען מיט שטיי־נער.

דאס איז דער גרימצארן פון דעם משכיל, וועלכער איז געקו־מען מיט א ברייטען הארצען, מיט נוטע מחשבות, מיט א וואלעמען וואונש צו העלפען זיינע פינסטערע אריטע ברידער און יענע, אנ־שטאט א דאנק, האבען זיך געשטעלט קוממיות. שפעטער אין דער „קליאטשע" האט זיך ביי אבראמאוויטש'ען נעעפענט א סך א וויי־טערער בליק און ער האט פיעל טיעפער אריינגעדרונגען אין דער פסיכאלאגיע פון דער אידישער מאסע.

די העלדישקייט פון שלמה וועקער איז נעווען דער אמת'ער אויסדרוק פון דער השכלה אין יענער צייט, נאר אבראמאוויטש האט זיך אפילו דאמאלט אויפגעהויבען א סך העכער פון זיינע חברים די משכילים, וויייל אויב עמיצער איז דארטען העלדיש, איז דאס זיכער קיין אנדערער, ווי דער פרומער איה, ר' אייזיק זאאיקע. עס איז אמת, אז זיין קאמפף איז א גראשענער, ער פיהרט א מלחמה מיט די שטאדט בעלי־טובות, וואס האבען די טאקסע און מיט'ן רב, וואס פסק'עט לויט דעם וואונש פון די דאזיגע בעלי טובות, און דער קאמפף איז פאר נאלנאנסקע היהנער. די בעלי־טובות

זיינען געגען גאלגאנסקע היהנער, און דער רב האט זיך געמאטערט ארויסצופֿול'ען, אז גאלגאנסקע עופות זיינען פון דעם מין אדלער און דעריבער טרפה, און אייזיק זאאיקע האט פערזעצט זיין שבת'דיגען בגד און איז אביסעל געפאהרען און אביסעל געגאנגען צופוס, ביז ער האט דערקראכען נאך לעמבערג און געקראגען דעם „מפרשי הים" און דארטען שווארץ אויף וויים געפונען, אז גאלגאנסקע היהנער זיינען כשר'ע עופות. און וועז די בעלי טובות קאנען לענגער פון איהם ניט אויסהאלטען און מען פאקט איהם אריין אין תפיסה און מען באט איהם אן געלד, ער זאל האלטען זיין מויל פערמאכט, שיקט ער דורך זיין ווייב זאגען זיי:

„אייזיק נעריסט אייך פון אסטראג! אייזיק דאנקט אייך פאר אייער ברויט און זאלץ! אייזיק וויל זיך ניט פערקויפען! אייזיק וויל שטארבען מיט דעם אמת! אייזיק וויל זיין די כפרה פאר די אונגליקליכע נעבאך און קומען אויף יענער וועלט ריין! אייזיק וועט דארטען זוכען א סוד, א ספראווע, אויב עס וועט איהם ניט נעראטען צו געפינען עס אויף דער וועלט"...

אייזיק האט שטארקע איבערצייגונגען און ער איז גרייט מקריב צו זיין זיין לעבען פאר זיי, און דערין בעשטעהט די אמת'ע העלדישקייט.

וועגען אבראמאוויטש'עס שפראך פערשפארט מען צו רעדען: אין דער „טאקסע" וועלט געבוויכט די זעלביגע שפראך ווי אין זיינע אנדערע ווערק. שלמה וועקער און גדליה פיקהאלץ רעדען רעם אמת'ן אידישען אידיש.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז אבראמאוויטש רופט ניט די „טאקסע" דראמע, אדער שוישפיעל, אדער טהעאטער שפיעל. ער רעדט וועגען דער „טאקסע" — ווי וועגען אן אמת'ע „מעשה". וואס איז פערלאפען אין גלופסק.

שפעטער האט אבראמאוויטש געשאפען אן אנדער דראמע, נאר וועגען דעם וועלען מיר רעדען וועז מיר וועלען קומען צו גאלדפאדענ'ס עפאכע.

מיר זעהען אויך אזא אופן, אז א דראמאטישע ליטעראטור איז שוין געווען, איידער נאָלדפאדען האָט געעפענט א טהעאטער, און ווען גאָלדפאדען האָט זיך בעוויזען, איז שוין געווען פארטיג א גאנצער אידישער רעפערטואר.

די ערשטע טהעאטער פארשטעלונגען.

מען דארף אבער ניט מיינען, אז ביי אלע משכילים אין רוס־לאנד זיינען טהעאטער פארשטעלונגען אין אידיש געווען כשר ווישר. די נע'ירש'עטע שנאה צו אידיש איז געבליבען ביי א גע־וויסען טהייל משכילים, איבערהויפט אזעלכע, וואס האבען נעהאט קאזאנע שטעלען, און ווי וויט עס איז געווען אין זייער קראפט האבען זיי געשטערט די אויפפיהרונג פון אידישע פיעסען.

אין די דרייסיגסטע יאהרען האט מען זיך שטארק משתדל געווען אין ווארשא צו קרינגען אן ערלויבנים אויף געבען אידישע פארשטעלונגען. עס ווערט ניט דערמאנט, וואס פאר א מין פיע־סען מען האט נעוואלט אויפפיהרען, און מיר ווייסען ניט צו דאס האט נעזאלט זיין א פארטזעצונג פון די אלטע פורים שפיעלס אדער דער ערשטער פערזוך צו שפיעלען די מאדערנע אידישע פיעסען. וואס זיינען דעמאלט ארומנעאנגען פון האנד אין האנד. אלץ וואס מיר ווייסען ווענען דעם אין, אז אין 1837 איז די שתדלנות געווען צו נעבען א סצענישׂ שוישפיעל אין דער אידיש־דייטשער שפראך אויף פורים, און אין דריי יאהר ארום האט זיך א נעוויסער דוד העלין משתדל געווען צו נעבען פופצעהן פארשטעלונגען אין אי־דיש. נאר ביידע מאל איז דערפון נאר ניט געווארען צוליעב א מסירה פון דעם ווארשעווער דאזאר בוזשניטשי. וועז ניט די דאזי־גע מסירות וואלט מען דערפון נאר ניט געוואוסט, נאר זיי זיינען נעבליבען אין ארכיוו און ווייזען מיט וואס פאר אן עקשנות ביידע צדדים האבען געקעמפפט. צוליעב זייער היסטארישען ווערטה ני־בען מיר דא איבער די מסירה און דעם ענטפער.

דער דאזאר צום ווארשעווער פאליציימייסטער, 8טען מערץ, 1837.

„צום דאזאר איז צוגענאנגען א ידיעה, אז עטליכע אידען זיי־נען זיך משתדל, מען זאל זיי ערלויבען דעם קומעדיגען פורים פאר־צושטעלען א סצענישׂ שוישפיעל אין דער איד־ש־דייטשער שפראך. דער אנגעזעהענער רב און א סך אנדערע מיטגליעדער פון דער הי־זיגער קהלה האבען זיך געוועגדעט מכח דעם צום דאזאר בוזשני־טשי, און דער לעצטער האט די עהרע צו בעטען דעם געשעצטען געגנער, ער זאל זיך רעכענען דערמיט, דאס אזא פארשטעלונג ניט נור וואס זי האט ניט קיין שום מארעלישען איינפלום אויף די געמיטער פון די צושויער, נאר, פערקעהרט, זי איז אן אונאנ־שטענדיגע אבשפעטענים, וואס פיהרט צו דעמארעליזאציע, און דאס איז לויט די רעליגיעזע דינים שטרענג פערבאטען — און זאל בעווילינגען ניט צו דערלאזען אזעלכע פארשטעלונגען זאלען פאר־קומען, ווי אויך אזוי גוט זיין, אויב עס וועט נויט ג זיין פארצו־שטעלען וואו מען דארף, אז אויך אן אנדער מאכט זאל ניט ארויס־געבען דערויף קיין ערלויבנים.

מיטגליעד פון דאזאר,

א. פאפראצקי."

אין דער מסירה וועלט אנגענעבען, אז עטליכע אידען האבען נעזוכט צו קריגען די ערלויבנים צו נעבען א אידישע פארשטעלונג און צי זי האט נעווירקט וועלט ניט דערצעהלט.

אין 1839 האט דער וואלשעווער דאזאר אריינגענעבען א צוויי־טע מסירה צום וויצע־פרעזידענט, און זי פאלט ווידער אוים אין חודש מערץ, דאס הייסט פאר פורים.

נאר די שתדלנות צו נעבען אידישע פארשטעלונגען הערט ניט אויף, ווייל א ן א יאהר ארום הערט מען ווידער וועגען דעם, און דאס מאל פון דעם אבערפאליצמייסטער.

עס איז כאראקטעריסטיש, אז די רעגיערונג זעהט ניט קיין שום טרפות אין אידיש, און וועז דער דאזאר זאל ניט אויסבערע־כען נעגען אזעלכע פארשטעלונגען, איז פון איהר זייט קיין שום מניעה ניטא.

ענטפער פון אַבערפּאָליצמייסטער.

וואַרשאַווער אַבערפּאָליצמייסטער צום דאָזאָר בוזשניטשי.
12טען אפּריל, 1840.

„אלם ענטפער אויף דער פּאַרלעגונג פון דאָזאָר בוזשניטשי פון 10טען (22) פון דיעזען מאָנאַט, לויט נומער 155, גיט צו וויסען: היות די מיינונג פון דעם דאָזיגען דאָזאָר, וואָס ער האָט אויפגעשריעבען אויף דער ביטע פון איד דוד העלין, וועלכע יענער האָט דערלאַנגט דעם 13טען (25טען) פעברואר פון דיעזען יאָהר וועגען אן ערלויבנים צו געבען 15 דראַמאַטישע פּאַרשטעלונגען אין דער אידישער שפּראַך, איז געווען ניט גינסטיג, וויל דער דאָזיגער דאָזאָר האָט אָנגעשריעבען, אז די שפּיעל, וואָס וועלט וועגעבען אין דער אומרייניגער שפּראַך, מאכט ניט קיין מאַראַלישען איינדרוק אויפ'ן געמיט פון די צוהערער, נאָר, פערקעהרט, וועלט אן אונאַנשטענדיג געשפּאָט וואָס פיהרט צו דעמאָראַליזאציע. דאַרי־בער האָט דער הויכגעאַרענער ה' געגעראל אדיוטאַנט שיפּאָוו, וואָס דערפילט די פליכטען פון מיליטערישען גובערנאַטאָר פון דער שטאָדט וואַרשע, פּאַרשטעלענדיג דעם דאָזיגען אומשטאַנד זיין דורכלויכט, דעם פירסט פעלדמאַרשאל, אין נאָמען פון זיין פירסטליכער מאכט בעפוילען צו וויסען צו געבען דעם א־ד דוד העלין, דורך דער קאָנצעלאַריע פון דער וואַרשעווער פּאָליציי, אז אויב אזעלכע פּאַרשטעלונגען קאָנען, ווירקליך, ארויסרופען עפּעם אן אונצופרידענהייט ביים דאָזאָר בוזשניטשי, אָדער זיינען געגען דער אידישער רעליגיע, איז בעסער אָבצוזאָגען העלינ'ס ב־טע, ביז ער וועט ניט אוים'פוילען אן ערלויבנים ביי דעם דאָזיגען דאָזאָר."

די דאָזיגע צוויי דאָקומענטען זיינען ערשיענען אין דעם פוי־לישען פיערטעל־יעהריגען זשורנאל „קווארטאַלניק", וואָס וועלט ארויסגעגעבען פון אידען אין וואַרשא. דער רעדאַקטאָר פון דעם דאָזיגען זשורנאל מאכט דערצו אזא פּירוש:

„פון דער דאָזיגער קאָרעספּאָנדענץ וואָלט מען געקענט דרינ־גען. אז דא איז געגאנגען אויסשליסליך וועגען דער טראַדיציע און וועגען דער אידישער רעליגיע. פון אנדערע קוועלען איז אבער בעוואוסט, אז אין וואַרשא, אין עטליכע פּריוואָטע הייזער, וואָס האָבען בעלאַנגט צו דער אידישער אינטעליגענץ. זיינען דעמאָלט

פאַרגעקומען פאַרשטעלונגען אויף ריין לשון קודש און צווישען די צושויער זיינען אויך געווען מיטגליעדער פון דאָזאָר.

עס איז זיך אויך צו חדוש'ען, אז מיט'ן פראָטעסט איז ארויס־געטראָטען דער מיטגליעד פון דאָזאָר, אברהם פאפראצקי, א לעה־רער פון דער ראבינער שול*), א מענש א לכטיגער, א נעבילדע־טער. זיין שווער איז געווען אנטאָן אייזענבוים, דער דירעקטאָר פון דער זעלבינער שול. דאָ האָבען נעמוזט זיין אנדערע טיע־פערע מאָטיוון אויסער ריין רעליגיעזע."

קיין טיפע סודות שטעקען דערין געווים ניט, און עס דארף ניט זיין דער מינדעסטער צווייפעל, אז פאפראצקי האָט זיך ניט גע־רעכענט מיט'ן אלטען איסר פון די חכמים אויפ'ן טהאָטער, און אין זיין מסירה האָט ער עס אפילו ניט דערמאָנט. דער שם פון דער ווארשעווער ראבינער שול צו יענער צייט איז ניט געווען אזא, אז א לעהרער פון דאָרטען זאָל אָנגעבען אזא מאָטיוו. ער האָט נאָר ניט געהאט געגען פאַרשטעלונגען אין העברעאיש און ער האָט גע־קעמפפט נעגען אידישע פאָרשטעלונגען, וויל ער פערזענליך האָט געקאָנט האָבען א שנאה צו אידיש א־לא־דייטשער משכיל. אויב ער האָט אָנגענעבען אין זיין מסירה א רעליגיעזען מאָטיוו, איז דאָס נאָר געווען דערפאר כדי ארויסצוקריגען דעם פערבאָט פון נאָטשאלסטוואָ.

אָבער ניט קוקענדיג וואָס נעוויסע משכילים מיט קאזיאנע שטעלען האָבען זיך מיט אזא שנאה פערטראָגען צו אידישע פאָר־שטעלונגען, איז די נאנצע זריעה פון אידישען טהעאטער דוקא

---

*) די ראבינער שול, וואָס ווערט דאָ דערמאָהנט, איז ניט די בע־קאָנטע זשיטאָמירער און ווילנער. די דאָזיגע ראבינער שול איז גע־גרינדעט געוואָרען מיט פיעלע יאָהרען פריהער, ווי די אָנדערע צוויי, אין וואַרשוי און האָט אַרויסגעגעבען א חיבשע צאָהל משומדים. אוי־נער פון די לעהרער אין דער דאָזיגער שול איז געווען א. בוכנער, דער פערפאסער פון דעם ווערק „די ניכטיגקייט דעס טאַלמודס." א צווייטער לעהרער איז געווען יעקב צענטנערשווער, א בעוואוסטער פריידענקער אין רעליגיעזע פראגען.

אויסגעוואקסען און צייטיג געווארען אין דעם סאמע אנשטאלט, וואו די דאזיגע כשכירים האבען געהאט די דעה. איך מיין דערמיט די ראבינער שול.

דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו ערציהען א נייעם דור רבנים, וואס זאלען ניט נאר קענען פסק'ענען שאלות, נאר אויך האבען א וועלטליכע בילדונג. זיי האבען ניט נאר גע־דארפט זיין בעהאוועגט אין תלמוד, נאר אויך האבען א סיסטעמא־טישע אונטערר־כטונג אין וועלטליכע חכמות. פון דער ראבינער שול האבען זיי זיך געדארפט צוריקקעהרען אין אלע תפוצות ישראל אין אן איצטלא דרבנן מיט א סמיכה אין איין האנד און מיט א דיפלאם פון א מיטעל־שול און מיט א פאקעל פון בילדונג איז דער צווייטער און זעהן פערשפרייטען ליכט אין דער נהעטא. אלס רבנים, אלס גייסטיגע פאסטוכער האבען זיי געדארפט האבען אויפ'ן פאלק די גוטע ווירקונג, וואס מען האט פון זיי ערווארט.

עס פערשטעהט זיך, אז אלס אזעלכע האבען זיי קיין שייכות ניט געקאנט האבען מיט טהעאטראלע פאַרשטעלונגען. אפילו גע־בילדעטע רבנים האבען ניט געקאנט זיין די פיאנערען אויף א פעלד פון קונסט, וואס איז שטארק פערבאטען פון דער אידישער אמונה. נאר אויב דער צוועק פון דער ראבינער שול איז געווען צו שאפען א נייעז דור רבנים, איז אבער דער צוועק פון די מיסטע צוקינפטיגע רבנים ניט געווען צוריקצוקעהרען זיך אין דער נהע־טא און סקראבען דעם שימעל, וואס איז אנגעוואקסען אויף די אל־טע אידישע ספרים, נאר צו אנטלויפען פון דער גהעטא אזוי ווייט ווי מעגליך און ניט אנצוריהרען אן אלטען אידישען ספר אפילו מיט א הענדשקע.

די ראבינער שול האט געדיענט אלס א זאמעל פלאץ, וואו אלץ וואס האט געטרוימט, געשוועבט, פאנטאזירט, גהאפט, געזוכט, געפארשט איז זיך צוזאמענגעקומען. פון אלע ווינקעלאך פון דער נהעטא, וואו נאר א פונק פון דער השכלה איזי ארויינגעפאלען, איז מען געלאפען אהין. פערשיידען זיינען געווען די טרוימען, די פלענער פון די השכלה־זוכער, נאר די גאנצע אטמאספער פון דער ראבינער שול איז געווען מסוגל פאר דער ענטוויקלונג פון טהעאטער

קונסט. א גרויסער טהייל פון די צוקינפטיגע רבנים, וועלכע האָבען אפילו אין זיינען ניט געהאט צו סקראָבען דעם שימעל פון די אלטע אידישע ספרים, זיינען געווען קאמפּאס־לוסטיג, און טהאטער פאר־שטעלונגען זיינען געווען דער בעסטער מיטעל פאר דעם השכלה־קאמפּף. און נאָך א גרעסערען רייז האָט דראמע געהאט שוין דערפאר אליין, וואָס די אלטע אידישקייט האָט איהר ניט נעדול־דעט. און דער עיקר איז, וואָס די שאפונג פון א אידישע דראמע איז נעווען א פּאָזיטיווע ארבייט. די קרעפטען וואָס האָבען נע־זוכט אויפצוטהאָן עפעס פאר'ן אידישען פּאָלק, האָבען אין דער פראָנע נעפונען א גרויסע דאנקבארע פעלד.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז דערמאָנט געווען די בע־שרייבונג פון דעם בעוואוסטען העברעאישען שרייבער און קריטי־קער פּאפערנא, או די תלמידים פון ראבינער שול האָבען אין 1862 נענעבען א פּאַרשטעלונג פון „סערקעלע", און נאָלדפאדען האָט דאָרטען געשפּיעלט די הויפּט ראָלע. פּאפערנא רופט עס דער ערש־טער אידישער ספּעקטאקעל און מאכט אויפמערקזאם, או דאָס האָט נאָלדפאדען נענעבען דעם ערשטען שטויס צום אידישען טהעאטער.

עס איז ניט אין גאנצען ריכטיג, או די פּאַרשטעלונג פון „סער־קעלע" אין זשיטאמיר אין 1862 איז געווען דער ערשטער אידישער ספּעקטאקעל. פּאפערנא איז אין ראבינער שול אנגעקומען אין 1862 און אין יענעם יאָהר האָבען די תלמידים פון ראבינער שול אויפגעפיהרט „סערקעלע". ווי עס ווייזט אויס, איז איהם ניט בעקאנט, וואָס עס האָט זיך פריהער געטהאָן אין דער ראבינער שול. די שייכות פון דער דאָזיגער שול מיט'ן גרינדונג פון א אידישען טהעאטער האָט זיך אנגעהויבען א סך פריהער.

אין די פופציגער יאָהרען האָבען צוויי תלמידים פון דער ראָ־בינער שול צוגעצויגען צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון זייערע חברים. אין די למודים פון שול האָבען זיי זיך ביידע וועניג אויס־געצייכענט, נאָר ביידע האָבען זיך אבגענעבען מיט איין צווייג פון ליטעראָרישער טהעטיגקייט, וואָס איז נאָר ניט געאנגען צו זייער בערוף אלס לעהרער און רבנים.

איינער פון די צוויי, א—, איז געווען א הויבער מיט א סער־

וואקסענעם שטערען, אויסגעבויגענער נאָז, וואָס א׳ז געווען געריכט בעוואקסען מיט האָהר, וועלכע האָבען געמאכט זעהר אן אונאנגענעהמען איינדרוק. זיינע הענד זיינען געווען ברייטע און די קלײנערע תלמידים האָבען אָפט פון זיי גענומען. זיינע אויגען נעבעלדיגע, בלאָנדזשענדע, ווי זיי וואָלטען אייביג עפעס געזוכט. די תלמידים פון שול האָבען וועגען איהם געזאָגט, אז ער געהט ארום אין עולם התהו. ער איז שטענדיג געווען פערטראכט און וועז עמיצער האָט מיט א הם געוואָלט רעידען, האָט ער איהם אָנגעאפט פאר בעידע הענד און גענומען טרייסלען. ערשט דאן איז ער געקומען צו זיך און האָט אויסגעשריען: „הא! הא!“ נאָך דעם אויסגעשריי האָט מען שוין מיט איהם געקאָנט אָנהויבען צו רעדען. אין שול האָט מען איהם נערופען דולקאָפֿ. אויסגעזייכענט האָט ער זיך מיט א האָם צו ליטוואקעס. א ליטוואק האָט ביי איהם געהייסען דאָם זעלבע וואָס זשוליק.

און או ב אויפ׳ן וואָהר איז שווער געווען צו ברענגען איהם צו זיך, איז נאָך שווערער געווען אויפצוועקען איהם פון שלאָף. אייניגמאל האָבען די חברים געמאכט מיט איהם אזא מין ספּעקטאקעל. וועז ער איז איינגעשלאָפען, האָבען די חברים אָנגעקלעבט וועקסענע ליכט ארום זיין בעט און איהם אליין איינגעדעקט מיט א וויסען לײלאָך, און איינער פון די חברים האָט אָנגעטהאָן א קיטעל, גענומען אין האנד א ליכט, די איבריגע האָבען אויך גענומען ליכט אין די הענד און עס האָט זיך אָנגעהויבען די לויה. דער ערשטער האָט געזונגען אל מלא רחמים און דער כאָר האָט איהם געהאָלפען. דאָם בעטעל האָט מען ארויסגעטראָגען פון דעם שלאָפצימער אין גרויסען זאל. די פּראָצעסיאָן און דער גאנצער גערויש האָבען אויפ׳ן שלאָפענדען קיין ווירקונג נ ט געמאכט און ער האָט :עכראָפעט די גאנצע צייט. דאן האָט איינער געבראכט א גלאָז קאלטע וואסער און האָט אויך איהם אויסגעגאָסען. פון דעם קאלטען וואסער האָט ער זיך אויפגעכאפט. ער האָט זיך אויפגעזעצט אין בעט און מיט מוטנע אויגען גענומען קוקען ארום זיך. ער האָט דערזעהן, אז דאָם איז א לויה און האָט גענומען שרייען: „הא! הא!“ אנפאנגס איז ער נעווען צומישט. נאר וועז ער האָט דערזעהן.

ווי מען לעשט אוים די ליכט און דערהערט א געלעכטער, האָט ער פערשטאַנען, וואָס דאָ איז פארגעקומען און האָט זיך גענומען שטארק זידלען.

ער האָט געהאט א חבר ב. און יענער איז געווען א נידריגער, מיט א שפּיציגען קאָפּ. דער חבר האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אן אונבעוועגליכקייט. ער האָט געהאט א לאַנגע און דיקע נאָז, וואָס האָט ערטערווייז געבליהט. זיינע קליינע אויגען זיינען געווען אזוי אונבעוועגליך, ווי ער אליין. איהם האָט ניט אָנגעהויבען צו האַרען, ווי די אנדערע תלמידים קוקען אויף איהם. אין קענטנים איז ער נעשטאַנען אויף איין שטופּע, ווי זיין חבר, נאָר ער איז ניט געווען אזוי אַרויגעלע, ווי יענער. ער האָט זיך וועניג געקימערט וועגען דעם, וואָס עס טהוט זיך ארום איהם. די אייניצינג זאך וואָס איהם האָט אינטערעסירט און וואָס ער האָט הויך געשעצט איז געווען דראמע, און דאָס האָט איהם ענג פערבונדען מיט א. ער האָט אין שול נעהאט א ברודער, נאָר מיט א הם האָט ער וועניגער פערקעהרט, ווי מיט א. די אכילה האָט ביי איהם פערנומען זעהר א גרויסען פלאץ און צוליעב דעם איז ער געווען פרויַנדליך מיט'ן בופעטשיק, מיט'ן עקאָנאָמס טאָכטער, מיט דער אידענע וואָס האָט צוגעשטעלט מילך אין שול און מיט די קליינע תלמידים, וואָס פלעגען קריגען פון דער היים צוגעשיקט גוטע זאכען. אין שול האָט ער זיך ניט געקאָנט אויסצייכענען און ער האָט דאריבער נעזוכט אן אנדער פעלד פאר רוהם.

ביידענם ספּעציאליטעט איז געווען די ביהנע. מען האָט זיי דאריבער נערופען דראמאטורגען. וועז אלע תלמידים פלעגען שוין לאנג שלאָפען, האָבען זיי נאָך געארבייט. צייטענווייז פלעגט מען הערען, ווי זיי האָבען נעזונגען מעלאָדיען פון פערשיידענע אָפּערעס. דאָס רוב פון „נאָרמא". איינער פלעגט פאר'ן צווייטען לייענען עפּעס פון א מאנוסקריפּט, נאָר דאָס איז אליז געטהאן געווארען בסוד סודות. די אנדערע תלמידים האָבען זיך בשום אופן ניט געקאָנט אָנטשטויסען וואָס זיי לייענען און וואָס זיי טהוען. מען האָט זיך נאָר אָנגעשטויסען, אז זיי קלייבען זיך צו טהאן עפּעס אן אונגעוואוינליכע זאך. עפּעס אן אונגעהערטע אונטערנעהמונג.

אלע האָבען פערשטאַנען, אז דאָס וועט ניט זיין קיין חקירה אין תלמוד און אויף ניט קיין פּאַרשונג אין דער אידישער געשיכטע. נאָר עפּעס א וועלטליכע זאַך. די נייגיערדע ביי די אנדערע תלמידים איז געוואקסען און אז מען האָט ניט געקאָנט אויסגע־ פינען אויף א גלייכען וועג האָט מען זיך גענומען אויף א קרומען. מען האָט זיך פערקליבען צו זייער שאפע, האָט מען דאָרטען אויפ'ן ערשטען פּלאַץ געפונען ווירגיל'ס ענעאידא, איבערזעצט אין מא־ לאַראָסיש, שילערס דראמאטישע ווערק און געטהעס און דאָס גלייכען, ווי אויך מאנוסקריפּטען אין א י ד י ש און מאלאַראָסיש, פערשיידענע ליעדער און דאָס גלייכען. עס איז געוואָרען קלאָר פאר אלעמען, אז מען גרייט זיך אויפּהרען עפּעס פאר דער ביהנע. די פראגע איז נאָר געווען, ווי אזוי וועלען דאָס צוקינפטיגע רבנים און מוסר זאָגער ארויפטרעטען אויף א ביהנע. מען האָט פון די דאָזיגע צוויי אנטרעפּענאָרען געלאכט, מען האָט זיי גע־ רופען שמעון און לוי, ברידער פון איין פראָפעסיאָן. עס האָט זיך אויך פערענטפערט די פראגע, צו וואָס האָט אזא דרעה־קאָפּ, ווי ב—צוזאמענגעבונדען זיך מיט אזא פערשלאָפענע נשמה ווי א—. דער לעצטער איז געווען א מוזיקער און האָט געקאָנט מאלאַראָסיש.

לאנג האָבען דאָך די צוויי ניט בעהאלטען זייער סוד. איינמאל איז קאניקעל צייט האָבען זיך ביידע אוועקגעלאָזט קיין בערדי־ טשעוו, וואו עס זיינען געווען א סך תלמידים פון ראזינער שול, גרויסע און קליינע. דאָרטען האָבען זיי אין דער גיך צוזאמגעשטעלט א טרופּע פון חברים. עס פערשטעהט זיך, אז קיין פרויען האָבען זיך דערין ניט בעטהיליגט. די שעהנערע תלמידים האָבען זיך אונטערגענומען צו שפּיעלען פרויען ראָלען. כדי עס זאָל ניט זיין קיין מניעה צו קריגען אן ערלויבנים אויף די פּאַרשטעלונגען, האָט מען בעשלאָסען צו געבען א נאנצע רייהע ספּעקטאקלען און די הכנסה זאָל גאָהן אויף די פערוואונדעטע סאלדאטען אין סעוואס־ טאָפּאָל. די סעוואסטאָפּאָלער מלחמה האָט זיך ערשט דעמאָלט צופלאקערט. אין בערדיטשעוו זיינען דעמאָלט געווען א סך חיל, און די נענעראלען האָבען זיך אנגעכאפט אן דער אידעע, זיי האָ־ בען נענומען דעם שטאָדטישען טהעאטער און איבערנעגעבען איהם

די צוקינפּטיגע רבנים. אין יענער צייט האָט מען אין דעם זיך וועסטערנעם ראיאָן, וואו נאָר עס איז געווען א טהעאַטער, געשפּיעלט אויסשליסלעך פּויליש פּיעסען, וועלכע די רוסישע האָבען ניט בעזוכט. די אונטערנעהמונג פון די צוקינפּטיגע רבנים האָט דאריבער געמאכט א גרויסען רושם, וועז מודעות זיינען אַרויסגעלאָזט געוואָרען, אז מען וועט שטעלען רוסישע, מאלאָראָסישע און אידישע פּיעסען. די ערשטע פּיעסע איז געווען א אידישע, אויפגעפיהרט אין אידיש. די טעמא איז געווען פון אידישען קהל, נאָר וואָס די האנדלונג איז געווען וועלט ניט אַנגענעבען. די פּיעסע וועלט נאָר פערצייכענט אלס א מעלאָדראמע מיט ליעדער. אלס פערפאסער זיינען אַנגענעבען געוואָרען די נעמען פון ביידע דראמאטורגען, א. און ב. די ראלע פון ראש הקהל האָט געשפּיעלט ב. און ער האָט דערביי אַרויסגעוויזען טאלאנט פאר דער ביהנע. דער ראבינער וואָס האָט געשפּיעלט די פּרויען ראלע האָט פשוט אויסגעלעגט דאָס טהעאַטער. דאָס פובליקום איז בעשטאַנען פון אַפּיציערען, סאלדאטען און אידען.

די אַפּיציערען האָבען שטארק געלויבט די בראַווע צוקינפּטיגע ראבינער פאר דעם מוטה אַרויסצושטעלען אַפען די מעשים תעתועים פון קהל. נאָר די אידען האָבען דערפון וועניג נחת געהאט.

אין יענער צייט נאָך דער בעוואוסטער בערדיטשעווער האלפּערין געהאט א גרויסע מאכט. ער האָט אַנגעוועדעט אלע זיינע קרעפּטען ניט צו דערלאָזען די דאָזיגע פּארשטעלונגען. ער איז ארוים פון דעם רעליגיעזען שטאַנדפונקט, אז די צוקינפּטיגע רבנים, וואָס וועלען דארפען דאָס פאלק לערנען אידישע דינים, טרעטען איבער בפרהסיא א בפירוש'ען איסר פון דער תורה, וואו עס וועלט פערבאָטען א מאנסביל צו טראָגען וויבערשע קליידער.

די שטאָדט איז געגאנגען כאדראם. אומעדום האָט מען נאָר געערדט וועגען די דאָזיגע פּארשטעלונגען.

ניט קוקענדיג, וואָס האלפּערין האָט פּראָטעסטירט, האָבען די אַפּיצערען געפאדערט, מען זאל ווידער אויפפיהרען די זעלביגע אידישע פּיעסע, וועלכע איז זיי שטארק נעפעלען געוואָרען. חנם

זיי האבען קיין אידיש ניט פערשטאנען האבען זיי אבער גוט פער־
שטאנען די האנדלונג. דערביי האבען די תלמידים גוט פארגע־
שטעלט בעקאנטע לאקאלע טיפען, וועלכע זיינען געווען ניט פרעמד
די אפיצערען אין לעבען.

דאם האט נאך מעהר אויפגערייצט די אידען. זיי האבען דע־
רין געזעהן א חוזק־מאכערייי פון אידען. און ווער טרייבט דעם
שפאס? זייערע אייגענע ברידער! און מיט מעהר אייפער האב־
בען זיי געזוכט צו שטערען די דאזיגע פארשטעלונגען.

דער קאמפף איז אנגעפיהרט געוואָרען ביים נאראדניטשי,
וועלכער האט דאם געדארפט געבען די ערלויבנים. ביידע צדדים
האבען געקעמפפט מיט אלע כחות, די אידישע פֿארשטע־
הער — אז מען זאל קיין אידישע פֿארשטעלונגען ניט
געבען, און רוסישע אפיצערען — אז מען זאל שטעלען אידישע
פיעסען. און דער סוף איז געווען, אז געזיעגט האבען די אפיצע־
רען: דער פאטריאטישער מאטיוו פון די פארשטעלונגען האט
פערשלאגען אליין.

די פיעסען זיינען ניט געווען צענזורירט, ווייל זיי זיינען
נאר ניט לאנג צוריק פערפאסט געוואָרען, נאר די אידען האבען וועל־
גען דעם ניט געוואוסט.

די אידישע פיעסע איז געשטעלט געוואָרען עטליכע מאל און
יעדעם מאל איז זי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס בעגייסטערונג.
נאכדעם האט מען געשטעלט א מאלאכישע פיעסע און נאכדעם
א רוסישע. אין דער לעצטער האט געמאכט א פוראר א יונגער רא־
ווינסט, וואס האט געשפיעלט די ראלע פון א יונגע מיידעל. דער
פוראר איז געווען אזוי גרויס, אז מען האט איהם געשלעפט פון
איין לאזשע אין דער צווייטער און מען האט פון איהם נחת גע־
קליעבען.

וועז די קאניקולען האבען זיך געענדיגט איז געוואָרען אויס
טרופע, אויס טהעאטער און אלע האבען זיך צוריקגעקעהרט אין
שול. שפעטער איז אנגעקומען אן אלערהעכסטער דאנק פאר די
נדבה, וואס די פֿארשטעלונגען האבען איינגעבראכט פאר די פער־

וואונדעטע. בעדאנקט זיינען געווארען אלע, וואס האבען אנטהייל גענומען אין די דאזיגע פארשטעלונגען.

ווי לאנג א. און ב. זיינען נאך געבליעבען אין זשיטאמירער ראבינער שול איז ניט בעוואוסט און עס איז אויך ניט נויטיג צו ווייסען. נאר זייערע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו מיט'ן אנטהייל פון פיעלע ראווינסטען, פארשטעלונגען וואס האבען פון איין זייט ארויסגערופען אזא ביטערען קאמפף פון די פרומע אידען און פון דער צווייטער זייט פערדיענט אן אלערהעכסטען דאנק. האבען לאנג-לאנג נעדארפט לעבען א"ן די מוחות פון די תלמידים און שטענדיג האלטען פאר זייערע אויגען די מעגליכקייט פון א אידישען טהעאטער.

אויך אזא אופן זיינען די תלמידים פון דער ראבינער שול געווארען פאר דער מאדערנער אידישער דראמע דאם, וואס מיט אנדערהאלבען הונדערט יאהר פריהער זיינען די תלמידים פון די ישיבות נעווען פאר'ן פורים-שפיעל.

עס איז נעווען ניט קיין בליינדער צופאל, וואס דער פעסטער גרונדשטיין פון דעם אידישען טהעאטער איז שפעטער געלעגט געווארען דורך א תלמיד פון דער ראבינער שול.

אין די פופציגער יאהרען האט זיך בעוויזען א נייער מין אונטערהאלטונג צווישען אידען, אן אונטערהאלטונג וואס האט נאר נעקאנט נעמאלט זיין, וועו די שול און דער בית-המדרש און די קלויז האבען אויפגעהערט צו פערשפרייטען זייער גייסטיגע השפעה אויף א נעוויסען טהייל אידען. עס האבען זיך בעוויעזען, די אזוי גערופענע, „בראדער זינגער". מיט'ן נאמען „בראדער זינגער" ווערט ניט געמיינט א בעשטימטע פערזאן אדער א בעשטימטע קאמפאניע, דאם איז א כלל-נאמען פאר די זינגער, וואס האבען אונטערהאלטען אידען מיט זייערע לידער און פרימיטיוון פארשטעלונגען אין די פופציגער, זעכציגער און זיבעציגער יאהרען, ביז גאנץ פלוצלינג דאט זיך בעוויעזען, אוו וואס האבען געשטאמט פון ברא"ר.

דאם זיינען געווען פראפעסיאנעלע זינגער, וואס האבען מיט חזנות נאר ניט געהאט צו טהאן. זיי פלעגען זינגען אין לאקאלען,

וואו דער עולם איז געזעסען פֿאר א גלאַז ווײַן און משמח געווען זיך. זיי האָבען געזונגען פערשיידענע לידלעך, וואָס האָבען געהאט א קאפּע־שאַנטאַן כאראקטער, מיט דער מימיק און תנועות, ווי אזעלכע לידלאך ווערען געווענליך בעגלייט אין א קאפּע שאַנטאַן.

דער ערשטער פון די „בראָדער זינגער" איז געווען יאקאווקע מיט א קאָמפּאניע פון דריי אָדער פיער פּערזאָן. ער איז געווען א בעקער יונג און וועז מען האָט איהם אָבגענעבען פֿאר א סאָלדאט. האָט ער געדיענט אין ווייען. דאָרטען האָט ער געזעהן דייטשע קאפּע שאַנטאַנען און איהם איז איינגעפֿאלען, אז דערפון קען מען מאכען א פּרנסה ביי אידען. א שטימע האָט ער געהאט א גוטע, ער האָט אויך געקאָנט אליין פערפּאסען לידלאך, און וועז ער האָט זיך צוריקגעקהרט פון דיענסט, האָט ער צוזאמענגעשטעלט א קליינע קאָמפּאניע און זיי האָבען געזונגען אין לאָקאלען.

שפּעטער האָט זיך בעוויזען אפּרים בראָדער, ער איז געווען מעהר אינטעליגענט. ער א ז פריהער געווען א בעל תפילה און האָט געהאט א גוטע שטימע. ער האָט צוזאמענגעשטעלט א קליינע קאָמפּאניע און האָט אונטערגעהאלטען דעם עולם מיט לידלאך, וואָס האָבען געראַרפט שילדערן דאָס חסידישע לעבען. עס פערשטעהט זיך, אז די לידער זיינען בעגלייט נעווארען מיט חסידישע האַווייעם און תנועות.

נאך שפּעטער, בייַם סוף זעכציגער יאָהרען, האָט זיך בעווי־זען משה קאָפּ, וועלכער האָט געהאט מעהר ערפאָלג ווי אלע. ער פֿלעגט זיך אקאָמפּאנירען אויף א האַרמאָניק. אין זיין קאָמפּאניע איז געווען משה טייך, וועלכער איז שפּעטער געווען איינער פון די ערשטע אקטיאָרען.

וואָס נעהענטער צו די זיבעציגער יאָהרען אלץ גרעסער איז געווארען די צאָהל פון אזעלכע זינגער קאָמפּאניעס און זיי האָבען זיך פערשפּרייט אין גאליציען, רומעניען און פון דאָרט קיין רוס־לאנד. וואָס ווייטער בעקומט די דאָזיגע אונטערהאלטונג מעהר א פּנים פון א פּאַרשטעלונג. עס איז שוין ניט געווג צו בעגלייטען די לידלאך מיט תנועות און האַוואיעס. מען דארף שוין די לידלאך

איינפלעכטען אין פראָזע און עס זאל אויסקומען עפעס א היתר צום לייענען. די זינגער טרעטען ניט ארויס פאר'ן עולם ווי זיי שטעהען און נעהען, און האבען בעזונדערע מלבושים וואס זאלען פאסען צום כאראקטער פון דעם לייענען. האט דאס לייענען צו טהאן מיט הסידים, טהוט זיך אן דער זינגער ווי א חסיד, אין א לאנגער אטלעסענע קאפאטע מיט א גארטעל, מיט א טלית קטן, מיט שיכעלאך און לאנגע זאקען. דערצו פאדערט זיך אויך א שטריימעל מיט א געוויסען סארט פאות, וואס מען קען זעהן נאר אויף דער ביהנע, מסתמא דערפאר וואס אזוי געהען די חסידים א ן גאליציען און וואס די אבי־אבות פון די זינגער זיינען געווען בראדער. האט א לייענען צו טהאן מיט א דייטש, האט זיך דער זינגער אריינגעווארפען אין א לאנגע פאר הויזען, קורצען רעקיל און געפוצטע שיך. דערצו האט מען שוין אויך געדארפט אביסעל נרימירען זיך, אלץ אויף א פרימיטיוון אופן. עס פערשטעהט זיך, אז די זינגער זיינען נאך ניט דערוואקסען צו אזא הרחבת, אז זיי זאלען האבען אונטער דער האנד שמינקע און א פענזיל און פודרע און א פארוקמאכער. אן אבנעבראנטע שוועבעלע איז נעווען איבערגענוג צו מאכען שווארצע פאסען אויפ'ן פנים, און א רויט שטיקעל פאפיער, אין וועלכען מען וויקעלט איין צוקערקעס, איז נעווען די והותר אנצופארבען א פנים רויט.

ווי שוין נעזאגט, איז פאר די ערשטע זינגער נעווען נענוג צו בעגלייטען זייערע לייענלאך מיט תנועות און האוואיעם און שפעטער איז שוין נעווען נויטהיג צו געבען די זינגער א פתחון־פה ארויסצוטרעטען מיט א ליעד, כדי עס זאל ניט אויסקומען, אז מען שטעלט זיך אוועק זינגען סתם אין דער וועלט אריין. דאס האט מען דערוו זען דערמיט, וואס די זינגער האבען גערעדט אדער פארנעשטעלט עפעס אזוינס וואס האט נעהאט צו טהאן מיט דעם ענין פון דעם ליעדעל, און נאכדעם אז מען האט דערצו צוגעפיהרט ווי נעהעריג איז, איז מען ארויס מיט'ן ליעד.

אט זיינען א פאר ביישפיעלע פון די פרימיטיווע פארשטעלונגען, וואס זיינען נעגעבען נעווארען אין די ווייז־קעלערען אין רומע־

ניעז אוז אין רוסלאנד אייזער נאלדפאדעז האָט זיך בעוויעזען אויף דער ביהנע.

„דער גנב" איז א ליעד, וואָס איז געשריעבען געוואָרען פון דעם בעוואוסטען פאַלקס־דיכטער וועלוועל זבארזשער (עהרענקראנץ). א קאָמפאניע זינגער האָבען ענגומען דאָס ליעד אוז צוגענעבען דערצו א סצענקע. א איד זיצט אויפ'ן בעט אוז לייענט קריאת־שמע אוז וועז ער לעגט זיך שלאָפען, קומט אריין א גנב דורכ'ן פענסטער אוז פאקט איין די זאכען. דער איד כאפט זיך אויף פוז דעם גערוויש אוז מאכט א גוואלד. דער גנב אנטלויפט, נאָר מען כאפט איהם אוז וועז דער פאַל סמאז פיהרט איהם אריין צוריק אין שטוב, שטעלט זיך דער גנב זינגען דאָס ליעד: „דער גנב".

„דער וכוח צווישען חסיד אוז דייטש" איז אייגע פוז יענע ליעדער, וואָס זיינען געשאפען געוואָרען אין א גרויסער צאָהל אין דער צייט פוז השכלה. די זעלביגע קאָמפאניע, וואָס האָט „פערזינגערט" דעם „גנב" האָט דאָס זעלביגע געטהאָן מיט'ן וכוח. עס ווערט פאַרגעשטעלט, ווי א מלמד לערענט מיט א אינגעל אין חדר אוז כאפט זיך אז עס איז שוין צייט צו גהען דאוונען. ער גהט ארויס פוז שטוב אוז ער קעהרט זיך באלד צוריק אלס דייטש. פוז דעם שמועס מיט'ן אינגעל ווייזט זיך ארויס, אז דער דייטש איז דעם מלמד'ס א ברודער. ער איז מיט יאָהרען צוריק אוועקגעפאָהרען שטודירען אוז האָט זיך יעצט צוריקגעקעהרט אהיים. ער ערקלערט דעם אינגעל די גרונדלאגען פוז השכלה אוז לעגט חסידות אין דר'ערד אריין. עס פערשטעהט זיך, אז ער רעדט דייטש, אוז דער אינגעל פערשטעהט ניט א וואָרט, אוז אז ער איז פארטיג מיט'ן רעדען הויבט ער אָן צו זינגען א ליעד אוז דער אינגעל ענטפערט איהם, אוז עס קומט ארויס א מין דועט.

די „פראָזע", אדער די ווערטער וואָס די זינגער האָבען געזעגט, איידער זיי זיינען צוגעקומען צום ליעד, איז ניט געווען קיין געשריבענע, דאָס האָבען די זינגער אליין פערפאסט אוז האָבען עס נערעדט בעל פה. זיי האָבען נעקאָנט בייטען די ווערטער, צוגעבען המצאות אוז טהאָן וואָס זיי האָבען געוואָלט.

דער עיקר ביי אזא מין פּאַרשטעלונג זיינען געווען די ליעדער, און עס איז מערקווירדיג, הגם זייער מקור איז געווען א קאפּע שאַנטאַן, זיינען זיי אין יענע צייטען ווייט ניט געווען סיין קאפּע שאַנטאַנישע. די דאָזיגע ליעדער האָבען מ ט זייער כאראקטער, מיט זייער גייסט, מיט זייער אינהאלט אין גאַנצען זיך אונטערשיידט פון די ליעדלאך, וואָס זיינען שפּעטער איינגעפיהרט געוואָרען אין טהעאטער אין אמעריקא. דאָס רוב ליעדער זיינען געווען פון א העכערען סאָרט. זיי זיינען געווען געשריעבען פון וועלוועלע זבאר־זשער, אליקום צונזער און אין אַנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען אויך פון גאָלדפאדען און לינעצקי. גאָלפאדענ׳ס ליעדער זיינען געזונגען געוואָרען אין רוסלאנד, רומעניען און גאליציען א סך פרי־הער, ווי ער האָט עפּעס געהאט צו טהאָן מיט טהעאטער, און דער עולם האָט פון זיי געלעקט די פינגער. קאפּע שאנטאניש זיינען מייסטענס געווען די דועטען.

פון די ז נגער זיינען ניט נאָר די „בראָדער" געווען מפורסמים. יעדע געגענד האָט געהאט איהרע גדולים. אין רוסלאנד זיינען אין אַנהויב פון די זיבעציגער יאָהרען געווען די מפורסמים גראדנער און פינקעל. זייער הויפּט מקום מנוחה איז געווען אין אדעס און זיי האָבען געזונגען דאָרטען אין די ווייך־קעהלערען.

אין אדעס האָט שטארק אויסגענומען דאָס ליעד „דאָס אדעסער ווייבעל." ווי אלע ליעדער פון דעם סאָרט אין יענער צייט, איז דאָס „אדעסער ווייבעל" געווען פערזעהן מיט פראָזע, וואָס האָט געדארפט רעכט מאכען דאָס זינגען. אין דער „אדעסער ווייבעל" קומען אריין דריי פערזאָנען. א חסיד, א לעהרער און א פרוי. עס איז פערשפּאָרט צו זאָגען, אז קיין פרויען האָבען דאמאָלט ניט געזונגען און ניט געשפּיעלט אין די לאָקאלען. גראדנער האָט זיך אַנגענטהאָן ווי א חסיד׳ל, און פינקעל האָט זיך פערקליידט פאר א ווייבעל.

דער אינהאלט פון „אדעסער ווייבעל" איז אזא:

א ווייבעל האָט געהאט א מאן א חסיד. ער איז געוועסען אין בית־המדרש און האָט ג׳שכור׳ט. א לעהרער איז אריינגעקומען. זי קלאָגט זיך פאר איהם, אז איהר מאן איז א לא יוצלח, א באנס־

קוועטשער. דער מאן קומט און עס הויבט זיך אָן א קריעג צווישען איהם און איהר אין דער פֿאַרם פון א דועט:

ע ר. זאג מיר, דו ווייבעל, דו שעהנע, דו פיינע.
וואָס זיינען דיר פערווייניט די אויגען דיינע?
ז י. וואָס זאל איך ניט ווייגען, אין דר'ערד ניט אריין.
איך האָב אזא חסיד, א פליאסקע א מאן.

אזוי זיינען געווען געבויעט אלע ליעדער, וואָס די זינגער האָבען געזונגען אין אַנהויב פון די זיעבעציגער יאָהרען, סיי אין רוסלאנד, סיי אין רומעניען און סיי אין גאליציען. שטימען אליין זיינען ניט געווען גענוג פאר די דאָזיגע ליעדער, די זינגער האָבען געדארפט קאָנען געבען א מין פֿאַרשטעלונג. וואָס לעבעדיגער אייגער האָט זיך ארויסגעוויעזען אין אזא פֿאַרשטעלונג, אלע גרעסער איז געוואקסען זיין נאָמען צווישען די בעזוכער פון די ווייַן־קעלערען.

ווי פֿרימיטיוו אזעלכע פֿאַרשטעלונגען זיינען ניט געווען. זיינען די זינגער אין א קליינעם פארמאט געווען אקטיאָרען, און הגם זיי האָבען נאָר נעהאט געצעהלטע רעלען — א חסיד'ל, א „דאטש", א ווייבעל — האָבען זיי אבער געוואוסט, ווי א קעהר צו טהאָן זיך אויף א ביהנע און ווי פארצושטעלען א לעבעדינען מענשען.

די פערשיעדענע קאָמפאניעס, וואָס האָבען ארומגעוואָגעלט איבער די גרעסערע שטעדט אין רוסלאנד, רומעניען האָבען געווויזען, אז עס האָט זיך שוין פֿארמירט א היבש פובליקום, וואָס לעקט די פינגער פון אזא מין אונטערהאלטונג וואָס האָט א שייכות מיט א טהעאטער־פֿאַרשטעלונג, און צו טהעאטער איז געווען אין אידישען נייסט צו ניט, דער עולם האָט זיך שוין איבער אזעלכע פראגען ניט פערטראכט און איז מיט א גרינגען הארצען נענאנגען זעהן און חערען די זינגער אין די ווייַן־לאָקאלען.

אויף אזא אופן זעהען מיר, אז די נויטהיגע שטיינער פאר א בנין פון א טהעאטער זיינען שוין געווען אנגעגרייט און עס האט זיך נאר געפֿעדערט דער בויסייסטער, ווען זאל פערשטעהן, ווען מען קאן אויסבויען פון דעם גרייטען מאטעריאל.

אבטער קאפיטעל.

דער גרינדער פון אידישען טהעאטער.

אין אנהויב פון די זיבעציגער יאהרען זיינען שוין אלע דריי נויטיגע עלעמענטען פאר א דישען טהעאטער געווען פארטיג. עס זיינען געווען די דיכטער וואס האבען פערשטאנען צו שאפען דראמאטישע זאכען פאר דער ביהנע; עס זיינען געווען די פאלקסזינגער, וואס האבען געגעבען אין ווין־קעהלערען מיניאטורע פאר־שטעלונגען אוו עס איז שוין געווען א היבשע פובליקום וואס האט זיך לחלוטין ניט געקומערט וועגען „מושב לצים" אוו וואס האט געפאדערט אזא אונטערהאלטונג, וואס מען געפ נט אין א טהעא־טער.

אין דער צייט האט זיך בעוויעזען אברהם גאלדפאדען. נאך זיינעגדיג א תלמיד פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול האט ער ארויסגעוויעזען א תשוקה צו טהעאטער. אין די זעכציגער יאהרען האבען די תלמידים מיט דער צומוטהיגונג פון די א דישע לעהרער געגעבען א פארשטעלונג פון „סערקעלע", אוו גאלדפאדען האט גע־שפיעלט די הויפט־ראלע אין דער דאזיגער פיעסע. אט דער פאקט דארף אויסגעטייטשט ווערען, אז די היסטריאנישע קונסט איז איהם געווען נאהענט צום הארצען אוו זיינע חברים האבען געוואוסט, וואס ער קאן דער־נען אויפטהאן.

די אטמאספער פון דער זשיטאמירער ראבינער־שול צו דער צייט וואס גאלדפאדען האט דאמטען געלערענט איז געווען אזא, וואס האט געווען די תשוקה פון די תלמידים צו דער דראמאטי־שער קונסט. דער גרויסער ערפאלג פון די תלמידים, וועלכע האבען אין די פופציגער יאהרען געגעבען עטליכע אידישע פארשטעלונגען אין בערדיטשעוו אוו דער אפיציעלער דאנק וואס זיי האבען גע־קריגען פון דער רעגיערונג פאר זייער גוטער ארבייט, האט טמש

אנגעצונדען די פאנטאזיע פון די אנדערע תלמידים און די וועגר אליין פון דער ראבינער־שול האבען נערעדט וועגען טהעאטער.

אברהם גאלדפאדען איז געווען דורכגעדרונגען מ ט דער דאזיגער אטמאספערע און דערצו האט אויף איהם געמאכט אזא שטארקען איינדרוק דר. עטינגער'ס דראמע אז נאך מיט עטליכע יאהר פריהער, ווי ער האט זיך נענומען צו א אידישען טהעאטער, האט ער אנגעשריבען א קאמעדיע אדער א פארס, וואס ווייזט דייטליך און בולט דעם איינפלום פון „סערקעלע."

די קאמעדיע הייסט „די מוהמע סאסיע" און איז נאנץ לעבעדיג געשילדערט. דער סיוזשעט איז א ביסל א פערפלאנטערטער, נאר ניט ווי אין די אנדערע שפעטערדיגע פארסען. סאסיע ווי סערקעלע איז די עקרת הבית און נעהט אין ספאדעק. זי ווי זעהר אויסגעבען א הר שוועסטער און נעפינט א שניידער א ליטוואק, וועלכער איז פיקם און פארטיג צו נעהן צו דער חופה. נאר אין דעם טאג פון דער חתונה קומט אן דעם ליטוואק'ס ווייב און דערלאזט ניט איהר מאן עובר זיין אויפ'ן חרם דרבנו גרשם. אין דער שטיק איז נאך איינגעוויקעלט א צווייטער סיוזשעט. סאסיע האט א פלימעניצע און טהוט איהר אן נעבראטענע צרות. דער מאן וואלט זיך וועלען אננעהמען פאר איהר, האט ער אבער מורא פאר זיין פלוניתא (גראד ווי אין סערקעלע). זיין פרוינד איספאנסקי קומט צו הילף און דורך א רמאות נעלינגט זיי חתונה צו מאכען די ארימע פל מעניצע. די בילדער זיינען אזוי לעבעדיג, אז דער דאזיגער פארס איז א סך בעסער פון די אלע אנדערע פון דעם מין, וואס גאלדפאדען האט נאכדעם געשריבען.

אין 1872 האט גאלדפאדען אויך נעדרוקט א ריאלאג. אונטער'ן נאמען „צוויי שכנות". דאס איז א שמועס צווישען צוויי וויבער, וועמעס קינדער, אלטערוניו און זיידוניו, שפיעלען זיך אן א זייט. שיינדעלע און נענסיע מאכען אויינע די צווייטע אמת'ע וויבערשע קאמפלימענטען און נעפינען ניט נענוג וועדטער אויסצודריקען זייערע הייסע וויינשעוואניעס אויינע פאר דער צווייטער: שיינדעלע. און איך וועל טאנצען ביי אייער זוהן אויף דער חופה!

גנעסי. און איך וועל אייערען צוטראָגען די גילדערנע יויך!
שיינדעלע. און איך וועל טאנצען א קאזאטשאק מיט'ן מחותן.
גנעסי. און איך וועל טאנצען מיט די מאנסביליען אין מיטען.
שיינדעלע. א פאר לייכטער דרשה־נעשאנק אייער אלטע־רוניון!
גנעסי. און איך א פאר פריאלען אייער זיידוניון!
שיינדעלע. און איך וועל אייער פאר־פאלק אונטערבעטען דאס קישען.
גנעסי. אוי, דאס איז א גוטער פריינד, לאמיר זיך צוקושען.
און בשעת די דאזיגע הייסע ווינשעוואניעס פליהען פון אייער צו דער צווייטער און די הערצער פון די יונגע מאמעס זיינען אזוי דערוואַרעמט, אז די שכנות כאפען זיך אוש קושען, קאנען זיך די קינדער צווישען זיך מיט עפעס ניט צוטהיילען און הויבען זיך אן צו שלאגען.
די הייסע פריינדשאפט צווישען די שכנות ווערט תיכף אי־בערגעריסען. יעדע גיט זיך א וואַרף צו איהר קינד און איינע הויבט אן אויסצו'בטל'ען אלע איהרע חלומות אויף דער צווייטער און איינע אויף דער אנדערער לייענט אוים א צעטיל פון כל דבר אסור.
אברהם גאלדפאדען איז געבאָרען געוואָרען דעם 20טען יולי, 1840, אין אלט קאנסטאנטין, וואלינער גובערניע, רוסלאנד. זיין פאטער איז געווען א זייגער־מאכער, וועלכער איז געוואָרען אנגעשטעקט פון דער השכלה. דעמאלט איז געווען די צייט פון פאי־מאניקעס און געוועהנליך האט מען פאר רעקרוטען געכאפט די קינדער פון בעלי מלאכה'ס. די קינדער פון רייכערע בעלי בתים האט מען ניט אנגעריהרט, נאר בעלי מלאכה'ס האבען אויך נעהאט א מיטעל ווי אזוי צו בעוואָרענען זייערע קינדער פון די כאפערס. און דער מיטעל איז געווען צו שיקען זיי, די קינדער הייסט עס, אין שקאלעס. אברהם גאלדפאדען איז געווען צווישען די ערשטע קינדער אין דער קאזאנער שקאלע. ער האט ארויסגעוויזען גרויסע פעהיגקייטען און צו צעהן יאהר האט ער אנגעשריבען א לשון־

קודש'דינען שיר. דער בעוואוסטער שרייבער אברהם בער גאט־
לאבער איז דעמאלט נעווען לעהרער אין דער דאזיגער קאזיאנער
שול און האט זיך פעראינטערעסירט מיט דעם נעראטענעם אינגעל
און האט זיך בעזונדערס אבגענעבען מיט אים, נעלערענט אים
העברעאיש און געוועקט אין אים דעם פאטישען געפיהל.

גאטלאבער איז אבער ניט נאר געווען א העברעאישער שרייי־
בער און דיכטער, ער האט אויך געשריבען אידיש לייערער. פון זיין
טאטען דעם חזן האט ער ג'ירש'עט א גוטע שטים אוו א לייבע
צו נגינה. ער פלעגט אליין שאפען די נגונים צו זיינע לייערער. די
דאזיגע לייערער מיט די נגונים האט גאלדפאדען איבערגענומען און
פלעגט זיי שפעטער מיט חשק זינגען אין דער ראבינער שול.

ביי גאטלאבער'ן האט ער זיך אויך באקאנט מיט דער אידישער
דראמע, און אויב גאלדפאדען האט אין דער „מוהמע סאסיע"
ארויסגעוויזען דעם שטארקען איינפלוס פון „סערקעלע", האט ער
אין די שפעטערדינע פארסען געוויזען דעם איינפלוס פון גאטלאב־
בער'ס „דעקטוף".

די אידישע לעהרער און ראבינער־שול האבען געהאלטען אן
עולם ומלאה פון דעם יונגען דיכטער גאלדפאדען און געלעגט אויף
איהם גרויסע האפנונגען און נביאות געזאגט, אז ער וועט אמאל
זיין א ציערונג פאר דער העברעאישער לייטעראטור, און דאס האט
איהם געהאלפען ארויסצוקומען פון די עקזאמענס מיט גאנצע בייי־
נער. ווי די מייסטע פאעטען האט ער ניט לייעב געהאט קיין מא־
טעמאטיק און די טרוקענע חשבונות זיינען איהם געווען דערווידער.
ער וואלט קיין מאל ניט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען אין דער דא־
זיגער חכמה, נאר א דאנק זיין וואקסענדען, פערשפרעכענדען טא־
לאנט, איז ער נצול געווארען פון דעם גזלן דעם לעהרער פון מא־
טעמאטיק.

נאכ'ן ענדיגען די ראביענר־שול איז ער געווארען א לעהרער
פון קאזיאנער שול, פריהער אין סימפעראפאל און נאכדעם אין
אדעס, וואו ער האט חתונה געהאט מיט ווערבעלס טאכטער.

גאלדפאדען איז געווען צו לעבענס־לוסטיג פאר אזא טרוקענע
פראפעסיע און א חוץ דעם איז דער געהאלט פון א לעהרער דע־

מאלט געווען נאך צרה'דיגער ווי איצט. „18 רובעל מיט קאפי־
פעס האט א לעהרער דעמאלט בעקומען געהאלט!" האט גאלדפא־
דען שפעטער געמאכט חוזק דערפון. און דאס קומט אויס א פיער
רובעל א וואך, כמעט אזוי פיעל, וואס אן ארימער מלמד האט גע־
קריגען אין א קליין שטעדטעל. ער האט אוועקגעוואַרפען חרפה אז
א זייט און איז אריין אלס קאסיר אין א מאגאזין פון דאמעז־היט.

די שכירות פון א קאסיר אין אזא געשעפט זיינען אויך ניט
געווען אזעלכע, וואס האבען איהם געקאנט צופריעדען שטעלען.
נאר ווי עס שיינט האט ער דערביי געהאט אן אנדער כונה. ער האט
זיך געוואלט בעקאנען מיט'ן דאזיגען געשעפט, כדי ער זאל שפע־
טער קענען אליין עפענען אזא מאגאזין. און טאקע אזוי איז נע־
ווען. ס'האט לאנג ניט געדויערט און אויף איינער פון אדעסער נא־
סען האט זיך געעפענט א מאגאזין פאר פרויען־היט מיט א שילד,
פון וואנען עס האט ארונטערגעקוקט דער נאמען גאלדפאדען.*)
דאס געשעפט איז אנגענאנגען גאנץ לעבעדיג כל זמן מען האט גע־
נעבען סחורה אויף קרעדיט. נאר ווען די קרעדיטארען האבען גענוג
מען פאדערען געלד, האט זיך ארו סגעוויזען, אז עס איז ניטא מיט
וואס צו בעצאהלען זיי, און איידער ער האט זיך נאך רעכט צוגע־

---

*) ווען ער איז אריינגעטראטען אין ראבינער־שול האט ער געהיי־
סען גאלדענפאדים און האט נאך דעם דאזיגען נאמען געבראוכט. ווען ער
האט געלאזט דרוקען זיין זאמלונג פון אידישע ליעדער „אידעלע"
(1866). דאס לעצטע ליעד אין דער דאזיגער זאמלונג ענדיגט זיך
מיט'ן פערז:

„מיר נעהמען ניט ביידע מיט פון דאנען.
מיר זיינען ביידע גלייכע צדדים;
מיך וועט מען כאטש א ציים דערמאנען:
דאס האט געשריבען א. גאלדענפאדים.

נאר אויף דער עצה פון א לעהרער אין ראבינער־שול האט ער גע־
עגדערט דעם נאמען אויף גאלדענפאדען, כדי אבצוורייבען פון איהם
דעם פראסט־אידישען קלאנג און נאך שפעטער האט ער שוין אליין פער־
קירצט אויף גאלדפאדען.

וואוינט צום נאמען „געשעפטסמאן," איז ער געצוואונגען געווען צו ערקלערען זיך באנקראט. און שוין גאר ניט ווי א געשעפטסמאן איז ער אוועק ניט נאָ פון אדעם נאר אויך פון רוסלאנד.

ער איז אָנגעקומען אין מינכען און דארטען געוואלט שטודירען מעדיצין. אלס געענדיגטער פון ראבינער־שול, זיינען פאר איהם געווען אפען די אוניווערזיטעטען אין רוסלאנד, נאר מסתמא צולייב דעם באנקראט האט ער דארטען שטודירען ניט געקענט. נאר אין מינכען האט ער געטראפען א געוועזענעם לעהרער פון אלט קאנסטאנטין, וועלכער האט דארטען אויסגעשטודירט אויף דאקטאר מעדיצין. יענער האט איהם קלאר געמאכט, אז מיט זיינע פאַדערונגען פון לעבען וועט ער לאנג קיין סטודענט ניט בלייבען און ער וועט נאר אומזיסט זיך פלאגען און ער האט די עצה געפאלגט און אָבגעזאגט זיך פון דעם גראנק צו שטודירען וויטער.

אין דער צייט איז שוין זיין נאמען געווען פאפולער צווישען די העברעאישע און אידישע לעזער און מעהר צווישען די אידישע. וויל דערצו האבען נעהאלפען זיינע לייענער, וואס מען האט צו דער צייט נעזונגען אין א סך, א סך אידישע הייזער.

ער האט זיך מיישב געווען, אז נאך אלעמען איז זיין פאך לי־טעראטור און ער האט אָנגענהויבען צו טראכטען וועגען א אידישע צייטונג. איז רוסלאנד האט ער קיין צייטונג ניט געקאנט ארויס־נעבען — דערצו האט זיך געפאדערט א ספעציעלע ערלויבנים פון דער רעגיערונג און דאס איז געווען שווער אדער גאר אונמעגליך צו קריגען. נאר דערפאר האט א צייטונג, וואס האט זיך געדרוקט אין אויסלאנד, נעמעגט אריין אין רוסלאנד. ער איז אוועק אין לעמבערג און צוזאמען מיט יואל לינעצקי צוגעטראטען צו א וועכענטליכער הומאריסטישער צייטונג אונטער'ן נאמען „ישראליק." דאס איז נעווען אין 1875. נאר די צייטונג האט לאנג זיך ניט גע־האלטען, און אין א יאהר ארום, אין 1876, גיט ער שוין ארויס אין בוקאווינא אן אנדער צייטונג אונטער'ן נאמען „דאס בוקאווינער איזראעליטישע פאלקס בלאט." די צווייטע צייטונג האט נעהאט נאך אן ערנערען מזל און נאר א קלייניע צאהל נומערען זיינען פון איהר ארויס. אין דער צייט איז איהם אנגעקומען א בריעף פון

זיינעם אן אבאנענט, מיט'ן נאמען יצחק ליבערסקו, וועלכער איז געווען איינער פון די משכילים אין יאסי, רומעניען, און וועלכער האט איהם געמאכט דעם פארשלאג, אז ער זאל די רעדאקציע פון דעם בלאט איבערטראגען אהין. א. גאלדפאדען האט זיך אן דעם פארשלאג אנגענאפט און איז אנגעקומען קיין יאסי, צווישען די ימים טובים אין 1876.

אין יאסי איז דעמאלט געווען דער ליעדער־זינגער גראדנער, וועלכער האט יעדען שבת צו נאכט אבגענעבען „זמירות" אין א קליין נערטענדעל ביי שמעון מארק.

גראדנער איז געווען יאקאווקע'ס א תלמיד און זיין רעפוטא־ציע האט יענער צייט דערגרייכט אין דריי מדינות: רוסלאנד, עסטרייך און רומעניען. ער איז געווען א פרעמדער פלאץ אויף דעם דאזיגען פעלד. ער איז אפשר געווען דער אייניציגער ליטוואק צווישען די ליעדער־זינגער און דאך האט ער פערנומען צווישען זיי דעם אויבען־אן.

עס איז שוין געווען דערמאנט וואס די ארבייט פון א ליעדער־זינגער איז געווען. פאר א ליעדער־זינגער איז ניט געווען גענוג צו זינגען א ליעד; ער האט דאס זינגען געדארפט בעגלייטען מיט תנועות און העויות און מיט טענץ. איז דאס ליעד געווען וועגען א חסיד, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א חסיד'ל, און אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האט עם געהייסען „פערשטעלען" זיך. איז דאס ליע־דעל געווען וועגען א בעל־העגלה, האט ער זיך אנגעטהאן ווי א בעל־העגלה. איז דאס ליעדעל געווען וועגען א מלמד, האט ער זיך אנ־געטהאן ווי א מלמד, און דאס גלייכען. דערביי האט ער געמאכט די מימיק פון די פארשוינען וואס ער האט פארגעשטעלט. אויפ'ן לשון פון די בעזוכער האט די מימיק געהייסען „מאכען אנשטעלעז."

וועז א ליער האט געפאדערט א צווייטע פערזאן האט דער זינגער געזומען א מיטהעלפער, וועלכער האט אויך געמאכט די זעל־ביגע קונצען. און אזוי ווי די ליעדער האבען צו דער צייט געהאט דעם כאראקטער פון מיניאטורע פארשטעלונגען האבען זיך ge־וועהנליך געפאדערט דערצו לכל הפחות צוויי פערזאן.

גראדנער האט זיך אויסגעצייכענט פון אנדערע ליעדער־זינגער סיי מיט זיין טאלאנט, וואס איז דעמאלט נאך געווען אין א רויז־העז, ווילדען צושטאנד, און סיי מיט זיין מוטה, ענערגיע און אונטערנעהמונגס־גייסט. ער איז געווען געבענשט מיט א געבאראענעם טאלאנט, וואס האט נאר געפאדערט ענטוויקלונג און שולונג. ביי די ערשטע ווארימע שטראהלען פון א ביהנע האט זיך זיין טאלאנט צובליהט און ער האט זיך אויסגעצייכענט סיי אין קאמישע ראלען און סיי אין טראגישע, און ער איז געווארען דער גרעסטער אקטיאר פון זיין צייט.

נאלדפאדען האט איהם כאראקטעריזירט אין די ווערטער:

„גראדנער האט שעהנע פעהיגקייטען: ער בעזיצט א געזונטע אנגענעהמע נאר נישט נאך אויסגעארבייטע באריטאן־שטימע. זיינע בעוועגונגען און מימיק איז בעפריעדיגענד נאר ווילד. ער פאדערט אייניע רעגעלמעסיגע ענטוויקלונג און מעלאדיע."

דאס איז די כאראקטעריסטיק פון גראדנער, וועלכע נאלדפאדען האט איהם ערשט דערקאנט.

מען ווייסט זעהר וועניג וועגען דעם ערשטען בעדייטענדסטען אקטיאר. אלץ וואס מען ווייסט וועגען איהם איז, אז ער איז געבארען געוואָרען אין דער ליטא און דארטען האט ער זיך אויסגעהאדעוועט. אלס יונגער בחור'ל האט ער געהאט די מלאכה פון א פאפיראסענמאכער און האט געארבייט אין ווילנא ביי שישמאן און דורונטש אין פאבריק. נאר די דאזיגע ארבייט איז איהם ניט געפאלען געוואָרען און ער האט זיך אוועקגעלאזט איבער דער וועלט פרובען זיין מזל. ווי אזוי ער איז געוואָרען א ליעדער זינגער איז ניט בעקאנט, נאר וועלכע נאלדפאדען האט איהם בעגעגנט אין יאסי, האט ער ארויסגעוויזען מעהר אנטערפעניאריישען גייסט ווי די אנדערע.

גראדנער האט זיך ניט בענוגענט ווי די אנדערע ליעדער־זינגער צו נעבען א „פאלשטעלונג" ערגעץ אין א שטוב ביי א בעלהבית אדער אין א שיינק. ער האט געשטרעבט נאך גרעסערעם און האט אויסגעקליבען די גרויסע שטערט פאר זיין טהעטיגקייט. וועלכע ער איז אנגעקומען אין א גרויסער שטאדט האט ער געמוען א

גרויסען לאקאל, געמאכט דאַרטען א פלאטפאָרם, געלאָזט נומערי־
רען די בייַנקלעך און אַבדרוקען קלייַנע אפישען מיט דער מעלדונג,
אז ער זינגט די בעסטע ליעדער פון די בעליעבטע פאָלקס־דיכטער:
אליקום צונזער, וועלוויל זבארזשער, יואל לינעצקי און אברהם גאָלד־
פאדען.

וועז גאָלדפאדען איז אַנגעקומען קיין יאסי, מיט'ן צוועק אי־
בערצוטראגען אהער זיין רעראקצי'ע, האָט גראדנער נעגעבען זיינע
זמירות אַדער קאָנצערטען אין א קלייַנעם גאַרטען און זיין מיט־
העלפער איז געווען שכר גאָלדשטיין.

גראדנער איז געווען פון די ערשטע צו קומען אבגעבען איהם
א ווארימען שלום עליכם. זיי האָבען בייַדע ניט פערשטאַנען די
בעדייטונג פון דער דאָזיגער היסטאָרישער בעגעגענים. גראדנער
האָט זיך פשוט דערפרעהט מיט'ן דיכטער, וועמעם ליעדער ער האָט
געזונגען און וועלכער איז פאר איהם געווען א קוואל פון פרנסה.
ליעדער קאָן מען ניט זינגען שטענדיג די זעלביגע און מען דארף
האָבען פון צייט צו צייט נייע. גאָלדפאדען האָט אין איהם געזעהן
א קונד, וועמען ער וועט קאָנען פערקויפען עטליכע נייע ליעדער.
און אין זיין דאמאָלסדיגען צושטאנד וואָלט איהם דאָס ביסעל געלד
זעהר צוגיץ געקומען. עס איז אבער געווען פון בייַדע זייטען א
מקח טעות. גאָלדפאדען דערצעהלט מיט א ווייכען הומאָר, ווי
גראדנער האָט א הם ערקלעהרט, אז דעם שכר פאר זיינע ליעדער
בעקומט ער אין פאָפולאריטעט. אָט איז ער, גאָלדפאדען, ערשט ע־
קומען אין א פרעמדער שטאָדט, און זיין נאָמען איז שוין דאָ בע־
קאנט פון איין עק ביז'ן צווייטען, און דאָס איז דערפאר וואָס ער
גיט אָן דעם נאָמען פון דעם דיכטער פון יעדען ליעד וואָס ער זינגט.
קיין אנדער שכר קאָן מען פון קיין ליעדער זינגער ניט ערוואר־
טען, ווייל קיין גרויסע גליקען מאכט ער דאָך אליין ניט.

גאָלדפאדענס פערהרער האָבען איידער וואָס וועז געזוכט צו
מאכען פאר איהם אבי־סעל געלד, וואָס ער האָט נעדארפט זעהר
נויטיג. זיי האָבען דערוויזען מיט אלע ראיות דעם אייגענטהי־
מער פון דעם גערטעל, וואו גראדנער האָט געזונגען, וואָס פאר א
פוראָר עס וועט מאכען גאָלדפאדען, וועז עס וועט אַנאָנסירט וועי־

רעז — אז ער אליין וועט ערשיינען פאר'ן פובליקום און דעקלא־
מירען זיינע אויגענע ליעדער. דער בעל הבית פון דעם גערטעל
האט זיך אנגעכאפט אז דעם און איז מרוצה געווארען צו געבען
גאלדפאדען הונדערט פראנק פאר דעם אבענד און די איינטריט
פרייזען זיינען פאר דעם אבענד געהעכערט געווארען.

די ראל פון א דעקלאמאטאר איז פאר גאלדפאדען ניט געווען
ניי. מיט עטלכע יאהר צוריק האט ער געגעבען אזא אבענד אין
אדעס פאר דער אינטעליגענץ און דער אבענד איז געקרוינט געווא־
רען מיט גרויס ערפאלג.

גאלדפאדען דערצעהלט וועגען דעם אבענד אין יאסי אזוי:

דער גערטעל איז געווען געפאקט, וועז גאלדפאדען איז ער־
שיענען אויף דער עסטראדע אין א פראק, אין ווייסע גלאסעע האנד־
שוה, און האט ארונטערגענומען זיין צילינדער און פערנייגט זיך
פאר'ן פובל קום. ער האט ערווארט דונערענדע אפלאדיסמענטען,
נאר א חוץ עטליכע פערעהרער האט קיינער קיין האנד ניט אויפגע־
הויבען און דאס פובליקום איז געבליבען ווי פערשטיינערט.

ער האט אבער בשעת מעשה ניט פערשטאנען די ריכטינג בע־
דייטונג דערפון און האט זיך גענארט מיט'ן געראנק, אז דאס האט
ער מיט זיין ערשיינונג אזוי איבערראשט די פערזאמעלטע, אז זיי
האבען זיך אין גאנצען פערלארען און ניט געוואוסט וואס צו טהאן.
ער האט קיין שהיות ניט געמאכט און דעקלאמירט „דאס פינטעלע
איד." וועז ער האט דאס ליעד געענדיגט, האט ער זיך גראציעז
פערנייגט צום צייכען, אז מען קאן שוין אפלאדירען, נאר צו זיין
טרויער־נער איבערראשונג, האבען זיך נאר אויפגעהויבען די עט־
ליכע הענד פון די פערעהרער און דער גאנצער עולם איז געבליבען
שטיל.

„דאס פינטעלע איד" איז אן ערנסטע ליעד און גאלדפאדען
האט א טראכט געטהאן, אז אפשר איז דאס צו ערנסט פאר'ן
פובליקום און ער האט אנגעהויבען צו דעקלאמירען א הומאריסטיש־
סאטירישע געדיכט „דער מלאך", וואס בעשטעהט פון צוויי אב־
טהיילונגען: די יונגע נשמה און די אלטע נשמה. ער האט אבגע־
דעקלאמירט „די יונגע נשמה."

דער עולם שווייגט.
דעקלאמירט „די אלטע נשמה."
דער עולם שווייגט.

ער האט זיך געלאזט געהן פון דער ביהנע, איז געווארען נאך ערגער. דער עולם האט פערלאַרען די געדולד און האט אנגעהויבען צו פייפען, וואס האט בעדייט: אי טייער געצאהלט אי פערפוילטע פיש נענעסען.

די פיאסקא איז געווען די נרעסטע, וואס מען האט זיך אפילו ניט געקאנט פארשטעלען.

גראדנער א ז די נאנצע צייט געשטאנען אן א זייט און האט דערפון גרויסען צער געהאט. ער איז ארויף אויף דער פלאטפארם און האט אויסגעזוידעלט דאס „ווערטהע פובליקום" מיט די ערנסטע ווערטער. דער עולם איז נאר לעבעדיגער געווארען און האט איהם אפלאדירט.

פארטיג געווארען מיט'ן נאב, איז גראדנער ארונטערגעלאפען פון דער פלאטפארם, צוגענאנגען צו גאלדפאדען און נעטרייסט איהם און אין קורצע ווערטער ערקלערט איהם די אורזאך פון דער פיאסקא. דער עולם וואס האט געזעהן גראדנער'ן, וועלכער האט נאר געזונגען גאלדפאדען'ס ליעדער, פלעגט זיך ווייזען אין לאנגע פאות'ן און אין א שטרייפעל און נעמאכט האפקעס, האט ערווארט, אז דער מאן וואס מאכט אליין די ליעדער וועט מסתמא ערשיינען און וועט ווייזען אזעלכע האפקעס, וואס מען האט דאס נאך ניט געזעהן, און ווער ווייסט, אפשר וועט ער אויך ציהען רויטע שטענגעס פון נאז. ענטטוישט אין זיין ערווארטונג איז דער עולם, נאטירליך, געווען בייז און אויפגעבראכט.

גראדנער האט זיך דערמיט ניט בענוגענט און נעסטארעט זיך צו פערגלעטען דעם שלעכטען איינדרוק. ער האט זיך ניך אריינגעווארפען אין א כאלאטעל, ארויפגעכאפט א פאר פאות און א שטרייפעל און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער פלאטפארם. פון נרויס אייל־ענים האט ער פערגעסען אנצוטהאן א בארד, נאר דאס האט נאר ניט נעשטערט. ער האט אנגעהויבען צו זינגען „דאס

פרעהליכע חסיד'ל" פון נאלדפאדען און דערביי נעקרימט זיך און נעטאנצט און דער עולם האט איהם דערפאר בעלוינט מיט דונערענ־דע אפלאדיסמענטען.

גראדנער האט געראטעוועט דעם אבענד און פערמידען א מיאוס'ען סקאנדאל.

דאס איז נעווען די ערשטע גרויסע לעקציע אין דעם נעשמאק פון יענעם עולם, וואס האט פערלאנגט אזא אונטערהאלטונג, וואס האט דערמאנט טהעאטער. אויב נאלדפאדען האט פריהער געהאט טהעאריעס וועגען א ביהנע, זיינען זיי נאך דעם דאזיגען אבענד צושפרונגען נעווארען, ווי א זייפענבלאז. דא האט ער זיך בעגע־נעגט פנים אל פנים מיט יענעם עלעמענט, וואס וועט בעזוכען א אידישען טהעאטער און ער האט בעשיינפערליך געזעהן, וואס דער דאז גער עלעמענט פערלאנגט, און ווי אזוי מען קאן צו איהם צור־קומען.

דאס אלץ ערקלערט נאלדפאדען אליין.

די נאהענטע שייכות פון נאלדפאדען'ס ערשטער ערשיינונג אויף א ביהנע אלס דעקלאמאטאר אין יאסי מיט דעם ווינקעל־שטיין פון דעם אידישען טהעאטער, און די וויכטיגקייט פון דעם דאזיגען מאמענט פאר דער אידישער ביהנע פון א היסטארישען שטאנדפונקט איז אזוי גרויס, אז דאס פערדיענט א נענויערע בע־טראכטונג און עס איז כדאי לענגער דערויף אבצושטעלען זיך.

מען דארף קיינעם קיין פינגער ניט לעגען אין מויל, פאר וואס נאלדפאדען האט איבערגעגעבען אלע אייגצעלהייטען פון דעם דא־זיגען דעביוט זיינעם אין יאסי. ער האט נעשילדערט יענעם אוועג ביי שמעון מארק אין גערטל מיט יאהרען און יאהרען שפעטער, וועו ער איז שוין גענוען מעהר א זייטינגער צושויער און האט גע־קוקט אויפ'ן אידישען טהעאטער מיט די אויגען פון א היסטארי־קער. עס איז פאר איהם ניט גענוען קיין סוד, אז מען בעטראכט איהם אלס פאטער פון איד שען טהעאטער און ער האט גוט געדענקט ווי מען האט איהם אויפגעוואהרפען פאר וואס זיינע ערשטע שטי־קער זיינען גענוען אזעלכע נארישע בורלעסקעס. ער האט דאריבער נעוואלט ווייזען, אז דער פאטער פון אידישען טהעאטער האט קיין

אנדער ברירה ניט געהאט און ער האָט געמוזט געהן מיט'ן וועג, מיט וועלכען ער איז געגאנגען.

דאָס איז אזוי ריכטיג, אז קיין צוויי מיינונגען קאָנען נאָר ניט זיין דערין.

דער טעות אבער שטעקט אין די מאָטיוועז. גאָלדפאדען האָט געגלויבט, אז דער דעביוט זיינער אין יאסי איז געווען דער פינגער פון גאָט, וואָס האָט איהם געוויעזען דעם ריכטיגען וועג צו ער־פילען זיין גרויסע מיסיאָן צו ווערען דער פאָטער פון איצטיגען טהעאטער, און אין יענעם אָוועג, וועז ער איז געשטאָנען פאר א גרויסען פובליקום און דעקלאמירט זיינע לידער, איז איהם אנט־פלעקט געוואָרען ווי אוז וואָס ער זאָל שאפען. דאָס איז ניט ריכ־טיג שוין דערפאר אליין, וויל וועז ער וואָלט צוגעטראָטען צו זיין מיסיאָן מיט אן אויסגערעכענטקייט, וואָלט ער קיין מאָל ניט גע־וואָרען דער גרינדער פון דער אידישער ב הנע.

דער בעגעהר צו וווייזען, ווי אויסגערעכענט עס זיינען געווען די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער האָט איהם געטריבען איבערצוגעבען די איינצעלהייטען פון זיין דעביוט אין יאסי אין א ראטושירטער פאָרם. גאָלדפאדען האָט פערפעהלט צו דערצעהלען נאָך א פאָר איינצעלהייטען, וועלכע בעלייכטען בעסער זיין ריכטיגע פיזיאָנאָמיע און ערקלערען בעסער פיעלע פונקטען, וואָס זיינען אונפערשטענדליך פאר דעם וואָס שטודירט יענע צייט. ער האָט די דאָזיגע אנדערע איינצעלהייטען דורכגעלאָזט, ווייל זיי האָבען ניט הארמאָנירט מיט דער קאָנצעפּציע, וואָס ער האָט געמאכט פון זיך נופא.

דער ערשטער אונפערשטענדליכער פונקט איז, ווי קומט אי־נער, וואָס האָט זיך יאהרען־לאנג מכין געווען צו רבנות, זאָל זיין אפילו קאויאָנע רבנות, אנשליסען זיך אן די פאָלקס־זינגער און ארומפאהרען מיט זיי און געבען נאריש פּערשטעלונגען. מען דארף זיך דאָך ניט נארען, די מחיצה צווישען א ראבינער און א פאָלקס־זינגער איז געווען אזוי הויך, אז זיי האָבען ניט געקענט האָבען קיין שום מגע ומשא איינער מיט'ן צווייטען; דאָס וואָס מען האָט דע־מאָלט נערופען טהעאטער איז נעווען ניט מעהר ווי א שמוציגער

שענקעל, און די ערשטע שטיקער זיינען געווען די נאריישסטע, ווילדסטע, אומגעלומפערטסטע זאכען, וואס מען קען זיך נאר פאר־שטעלען, און ביי אן אינטעליגענטען מענשען האט דאס פנים גע־דארפט פלאמען פאר בושה, אז עפעס אזוינס זאל טראגען זיין נאמען.

גאלדפאדען גופא האט עס ניט געקענט פערשטעהן. ערנעץ שרייבט ער אזוי:

„איך האב ניט געקענט בעגרייפען וויפיעל מאל אין מיין יו־נעגר, ביי אזא ענערגיע, ווילען און פעהיגקייטען, וואס איך האב דעמאלט נעהאט און האב מיך בעשטרעבט גלייך מיט אלע מיינע שול־קאמעראדען, מיר מאכען א דעפיניטיוון קאריערע און גלייך ווי זיי ענדיגען איינע האהע־שולע אלס יוריסט אדער מעדיצ נער, און ווי אויך צו להכעיס, נאר איבער א קלייניע אורזאך איז דאס מיר איבערגעשלאגען נעוואָרען. ענדליך אין דער קריעגס־צייט האב איך נעהאט די נעלעגענהייט גלייך ווי אנדערע פאַרריאטשיקעם פער־דיענען ממון קרח און ווערען א גביר, נאר עפעס איבער א נארי־שער קלייניגקייט האט זיך דאס דריידעל א קעהר געטהאן קאפויר...“

און די קאריערע פון זיין לעבען האט ער אנגעהויבען, ווי ער דריקט זיך אוים, פון שמוציגסטען שענקעל.

ער האט פערנעסען אדער גערעכענט פאר איבעריג אנצוגע־בען די קלייניע אורזאך, וואס האט איהם נעשטערט צו מאכען א „דעפיניטיוון קאריערע“, נאר דאס איז פאר אונז ניט נויטיג. דאס שטודירען אין ראבינער־שול האט ארויסגערופען ניט נאר גרויסע האפנונגען אויף עולם־הזה, נאר אויך געשאפען גרויסע פאדערונ־גען פון לעבען. א גוטער יוריסט, א גוטער דאקטאר האט געלעבט אין גרויס רחבת און דער דאזיגער וועג איז נעווען אפען פאר די תלמידים פון ראבינער־שול. וועו אבער א נעענדיגטער ראבינער האט צוליב וועלכער עס איז אורזאך וויייטער ניט שטודירט, האט ער זיך נעמוזט בענוגענען מיט א קאזיאנער קרוין פון רבנות אדער נאר ווערען א לעהרער. גאלדפאדען איז געווען צופיעל הומאריסט פאר א מ־ן רבנות וואס איז בעשטאנען אין שרייבען מעטריקעם און האלטען א סטערעאטיפישע דרשה אין טאבעלנע טעג. ער האט דע־

ריבער קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי צו נעהמען זיך צו לעה־ רערייַ. נאָר ווי שוין געזאָגט אין דעם פאַרינגען ארטיקעל, איז ער געווען צו לעבענסלוסטיג פאר אזא אָרימער און טרוקענער פראָפע־ סיע. און ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט ער די לעהרעריי א שלייַדער געטהאָן און אריינגעווארפען זיך אין מסחור.

וועז מסחור נעלינגט, ניט ער א סך מעהר רחבות ווי די בעסטע פראָפעסיע. און נאָלדפאדען האָט ניט סתם געוואָלט זיין א סוחר'ע. ער האָט חשק געהאט צו לעבען נאָר אויפ'ן ברייטען פוס און האָט זיין מסחור געפיהרט פון דער גרויסער האנד. וועדליג בעקאנטע זיינע זאָגען, האָט דער באנקראט זיינער אין אדעס בעטראפען א סומע פון אכציג טויזענד רובל, וועז ער האָט געמוזט אויפגעבען זיין מאנאזין פון דאמען־היט.

נאָכדעם זיינען שוין פאר איהם אָבגעהאקט נעוואָרען אלע וועגען פון א לעבען אוז ער איז געבליבען נאָר מיט די גרויסע פא־ דערונגען אוז אָהן שום ם טלעז.

אָבער דער בייטש פון לעבען האָט איהם נעטריבען צו נעפי־ נען עפעס א וועג פאר זיך. פאר איהם איז נאָך געווען אָפען איין וועג, וואָס האָט געהאט א שייכות מיט זיינע פריהערדיגע פארבע־ רייטונגען אוז מיט זיין טאלאנט אוז דאָס איז געווען דאָס פעלד פון זשורנאליסטיק. ער האָט אין נאָר א קורצען משך געגרינדעט איין צייטונג נאָך דער אנדערער אוז זיי האָבען זיינע האָפנונגען ניט פערווירקליכט.

אין יאסי איז ער פערוואָגעלט געוואָרען צולייעב די אינטערע־ סען פון א נייער צייטונג, וואָס ער האָט געהאָפט דאָרטען צו גרינ־ דען נאָר ער האָט זיך אָן דעם אָנגעכאפט ווי אייגער וואָס טרינקט זיך אָן א שטרוי. ער האָט שוין געוואוסט, אז דאָס זשורנאליסטי־ שע פעלד פערמאָגט זעהר וועניג פאר איהם. ער האָט נאָר געקענט האָפען אויף א חיי שעה, אוז ערגער דערפון האָט שוין קיין זאך ניט געקאָנט זיין. ער איז איצט געווען גרייט צו וואַרפען זיך אויף אלץ, אוז א־ן דעם מאָמענט פון זיין לעבען האָט זיך פאר איהם געוויעזען דער פאלקס־זיינער גראדנער.

א דינער פערימעל, וואס נאלדפאדען וואלט אונטער אנדערע אומשטענדען קיין מאל ניט בעמערקט, האט געמאכט א פערבינ־דונג צווישען דעם פאלקס־זינגער און דעם פאלקס־דיכטער. גראדנער האט געזונגען נאלדפאדען'ס לידער און דאס האט איצט צווישען זיי געמאכט א מין שייכות ווי פון א תלמיד און א רבי'ן. גראדנער האט ניט נאר גערעכענט פאר זיין היילסיגסטען חוב צו קומען אב־געבען כבוד זיין רבי'ן, נאר דאס איז ביי איהם אויך געווען א פרא־גע פון פרנסה. נאלדפאדען, וועמען די צורה פון א מטבעה איז שוין באלד געוואָרען פרעמד, האט איצט געארבעט דענקען זעהר פלינק און ער האט אויך גלייך אבגעלערענט א קל וחומר פון גראדנער'ן, אז דאס עפענט זיך פאר איהם א ברייטע פעלד פון פערשיעדענע מעגליכקייטען. וואס ניעדריגער ער האט ארונטער־געקוקט אויף די פאלקס־זינגער, אלץ מעהר אפטימיסטיש איז ער געוואָרען וועגען זיך אליין און אלץ מעהר האפנונגען האט ער גע־לעגט אויף זיין געביל־דעטקייט און קענטניס פון דער וועלט. ער האט זיך איצט ניט געקימערט, וואס ער וועט טהאָן אויף דעם דאָ־זינגען פעלד; ער איז געווען גרייט אויף אלץ.

אין זיין שיל־דערונג וועגען זיין דעביוט איז יאסי האט נאלד־פאדען פערגעסען צו דערמאנען איין קלייניגקייט, וועלכע ווייזט אונז, וואס ער איז געווען גרייט צו טהאָן אין יענער צייט. ער האט ניט דערמאנט, אז וועז ער איז ארוים אויף דער עסטראדא האט ער זיין לידער ניט דעקלאמירט, נאר געזונגען. נאלדפאדען האט געהאט א גוטען קול און האט ליעב געהאט נגינה. די חברים אין ראבי־נער־שול האבען געלעקט די פינגער פון זיין זינגען און פון זיינע אידישע לידער. נאר ער האט ניט פערשטאנען, אז דאס וואס איז געווען גוט פאר חברים, האט ניט געטויגט פאר א פובליקום, וואס איז געקומען אבגעבען כבוד דעם גרויסען דיכטער. דעם אוועג־האבען פאר איהם געמאכט זיינע פערעהרער און עס פערשטעהט זיך, אז זיי זיינען געקומען פארטיג צו אפלאדירען איהם, און וועז ער וואלט טאקע דעקלאמירט קען זיין, אז דער פראסטער עולם וואלט געביבען זיצען שטיל, אבער די פערעהרער וואלטען געפאטשט בראווא מיט אלע כחות. וועז אבער דער גרויסער פאלקס־דיכטער

איז ארויסגעטראטען אלס א פאלקס־זינגער, האבען זיי דערפיהלט א פאטש אין פנים און ביי זיי האט זיך קיין האנד ניט געקענט הויבען. און דער פראסטער עולם האט פון זיין זינגען קיין התפעלות ניט געקענט כאפען און דער אוועג האט זיך געמוזט ענדיגען מיט א פיאסקא.

נאר גאלדפאדען׳ס ארויסטרעטען אלס זינגער ווייזט ווי אזוי דער שיקזאל האט איהם פערבונדען מיט די ערשטע אידישע אקטיאטרען און ווי אזוי אויף זיין גורל איז אויסגעפאלען צו ווערען דער גרינדער פון אידישען טעאטער.

גאלדפאדען האט אין דעם מאמענט פון זיין ערשטער פיאסקא גלייך אייגנעזעהן, או אלס זינגער וועט ער זיך קיין רעפוטאציע ניט שאפען און עס איז נעווען לאניש פאר איהם צו קומען צום שלום, אז ער קען א סך מעהר אויפטהאן, וועז ער שטעלט זיך בראש פון די זינגער און ווערט זייער וועג־ווייזער. אויב זיי האבען דעם טאלאנט צו זינגען און צו טאנצען און צו מאכען די נויטיגע תנועות און האוואיעס, בעזיצט ער דעם טאלאנט אריינצובלאזען דעם גייסט פון לעבען אין זייער אונטערהאלטונג און ער האט דעם פיינערען געשמאק צו פערוואנדלען די ווילדע תנועות און האוואיעס אין א גוטער מימיק. מיט איין ווארט, ער קען ווערען דער דירעקטאר, דער דראמאטורג, דער רעזישיסער און אלץ וואס איז נויטיג פאר א טהעאטער.

דער ווינקעלשטיין געלעגט.

די פיאסקא פון גאלדפאדען'ס דעביוט אין יאסי און די דאנק־בארקייט צו גראדנער'ן פאר זיין קומען איהם צו הילף א'ן אזא קריטישען מאמענט, האט זיי נאך דעם דאזיגען אוועג געמאכט א סך נעהענטער אייגער צום צוויטען און פון דעם דינעם פערזיכעל איז צווישען זיי געווארען א שטארקער באנד, און וועג אויף מארגען כאכ'ן דעביוט איז גראדנער געקומען בעטען ביי גאלדפאדען עטליכע נייע ליעדער, איז שוין אין גאלדפאדען'ס קאפ פארטיג געווארען דער גאנצער פלאן.

גאלדפאדען האט מיט'ן אויג פון א קענער ריכטיג אבגעשאצט גראדנער'ס פעהיגקייטען און האט תיכף איינגעזעהן, אז פון איהם קען ארויסקומען א פיינע כלי. ער האט איהם ערקלערט, אז עס איז א שאד, אז אזא טאלאנט זאל פערלארען גיהן אויף ליעדלעך און האפקעס און האט איהם גלייך געמאכט דעם פארשלאג, ער זאל זיך האלטען אן איהם, וועט ער איהם געבען די מעגליכקייט צו שפיעלען אין אמת'ע טהעאטער־שטיקער.

און אין יענעם מאמענט איז געלעגט געווארען דער גרונד־שטיין פון א אידישען טהעאטער.

גראדנער איז געווען אן אמת'ער ארטיסט און די פערספעקטיוו פון ווערען אן אמת'ער אקטיאר אויף אן אמת'ער ביהנע, איז אן אמת'ען טהעאטער, איז געווען מעהר, ווי ער האט וועג געקענט האפען און חלום'ען, און ער האט זיך דערין אננעכאפט מיט ביידע הענד. ער א'ז איצט נעווען נרייט צו דיענען דאס גאנצע לעבען גאלדפאדענען, אבי צו זעהן די פערווירקליכונג פון אזא שעהנעם חלום. אויס זינגער, נאר שוין אקטיאר! אויס שענקעל, נאר שוין א טהעאטער! אויס קרימען זיך, נאר טאקע אמת שפיעלען! און

דאָס אלץ אונטער דער השגחה און פערזענלעכער לייטונג פון אזא געביל־דעטען מענשען ווי גאָלדפאדען!

גראדנער'ען האָט זיך ניט נעוואָלט גלויבען אזא גליק, נאָר גאָלדפאדען האָט איהם ערקלערט, אז דאָס איז זיין ערנסט, און ער האָט טאקע גלייך נענומען פערווירקליכען זיין פלאָן.

דעם גרעסטען פערדיענסט האָט זיך גאָלדפאדען נעמאכט דערמיט, וואָס ער האָט ריכטיג פערשטאָנען אָבצומעסטען די סי־טואציאָן און בויגען זיך צו די אומשטענדען. ער האָט שוין מיט יאָהרען פריהער אָנגעשריעבען א קאָמעדיע „די מוהמע סאָסיע". וועלכע ווערט נערעכענט אלס איינע פון זיינע בעסערע שטיקער, נאָר ער האָט פערשטאָנען, אז פאר'ן פובליקום פון די זינגערס איז אזא פיעסע קיין סחורה ניט און מיט'ן איינציגען טאָלאנטירטען זינגער קען מען צום טיש ניט נעהן. ער האָט פערשטאָנען, אז דאָס טהעאטער דארף אויסוואקסען פון די ליעדלעך און זינגער, וואָס ער האָט דא נעטראָפען אין יאָס', און די ענטוויקלונג פון דער ביהנע און פון דעם געשמאק פון דעם פובליקום קען נאָר צוגעהן בהדרגה. וועו ער זאָל עס ניט פערשטעהן, וואָלט ער קיין מאָל ניט געווארען דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער.

גאָלדפאדען איז געווען א קינד פון זיין פאָלק. ער האָט געקענט אויסגעבונדען אלע שיכטען פון דער געזעלשאפט. ער האָט אויסגע־צייכענט געוואוסט דעם געשמאק פון די בעזוכער פון די שייענקען און רעסטאָראנען און פון דער אידישער אינטעליגענץ. ער האָט אינסטינקטיוו געפיהלט, אז א אידישער טהעאטער קען ערווארטען די שטיצע נאָר פון יענעם עלעמענט, וואָס האָט פאטראָניזירט די זינגער. ער האָט נעזעהן, וויי אזוי נייגציג פראצענט פון זיינע גע־ווענענע חברים אין ראבינער שול האָבען זיך פערהאלטען צו אי־דיש. ער האָט ניט נעקענט האָבען דעם מינדסטען צווייפעל, אז דער אינטעליגענטערער אידישער עולם וועט קרימען די נאָז אויף אידישע פארשטעלונגען.

פאר די אידישע אינטעליגענטען זיינען נעווען אָפען די טהי־רען פון אלע טהעאטערס, וואו עס האָבען נעשפיעלט נעשולטע אק־טיאָרען און וואו מען האָט אויפנעפיהרט פיעסען פון א ליטעראָרי־

שען און דראמאטישען ווערטה. און ווי שוין געזאגט, וועט אפילו די אינטעליגענטען וואלטען זיך ניט געקרימט אין יענער צייט אויף „זשארגאן", האט מען דעמאלט פשוט ניט געקענט אויפפיהרען קיין בעסערע פיעסען, ווייל א בעסערע פיעסע פאדערט בעסערע אקטיאָרען, און זיי קען מען פון פינגער ניט או סברעכען.

גאלדפאדען האט דעריבער געטהאן דאם בעסטע אונטער די אומשטענדען. ער האט זיך גלייך אנידערגעזעצט און אויף דער הייסער מינוט אנגעשריבען עטליכע ערנסטע און קאמישע ליעדלעך און זיי באלד איינגעשטודירט מיט זיינע צוויי אקטיאָרען נראדנער און שכר גאלדשטיין.

דאם איז געווען די ערשטע שטיק, וואם גאלדפאדען האט צוגעגרייט ביים לעגען דעם גרונדשטיין פון דעם איד שען טהעאטער. ווי דאם שטיק האט גהייסען, האט ער שפעטער אליין ניט געוואוסט, נאר דער עיקר פון דער דאזיגער פיעסע זיינען געווען די ליעדלאך. די צוויי אקטיאָרען האבען אויסגעלערענט די ליעדלאך. ער האט זיי ערקלערט, וואם די האנדלונג דארף זיין, וואם זיי האבען צו טהאן און וואם צו רעדען. אויסער די ליעדלאך איז קיין זאך ניט געשריבען געווארען און קיין ראלען האט מען ניט געמאכט. בשעת מען האט שטודירט די ליעדלאך, איז אויסגעארבייט געווארען די „פראזע", וואם די אקטיאָרען האבען געדארפט רעדען לויט דער האנדלונג. עס האט ניט אויסגעמאכט צו די אקטיאָרען וועלען געדענקען אקוראט צו ניט. עס איז קיין בייז ניט געווען, אז זיי זאלען זאגען, וואם אין מויל וועט זיי אריינפאלען. די הויפט־זאך איז געווען, אז זיי זאלען וויסען, וועז צו קושען זיך, וועז צו שלאגען זיך און וועז צו טאנצען.

דאם דאזיגע „שטיק" איז ארויסגעקומען אין צוויי אקטען און נאלדפאדען דריקט זיך אוים וועגען איהם אזוי:

„וואם זאג איך א שטיק! א — איך וויים אליין ניט וואם — א מין דולעניס, אן אונזין, א קאלאטובע—"

און דאם איז ניט געווען קיין ענייות פון זיין זייט.

אין דעם דאזיגען שטיק איז גראדנער געווען א יונגער חסיד און נאלדשטיין זיין יונגע וויבעל. די האנדלונג אין ערשטען

אקט איז בעשטאנען דערין, וואס זיי האבען זיך געקריעגט און גע־זונגען, געזונגען און געזידעלט זיך.

אין צווייטען אקט איז דאס וויבעל גזולגל געווארען אין א בחור'ל, וועלכער איז געזעסען ביי א נעה־מאשין און האט געזונ־גען. נראדנער שטעקט אריין דעם קאפ אין טהיר און דערקענט זיין איהם דעם קאמוניסט, וואס האט געוואלט אברעדען זיין וויב, און בשעת ער שטעהט אזוי מיט'ן קאפ אין טהיר דערצעהלט ער דעם עולם, אז ער לויפט נאכ'ן שמש און מען וועט איהם אבגעבען פאר א סאלדאט.

וועז דער חסיד פערמאכט די טהיר, כאפט דער אינגעל א קלייד'ל מיט א שאל, טהוט זיי אן און נעהט וויטער.

דער חסיד קעהרט זיך אום צוריק און טרעפט א שעהנע מיי־דעל ביי דער מאשין. ער ווערט דערפון איבערראשט און באלד הויבט ער זיך אן צו שארצן צו איהר און ערקלערט איהר, אז ער וועט שלאגען כפרות מיט זיין וויב און חתונה האבען מיט איהר.

די מיידעל גיט זיך ארוים פאר א יונגער אלמנה און שטימט איין אויף זיין פארשלאג, נאר זי בעדויערט דעם נרויסען חסרון וואס זי האט, און דער חסרון איז, וואס איהר טויטער מאן וויל איהר ניט אבלאזען און אלע האלבע נאכט יאוועט ער זיך אין איהר צימער און קנייפט איהר.

דער חסיד לאכט זיך אוים דערפון און ערקלעהרט איהר, אז ער איז שוין נאר ניט פון די שרעקעדיגע און ביי איהם איז דאס קיין חסרון ניט. דערווייל ווערט האלבע נאכט און דער זיינער שלאגט צוועלף. די טהיר עפענט זיך, און א בחור אין ווייסען שטעהט פאר איהם.

דער חסיד דערשרעקט זיך צום טויט און פאלט אנידער מיט'ן פנים צו דער ערד. דער טויטער רעכענט איהם אוים אלע זיינע חטאים און דער חסיד קלאפט זיך על חטא אין הארצען און דער טויטער צעהלט איהם מיט א בעזים פיערציג מלקות.

נאך די מלקות רופט זיך דער טויטער אב:

— א־צט פערשווינדט איך און דו מענסט נעהמען מיין וויב. דער בחור'ל ווארפט דערווייל אראב דאס קלייד'ל און שאל

און שטעלט אויס דעם חסיד א צונג, און דער חסיד בלייבט מיט א נאז.

דאס דאזיגע שטיק איז אויפגעפיהרט געוואָרען אין יאסי ארום די ימים טובים אין 1876, גאלדפאדען אליין האט עס ניט בער טראכט פאר קיין דראמאטישע ווערק און ער האט דערויף געקוקט ניט מעהר ווי אויף א פראבע צו מעסטען זיינע אייגענע און די זיננערס קרעפטען. ווי עס שיינט, איז ער מיט דער דאזיגער פראבע ניט נעבליבען צופריעדען און עס איז זעהר מעגליך, אז מעהר ווי איין מאל האט מען דאס „דולענים" ניט געשפיעלט. אבער דאס האט איהם ניט אבגעשלאגען די פליגלען. ער נעהמט זיך ווייטער מיט מעהר מוטה און מעהר ענערגיע צו דעם בנין וואס ער האט אננעהויבען.

פאר יאסי איז זיין דעביוט און די ערשטע שטיק געווען אין־בערגענוג און ער האט בעשלאסען צו פרואווען זיין מזל אין אן אנדער שטאדט. און גליך נאך די ימים טובים ער זיך אוועקגעלאזט אויף זיין ערשטער רייזע מיט א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון אנדערטהאלבען אקטיאָרען פון יאסי, נאך באטר־שאני. ער האט גליך נעדונגען א לאקאל און געווענדט זיך צום פרימאר נאך אן ערלויבנים צו שפילען.

דאס האט נעדארפט נעדויערען א קורצע צייט און אין מי־טען האט דאָרטען אויסגעבראכען די בהלה.

דאס איז געווען א האלב יאהר פאר דער רוסיש־טערקישער מלחמה, און רומעניען האט שוין אננעהויבען צו מאכען הכנות צו דעם קריעג. די הויפט־זאך איז געווען אנצוגרייטען חיל און דאָרטען איז דאס צונעגאנגען ניט ווי אין אנדערע לענדער. א בע־פעהל איז ארויסגענעבען געוואָרען צו כאפען יונגע מענשען און אב־גענעבען זיי פאר סאָלדאטען. אין רומעניען זיינען געווען פיעל רו־סישע אידען, וואס זיינען אריבער דעם נרענץ מיט דעם צווועק צו בעפרייען זיך פון דיענסט. איצט זיינען בעאמטע אין דער בע־גלייטונג פון זשאנדארען בעפאלען אלע קאפע־הייזער און אז מען האט נעכאפט יונגע מענשען, האט מען קיין שאלות ניט נעמאכט און מען האט זיי אבגענעבען פאר סאָלדאטען. פאר א יונגען מענ־

שען איז ניט נעווען זיכער צו ווייזען זיך אין נאס, און אפילו אזעל־כע, צו וועמען רומעניען האָט קיין שליטה ניט געהאט, האבען זיך נעמוזט בעהאלטען, ווייל איידער וואס ווען האָט מען זיי שוין אריינגעהאקט אין די קאזארמעס, און אויב שפעטער האָט זיך ארויסגעוויעזען, אז זיי זיינען פרעמדע אונטערטהאנען האָט מען זיי ארויסגעלאזט.

די יונגע לייט זיינען זיך צולאפען וואו די אויגען האבען זיי נעטראגען. מייסטענס האָט מען זיך אריבערגעכאפט דעם גרענעץ נאך בוקאווינא און מען האָט דאָרטען געווארט, ביז די בהלה וועט אריבער.

איצט איז ניט נאר ניט נעווען קיין צייט צו שפיעלען טהעא־טער, נאר גאלדפאדען מיט זיינע צוויי אקטיאָרען האבען זיך נאר מורא געהאט צו וווייזען, און דער בעל אכסניא האָט זיי געטהאן א גרויסע טובה, וואס ער האָט זיי בעהאלטען ביז זיך אויף א בוידעם.

וועו די בהלה וועט זיך ענדיגען, האָט קיינער ניט נעוואוסט און לייענענדיג אויפ'ן בוידים האָט גאלדפאדען מיט גראדנער'ען נע־האָט צייט צו בעטראכטען בעסער זייער נעקסטען שריט. נאך דער ערשטער אונגעלונגענער פראבע מיט א „דולענים" האָט זיך ביי גאלדפאדען געוויעזען די אמביציע צו שטעלען א בעסערע זאך און ער האָט פאר זיינע צוויי אקטיאָרען איבערגעלייענט די „מוהמע סאסיע." נאר נאך א קורצען ישוב הדעת זיינען זיי געקומען צום שלום, אז די דאזיגע שטיק פאדערט פינף פרויען־ארטיסטקעס און א מענער־פערסאנאל פון לכל הפחות ניין ארטיסטען און דאס איז נעווען אונמעגליך, און ער האָט זיך נענומען צו א נייער שטיק.

די בהלה האָט איהם אריינגענעבען א נעדאנק וועגען אידישע רעקרוטען און דעם פארס וואס ער האָט נעשאפען אויפ'ן בוידים האָט צוליעב דעם געקריגען דעם נאמען „די רעקרוטען."

עם וועט אבער זיין ניט אין גאנצען ריכטיג צו זאגען, אז די בהלה אליין האָט איהם בעגייסטערט פאר א שטיק וואס זאל האבען צו טהאן מיט רעקרוטען. וועו ער זאל שפעטען די בעגייסטערונג פון דער בהלה גופא, וואלט דערפון ארויסגעקומען מעהר טראגעריע ווי פארס. מיר האבען שוין נעזעהן ווי אייגע פון די ערשטע פיע־

סען נעשריעבען מיט א פופציג יאהר פאר גאלדפאדען'ס שטיק אוו וואס האט נעהאט צו טהאן מיט רעקרוטען איז ארויסגעקומען א טראגעדיע. די בהלה האט נאר דערמאנט גאלדפאדענען, אז ביי די אומות העולם זיינען נעשריבען געוואָרען א סך פארסען, וואו דעם נאנצען שפאס ניט דער נארישער פויערשער רעקרוט, אוו דאס האט נעטריבען זיינע נעדאנקען אין א בעשטימטער ריכטונג אוו נענעבען איהם שוין א פארטיגע פארם. אבער, ניין, אפילו די דאזיגע פארטיגע פארם האט זיך נאך ניט נעפאסט פאר א טרופע, וואס איז בעשטאנען פון פוטהאלבען שפיעלער. ער האט נעראַרפט האבען אזא פארס, וואס זאל קאנען אויסנעפיהרט ווערען פון דעם אייניציגען שפיעלער אויף וועלכען ער האט נעבויט, דאס הייסט נראדנער, אוו אין דער זעלבינער צייט זאל דער פארס האבען אונטערהאלטונג נענוג, אז דעם עולם זאל ניט דערעסען צו זעהן דעם אייניציגען שפיעלער א לענגערע צייט. ער האט זיך דערמאנט, אז ער האט נעזעהן „אז וועו איין אקטיאר וויל אויספילען אליין א סאלא שפיעל — עס זאל דויערען לאנג אוו דאך אונטערהאלטען דאס פובליקום. האבען זיך אלע קאמיקער פון יעדער נאציאן נעוואלט איינעם אוו דעם זעלבינען סיוושעט פארצושטעלען אין קאמישער ווייזע דעם „רעקרוט", דאס הייסט די פלומפהייט פון א רויהען דומען בויער־יונג, וועו מען נעהמט איהם פאר א רעקרוט."

ער איז נעווען טריי צו זיין כלל, „אז מען מוז שטרעקען נאך די עקען" אוו ניט פערמעסטען זיך נרעסער, ווי זיין מאטעריאל האט איהם ערלויבט.

גאלדפאדען האט זיך מישב נעווען מיט נראדנער'ען וועגען דעם אוו יענער האט איהם ערקלעהרט, אז ער האט שוין ניט איין מאל פרובירט פארצושטעלען א בילד פון א אידישען רעקרוט אוו טאקע נלייך דאַרטען אויפ'ן בוידים נעווי־זען די נרימאסען. גאלד־פאדען איז נעבליבען צופריעדען אוו האט זיך נענומען מאכען א שטיק אין דריי אקטען. אזוי ווי פאר א דריי אקטיגע שטיק זיי־נען צוויי פערזאן וועניג, איז בעשלאסען נעוואָרען צו דינגען א זעקס אדער אכט אינגלעך פון נאס אלס סטאטיסטען אוו אויב זיי וועלען האבען עפעס צו זאגען אדער צו זינגען, וועט ער מיט זיי

איינשטודירען, און די גרעסערע ראָלען וועלען שפּיעלען די צוויי אקטיאָרען. אזעלכע ראָלען זיינען געווען מעהר ווי צוויי, נאָר גראדנער און גאָלדשטיין האָבען זיך גיך געדאַרפט איבערטהאָן און ערשיינען אין די דאָזיגע אלע ראָלען. עם פּערשטעהט זיך, אז דערבּיי האָט זיך געפּאָדערט ניט מעהר ווי צוויי נרעסערע ראָלען אין איין צייט אויף דער ביהנע.

די בהלה האָט לאנג ניט אָננעהאלטען און אלע אנטלאָפענע, און בעהאלטענע האָבען זיך געמענט פראנק און פריי און זיכער אומקעהרען אהיים און אלע באטושאנער יונגע לייט האָבען זיך צוריקגעקעהרט. דער עולם איז געוואָרען לעבעדיגער און פּרעהלי־כער. גאָלדפאדען מיט זיין טרופּע איז אויך ארונטער פון בוידעם און האָט זיך נענומען צום אויפּפיהרען די שטיק אונטער'ן נאָמען „די רעקרוטען".

צווישען די טהאָטער בעזוכער וועט מען טרעפען זעהר, זעהר וועניג, וואָס האָבען געהערט פון דער דאָזיגער שטיק און אזוי ווי אין איהר ווייזט זיך שוין ארויס גאָלדפאדען מיט אלע זיינע מעלות און חסרונות, וועלען מיר איבערגעבען דעם אינהאלט מיט מעהר אייגצעלהייטען.

ערשטער אקט. שטעלט פאַר א קלויז. פיעלע בטלנים לוי־פען ארום הין און הער. מאנכע זיצען אויף א באנק, קוקען אריין אין א ספר, וואַרפען זיך און שרייען, מאנכע זיצען רוהיג און לער־נען שטיל. מאנכע טענה'ן גלאט צווישען זיך. ארום איינעם שטעהט א רערעל און מען הערט ווי ער דערצעהלט דעם נס, ווי דער רבי האָט געמאכט דעם הויפּט־טרעפער אין דער לאָטעריע דוקא אָהן א לאָטעריע־צעטעל. עם ווערט א מהומה, א געפּילדער, א גע־שרייי. אלע ריידען, אלע שרייען. אייגער ניט א שטארקען גע־שרייי „שאט!" אלע שרייען „שאט". אייגער שלעפּט ארויס א צווייטען און פרעגט:

— אנו, לאָמיר הערען, למשל, וואָס וואלסטו געטהאָן, וועו דו וואלסט געווינען דעם גרויסען נעווינם?

דער צווייטער ענטפערט מיט געזאנג:

וועז מיר זאל נאר באשערען מיין בעשעפער
ביי דער היינטיגער לאטעריע, ביים היינטיגען ציהען,
אז איך זאל קענען מאכען דעם הויפט־טרעפער,
וויסט איהר וואס איך וואלט געטהאן?

אלע אין איינעם:

וואס? וואס? וואס?

צווייטער זינגט:

נאר דיך אליין וואלט איך נעריענט, טייערער טאטע,
נאר דיך אליין, זיסער נאט!
אוז דו אליין וואלסט טאקע נעבען מיר לעת עתה
אויך הנאה נעהאט.
איך וואלט געמאכט אוז נעמאכט אוז נע...

אלע:

וואס וואלסטו נעמאכט?

צווייטער זינגט:

א פאבריק פון גרענערס אוז המן־קלעפליך
פון דריידלעך אוז פאהנען נאר א פראכט;
א קאנדיטארייי פון קוגעלעך אוז קרעפלעך
פאר מיין אשה צנועה נעמאכט.
גאנצע סלויעס פון המוציא מיט האניג
אין די שאפעס שעהן אויסגעשטעלט,
אוז פלויטענויך מיט א גרויסען פאלאניק
וואלט איך געזופט ביי מיר אהן נעלה.

א דריטער חסיד טרעט ארויס אוז פאנגט אן זינגען פון אנ־פאנג „וועז מיר זאל נאר בעשערען מיין בעשעפער" כסדר אין דער אַרדנונג ווי פריהער, ביז ער קומט צו „אוז וואלט געמאכט."

אלע: וואס וואלסטו געמאכט?
דער דריטער:

א שיינק פון ראזינקעס־וויין אין טעפליך
פעסליך מיט פסח'דיגען בארשט א פראכט.
אן אפאטהייק פון קאנעס און האניג צעפלאך
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
מים שלנו וואלט איך פערקויפט אויפ'ן שעפיל
מוהל מעהל זעהר וואלוועל אויף דעם פוד,
און „מרור" וואלט ביי מיר געגעסען גאנצע לעפיל
יעדער עהרליכער כשר'ער איד.

דער פיערטער (ווידערהאלט זיך דער זעלביגער סדר):

א קאנטאר פון גבאים און מצוה שלוחים
פון בטלנים און לעהרנערס־משניות ביי נאכט:
א מאנופאקטור קלייט פון תכריכים
פאר מיין אשה צנועה געמאכט.
כ'וואלט אבגעקויפט מיט רוחים
אויף א בית הקברות א פעלד א פוסט,
ביי די דייטשען וואלט איך געגומען גוטע מקחים,
און חסידים געלאזט בעגראבען נאר אומזיכט.

מען שמועסט ווייטער און דא קומט פאר א קאמישער דיאלאג צווישען צוויי חס דים וועגען תכסיסי מלחמה, ביז עס עפענט זיך די טהיר און עס קומט אריין דער כאפער מיט א רויטען גארטעל און טהוט א קלאפ מיט זיין שטעקען. אלע כאפען זיך ארויס פון קלויז. נאר א יונג חסיד'על פערטיעפט זיין לערנען האט ניט בעכערקט דעם כאפער. דא קומט פאר א קאמישע סצענע, וואו דער כאפער פרואווט איהם נעהמען און ער לאזט זיך ניט. ביז ענדל ך דער כאלדאט, וואס איז געקומען מיט'ן כאפער, שלעפט איהם מיט געוואלט אוועק.

דער כאפער געהט צו אייניעם צדוק, וועלכער שטעהט די גאנצע צייט און ווארימט זיך ביים אויוועז. ער שטעהט רוהיג און ווארט

געלאסען אויף זיין אורטהייל, אלס קאנטראסט פון דעם רעקרוט, וואס האט ניט געוואלט געהן פרייוויליג. וועז דער כאפער ערקלעהרט איהם, אז ער מוז איהם נעהמען פאר א סאלדאט, ענטפערט צדוק, אז ער וועט ג ע רן טהאן זיין פל כט און שולדיגקייט צו דיענען זיין פאטערלאנד, נאר פאר'ן אוועקגעהן זאל ער איהם ערלויבען אויף א וויילע צו זעגענען זיך מיט דעם וויבקעל, וואו ער האט פערבראכט די יוגענד און וועט דאס אפשר שוין מעהר ניט וויעדערזעהן.

דאס ליעד וואס צדוק זינגט איז א פארדריע אויף יאהאנאס אבשיעד אין שילער'ס „יונגפרוי פאן אָרלעאנס":

זייט געזונד, איהר סטענדערם, וואס איך פלעג ביי אייך שוויצען
איהר אבגעריבענע בינק — זייט געזונד!
צדוק וועט אויף אייך שוין מעהר ניט זיצען.
צדוק זאגט אייך אויף אייביג — זייט געזונד!
איהר, אלטע ספרים, וואס איך פלעג אייך קנייטשען דא,
רוהט אייך ווייטער, רוהט אייך אין א גוטער שעה!
זייט געזונד, איהר גרילען, אויף איהר אלע פליגען,
וואס איהר פלעגט מיר אונטערהאלטען צו מיין נמרא־נגון,
וועז איך פלעג מיר לערנען ביי נאכט אין קלויז אליין,
צדוק געהט — און קומט מעהר ניט צוגעהן.

ער זינגט נאך עטליכע קופלעטען און דא פאלט דער פארהאנג אויפ'ן ערשטען אקט.

דער צווייטער אקט שטעלט פאר א פעלד אונטער דער שטאדט: פאר א פעסטונג שטעהט א סאלדאט אויף דער וואך און זינגט א סאלדאטסקע ליעדעל. דער סאלדאט איז צדוק און אז ער וועדט פארטיג מיט'ן זינגען קומט אריין דער רעקרוט חיים שע"ה. צווישען זיי קומט פאר א קאמישער דיאלאג און דאן קומט אריין אן אונטער־אפיציער און הויבט אן צו לערנען דעם רעקרוט גימנאסטיק און דער אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס מען הערט טראמפייטען און פויקען אלס סיגנאל צום עסען. דער טאמבור מאיאר אין בעגלייטונג פון אייניגע סאלדאטען מארשירען ארויף או ף דער ביהנע. דער רעקרוט שלעפט זיך נאך אין א קאמישער פאזע.

דער דריטער אקט שטעלט פאר דאס זעלבע פעלד. אן א זייט שטעהען ביקסען צוזאמענגעשטעלט אין פיראמידען־פארם. אייניגע רעקרוטען ליגען אויסגעלעגט אויף דער ערד, זיי רוהען זיך אוים. או סער חיים שעיה'ן געפינען זיך אויך די אידישע רעקרוטען: עוזר לאזער, נעצעל מיכאל. זיי דערמאהנען די גליקליכע יאהרען פון דער היים. איינער הויבט זיך אויף און זינגט דאס הומאריסטישע ליער „רבש"ע, הורא!" דער אונטער־אפיציער קומט אריין. אלע כאפען זיך אויף, נעהמען די ביקסען און שטעלען זיך אוים אין א רייהע. דער אונטער־אפיציער ערקלערט, אז הייגט וועט ער זיי לערנען שיסען, און אז ער וועט זאגען „פייער!" מוזען אלע אוים־שיסען. ער ווייזט זיי דעם ערשטען ביישפיעל און שיסט אוים. אלע פאלען אנידער אהן לשון מיט די פנים'ער צו דער ערד. דער אונטער־אפיציער זעהט, אז ער קאן מיט זיי נאר ניט מאכען, געהט ער אוועק מיט'ן ענטשלום צו בעפרייען זיי אלעמען פון מיליטער־דיענסט. באלד קומט ער ווידער אריין און זאגט זיי. אז זיי קענען נעהן אהיים, נאר זיי זאלען אומבייטען זייערע קליידער, און וועז זיי ווייזען זיך ווידער אמאל אויף דער ביהנע, זיינען זיי שוין אנגעטהאן ווי חסידים און זינגען און טאנצען א חסידים־טאנץ.

די הויפט־ראלע פון דער שטיק איז פון דעם רעקרוט חיים שעיה, דאס הייסט די קאמישע, און געשפיעלט האט איהר גראד־נער. דעם נאמען חיים שעיה האט גראדנער אליין אויסגעקליבען און דאס ווייזט, אז ער האט אויך נעהאט א האנד אין די רעק־רוטען.

עס איז אויך כדאי צו בעמערקען, אז די סאלדאטען וואס מאר־שירען אריין מיט'ן טאמבור מאשאר צום שלום פון צווייטען אקט, זיינען ניט נעווען סטאטיסטען נאר אמת'ע זעלנער. עס איז ניט בעקאנט, צי דאס איז נעטהאן נעווארען מיט אן אויג פאר עקאנא־מיע, דאס הייסט אז עס איז נעווען בילליגער צו בעשטעלען עטליכע אמת'ע סאלדאטען, אז זיי זאלען ארויפמארשירען אויף דער ביהנע, ווי צו דינגען סטאטיסטען און לערנען זיי ווי צו מארשירען און שאפען פאר זיי די נויטיגע סאלדאטסקע קליידער, אדער דאס איז נעמאכט נעווארען מיט אן אויג פאר רעאליזם. דער אמת'ער סאל־

דאס האט געמארשירט בעסער ווי א סטאטיסט וואלט עס דערווי־
זען און ער האט געהאט מעהר פנים פון א סאלדאט. גאלדפאדען
האט געהאט אזא אויג פאר רעאליזם. אזוי ווי ער האט אנגעהויבען
צו גרינדען דעם טהעאטער אהן אקטיארען און ער האט געדארפט
זוכען מיט ליכט בחורים און יונגע לייט פאר די ערשטע שטיקער
און זיי זיינען געווען פערזאנען, וועמען די קונסט פון שפיעלען
איז געווען פרעמד, האט ער זיך געקליגט צו העלפען זיך דערמיט.
וואס פון צייט צו צייט האט ער פון גאס ארויפגעשלעפט אויף דער
ביהנע די מענשען, וואס האבען אין לעבען קארעספאנדירט מיט די
פערזאנען, וואס מען האט געדארפט פארשטעלען. אין דעם פאל פון
די „רעקרוטען" האבען מיר געזעהן, ווי ער האט ארויפגעבראכט
אויף דער ב־הנע אמת'ע סאלדאטען אנשטאט סטאטיסטען אדער
אקטיארען וואס זאלען זיך פערקליידען פאר סאלדאטען. אין אנ־
דערע פיעסען איז ער געגאנגען פיעל וויטער. אזוי, למשל, האט
גאלדפאדען דערצעהלט, אז פאר איינער פון זיינע ערשטע שטי־
קער האט ער געדארפט האבען א שוסטער אויף דער ביהנע. ער
האט געטראפען אזא כוואסקען שוסטער און טאקע אויפ'ן ארט
האט גאלדפאדען איהם נעהייסען זיך פארשטעלען, אז ניט ווייט
פון איהם שטעהט זיין ווייב און זי גיט א־הם א גאב און ער ענט־
פערט איהר מיט פראצענט. גאלדפאדען האט איהם סופלירט וואס
צו זאגען און יענער האט עס ארויסגעבראכט מיט דער ריכטיגער
פארב און מיט'ן ריכטיגען טראפ.

עס זיינען ניט וויכטיג די איינצעלהייטען, ווי אזוי גאלדפאדען
מיט זיין קלייגער טרופע האט זיך ארומגעשלעפט דעם ערשטען ווינ־
טער איבער די קלענערע שטעדט אין רומעניען, און מיר וועלען נאר
דערמאנען די שטעדט גאלאץ, וואו גאלדפאדען האט אנגעשפארט
ארום פורים צייט אין 1877. זיין אנקומען אין גאלאץ וואס א
ליכט, ווי אזוי ער האט אין יענער שווערער און ביטערער צייט
„געהויבען הקפות" און ווי אזוי ער האט דערוויזען אריבערצופיה־
רען זיינע „פוטהאלבען" אקטיארען פון איין שטעדטעל אין דעם
צווייטען.

אין רומעניען האבען די אידען רעמאלט געהאט א פעראיין,

וואס האט געהייסען „לעבאנאן." די לעבאניסטען אין יאסי האבען מקרב געווען גאלדפאדען און האבען איהם געמאכט פאר זייער עהרען־פרעזידענט. און איידער ער איז אוועקגעפאהרען קיין גאלאץ, האט דער פרעזידענט פון די יאסער לעבאניסטען געלאזט וויסען די גאלאצער לעבאניסטען, אז דער עהרען־פרעזידענט א. גאלדפאדען, דירעקטאר פון אידישען מהאטער מיט זיין קאמפאניע, קומט צו זיי און זיי זאלען איהם געבען א פיינעם קבלת פנים.

עס האט זיך געגרינדעט א קאמיטעט פון פ נף און צוואנציג פערזאן, וועלכער איז ארויס מקבל פנים זיין איהם. זיי האבען ערווארט צו בעגעגענען אן אימפאזאנטע טרופע, די זיי לען פון דעם אידישען מהאטער מיט'ן בעוואוסטען דיכטער אלם דירעקטאר, און צו זייער גרויסער פערוואונדערונג האבען זיי נעטראפען אייז מענשען, און דאס איז נעווען גאלדפאדען.

ער האט זיי לאנג ניט געלאזט וואונדערען זיך און האט זיי ערקלערט, אז זיין קאמפאניע איז געבליבען אין וועג, ווייל ער האט פשוט ניט געהאט אויף הוצאות.

מען האט איהם געשאפען די נויטיגע הוצאות און ער האט תיכף ארבעגעבראכט זיינע צוויי אקטיארען.

אין א רעסטאראן האט מען פאר איהם געדונגען א זאל, וואו מען האט אויפגעבויט א ביהנע, און ער האט דארטען אויפגעפיהרט די „רעקרוטען" מיט ערפאלג. דארטען האט ער אויך געשפילט די „באבע מיט'ן אייניקעל."

אין א וואך צווויי ארום איז גאלדפאדען מיט זיין טרופע אוועקגעפאהרען קיין בוקארעסט. עס האט זיך איהם אפילו ניט געטלומט, וועז ער איז ארויסגעפאהרען אין בוקארעסט אהן א פרוטה אין קעשענע, מיט א טרופע פון צוויי אקטיארען, מיט א טהאטער מעהר אין דער פאנטאזיע ווי אין דער וירקליכקייט, מיט אויסזיכטען אויף א ציגיינערשען ארומוואנדלען פון שטאדט צו שטאדט, מיט פלענער ווי צו „חויבען הקפות", אז אין עטליכע וואכען ארום וועט פאסירען אזעלכעם, אז מען וועט האבען צו דערצעהלען וועגען דעם צו קינד און קינדם קינדער.

גאלדפאדען איז געקומען קיין בוקארעסט מיט א רעקאמענ־

דאציע צו א געוויסען אהרן שנאפ, וועלכער האט איהם געהאלפען צו קריגען דעם טהעאטער „זשיגניצע" און ער האט דארטען געשטעלט די „רעקרוטען". מען האט אין דעם דאזיגען טהעאטער געשפיעלט נאר איינמאל, און ביי יענער פארשטעלונג איז צוגעקומען נאך אן אקטיאר, שאפירא, דער פאטער פון דער אקטריסע שאפירא, וועלכע שפיעלט איצט אין ניו יארק.

נאך דער דאזיגער פארשטעלונג האט גאלדפאדען געמוסען א האל ביי א געוויסען לאזאר.

די גאנצע ציים האט גאלדפאדען געזוכט קרעפטען ווי מיט ליכט. די דריי אקטיארען, וואס ער האט איצט געהאט, זיינען געווען וועניג אפילו פאר די „רעקרוטען."

ווי מיר האבען שוין געזעהען, זיינען די ערשטע קרעפטען זייער גרויסע. אזעלכע זיינען גענוג אדער פאלקס זינגער. אזעלכע זיינען געווען גראדנער און שכר גאלדשטיין, און שפעטער האבען זיך א שאט געטהאן די ליעדער זינגער פון אלע זייטען צום אידישען טהעאטער.

נאר די לאקאלען זיינען ניט געווען דער אינציגער קוואל, פון וואנען גאלדפאדען האט גענומען זיינע קרעפטען. שוין גלייך ביי זיין אנקומען אין בוקארעסט האט ער ענטדעקט א צווייטען קוואל, און דאס איז געווען די חזנ'ישע וועלט.

די חזנ'ישע וועלט האט שוין ביי די ערשטע טריט פון דעם אידישען טהעאטער ארויסגעוויזען א פיינדשאפט צו איהם. די חזנים גופא, אלס פארשטעהער פון שוהל און בית המדרש, האבען ניט געוואלט האבען קיין מגע ומשא מיט אן אינסטיטוציאן, וואס האט פערשפראכען צו פערשפאטען אידישע טראדיציעס און אלס מנגנים האבען זיי נערעכענט פאר א פחיתת הכבוד צו האבען עפעס א שייכות מיט א קונסט וואס האט איהר מקום מנוחה געפונען אין טראקטירען און סטאדאלעס.

אבער די חזנ'ישע וועלט איז ניט בעשטאנען בלויז פון געצאהלטע חזנים. די חזנים וועלט איז געווען א סך, א סך רייכער אין משוררים, און פאר יענע האט דאס טהעאטער געהאט מעהר רייץ ווי די שוהל. די משוררים, אלס א קלאס, זיינען נייסטיג געשטאנען מיט אירן פוס אויסער בית המדרש. די שוהל איז פאר זיי

געווען ניט מעהר ווי א פרנסה, און אזוי גיך ווי זיי זיינען אוועק פון עמוד, האבען זיי אויסגעטהאן דעם גייסטיגען טלית און גע־פיהרט א לעבען פון הפקרות. אין יערער שטאדט און שטעדטעל זיינען די משוררים געווען די פרעהליכסטע קונדסים. אין א לוס־טיגער גענעלשאפט האבען זיי נאכגעקרימט און איבערגעמאכט די תנועות און האוואיעם פון אנגעזעהענסטע בעלי בתים, ווי אויך פון די חזנים, קיינער איז פאר זיי ניט געווען צו חשוב, קיין זאך איז פאר זיי ניט געווען צו הייליג.

ווען נאלדפאדען איז אנגעקומען קיין בוקארעסט, איז דארטען דער חזן געווען דער בעוואוסטער קופער. צווישען זיינע משוררים זיינען געווען זעליג מאגולעסקא, לייזער צוקערמאן, זילבערמאן, דינמאן. אין דער זעלבער צייט וואס מאגולעסקא, דעמאלט א אינ־געל פון זיבצעהן יאהר, און צוקערמאן מיט א יאהר אלטער צוויי על־טער זיינען געווען אנגעשטעלט אלס משוררים ביי קופער'ן, האבען זיי אויך געזונגען אין א קירכע. עם פערשטעהט זיך, אז דער חזן און די בעלי בתים האבען דערפון ניט געטאהרט וויסען. זיי האבען אויך שוין געהאט געלעגענהייטען צו זינגען אלס כארוסטען אין קאפערעם, און דאס שפיעלען, וואס זיי האבען געזעהען ביי די דא־זיגע געלעגענהייטען, האט געמאכט אויף מאגולעסקא'ן אזא אייג־דרוק, אז וועז מען פלעגט צו א שמחה פערופען די משוררים, פלעגט מאגולעסקא אונטערהאלטען דעם עולם ניט נאר מיט זינ־גען, נאר אויך מיט נאכמאכען געוויסע רומענישע אקטיארען. אויך פלעגט ער אזעלכע שטיקלאך ווייזען ביים חזן אין הויז, וועז די משוררים און פיינע בעלי בתים פלעגען זיך צוזאמענקלייבען ביי איהם א שבת־צו־נאכט און דער עולם האט פון זיי געלעקט די פיג־גער.

דאס האט דערגרייכט צו נאלדפאדען, און ער האט תיכף נאך זיין קומען קיין בוקארעסט געשיקט רופען צו זיך די אויבענדער־מאנטע פיער משוררים: מאגולעסקא, צוקערמאן, דינמאן און זיל־בערמאן. ביים פערהער האט מאגולעסקא פארגעשטעלט א סצענע פון דעם רומענישען שטיק „וולאדוצו מאמו", און דאס איז געווען דער אריגינאל פון דער צוקונפטיגער פיעסע „שמעגדרק."

נאָלדפאדען איז געווען אזוי געפעלען די פארשטעלונג, אז ניט נאָר האָט ער צוגענומען מאגולעסקא אין זיין טרופע, נאָר ער האָט איהם אויך צוגעזאָגט, אז ער וועט לאָזען דאָס שטיק איבערזעצען און דערפון וועט ער מאכען א אידישע פיעסע פאר איהם.

צוקערמאן האָט געקראָגען ביים פערהער צו זינגען עפעס פון „לוטשיא". ער האָט זיך זעהר אויסגעצייכענט מיט זיין שטים און אלע צוזאמען מיט מאגולעסקא זיינען אריינגענומען געווארען אין דער טרופע.

דינמאן האָט געקריגען לאָמפען־פיעבער, פשוט געזאָגט, ער האָט זיך געשראָקען, און דערצו האָט ער ניט געקענט קיין אידיש. און הגם ער האָט געהאט א גוטע טענאָר שטימע, איז ער פערבראַקירט געווארען. דאָך בעגעגענט מען איהם אין א קורצער צייט ארום אויף דער ביהנע. דאָס איז געווען אין גאָלאָץ, נאָכדעם ווי גאָלדפאדען האָט אָנגעשריעבען „ני בע ני מע ני קוקי רעקו". גאָלדפאדען קאָמפאני איז געווען צושלאָגען און ער האָט אוועקגעשיקט צוקערמאן ער זאָל ברענגען דינמאן. ער איז אויפגעטראָטען אין דער ראָלע פון פראָקוראָר. מיט זיין זינגען האָט ער געמאכט א פוראָר, נאָר די מורא פאר דער ביהנע האָט ער ניט געקענט בייקומען. אין דעם לעצטען אקט האָט ער געדארפט מיט בייזקייט פרעגען: ווער זייט אי־הר? איז ער אבער געווען אזוי דערשראָקען, אז ער האָט די דריי ווערטער ניט געקענט אויסרעדען. און דער קאָמיקער צוקערמאן האָט זיך צו איהם אנגערופען טאקע אויף דער ביהנע:

— האָט קיין מורא ניט, מיר זיינען דאָ ניט קיין גזלנים.

ער האָט געשפיעלט נאָר עטליכע וואָכען און איז אוועק פון דער ביהנע. מיט יאָהרען שפעטער איז ער געווארען קאנטאָר אין וויען.

אויך משה זילבערמאן איז אָנגענומען געווארען און גאָלדפאדענ׳ס טרופע איז מיט אמאָל אויסגעוואקסען.

סיי דער פערשטאָרבענער מאָגולעסקא, סיי צוקערמאן און סיי אלע יענע, וואָס האָבען זיך פערבונדען מיט גאָלדפאדען ביי זיין אָנקומען קיין בוקארעסט אדער באלד נאָכדעם האָבען אלע בפח אחד דערצעהלט, ווי אזוי שטעדריק איז איבערנעמאכט געווארען אויף

זייערע אויגען פון „וואלאדוצו מאמו." פון מאגוליעסקאָ'ס רייד איז אוסגעקומען, אז איהם האָט נאָלדפאדען געהאט צו פערדאנקען פאר דעם דאָזיגען שטיק, און די אנדערע וואָס זיינען דערביי געווען האָבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן, ווי גאָלדפאדען האָט עס פערפאסט. עס איז מערקווירדיג דערביי, וואָס די אלע געדענקען גוט דעם נאָמען פון דעם אָריגינאל, הגם צעהנדליגע יאהרען זיינען זייט דעמאָלס אריבער. עס קען דאריבער קיין שום ספק ניט זיין, אז „שמענדריק" איז נעשאפען געוואָרען פון גאָלדפאדען א ן בוקארעסט באלד נאָך זיין קומען אהין, דאָס הייסט אין 1877.

מיר מוזען דאריבער קומען צום שלוס, אז דער „שמענדריק", וואָס איז געווען נעדרוקט אין לעמבערג אין 1875 איז ארויסגענעמען בען געוואָרען אונטער א פאלשען דאטום.

דער דערמאָנטער „שמענדריק" איז ארוים פון דעם דרוק און פערלאג פון ב. ל. נעכעלעס, און דער דאטום איז דאָרטען אָנגענומען בען 1875. די דאָזיגע פיעסע הייסט אין יענעם פערלאג:

די קאָמישע חתונה

פאָן

שמענדריק

מיט די כלה

אין דריי אקטען.

דער שער האָט אויך אן אויפרוף צו די קונים:

„צו שמענדריק מיט די כלה. לויפט קוינים (קונים) אלו. וועט אור האָבען א שיינום אונטערהאלט. וועט עטץ זעהן וואָס מוט אוו נישעהן באלד. מען האָט די כלה פאר בוטען (פערביטען) אונטער די חופה אין מיטען.

„עס איז איין פערגנוגען פאר די וועלט. איר וועט דאָס קענוו קויפין פאר א שפאט געלד."

דער דאָזיגער לשון און אויסלענען דארפען ווייזען אויף נאָליציען, אז דאָרטען איז עס געשריעבען געוואָרען. אבער אלע אויספאָרשונגען האָבען געוויזען, אז „שמענדריק" איז נענומען פון א רומענישער שטיק און דער פערפאסער איז געווען גאָלדפאדען.

די לעמבערגער אויסגאבע גיט נ׳ט אָן דעם נאָמען פון דעם פערפאסער און מען דארף קומען צום שלום, אז אָדער עס איז אריינגעפאלען א גרייז אין דעם דאטום אָדער דער דאטום איז מיט א כיון פערגרייזט געוואָרען.

גאלדפאדען האָט אין יענער צייט ניט ארויסגעלאָזט קיין מאָנוסקריפט פון האנד און קאָפירען זיינע א פיעסע איז געווען כמעט אונמעגליך. וועו אקטיאָרען פון זיין טרופע זיינען אוועק פון איהם און געמאכט שבת פאר זיך, האָבען זיי קיין קאָפּ עס פון זיינע פיעסען ניט געהאט. זיי האָבען אונגעשטערט געקענט שפיעלען זייַנע שטיקער, ווייל אין רומעניען איז דער זכות פון מחבר געוועזליך ניט אנערקענט געוואָרען. וועו אזא טרופע האָט יא אויפגעפיהרט א פיעסע פון גאלדפאדענ׳ס רעפערטואר, האָבען די אקטיאָרען געדארפט זאגען זייערע ראלען פון זכרון. עס קען דאריבער זיין, אז עפעס אן אקטיאָר פון גאליציען האָט אָנגעווארפען די ראלען פון זכרון און דערפון איז ארויסגעקומען די „קאָמישע חתונה", וואָס האָט זיך נערדוקט אין לעמבערג. ער האָט דערביי אויך געברויכט זיין אייגענעם פערגרייזטען אויסלעגען און לאָקאלע ווערטלאָך און דערפון איז ארויסגעקומען א מיש מאש פון גאלדפאדענ׳ס זיד־רוסישען לשון מיט א גאליציישען אויסלעגען און גאליציש ווערטלאָך. עס פערשטעהט זיך ממילא, אז וועו מיר נעהמען אָן די דאָזיגע הנחה, מוזען מיר בעשלוסען, אז דער דאטום פון דער לעמבערגער אויסגאבע איז א פערגרייזטער.

מיט דער נייער קאָמפּאניע האָט גאלדפאדען אויפגעפיהרט די „באָבע מיט׳ן אייניקעל". דאָס דאָזיגע שטיק בעשטעהט פון עטליכע לידער, צו וועלכע מען האָט פון פאָרענט און פון הינטען און אין מיטען צוגעגעבען אביסעל פראָזע. גראדנער האָט געשפיעלט די ראָל פון דער באָבע, מאנולעסקא פון אייניקעל, פנחס שאפירא— שדכן, זילבערמאן — פון דער לעהרער און צוקערמאן די ראָל פון דעם טערק אין דעם לעצטען אקט.

די באָבע אוו אייניקעל זיינען צוויי פרויען ראלען, נאר די ערשטע פאר חדשים אין בוקארעסט האָט מען נאָך ניט געקענט בעווענען קיין מיידעל אדער ווייבעל אויפצוטרעטען אויף דער אידי־

שער ביהנע, ווייל דאס האט זיך נערעכענט ערנער ווי אונאנשטענ־
דיג, און מאנסביל האבען געשפיעלט פרויען־ראלען.

גראדנער האט זעהר שטארק אויסגענומען אין דער ראל פון
־ער באבען, און דער איינדרוק איז געווען אזוי גרויס, אז מיט
יאהרען און יאהרען שפעטער, ווען די ביהנע האט געצעהלט ניט
וועניגער פרויען ווי מענער, האבען די גרויסע קאמיקער, ווען נאר
זיי האבען געהאט די געלעגנהייט, געשפיעלט די באבע.

דאס פובליקום איז געווען פון די סאמע פראסטע עלעמענטען
און בעשרענקט אין צאהל. דער אינטעליגענטער טהייל פון שטאדט
האט פון דעם טהעאטער ניט געוואלט וויסען און אין זיינע אויגען
איז עס ניט געשטאנען פיעל העכער פון א שטאל, וואו מען קען
זעהן קאמעדיאנשמשיקעס. און אזוי ווי די צאהל טהעאטערגעהער
איז געווען ניט קיין גרויסע, האט מען אלע וויילע געדארפט האבען
נייע שטיקער, כדי אויפצוואועקען א נייעם אינטערעס אין די צור־
שויער.

נאך דער „באבע מיט'ן אייניקעל" איז אויפגעפיהרט געוואָרען
די „אינטריגע", אדער „דוואסיע די פליאטקעמאכערין," אדער
„דוואסיע די ספלעטניצע". אין דעם דאזיגען שטיק האט מאגולעס־
קא נעשפ עלט צוויי ראלען, איינע פון א יונגער וויבעל רחל'ע און
די צווייטע פון א משרת א זאיקע. די דראמאטישע ראל האט נע־
שפיעלט גאלדפאדען. און מאגולעסקא האט אזוי גוט קאפירט א
יונג וויבעל, אז ווען גאלדפאדענ'ס פרוי איז געזעסען אין טהעאטער
און האט דערזעהן, ווי איהר מאן קושט זיך אויף דער ביהנע מיט
א שהנער מיידעל, איז זי געוואָרען אייפערזיכטיג.

„שמענדריק" האט גאלדפאדען געשריעבען מיט אן אויג פאר
א ראל פאר מאגולעסקא, און אזוי ווי דאס איז געווען די הויפט
ראל, האט גראדנער'ן פערדראסען, וואס אין זיינע שיך טרעט אריין
א פרעמדער. די קנאח צווישען אקטיאָרען פאר ראלען איז שטענ־
דיג זעהר גרויס. איינער פערגיסט ניט דעם צווייטען איבריגע עט־
ליכע צייטען און בפרט ווען עס האנדעלט זיך ווענען א הויפט ראל.
אין יענער צייט איז די ראל געווען כמעט די איינציגע בעלוינונג,
וואס דער אקטיאר האט נעהאט. ווען אן אקטיאר האט זיך נעקלאגט

פאר גאָלדפאדען, אז ער האָט ניט אויף הצטרכות, האָט ער איהם ניט פערשפּראָכען קיין שפּעטרע מאטעריעלע גליקען, נאָר האָט איהם געוואוינלעיך געענטפערט:

— איך וועל דיר אנשרייבען א רעל. אי, וועט דאָס זיין א רעל! דאָס וועט דיר מאכען א נאָמען און דו וועסט ווערען גרויס! און דאָס איז נעווען די בעסטע הבטחה.

מען קען זיך דאריבער לייכט פארשטעלען, ווי גראדנער איז פערביטערט געוואָרען, וועז די הויפּט רעל פון „שמענדריק" האָט געקריגען מאָגולעסקא. דאָס איז געווען ניט נאָר א פּאָטש אין פּנים דעם לייכטענדען שטערען, ווייל גראדנער איז געווען די וויכטיגסטע קראפט אויף דער ביהנע און ביז „שמענדריק" האָט ער פערנומען דעם אויבען אָן, נאָר דאָס איז אויך געווען א פערראטה צו איהם, וועל־כער האָט גאָלדפאדענען נעהאָלפען טראָגען די שטיינער צום פונ־דאמענט פון אידישען טהעאטער. ער האָט זיך געבויגען פאר גאָלדפאדען, אבער ער האָט זיך ניט געוואָלט בויגען פאר קיין אנ־דערן אויף דער ביהנע, און די אויפּפיהרונג פון „שמענדריק" מיט מאָגולעסקא אין דער הויפּטראָל איז געווען דער סוף פון דער פריינדשאפט און נעמיינזאמער ארבייט צווישען גאָלדפאדען און גראדנער. און דער פּועל יוצא דערפון איז געווען, אז די ערשטע קאָמפּאניע, וואָס האָט זיך קוים נעהאָלטען אויף די פים און האָט נאָך קיין ריכטיגען טהעאטער ניט נעהאט, האָט זיך צושפּאָלטען, און גראדנער איז אוועקגעפאָהרען קיין יאסי און האָט נעמאכט שבת פאר זיך.

און אויף אזא אופן, אוידער גאָלדפאדען האָט נאָך צייט נע־האָט דורכצולעגען א וועג פאר איין טהעאטער, האָט זיך שוין נע־וויזען א צווייטער און די קרעפטען זיינען צושפּאָלטען געוואָרען.

וועדלינג די אָרימע קרעפטען פון דער ערשטער קאָמפּאניע, האָט גראדנער'ס ארויסטרעטען נעראָרפט רואינירען די גאנצע עק־זיסטענץ פון דעם אידישען טהעאטער, וואָס האָט זיך דעמאָלט נע־האלטען אויף היהנערשע פיסלאָך, נאָר דאָס האָט קיין ווירקונג ניט נעמאכט און די פּאָרשטעלונגען זיינען אנגענאנגען אהן גראדנער'ן וי שיט נראשטער'ן. ער שוים האָט אזוי נעלאָסט די פיכאר פון

מאָנופֿעסקא ווי פּריהער פון גראדנער, און וועז אין א קורצער וויילע ארום איז מאָנופֿעסקא אוועק פון גאָלדפּאדען. האָט עס וויעדער קיין ווירקונג ניט געמאכט אויפֿן טהעאטער.

נאָך גראדנער'ס אוועקגעהן האָט גאָלדפּאדען אריינגענומען צו „שמענדריק" א נייעם אקטיאָר אין דער טרופּע. דאָס איז געווען משה טייך (נאזניק). ער איז געווען א פּאָלקס־זינגער און איז גע־קומען פון גאָליציען.

משה טייך איז אינטערעסאַנט צוליעב דעם, וואָס ער איז גע־וען א טויבער און אלם אזעלבער האָט ער, פערשטעהט זיך, ניט געקענט הערען וואָס מען רעדט צו איהם אויף דער ביהנע. נאָר ער האָט שטענדיג געמאכט זיין רעפּליק ריכטיג. ער האָט אין די לי־פּען דערקענט, וואָס דער צווייטער זאָגט. אלם אקטיאָר האָט נאָר מאָנופֿעסקא געהאט וועגען איהם א גוטע מיינונג און האָט זיך וועג־נען איהם אויסגעדריקט, אז ער איז געווען א וואונדערבארער כא־ראקטער־שוישפּיעלער.

אלע אנדערע האָבען פון איהם ניט געהאלטען און יעקב אדלער האָט איהם שפּעטער כאראקטעריזירט אזוי:

„משה טייך, א טויבער איד, מיט קרומע אויגען, א נידעריגער, זעהר א מיאוס'ער מענש און קיין טאלאנט. ער איז געווען דער ליעב־האָבער, דער טראגיקער. זיינע רָאלען האָט ער אויסגעפּוויקט ווי א פּאָנאָגראף."

וועז מאָנופֿעסקא איז אוועק פון גאָלדפּאדען און, ווי שוין גע־זאָגט, איז דאָס געשעהן אין א פּאָר חדשים ארום, איז לייזער צור־קערמאן געוואָרען די הויפּט־קראפט פון דער טרופּע.

די ערשטע און וויכטיגסטע פּאָרערונג פון אן אקטיאָר אָדער אקטריסע איז דעמאָלם געווען, ער אָדער זי זאָל קענען זינגען. עם האָט געזונגען דער קאָמיקער, עם האָט געזונגען דער ליעבהאָבער, עם האָט געזונגען די פּרימאדאָנא, עם האָט געזונגען די סוברעטין. אלע האָבען געדארפט זינגען. צוקערמאן האָט געהאט א פּיינע שטים און אלם זינגער איז ער אפשר בעסער געווען פון מאָנופֿעסקא, הגם דער ליעטער האָט זיך מעהר אויסגעצייכענט אלם מנגן. ער, צור־קערמאן הייסט עס, איז אויך געווען א פיינער טענצער און בכלל

זעהר א לעבעדיגע סחורה. זיין גרויסער חסרון איז געווען, וואָס ער האָט ניט געהאט קיין מאָס, און זיין האַלטונג אויף דער ביהנע איז געווען א ווילדע. ער האָט ניט געוואוסט פון קיין וווייכע אי־בערגאנגען, פון וווייכע שאטירונגען און אלץ וואָס ער האָט געטהאָן איז געווען איבערטריבען.

איבריגענס, וועלכע גאָלדפאדען כאראקטעריזירט גראדנער'ן, איז דער לעצטער אויף אזוי געווען א ן יענער צייט, און אפשר זיי־נען אלע אזוי דעמאָלט געווען. אלענפאלס האָט דער עולם בעסער ניט פערשטאנען און האָט געפאדערט גראבע פארמען.

צוקערמאן איז אפשר געווען דער אייניציגער וואָס איז פון דע־מאָלט אן געבליבען מיט גאָלדפאדען, ביז דאָס אידישע טהעאַטער איז מיט יאָהרען שפעטער פערבאָטען געוואָרען אין רוסלאנד. און צוליעב זיין איבערגעבענהייט צום גרינדער פון אידישען טהעאַטער האָבען די אנדערע אקטיאָרען איהם גשרופען: אל עזר עבד אברהם.

דערווייל האָט אויסגעבראכען די רוסיש־טערקישע מלחמה און פון רוסלאנד האָבען זיך א שאָט געטהאָן קיין רומעניען מיטנות מענשען אין דער האָפענונג צו פערדיענען א לייכטען רובעל. דער קאָמיסאריאט פון דער רוסישער ארמיע האָט זיין הויפט־קוואַרטיר געמאכט א ן בוקארעסט און פון דאָרטען האָט א שטראם גאָלד גע־פלייצט איבער די קעשענעס פון אלע יענע, וואָס זיינען נאָר ניט פוילע געווען עס צו נעהמען. קיין זאָך איז אזוי ניט ביליג געווען, ווי גאָלד. מענשען וואָס זיינען געקומען אָרעם, זיינען אין א קורצער צייט עשירים געוואָרען. און מיט'ן לייכט געקריגענעם גאָלד איז נעקומען א פאָדערונג אויף לעבען א גוטען טאָג, הוליאנקעס און דאָס גלייכען.

דאָס טהעאַטער איז געווען ווי פשוט בעשאפען פאר זיי. און דער גרויסער אָנגאָלאָפענער, רייך געוואָרענער עולם האָט זיך ממש דערפרעהט מיט אזא אונטערהאלטונג. מען האָט איצט געשפיעלט פאר געפאקטע הייזער, און אין טהעאַטער איז געוואָרען א גרויסע שפע. פון לעדיגע בענקלאָך האָט מען שוין מעהר ניט געוואוסט און די אקטיאָרען האָבען פערגעסען די הונגעריגע טעג.

דאָס פובליקום האָט אויך בעקומען גאָר אן אנדער פנים. אנ־

שטאט וואס ביז איצט זיינען די בעזוכער נאר געווען פון די סאמע נידרינע שיכטען, האט מען שוין איצט געקענט דא זעהן דעם פיי־נעם היימישען בעל הבית, דעם משכיל און דער טהעאטער וועלט אין א קליינעם מאסשטאב אן אינסטיטוציאן פון דעם נאנצען פאלק.

אין טעהאטער זעהט מען איצט אויך א צומיש פון רוסישע אפיצירען. די פזמונים און טענצלאך מיט וועלכע די ערשטע שטי־קער זיינען געווען דורכגעפלאכטען, זיינען פערשטענדליך און צו־גענגליך פאר אלעמען, בפרט וען די האנדלונג איז דורכאוים פון אידישען לעבען און די לאנגע קאפאטעם און בערד מיט פאות'ען זיינען גוט בעקאנט דעם רוסישען. אויב דער דאזיגער צומיש האט ניט געהויבען די ביהנע, האט ער אבער פיעל נעהאלפען דער קא־סע.

דער קליינער האל, וואס גאלדפאדען האט נעהאט ביי לא־זאר'ן אין שיינק, איז געווארען צו קליין פאר דעם גרויסען פובלי־קום, און דאס טהעאטער האט זיך אריבערגעצויגען אין דעם גרע־סערען האל „פאמול וועלדי" (גרינער בוים).

צוויישען די אנגעלאפענע אין בוקארעסט איז אויך געווען משה פינקעל. ער איז געקומען פערדיענען א גרינגען רובעל ביים קאמי־סאריאט, נאר ער איז באלד ארייגגעפאלען אין גאלדפאדענס טרופע.

משה פינקעל איז געווען א וואנדערער פאלקס־זינגער און, ווי עס זעהט אוים, האט ער אלס אזעלכער שוין געגעבען פריהער פאר־שטעלונגען אין רומעניען, נאך איידער גאלדפאדען איז אהין געקו־מען. דערפון וואוסיינליך האט זיך נענומען דער פערשפרייטער אייגדרוק, אז גאלדפאדען האט ביי זיין אנקומען אין רומעניען נע־טראפען גראדנער'ן און פינקעלען, און מיט זיי האט ער נעגעבען זיינע ערשטע שטיקער.

מאגולעסקא דערצעהלט עס אין זיינע עראינערונגען אלס א פאקט און פיעלע, וואס נעדענקען נאך די ערשטע גאלדפאדען שטי־קער, זיינען אויך אונטער דעם זעלבען אייגדרוק. נאר דאס איז ניט ריכטיג. פינקעל איז ניט נעווען אין גאלדפאדענ'ס טרופע ביז דער

רוסישער קאמיסאריאט איז אריבער אין בוקארעסט.

באלד קומט אויף אריין אין גאלדפאדענ׳ס טרופע דער קאמי־קער וויינבלאט. ער איז געווען א משורר און האט זיך געלערנט שחיטה, נאר איהם איז בעסער געפעלען געווארען דאס זארגלאזע און פרעהליכע לעבען פון די קעלער־זינגער און ער האט זיך געלאזט געהן אויף דעם דאזיגען וועג. דערפון האט ער אבער ניט געקענט מפרנס זיין קיין וועיב, און ער האט געזומען טראכטען וועגען א תכלית. א נשמה־זארגער האט איהם צוגערערט צום שמד, און ער איז מיט דעם צווק געפאהרען קיין בוקארעסט, און איז אריינגע־פאלען אין גאלדפאדענ׳ס טרופע. אין טהעאטער איז די שפע געווען גרויס און דאס לעבען איז געווען זעהר א פרעהליכס.

גראדנער איז אונטער דער צייט ניט געזעסען ליידיג. ער איז אוועק פון גאלדפאדען איידער עס איז אזוי לעבעדיג געווארען אין בוקארעסט. ער איז אוועקגעפאהרען קיין יאסי און דארטען נעגרינ־דעט אן איינענע קאמפאניע. קיין גרויס הכבדה איז דעמאלט ניט געווען צו עפענען אליין א טהעאטער. די הינטער־שטוב אין א שיינק איז געווען איבער נעגוג דערצו, און די עטליכע נראשען וואס מען האט נעראדפט האבען אין אויסלאנ האט אזא ווי גראדנער שטענדיג נעקענט קריגען ביי א מלוה. יענער האט איז דער קאסע אריינגעזעצט זיינעם א מענשען, וועלכער האט קודם־כל ארונטער־נעמומען דעם חוב און די פראצענטען, און אויף אזא אופן איז די הלואה געווען מהר אדער וועניגער געזיכערט. און וועז די נויטיגע קרעפטען און די נויטיגע עטליכע נראשען זיינען פארהאן, איז די איינציגע זארג נאר נעבליבען וועגען פיעסען. נאך אפילו מיט שטיקער האט מען זיך אויף געקענט ווי עס איז אן עצה געבען. אין רומעניען האט מען ניט אנערקענט דעם זכות פון אן אויטאר, בפרט וועז די ערשטע שטיקער זיינען געווען געזומענע אדער צוזאמענ־נעשטעלט פון עטליכע ליעדלאך מיט אביסעל פראזע. גראדנער האט זיך אויף אזא אופן גרינג געקענט אן עצה געבען מיט גאלדפאדענ׳ס שטיקער. וועלכע ער האט פריהער געשפיעלט.

מיט דער צייט האט קיין גרויסע שווערינקייט ניט געקענט זיין. אלע, וואס האבען דעמאלט געשפיעלט, זיינען געווען ניי־נעבאקענע

אקטיאַרעז, און אזעלכע האָבען זיך נעפונען אין יעדער שטאָדט.

גראדנער'ס אונטערנעהמונג האָט אין יאסי פינאַנסירט דער שיינקער מאַריץ ראָט, און יאסי האָט נעקרינען אן אייגענעם אידישען טהעאטער.

עס איז כאראקטעריסטיש וואָס גראדנער האָט באלד אריבערגענומען מאַנופֿעקטו'ן פון נאָלדפאדענ'ס בוקארעסטער טרופּע צו זיך, דעם זעלביגען זעליגעל מאַנופֿעקטו צוליעב וועלכען ער האָט צוריסען מיט גאָלדפאדען. ער האָט אויך אבגערעדט זילבערמאנען, וועלכער האָט ארויסגעוויזען געשעפּטס־פעהיגקייטען, און שכר גאָלדשטיין איז שוין פון פריהער נעווען מיט איהם. אויף אזא אופן האָט די טרופּע פון יאסי נעקענט זיך בעריהמען מיט עטליכע פון די בעסטע קרעפטען פון יענער צייט און האָט זיך בשום אופן ניט גערפט שעהמען פאר דער בוקארעסטער טרופּע.

נאָר די ערשטע עטליכע פּיעסען, וואָס גראדנער האָט מיט זיך גענאָט זיינען באלד אלט נעוואָרען און מען האָט דעם עולם נערפט נעבען נייע. אלס ליעדער־זינגער פלענט גראדנער אמאל אנשרייבען פאר זיך אן אייגענעם קליינעם וואָדעוויל, אבער נאלדפאדען האָט שוין נעגעבען א נעוויסע פּאָרם פאר שטיקער, און אזעלכע האָט ער אליין ניט נעקענט שאפען. ארום דער צייט איז אין דער יאסער קאַמפּאנ ע ארייין יוסף לאטיינער אלס סופלער, און די אויגען פון דעם דירעקטאָר און פון דער קאַמפּאניע האָבען זיך נערוענדעט צו איהם, אלס צום מאן וואָס פערשטעהט זיך אויף די שוואַרצע פּינטלאך.

יוסף לאטיינער איז נעווען א נעבאָרענער א יאסער (1853) און האָט ביז זיעבצעהן יאָהר נעקראָגען א אידישע ערציהונג, נאָר די כוואליע פון השכלה האָט אויך דערגרייכט אהין און ער האָט זיך נענומען צו חכמות חיצוניות. מיט גאָלדפאדענ'ס אנהומען א'ן יאסי האָט זיך ביי איהם דערוועקט א חשק צו שרייבען טהעאטערשטיקער, און וועז נראדנער האָט דערפיהלט א דוחק אין פּיעסען, איז לאטיינער ארויסגעקומען מיט זיין ערשטען שטיק „יענטע די פּיפערנאָטערין." באלד נאָכדעם האָט ער נענומען א בערמאכען פון דער דייטשער פּיעסע „נאטהאן שלומיאל" א אידישע שטיק, וואָס

אליעזר בן־יהודה בירושלים

חיים נחמן ביאליק

א. ז. בודקי (בודמאנוביץ)

חיים בודקי עם אשתו

שלמה צמח

שלמה צמח עם אשתו

ער האט א נאמען געגעבען „שמואל שמעלקעס", און גאלדפאדען האט באלד דערפון געמאכט דעם בעקאנטען פארס „ביידע קוני לע־מילס."

אין דער צייט האט גאלדפאדען דערוויזען צו קריגען א פרוי פאר דער ביהנע אין בוקארעסט. ווי שוין געזאגט, האבען די ערשטע צייט מאנסביל געשפיעלט פרויען־ראליען. ווייל אידישע מיידלאך און וויבלאך האבען מורא געהאט אויפצושטעלען זייער רעפוטאציע. דער טהעאטער האט קיין נוטצן נאמען ניט געהאט, די בעזוכער זיינען געווען דער גרעבסטער עלעמענט. די מייסטע אקטיארען האבען זיך אויפגעפיהרט ווי הפקר־ווגנען, און פאר א מיידעל אדער וויבעל ארויפצוגעהן אויף דער דעמאלטדיגער אידי־שער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי צו גיהן אין א שיינק צווי־שען שלעכטער קאמפאניע. נאר דער דראנג איז געווען אזוי גרוים, אז ער האט אפילו בייגעקומען די איינגעבארענע צניעות פון דער אידישער פרוי. עס איז נאר געווען שווער, אז די ערשטע פרוי זאל זיך וויזען אויף דער ביהנע און באלד נאכדעם האבען זיך א שאט געטהאן פרו ען פון אלע זייטען.

וער איז געווען די ערשטע פרוי?

די געשיהעניסען אין יענער צייט זיינען געקומען אזוי האס־טיג איינג נאך די אנדערע, אז אפילו אזא וויכטיגע און אינטע־רעסאנטע פאסירונג ווערט איבער־געגעבען אנדערש פון פערשיעדע־נע פערזאנען. דער פערשטארבענער דראמען־שרייבער הורוויטש האט מיר דערצעהלט, אז איהם קומט דער קרעדיט פאר ארו פברענ־גען די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע. אבער צו דער צייט איז נאך זיין נאמען נאר ניט פערבונדען מיט'ן אידישען טהעא־טער, און ערשט אין עטליכע חדשים ארום וויזט ער זיך מיט זיינער א טרופע.

אין זיינע עראינערונגען, גיט אונז איבער זעלינ מאגולעסקא, אז די ערשטע פרוי אויף דער אידישער ביהנע איז געווען ראזא פריעדכאן. ער דערצעהלט, אז אייגער דאס אידישע טהעאטער האט זיך בעוויזען, האט ראזא פריעדמאן געטאנצט און געזונגען אין די קאנסטאנטינאפאלער קאפעס, זי האט זיך דעריבער ניט גע־

האט וואס צו שעהמען פאר'ן אידישען טהעאטער און זי איז נעווא־ רען די ערשטע אידישע אקטריסע און איז אוועק אין גאַלדפאדעג'ס טרופע.

לייזער צוקערמאן בעהויפטעט, אז מינדעל צוקערמאן און גאל־ דיצע זיינען נעווען די ערשטע אקטריסעס און שוין ביי „שמענר־ ריק" האבען זיי זיך נעווייזען אויף דער ביהנע.

נאר דער אלגעמיינער איינדרוק ביי טהעאטער־מענשען, וואס האבען גוט נעדענקט יענע צייט, איז נעווען, אז די ערשטע אקט־ ריסע איז נעווען שרה, אדער ווי זי איז שפעטער בעסער בעוואוסט נעווארען אונטער'ן נאמען סאפיע קארפ, די מוטער פון ראזא קארפ. און דער דאזיגער איינדרוק איז ניט קיין אומזיסטער.

וען גראדנער האט דערהערט, אז גאלדפאדען האט אריינגע־ קריגען א פרוי אין זיין טהעאטער, האט ער ניט געוהט און אנגע־ הויבען צו זוכען א פרוי מיט ליכט. שכר גאלדשטיין, וועלכער האט געשפיעלט צוואמען מיט איהם, האט זיך ארויסגערופען צו העלפען איהם קריגען א פרוי, און א דאנק איהם איז שרה אריין אין גראדנער'ס קאמפאניע. נאר איידער דאס איז געשעהן, האט גראדנער געשריבען צו זיין ווייב אין קרעמענטשוג, אז זי זאל צו איהם קומען קיין יאסי, און גלייך ווי זי איז געקומען איז זי אריין אין זיין קאמפאניע. און וען גאלדשטיין איז אנגעקומען מיט שרה, האט שוין פרוי גראדנער געשפיעלט.

נאר ווי עס ווייזט זיך ארויס איז שרה'ס דעביוט ניט נעווען אין יאסי און איהר ערשטער אויפטריט אויף דער ביהנע איז זעהר אינטערעסאנט.

זי איז ערשיענען צום ערשטען מאל אויף דער ביהנע מיט נאר דער ערשטער קאמפאניע, נאך איידער גאלדפאדען איז צוגע־ קומען צו בוקארעסט. דאס איז נעווען אין גאלאץ, וען גאלדפא־ דען'ס קאמפאניע איז בעשטאנען פון דריטהאלבען אקטיארען. אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז שוין נעווען בעשריבען ווי אזוי גאלד־ פאדען האט נעגעבען די ערשטע פארשטעלונג אין גאלאץ. ער האט געדארפט האבען מעהר קרעפטען, ווי ער האט פערמאגט, און ער האט זיי געזוכט מיט ליכט. אין גאלאץ איז זיין בליק נעפאלען

אויף א יונגע מיידעלע, א נייטערקע מיט'ן נאמען שרה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט א זיסען קול'כעל. פאר איהר זים זינגען האט מען איהר גערופען „פאסאריקא," דאס איז א רומעניש וואָרט וואס בעדייט פויגעלע. און גאלדפאדען האט געבראכט דערצו, אז זי האט איינגעוויליגט צו שפיעלען א רא׳ל אין דעם שטיק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שטעלען. זי האט איין אבענד אבגעשפיעלט, נאר איהר מוטער האט ערקלערט מיט'ן הארבען וואָרט, אז זי וועט ניט לאזען איהר טאכטער מעהר שפיעלען און שרה'ס שידוך מיט דער ביהנע האט זיך נאך יענעם אבענד געענדיגט אין גאלאץ.

אבער די יונגע שרה האט דוקא השק געהאט צו שפיעלען און זי האט אריינגע'טענה'ט מיט איהר מאמען, נאר די טענות האבען איהר נאר ניט געהאלפען און די מוטער האט קאטעגאריש ערקלערט, אז כל זמן זי איז ביי איהר טאר קיין טהעאטער ניט גיהן וועלען, נאר וען זי וועט חתונה האבען, וועט זי קענען טהאן וואס זי ווי׳ל.

שרה האט געלאזט וויסען גאלדפאדענ'ען דעם אורטהיי׳ל, וואס איהר מוטער האט ארויסגענעבען, און דער גרינדער פון אידישען טהעאטער האט צוזאמענגערופען זיינע צוויי אקטיאָרען און האט מיט זיי נעהאלטען א ראט. ער אליין האט געהאט א וויב, גראדער איז אויך געווען א בעווייבטער און אויך אזא אופן איז שכר גאלדשטיין געווען דער אייניציגער וועלכער האט מיט איהר נעקענט חתונה האבען מיט'ן צוועק צו געווינען איהר פאר דער ביהנע. גאלדפאדען און גראדנער האבען איהם איבערגערעדט, אז ער זאל עס טהאן נאר וויי עס וווייזט אוים האט דאס אנפאנגס געקלונגען וויי א המצאה, נאר וויי עס האט זיך ארויסגעוויזען אין עטליכע חדש ם ארום, איז שכר גאלדשטיין טאקע אריבערגעפאהרען קיין גאלאץ, האט מיט איהר חתונה געהאט און געבראכט איהר קיין יאסי שפיעלען.

ארום דער צייט האט זיך אין בוקארעסט געווייזען א נייער אנטערעפעניאר מיט א נייער טרופע אקטיאָרען.

דאס איז געווען משה הירוויטש.

משה הורוויטש איז געבאָרען געוואָרען אין סטאניסלאוו, גא-

ליציען, אין 1844, ביי פרומע עלטערען און האָט געקראָגען א אירי־
שע ערציהונג. ביז פופצעהן יאָהר האָט ער געלערנט אין ישיבות
און נאָכדעם האָט ער זיך געגומען לערנען שחיטה, נאָר אין דער
צייט איז ער געכאפט געוואָרען פון דער השכלה און ער האָט זיך
אָבגעגעבען מיט זייטינג למודים. צו אכטצעהן יאָהר האָט ער
פערלאָזט גאליציען און איז אוועק נאָך רומעניען און איז געוואָרען
א לעהרער פון העברעאיש אין יאסי. אין 1871 האָט ער אָנגעהוי־
בען ארויסצוגעבען א צייטונג אין העברעאיש און רומענ־ש, וועלכע
האָט געהייסען „טימפול" (די צייט). נאָר זי האָט קיין ערפאָלג ניט
געהאט. וועז יאסי איז פאר איהם געוואָרען צו ענג איז ער אוועק
קיין בוקארעסט. הורוויטש האָט בעהויפטעט, אז ער איז געווען א
לעהרער פון געאָגראפיע אין דעם בוקארעסטער אוניווערזיטעט און
דערפון האָט ער זיך גענומען די פרעטענזיע אויפ'ן טיטעל פראָפע־
סאָר. ווי ווייט די דאָזיגע פרעטענזיע האָט א ממשות איז ניט
בעשטימט, נאָר זיכער איז, אז ער איז געווען א דירעקטאָר פון א
אידישער שולע אין בוקארעסט. די אידישע בעלי בתים פון בוקא־
רעסט זיינען מיט איהם צולעב וואָס עס איז ניט געווען צופריעדען
און זיי האָבען איהם ארויסגעיאָגט פון זיין שטעל. ער האָט זיך
דערפאר מיט זיי אָבגערעכענט אויפ'ן סאמע נארשסטען אופן און
האָט זיך גע'שמד'ט.

אלם איינער וואָס האָט זיין חיונה געראָרפט זוכען פון א אי־
דישער שולע האָט דאָס איהם קיין גוטס ניט געקענט טהאָן און אויב
ער האָט ערווארט אז די קריסטליכע נשמה־פערזאָרגער וועלען איהם
קומען צו הילף, האָט ער זיך אין זיין חשבון גענארט. און ארום
דער צייט וואָס גאָלדפאדען האָט געגרינדעט זיין טהאָטער אין בו־
קארעסט, איז משה הורוויטש ארומגעגאנגען אָהן א קנעלונג און
האָט ניט געוואוסט, צו וואָס צו נעהמען זיך.

די קורצע צייט וואָס דער רוסישער קאמיסאריאט איז געזע־
סען אין בוקארעסט האָט מען אין אידישען טהאָטער געמאכט
גלענצענדע געשעפטען און דאָס האָט באוואויגען משה הורוויטש
צו פרוב רען זיין מזל אויפ'ן נייען פעלד.

נאָך פסח אין 1878 האָט ער געעפענט א טהאָטער אין בוקא־

רעסט. זיין טרופע איז בעשטאנען פון אבא שהנגאלד, וועלכער האט זיך דעמאלט בעווייזען צום ערשטען מאל, משה טהייך, הערשעל גאלדענבערג און א געוויסע גאלדשטיין.

זיין ערשטע שטיק איז געווען „דאם פוילישע אינגעל", געמאכט פון לינעצקי'ס ווערק אונטער דעם זעלביגען נאמען. דערביי איז נויטיג צו בעמערקען, אז דאם דאזיגע שטיק האט נאר ניט צו טהאן מיט „פוילישען אינגעל", וואם הורוויטש האט אנגעשריבען מיט יאהרען שפעטער און וואם איז עד היום געבליבען אין רעפערטואר.

באלד נאכדעם האט ער אנגעשריבען א צווייטע שטיק „באנקיי ט־ראן", נאר זי איז מאוס דורכגעפאלען און א דריטע שטיק „די ווייסטע אינזעל", אן איבערזעצונג פון רומעניש.

גאלדפאדען'ען איז ניט געפעלען געווען צו האבען א קאנקורענט ביי דער זייט, און כדי פטור צו ווערען פון איהם, האט ער געשיקט נאך אבא שהנגאלד, וועלכער איז געווען די הויפט קראפט פון הורוויטש'עם טרופע און האט איהם אריינגענומען צו זיך.

אהן אבא שהנגאלד האט זיך די טרופע ניט געקענט האלטען און זי איז גלייך צופאלען געווארען.

אבער דאם האט הורוויטש'ן ניט געמאכט פאר אוים דירעקטאר. ער האט שוין דעם טעם פון טהעאטער פערזוכט און ער האט שוין געוואוסט מיט וואם מען עסט עס. אין בוקארעסט איז פאר איהם בעת מעשה קיין פלאץ ניט געבליבען, האט ער זיך אוועקגעלאזט זיך צוריק קיין בוקארעסט צו לערנען מיט איהם בלק.

די טרופע האט איצט געטראגען דעם דאפעלטען נאמען פון גראדנער און הורוויטש. און דער לעצטער האט דא אויך פערנומען א פלאץ אלס שוישפיעלער. צוזאמען מיט זיי א ז אויך געקומען פייוועלע פריעדמאן.

אבער הורוויטש און גראדנער האבען ניט נעקענט הויזען צו־

זאמען. מען דארף פערשטעהן, אז זיי האבען קיין גלענצענדע נע־
שעפטען ניט געמאכט און דערצו נאך האט זעהר פיעל געהאט צו
זאגען, וואס יעדער פון זיי האט זיך נערעכענט פאר דאס אוי־
בערסטע פון שטויסעל, און זיי האבען זיך ניט נאר נעריסען נאר
עס פלעגט אפט קומען ביי זיי צו א געשלעג. די געשלעגען זיינען
געווען אזוי אפט, אז עס איז געווארען א ווערטעל: וועו מען זעהט
צוויי צילינדערם וואלנערען זיך אין גאס, זאל מען וויסען אז זיי
זיינען נראדנערם און הורוויטששעם.

דאס האט לאנג ניט געקענט אנהאלטען און זיי האבען זיך
צוטהיילט. הורוויטש האט צוואמענגעשטעלט א נייע טרופע, אין
וועלכע עם זיינען אריין זיין טאכטער שארלאטע, צאל גרינבערג
(שפעטער זיין איידעם) און אנדערע, וועלכע זיינען לאנג ביי דער
ביהנע ניט געבליבען. ער האט אויך אריינגעקראגען צוריק אבא
שהנגאלד און אוועקגעלאזט זיך אויך דער פראווינץ. אין בער־
לאט איז צו דער טרופע צוגעקומען א נייע אקטריסע, דאס איז
געווען חיה שרה אדער קלארא, מיט וועלכער שהנגאלד האט חתונה
געהאט און א לאנגע צייט האבען זיי ביידע פערנומען דעם אויבען
אן אויף דער אידישער ביהנע.

נראדנער און זיין ווייב האבען זיך אוועקגעלאזט געבען קאנ־
צערטען, ווי ער האט עם געטהאן פאר נאלדפאדען. ער האט נע־
האפט, אז צוזאמען מיט מרם. גראדנער וועלען די קאנצערטען צור־
געהן לעבעריגער, נאר דער דאזיגער סארט אונטערהאלטונג איז אין
די פאר יאהר פון מאדע ארויס און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאהרען
קיין קאנסטאנטינאפאל.

איידער גראדנער האט שותפות געמאכט מיט הורוויטשען,
האט ער געהאט זיין איינענע טרופע אין יאסי. אלס דירעקטאר האט
ער געטהאן אלץ וואס ער האט געקענט, אז זיינע פארשטעלונגען
זאלען אויסגעהמען בייס עולם און ער האט דאריבער אבגעריכט
מאגולעסקא פון גאלדפאדען און געווירקט דורך שכר גאלדשטיין,
אז ער זאל מחנך זיין זיין יונגע ווייבל שרה צו דער ביהנע. נאר
אלס שוישפיעלער האט ער ניט געקענט פערטראגען, וועו דער עולם
האט אפלאדירט מאגולעסקא און מרם. גראדנער, האט ניט געקענט

פערטראָגען די אפּלאָדיסמענטען, וואָס מען האָט געשענקט שרה גאָלדשטיין (שפּעטער בעוואוסט אלס סאָפּיע קארפּ). די קנאה צווישען די אקטיאָרען און די אקטריסעס איז געווען אזוי נרויס, אז זיי האָבען מעהר ניט נעקענט שטעהן צוואמען.

נאָר מיט'ן אָבפּאָהרען פון די נראדנערס איז די טרופּע נעבליבען אין יאסי, און איצט איז דער הויפּט פון דער קאָמפּאניע נעווארען זעלביג מאנולעסקא און זי האָט געטראָגען זיין נאָמען. פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז שוין איצט קיין מניעה ניט געווען. אין דער צייט האָט מען שוין מעהר קיין שהחיינו ניט געדארפט מאכען אויף א אידישען אקטיאָר אָדער אידישע אקטריסע. אזוי ווי שוועמלאָך נאָך א רעגען זיינען זיי ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. דער צעטיל פון אקטיאָרען און אקטריסעס איז נאָר אין קורצען משך אויסגעוואקסען נאָר א היבשער. אויבער די ביהנע איז אלט נעווארען א יאָהר צו צוויי, האָט מען שוין אָנגעצעהלט עטליכע צעהנדליג שוישפּיעלערען און שוישפּיעלערינס. אזוי בעגעגענען מיר שוין אין די פּערשיעדענע שטעדט אין רומעניען, אין דער צייט פון דעם רוסיש טערקישען קריעג: גראדנער, גאָלדשטיין, שאפּירא, מאנולעסקא, צוקערמאן, זילבערמאן, מיכל גליקמאן, ישראל וויינבלאט, משה טהייך, בויקע, אבא שעהנגאָלד, משה פינקעל, ראָזענבערג, ספּיוואקאָווסקי, וואלף שפּייזער, וויינבערג, מאָרים קריץ, לייזער שוואַרץ, שמחה דיימאנד, בערנמאן, צלאל גרינבערג, פייוועל פרידרמאן, עדעלמאן, נאָרטענשטיין, און נאָך פיעלע אנדערע, וואָס האָבען זיך אויף דער ביהנע לאנג ניט נעהאלטען. אויף דער צעטיל פון פרויען אויף דער ביהנע איז אין דעם משך פון די ערשטע צוויי יאָהר היבש אויסגעוואקסען. אזוי בעגעגענען מיר שוין דעמאָלט די אקטריסעס: ראָזע פרידמאן, מאָרגאָרעטע שוואַרץ, אנעטא שוואַרץ (פינקעלס ערשטע וויב), גאָלדיצע, שרה נאטהאן, שרה גאָלדשטיין (שפּעטער סאָפּיע קארפּ) אנעטע נראדנער, מינדעל צוקערמאן, שארלאטע הורוויטש (שפּעטער גרינבערג), ראָזע אקסעלראד, קלארא שהנגאָלד, פּאָלינע פינקעלשטיין (שפּעטער עדעלשטיין) און איהר שוועסטער, וועלכע איז שפּעטער געוואָרען פרוי מאנולעסקא און נאָך אנדערע. עס איז שוין דעמאָלט אפילו נעווען א יונגע מיי-

דעלע, א קינד, וואס פלעגט ערשיינען אויף דער ביהנע און זינגען קופלעטען, לאקסער האט זי נעהייסען, און זי איז איצט אויך בע־קאנט אונטער דעם נאמען אויף דער ביהנע.

אונטער דער צייט האט גאלדפאדען געשאפען נאך עטליכע אפערעטקעס, אויפ'ן זעלביגען שניט ווי די פריהערדיגע. די דאזיגע אפערעטקעס זיינען איצט איבערגעמאכט געווארען פון גוישע בי־ליגע שטיקער אהן שום פרעטענזיעס אויף ליטעראטור. זיינע שטי־קער פון דער דאזיגער צייט זיינען געווען: „א מאן מ ט הערנער" אין דריי אקטען, „טודרום בלאז" אין דריי אקטען (די לצים צווי־שען די אקטיארען האבען גערופען די דאזיגע שטיק „טודרום דוי"), „די שטומע כלה" אין דריי אקטען (מיט יאהרען שפעטער האט זי־לאטארעווסקי פון דאנען ארויסגענומען די גאנצע סצענע מיט'ן רבי און גבאי און מיט אלע וויצען פאר זיין „ישיבה בחור"), „ברייני־דעלע קאזאק", „די כישוף מאכערין," „ני־בע ני־מע, ני־קוקעריקו", און נאך אנדערע. די דאזיגע ווי אויך נאר די ערשטע שטיקער זיי־נען שטענדיג געשטעלט געווארען מיט א צוגאב, דאס הייסט מיט א קלייגעם וואדעוויל. „אזוי למשל, איז צו „שמענדריק" צוגעגעבען געווארען „א גלאז וואסער", צו אן אנדער שט ק — „דער קאטאר" צו נאך אן אנדערער — „די שוועבעלעך" און דאס גלייכען.

און ווי דער מנהג איז דעמאלט געווען צווישען די דראמעני־שרייבער האט גאלדפאדען אויך איבערגעמאכט דעם „באנקיי טי־ראן" און „די וויסטע אינזעל" און אריינגענומען זיי אין זיין רע־פערטואר. דערביי איז אפשר כדאי צו בעמערקען, אז גאלדפא־דען'ס „באנקיי טיראן" האט נעהאט מעהר ערפאלג ווי הורוויטשעס. אין יאסי האט לאטיינער אונטער דער צייט נעגעבען „לומפא־ציוס וואגאבונדום" (איבערזעצט פון רומענישען) און „די ליעבע פון ירושלים."

די „ליעבע פון ירושלים" איז טהיילוויייז געווען נענומען פון מפו'ס „אהבת ציון" און טהיילוויייז פון ווערבעל'ס „חולדה ובור", און דאס הייסט, אז דער אינהאלט איז עהנליך געווען צו גאלד־פאדען'ס מיסטעריווערק „שולמית", וואס איז געשריבען געווארען מיט עטליכע יאהר שפעטער. דערביי איז אויך כדאי צו בעמער־

קען, אז וועלבעל, דער פערפאסער פון „חולדה ובור" איז נעווען גאלדפאדענ׳ס שווער.

די שפע איז געווען גרויס אין אידישען טהעאטער אין דער דאזיגער צייט. די גרעסטע שפע א ז געווען אין גאלדפאדענ׳ס טהעאטער אין בוקארעסט און דער דירעקטאר און די אקטיארען האבען זיך ממש געבאדען אין כל טוב. און דערצו איז אפילו ניט געווען גוטיג, אז די אקטיארען זאלען קריגען זעהר גרויסע שכירות. אזוי גיך ווי א פארשטעלונג אין טהעאטער האט זיך געענדיגט, האבען שוין פאדריאטשיקעס געווארט אויף זיי און געפיהרט זיי אין דיי־כסטע רעסטאראנען, וואו מען האט געגעסען, געטרונקען און גע־הוליעט ביז גרויסען טאג. אזוי איז געווען נאכט איין נאכט אוים און די טיערסטע וויינען האבען זיך געגאסען ווי וואסער.

מען דערצעהלט אן אנעקדאט, וואס כאראקטעריזירט גוט יענע צייט. דער אקטאר נ. נ. איז פלוצים קראנק געווארען און א דאקטאר האט איהם ערקלערט, אז ער דארף האבען אן אפעראציע. וועז ער האט זיך אנגעפרעגט, וואס דאס איז פאר א חלאת, האט איהם דער דאקטאר געזאגט, אז ער ליידט פון וואסער אין מאגען. ער האט זיך צולאכט, און דער דאקטאר האט נאך אזא מין ערקלערונג געקראגען א פנים פון חוזק אין זיינע אויגען, ווייל דאס איז געווען אין דער סאמע צייט פון דער גרויסער שפע אין טהעאטער און ער האט געקענט שווערען אז זינט די אידישע פאדראטשיקעס זיינען אנגעלאפען א ן בוקארעסט, איז אפילו א טראפען וואסער ניט אריין אין זיין מויל, און ער האט זיך ממש געבאדען אין שאמפאניער.

און די שפע איז ניט נאר געווען אין בוקארעסט: אין יעדער היבשער שטאדט, וואוהין גאלדפאדען איז געקומען גאסטראלירען מיט זיין טרופע, איז דאס טהעאטער געווען געפאקט. אין גאלאץ האבען זיך צוויי אונטערנעהמער ארויסגערופען צו בויען א טהעאטער ספעציעל פאר גאלדפאדען. דאס איז שוין געווען אין די לעצטע חדשים פון דעם קריעג.

אויך דארף מען פערשטעהן, אז אין דעם טהעאטער אין יאסי האט מען אויך ניט געמאכט קיין שלעכטע געשעפטען. אזוי, למשל,

זעהען מיר, אז דער אקטיאר ישראל ווייסבלאט, וועלכער איז אריי־
בער פון גאלדפאדען צו מאנולעסקא אין יאסי האט געקריגען 250
פראנק א חודש. ביי גאלדפאדען אין בוקארעסט האט ער געקרי־
גען 170 פראנק א חודש.

געשפיעלט האט מען דעמאלט ניט מעהר ווי פיער מאל א
וואך: שבת צו נאכט, זונטאג ביי נאכט, דינסטאג און דאנערש־
טאג. ווי עס איז צו זעהן האט מען זיך דעמאלט געהיט ניט אויפ־
צורייצען די פרומע אידען געגען טהעאטער און אזא אבענד ווי
פרייטאג צו נאכט, וועו אלע אידען סיי פרומע און סיי ניט פרומע
זיינען פריי, האט מען ניט געשפיעלט, הגם אין די פיעסען פון יע־
נער צייט איז אנגענאנגען א שטענדינגער „קאמף מיט'ן פאנאטיזם"
און מען האט חוזק געמאכט פון די פרומע אידען.

הגם מען האט זיך גערארפט רעכטען, אז די מלחמה וועט איי־
ביג ניט גרוועריען און פריהער אדער שפעטער וועט זי זיך ענדי־
גען, האט אבער קיינער וועגען דעם ניט געטראכט. מען האט נע־
גלויבט, אז אזא איז גווארען דער צושטאנד פון אידישען טהעא־
טער און די שפע וועט אלע מאל אנהאלטען. נאר דא איז אנגע־
קומען איין בעריכט נאכ'ן צווייטען, אז די מלחמה האט זיך געענ־
דיגט און דער נאנצער קאך ארום דעם קאמיסאריאט איז מיט אמאל
שטיל'ער נעווארען. איינער נאכ'ן צווייטען האבען די אידישע פאר־
ריאטשיקעס פערפאקט זייערע זאכען צוזאמען מיט'ן אנגעקליבענעם
גאלד און געלאזט זיך פאהרען צוריק אהיים, און איידער מען האט
זיך גוט ארומגעקוקט, איז קיינער פון די אנגעלאפענע ניט געבלי־
בען. א חוץ יענע וואס האבען ניט געהאט אויף הוצאות.

מיט'ן אויפהערען פון דעם גאלדענעם מבול האט אויך אויפ־
געהערט די שפע אין אידישען טהעאטער. עס איז ווידער געבליבען
דער זעלביגער ארימער עלעמענט, וואס האט פאטראניזירט די אי־
דישע ביהנע פאר דער מלחמה. די ביינקלאך זיינען געבליבען האלב
אדער דריי פיערטעל לערינ, אין דער קאסע איז געווען א חושך,
נאר אויב פאר דער מלחמה האבען די דירעקטארען און אקטיארען
צופריעדענגעשטעלט זיך מיט אזא צושטאנד אין דער האפנונג אויף
בעסערע צייטען, האבען זיי איצט בשום אופן ניט נעקענט בלייבען

צופריעדען נאכדעם ווי זיי האבען געלעבט אזא גוטען טאג.

אין יאסי איז מאגולעסקא׳ס טרופע באלד נאך דער מלחמה צושלאגען געוואָרען און די אקטיארען האבען זיך צושפרייט אי־ בער׳ן לאנד.

אין בוקארעסט האט נאלדפאדען איינגעזעהן אז דאָרטען איז שוין מעהר פאר איהם קיין פלאץ ניט געבליבען און ער האט איצט אנגעהויבען צו טראכטען וועגען רוסלאנד.

פאר פסח אין 1879 האט נאלדפאדען איבערגעלאזט זיין טרופע אין רומעניען און איז צוזאמען מיט זיין סעקרעטער יצחק ליבערסקו אוועקגעפאהרען קיין אדעס.

צעתנטער קאַפּיטעל.

טהעאטער קלייבט זיך איבער קיין רוסלאנד.

איידער גאַלדפאדען האָט בעשלאָסען צו פאָהרען קיין רוסלאנד, האָבען זיך פון זיין טרופּע אָבגעטהיילט עטליכע אקטיאָרען און זיינען אוועקגעפאָהרען קיין אדעס. צוויישען זיי זיינען געווען ישראל ראָזענבערג און ספיוואקאָווסקי.

ראָזענבערג איז פריהער געווען אן אדעסער וואויליער יונג, האָט זיך געריבען ארום געריכט, געשריבען פראָשענייעס און תמיד געזוכט א גרינגען רובל צו פערדיענען. בשעת די מלחמה האָט אויסגעבראָכען, איז ער אוועק קיין בוקארעסט, וואוהין עס זיינען געלאָפען אלע, וואָס האָבען געהאט אן אויסקוק אויף א גרינגען פערדיענסט, נאָר א לץ פון דער נאָטור, און אָהן א בעשטימטען צוועק אין לעבען, איז ער אריינגעפאלען אין גאַלדפאדענ'ס טרופּע און איז געוואָרען אן אקטיאָר. ער איז געווען א קאָמיקער און האָט זיך דעמאָלט אויסגעציכענט מיט זיין שפיעלען. אזוי גיך ווי ער האָט דערזעהן, אז אין טהעאטער אין בוקארעסט וועלט אומעדיג, האָט ער זיך מיישב געווען און אוועקגעלאָזט זיך צוריק קיין אדעס. איהם זיינען געווען בעקאנט אלע וועגען און שטענדיג פון דאָרטען און האָט ריכטיג אויסגערעכענט, אז אין אדעס איז פאָרהאן א גוטער פלאץ פאר א אידישען טהעאטער.

ראָזענבערג און ספיוואקאָווסקי האָבען צוגעצויגען צו זיך די אדעסער פאַלקס זינגער, צוזאמענגעשטעלט א טרופּע. אין וועלכע

עס זיינען אריין יאנקעל קאצמאן, מענדעל אבראמאוויטש (ער איז שפעטער געווארען דער מאן פון דער בעקאנטער אקטריסע מרס. אבראמאוויטש, וועלכע איז איצט מרס. יאוועליר) אריה שראגע, אהרן טאגער, באריס אלטמאן און סאפיע אבערלענדער, וועלכע האט געשפיעלט אונטער'ן נאמען מיכעלסאן (זי האט שפעטער חתונה געהאט פאר דעם בעוואוסטען שוישפיעלער יעקב אדלער), געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב און צום ערשטען מאל אין אדעם האט מען געזומען שפיעלען אידישע שטיקער.

דעם ערשטען אבענד האט מען געשפיעלט דריי וואדעוויללען: „פיער פאר פארצעלייענע טעלער", „די שוועבעלאך," און „די דריי טויבע," אלע געשריעבען פון א. גאלדפאדען; א חוץ דעם האבען די נעכט־גע פאלקס זינגער געזונגען קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס רע־פערטואר.

דער עולם האט דערפון געלעקט די פינגער און מען האט דעם זעלבינען פראגראם אנגעהאלטען עטליכע מאל.

עם ווייזט אוים, אז ראזענבערג און ספיוואקאווסקי, וועלכע האבען זיך שוין בעטראכט אלס גרויסע קינסטלער, האבען מורא געהאט צו פערלאזען זיך מיט א נאנצע שטיק אויף די נעכטיגע פאלקס זינגער און דערביבער האבען זיי אנגעהויבען מיט וואדעווי־לען, וועלכע זיינען געווען נעהנטער צו זיי.

די ערשטע נאנצע שטיק איז געווען „בריינדעלע קאזאק". פון א. גאלדפאדען.

מען איז פשוט געשטאנען אויף די קעפ, אזא גרויסער עולם איז געקומען זעהען די קאמעדיע. די פאדריאדטשיקעס, וואס האבען זיך צוריקגעקעהרט פון בוקארעסט, האבען זיך נסים אנדער־צעהלט פון א־דישען טהעאטער. די פאלקס זינגער האבען אויפגע־כאפט די קופלעטען פון גאלדפאדענ'ס שטיקער און אריינגעבראכט זיי אין די אידישע הייזער. און דאס אלץ האט אנגעצונדען די נייגיערדע צו זעהן. וואס מען שפיעלט אין א אידישען טהעאטער.

מען האט נאכדעם געשטעלט „שמענדריק" און די „קאפריזנע מאכטער". די הויפט ראל פון „שמענדריק" האט געשפיעלט קאצ־מאן און ער האט זיך אין איהר אויסגעצייכענט און גלייך בעקומען

די העכסטע אנערקענונג.

די „קאפריזנע טאכטער" פערדיענט דאָ צו ווערען ספעציעל דערמאנט, ווייל אין דעם דאזיגען שטיק, אין „רעמעסלעני קלוב" האט יעקב אדלער געמאכט זיין דעביוט. ער האט נאך דעמאלט ניט גהאט די זכיה צו קריגען א ראָל מיט ווערטער, נאר ער האט גהאט א צד אין דער קאמפאניע, ער איז געווען א גוטער ברודער מיט ראזענבערג און דער לעצטער האט אים אייגנעטהיילט א שטומע ראָל. דאם איז די ראָל פון דער שיקסע מארדיאלא, וואס קבצנזאן פיהרט ארויף אויף דער ביהנע ביים סוף פון דריטען אקט. מארדיאלא טאנצט א קאדריל און דער פארהאנג פאלט.

יעקב אדלער איז ניט קיין פאלקס־זינגער און זינגען איז גארנישט זיין אכילעס׳עס פיאטע, דאם היימט זיין שוואכסטער פונקט. ער איז נעווען א בן יחיד ביי ארימע עלטערען און אלס אזעלכער האט ער איבער זיך ניט גהאט קיין אויבער האר. ער האט קיין חשק ניט גהאט צום לערנען און איז לאנג אין קיין חדר ניט נעזעסען און אויך ניט אין קיין שקאלע. די גאם איז אים גענוגען בעסער געפעלען און ער האט זיך אין גיכען קונה שם געווען אלס מזיק ווען ער איז אבי׳סעל אונטערגעוואקסען האט ער זיך אויסגעצייכענט אין גשעלעגען און מען האט אים דערפאר גערופען „יאנקעלע קולאק".

זיין פאטער האט אים אריינגענעבען אין א שניט קראם, כדי ער זאל האבען א בעשעפטיגונג. ער האט דאָ גיעדארפט טראגען קלומקעס צו די קונים און דאם איז אים נאך וועניגער גיפעלען גיווארען. ער האט גהאט א שהנע האנדשריפט און ער האט גענומען זוכען א פרנסה אלס איבערשרייבער. ער האט זיך גיווארפען פון אין בעשעפטיגונג אויף דער צווייטער, פון איין שטעלע אויף דער צווייטער, און האט זיך ביי קיין זאך ניט אבגעשטעלט, און די לעדיגע צייט האט ער מיט יונגע חברה פערבראכט אין דעם שטאדטישען טהעאטער, וואו ער האט זיך דערהויבען צו דער מדרגה פון א משניח איבער קלאקיארען. אין די לאקאלען, וואו ער האט גהערט די פאלקס־זינגער, און נעמאכט אליין הוליאנקעס, איז ער גיווען דער קאמיקער און נאכשפאטער. ער האט גהאט א

תשוקה צו דעקלאמירען און איבערקרימען און נאכשפעטען יערען און אלעם.

אלם משגיח איבער קלאקיארען איז ער אין טהעאטער ניט נע־נאנגען ווי א געוועהנליכער בעזוכער. ער האט זיך ניט אזוי אינ־טערעסירט מיט די פיעסען, ווי מיט די אקטיארען. ער האט געהאט זיינע אקטיארען, פאר וועלכע ער איז כורעים געפאלען און וועלכע ער האט פערגעטערט. און צוזאמען מיט אנדערע העלדען פון דער גאלירקע האט מען אויסגעדריקט די בעגייסטערונג פאר זיי מיט דונערענדע אפלאדיסמענטען. און פערקהרט, ווען אן אקטיאר איז זיי ניט געפעלען נעווען האט מען איהם אויסגעפייפט. אין אמע־ריקא אויפ'ן אידישען טהעאטער לשון הייסען אועלכע „פאטריא־טען", און פיעלע אקטיארען זיינען ארויסגעקומען פון די דאזיגע „פאטריאטען".

דאס אידישע טהעאטער איז נעווען ווי נעוואונשען פאר איהם. און ער איז גלייך נעוואָרען א בן בית היינטער די קוליסען. אין דער שטיל האט ער זיך נענומען צוגרייטען פאר א טהעאטער קאריער. ווען ער פלעגט בלייבען אליין, איז ער לאנג נעשטאנען פאר'ן שפיגעל, נעמאכט פערשיידענע גרימאסען, געלאצט מיט די אויגען און נעזוכט אויסצודריקען אלערליי געפיהלען. ער האט אויך פערלאזט מעשה ארטיסט, לאנגע האר און נעווארט אויך דער נעלענהייט צו ערשיינען אויך דער ביהנע און ווערען אן אקטיאר מיט אקטיארען גלייך. נאר וועגען אדלער אלם שוישפיעלער וועל־לען מיר רעדען שפעטער.

ביי א פראבע פון דער נעקסטער שטיק האט זיך ארויסגע־ווייזען, אז איינער פון די אקטיארען איז ניט נעקומען. מען האט זיך געקליבען שטעלען אויף מארגען נאלדפאדענ'ס „סצויק און מור־ציק" און די ראל פון אבעלע איז נ'ט נעווען בעזעצט. די דאזיגע ראל האט נעדארפט שפיעלען „בארים באר גוי" און דאס איז נעיוזען די ערשטע נעלענהייט, וואס אדלער האט נעקריגען צו שפיעלען א ראל מיט וואָרטער. ביים אויפטרעטען אין דער דאזיגער ראל איז איהם די נשמה ארויסגעפאלען. ער האט ניט נעזעהן, וואס עס טהוט זיך אויף דער ביהנע און האט ניט נעהערט דעם סופלער, נאר

פון דעם אבענד אן האט מען איהם אפט איינגעטהיילט קלייניע, אונבעדייטענדע ראלעו, און ער איז שוין געווען פעררעכענט אזוי גוט ווי איינער פון דער קאמפאניע.

די פיהרער פון דער טרופע האבען געלעבט א גוטען טאג. די געשעפטען אין טהאטער זיינען געווען גוט און די אקטיארען האבען אנגעטהאן צילינדערם, לאנגע „ווינטשיקאווס", וואס זיינען דער־מאלט געווען אין דער מאדע און זעמשענע הענדשקעס.

ארום דער צייט האט זיך גאלדפאדען אויסגעקליבען צו זאהרען קיין אדעס.

אין א פריהערדיגען קאפיטעל איז שוין געווען דערמאנט, אז צוליעב א באנקראט האט גאלדפאדען געמוזט פערלאזען אדעס אין צוליעב די בעלי חובות האט ער אהין ניט געקענט קומען. עס איז שווער אייסצוגעפינען, ווי אזוי גאלדפאדען האט איצט געמאכט די רייזע קיין אדעס. די מיינונגען זיינען וועגען דעם גרונט פערשיערען. מען זאגט, אז ארום יענער צייט איז אבנעשאפט געווארען דער שולד נעזעץ און אויף אזא אופן האט ער מעהר ניט געדארפט מירא האבען פאר זיינע קרעדיטארען. מען זאגט אויך, אז אוים כבוד או פ'ן דיכטער און דראמאטורג האבען די קרעדיטארען בעשלאסען ניט צו פערפאלגען איהם און ער האט איצט געקענט זיין פראנק און פרייי אין אדעס. נאר ווי דאס זאל ניט זיין, איז ער פאר פסח, צוזאמען מיט יצחק ליברעסקו, אוועקגעפאהרען קיין אדעס. זיי זיי־נען געקומען אלייו, אהן דער טרופע, נאר דאס איז געווען גענוג, אז ראזענבערג און ספיוואקאווסקי זאלען אויפהערען צו געבען זיי־ערע פארשטעלונגען. אין רומעניען איז ניט אנערקענט געווען קיין אויטארס רעכט, נאר אין רוסלאנד איז דער זכות פון דעם שרייי־בער בייגעשטאנען איהם, אז פרעמדע זאלען זיך מיט זיינע ווערק ניט בענוצען.

א חוץ דעם איז געווען גענוג, וואס גאלדפאדען אליין איז נע־קומען, אז די פריהערדיגע קאמפאניע זאל אבטרעטען אן א זייט. די דאזיגע קאמפאניע האט געהאט אנדערע פיעסען — לאטיינער'ס און הורוויטש'ס, נאר מיט זיין קומען איז ביי זיי אבגעפאלען יע־דער חשק צו מאכען שבת פאר זיך. די מורא און דרך ארץ פאר

נאָלדפאדען איז געווען זהר גרויס צווישען די אקטיאָרען, און זיי האָבען איהם גערופען „רבי" און „טאטע".

נאָלדפאדען האָט גלייך געדונגען דעם רעמעסלעני קלוב, און ווען ער האָט מיט ליבערעסקו געמאכט דעם חשבון, זיינען זיי נעקומען צום שלוס, אז מען דארף דערצו האָבען לכל הפחות פינף טויזענד רובל.

און עס האָט זיך איצט אויסגעוויזען, אז פון די אלע גליקלעך, וואָס נאָלדפאדען האָט געמאכט אין רומעניען, איז איהם נ ט גלביבען נעניג אפילו אויף אריבערצונעהמען די טרופע פון בוקארעסט קיין אָדעס. נאָך דעם גרויסען נאָלדענעם מבול איז ער אין אָדעס אָנגעקומען אָרימער, ווי ער איז מיט עטליכע יאָהר צוריק אנטלאָפען פון דאָרטען. די סומע פון פינף טויזענד רובל א ז גאָר אן אונבעדייטענדע און יעדער איינער, וואָס האָט געהאט עפעס א שייכות מיט'ן טהעאטער וואָלט עס נעקענט גרינג שאפען פאר אזא אונטערנעהמונג, בפרט דער גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער, נאָר דער פריהערדיגער באנקראט איז איהם געווען אין וועג, און ער האָט נעמוזט אוועקשיקען זיין סעקרעטאר ליבערעסקו צוריק קיין רומעניען און יענער זאָל דאָרט הויבען אן הקפה. עס האָט לאנג ניט נעגומען ליבערעסקו צו שאפען אין רומעניען די נויטיגע סומע און חל המועד פסח איז ער צוזאמען מיט דער קאמפאניע אוועק־נעפאָהרען קיין אָדעס. ער האָט מיטגעפיהרט מיט זיך צווי און פערציג פערזאָן, צווישען וועלכע עס זיינען אויך געווען קרעריטאָרען.

די קרעפטען פון דער קאמפאניע זיינען געווען: צוקערמאן, פינקעל, טהייך, אנעטע שווארץ, מארגאריטע שווארץ, מינדעל צוקערמאן, בויקע, יאנקעלע ראָזענפעלד, הערשעל גאָלדענבערג און אנדערע.

אין אָדעס האָט גאָלדפאדען אריינגענומען אין זיין טרופע פון דער פר־הערדיגער קאמפאניע: אריה שראגע, יאנקעל קאצמאן, באריס באד־נוי, בארָדקין, שאול ווייגשטיין און פאשענקא מאשקאוויטש, און געשטעלט די „כשוף מאכערין", „בריינדעלע קאזאק." „קאפריזנע טאכטער", און „שמענדריק". צוקערמאן איז

נעווען דער פער פון דער קאמפאניע און די פרעסע האט איהם זעהר נעלויבט און ער איז נעווען דער ליעבלינג פון מהאמטער.

מען האט אזוי אבגעשפיעלט עטליכע חדשים און עס האט אויסגעזעהן, אז דאס אידישע מהאמטער האט שוין נעפונען זיין ריכטיגע היים, נאר דא האבען זיך אננעהויבען מסירות און אין א שעהנעם טאג איז אננעקומען פון פעטערבורג א בעפעהל, מען זאל ניט לאזען שפיעלען קיין אידיש מהאמטער.

אין אדעס איז דעמאלט נעווען א נעוויסער קאך־לעפל מיט'ן נאמען קרוג. ער איז נעווען בעקאנט מיט'ן פעטערבורגער גאלאווא און איז נעווען אויסגעמישט מיט „נאטשאלסטווא". ער האט זיך ארויסגערופען אויסצוכלאפאטשען אן ערלויבנים, אז מען זאל מעגען שפיעלען אידיש מהאמטער, ניט נאר אין אדעס נאר אין גאנץ רוס־לאנד, און דערפאר האט ער פערלאנגט, אז גאלדפאדען זאל מיט איהם מאכען דעם מהאמטער שותפות. גאלדפאדען איז דערויף איינגעגאנגען און זיי זיינען ביידע אוועקגעפאהרען קיין פעטער־בורג.

נאר אזוי ווי קיינער האט ניט געקענט וויסען אויף זיכער, צי פון דער שתדלנות ווען עפעס ארויסקומען, און סתם זיצען און ווארטען איז ניט געווען קיין פלאן, האט די טרופע דערווייל גע־מאכט א רייזע צוריק קיין רומעניען און האט זיך אבגעשטעלט אין יאסי, און געשפיעלט דארטען פינף וואכען צייט. דאן איז אננעקו־מען א טעלעגראמע פון רוסלאנד, אז מען מעג שוין ווידער שפיע־לען אידיש מהאמטער און די טרופע האט מיטגענומען מיט זיך אבא שעהנגאלד און א נייע אקטריסע, ליזע איינהארן, וועלכע האט שעהן געשפיעלט פיאנא און גוט געזונגען.

איצט איז שוין דער רעמעסלעני קלוב נעווען צו קליין, צו אונבעדייטענד פאר'ן אידישען מהאמטער און גאלדפאדען האט גע־דונגען דעם מארינסקי מהאמטער. די קאמפאניע האט זיך געהאל־טען אין איין סטאלירען, קרעפטען האבען זיך געביטען, אייניגע זיינען צוגעקומען און אנדערע זיינען אבגעפאלען. באלד איז דא אריין ספיוואקאווסקי און אויך גראדנער מיט זיין פרוי. גראדנער האט געמאכט א גרויסען פוראר אין דער רצלע פון דער באבע אין

דער „כשוף מאכערין", נאר ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט א ווידערשפעניגסטען גייסט און האט ניט געקענט פערטראגען צו האבען איבער זיך אן אויבערהאר. ער האט געהאט זיינע אייגענע צוויי שטיקער און האט געקריגען אן ערלויבנים צו שפילען זיי אין ניקאלאיעוו. ער האט אבגערעדט פינקלען, משה טהייך און שהנגאלד און נאך אנדערע און צוזאמענגעשטעלט אן אייגענע טרופע. גראדנער האט אבער געמאכט א טעות, וועז ער האט געמיינט, אז עס איז נענוג צו האבען אן ערלויבנים צו שפיעלען. ער האט ניט געווואוסט, אז א חוץ דער ערלויבנים דארפען די פיעסען זיין צענזורירט און זיינע פיעסען האבען דעם הכשר פון דער צענזור ניט געהאט. דער ניקאלאיעווער פאליציימייסטער האט איהם די ערלויבנים אונטערגעשריעבען, נאר וועז עס איז געקומען צו די פיעסען, האט מען זיך געכאפט, אז זיי זיינען ניט צענזורירט. האט זיך גראדנער אן עצה געגעבען אויפ'ן רומענישען אופן און האט אויסגעקליבען די „כשוף מאכערין", וואס האט געהאט דעם נויטהיגען הכשר, נאר גוטע מענשען האבען וועגען דעם געלאזט גלייך ווייסען גאלדפאדען, וועלכער האט תיכף טעלעגראפירט צום פאליצמייסטער, אז די „כשוף מאכערין" איז זיינע און האט איהם אויפגעפאדערט ער זאל ניט ערלויבען צו שפיעלען איהר. דער פאליצמייסטער האט געשיקט רופען גראדנער'ן און געמאכט איהם א שארפען אויסרייד. גראדנער איז גלייך אבגעפאהרען פון ניקאלאיעוו און די טרופע איז דארטען געבליבען שטעקען אויף גרויסע צרות. נאר אין שטאדט האט מען זיך אויף זיי מרחם געווען און מען האט זיי אבגעשיקט קיין אדעס. דא האבען זיי אנגעשטעלט מענשען, אז מען זאל זיך ארייגלעגען אין א שלום, און גאלדפאדען האט זיך געלאזט איבערבעטען און צוריק ארייגגענומען זיי אין זיין טהעאטער.

אין דער צייט האט זילבערמאן פערלאזט מאגולעסקא'ס רומענישע טרופע און איז אנגעקומען צו גאלדפאדען און האט דא אויך געמאכט א גרויסען פוראר.

אין אדעס איז א צט אויך אנגעקומען מאקס קארפ. ער איז נאך קיין אקטיאר ניט געווען, נאר ער האט געהאט א נאהענטע בע־

קאנטשאפט מיט'ן אידישען טהאטער. און אזוי ווי ער האט גע־
האט א גוטע שטים האט מען איהם באלד אריינגענומען אין טהע־
אטער.

ווען גאלדפאדען האט אין אדעס געזונגען מארינסקי טהא־
טער, האט ער קיין חשק ניט געהאט צו מאכען שותפות מיט קרוג.
הגם בשעת עס איז פערבאטען געווארען צו שפילען א דיש טהא־
טער און קרוג האט זיך אונטערגענומען אויסצואווירקען אן ער־
לויבנים, האט איהם גאלדפאדען צוגעזאגט צו מאכען איהם פאר א
שותף אין טהאטער, אויב פון זיין שתדלנות וועט עפעס ארויסקו־
מען. אבער דערפאר האט גאלדפאדען צוזאמענגעשטעלט א קאמ־
פאניע פאר דער פראווינץ אונטער דער דירעקציאן פון זיין ברו־
דער טוביא און קרוג און האט זיי אוועקגעשיקט א בער זיד רוס־
לאנד.

די קאמפאניע איז בעשטאנען פון ראזענבערג, קאצמאן, סא־
ניע אבערענדער, שבתי (עלטערער ברודער) און אנדערע. מיט דער
קאמפאניע איז אויך מיטגעפאהרען אדלער און עס האט געדויערט
א קורצע צייט ביז ער איז געווארען א גאנצער אקטיאר.

עס פערשטעהט זיך, אז די קאמפאניע האט קיין נייע זאכען
ניט געשפיעלט און ניט געדארפט. פאר די שטערט און שטערטלאך,
וואו די קאמפאניע האט אנגעשפארט, איז אלץ וואס מען האט גע־
שפיעלט געווען שפאגעל ניי.

קיין איבעריגע קרעפטען האט די קאמפאניע ניט פערמאגט
און אויב עס האט אויסגעפעהלט א קראפט אין א שטארט האט מען
זי דארטען גופא געזוכט און געפונען. די הויפט פאדערונג פון אן
אקטיאר איז דעמאלט געווען, אז ער זאל קענען זינגען.

אזוי האט שו ן ביים ערשטען ארויספאהר אין כערסאן אויס־
געפעהלט דער קאמפאניע א קאמיקער פאר דער ראל פון האצמאך
אין דער כשוף־מאכערין. נאר גלייך האט זיך אבגעזוכט א בחור,
וואס איז געווען בעקאנט מיט'ן נאנצען רעפערטואר פון די פאלקס־
זינגער און אין א פאר טעג האט ער אבגעקנאקט זיין ראל אזוי, אז
ער האט אויסגענומען ביי די דירעקטארען און איז פערבליבען אין
דער קאמפאניע און איז מיטגעפאהרען איבעראל און האט גע־

שפיעלט יונגע און אלטע פרויען און אויך קאמישע ראלען. דאס איז נעווען דער בעקאנטער קאמיקער אברהם פישקינד.

אין קעשענעוו האט די דאזיגע קאמפאניע נעגעבען דור קעסלער'ן די ערשטע געלעגענהייט צו פערזוכען דעם טעם פון א ביהנע. ער האט ניט נעהאט אזא גליק אריינצושפרינגען גלייך אין א ראל. פאר דער ערשטער צייט איז נעווען איבער נענוג, אז ער האט גע־קראנען די זכיה צו שטעהן אויף דער ביהנע אלס סטאטיסט. נאר ער האט נעהאט א גוטע שטים און ער האט נעקענט האפען צו שטייגען העכער און דערגרייכען צו דער מדרגה פון אן אקטיאר.

אין קעשענעוו זיינען אויך אריינגעקומען די פאלקס־זינגער מ. הייטאוויטש (היינע) און גרודבערג. אלס פאלקס־זינגער האבען זיי שוין קיין אונטערריכטונג אין דער קונסט פון שפיעלען ניט נעדארפט האבען און זיי זיינען גלייך אריין אלס אקטיארען.

וועז די דערמאנטע קאמפאניע איז אנגעקומען קיין סמילע. האט אויסגעפעהלט אן אקטריסע. ביז איצט האט אן דער קאמ־פאניע נעשפיעלט פרייליז דאיען (שפעטער מרס. קאצמאן). נאר דעם פאטער איז ניט נעפעלען נעווען, וואס זי פאהרט ארום מיט אקטיארען און ער א ז נעקומען און אוועקגענומען איהר. נאר אפילו אין אזא קלייניעם שטעדטעל ווי סמילע האט מען לאנג ניט נע־דארפט זוכען א נייע קראפט. דא האט די קאמפאניע נעטראפען פרייליז סאניעם און זי איז ארויף אויף דער ביהנע. פרייליז סא־ניעם איז קיין אנדערע ווי די שפעטער נעווארענע בעוואוסטע שוי־שפיעלערין קעני ליפצין.

ווי עס זעהט אוים, איז אלץ וואס האט זיך נעפאדערט איז נעווען צו נעבען נאר א רוף, און פארטיגע אקטיארען זיינען ווי דורך א כשוף פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסען. אין די שטעדט, וואו מען האט נאך קיין טהעאטער אין די אויגען ניט נעזעהען, האט מען שוין נעזונגען פיעלע טהעאטער ליעדלאך מיט'ן אמת'ן טראפ און מיט די ריכטיגע האוואיעם פון טהעאטער און דאס זיינען נעווען ניט נאר פאלקס־זינגער נאר אויך יונגע פועלים, וואס האבען שוין נעטראפען דעם וועג אין א קעלער. אלע אזעלכע, אויב זיי האבען נאר נעהאט שטימען, זיינען נעווען פיקס און פארטיג פאר

דער ביהנע און מען האָט זיי נאָר געדארפט ווייזען דעם שניט און זיי זיינען געווארען פארטיגע אקטיאָרען.

נאָר איין זאך איז שווער צו ערקלערען. מיר האָבען געזעהן ווי אזוי איידער דאָס אידישע טהעאטער איז אלט געווארען עטליכע חדשים האָבען מיר שוין אויף דער אידישער ביהנע געהאט אזעלכע אקטיאָרען ווי ישראל גראדנער, זעליג מאגולעסקא און איידער דאָס אידיש טהעאטער איז אלט געווארען א יאָהר איז רוסלאנד האָבען מיר שוין געהאט יעקב אדלער, דוד קעסלער, קעני סאָניעס. עס איז אמת, גראדנער און מאגולעסקא זיינען געווען דעמאָלט נאָך גאָר רויהע טאלאנטען און סיי אדלער און סיי קעסלער און סיי סאָניעס האָבען נאָך ניט דערגרייכט אפילו צו דער מדרגה פון וואָס מען רופט אויפ'ן טהעאטער לשון פורציעס. אדלער איז געווען א קטן שבקטנים אין אן אונבעדייטענדע פראָווינציעלע קאָמפאניע און קעסלער איז געווען ניט מעהר ווי א סטאָטיסט, נאָר זיי זיינען שוין פון דער ב הנע מעהר ניט אָבגעשטאָנען און עס האָט ניט געדויערט זעהר לאנג און זיי האָבען זיך געמומען רוקען צום אויבען אן אויף דער ביהנע מיט זיכערע טריט און זיינען דאָרטען פערבליבען ביז היינטיגען טאָג.

מאכט מען א חשבון פון אלע שטערען וואָס האָבען געלויכטען אויף דער ביהנע מיט א שטענדיגען שיין, געפינען מיר גיך אוים, אז מיט דער אויסנאהם פון מאדאם קאליש, זיינען קיינע אידישע ערשטע קלאסע אקטיאָרען ניט צוגעקומען דורך אלע יאָהרען. עס איז אמת, אז עס זיינען געווען א סך, א סך שטערען אין אידישען טהעאטער די ערשטע יאָהרען, נאָר זייער שיין האָט לאנג ניט אָנגעהאלטען, און איידער מען האָט זיך ארומגעקוקט, זיינען זיי אויסגעלאָשען געווארען. שטערען וואָס האָבען אויסגעהאלטען די פראָבע פון צייט, זיינען געווען מאגולעסקא, גראדנער, אדלער, קעסלער, ליפצ ן, דאָס הייסט די זעלביגע וואָס האָבען זיך בעוויזען די סאמע ערשטע צייט אין רומעניען און אין רוסלאנד. און דורך אלע יאָהרען און וואנדערונגען פון דער אידישער ביהנע איז אויסער מאדאם קאליש ניט צוגעקומען קיין אייניציגער גרויסער שטערן. עס זיינען צוגעקומען פיעל גוטע, אמת גוטע אק-

טיאַרען און אקטריסעס, נאָר ניט קיין שטערען. און פאר דער דאָזיגער ערשיינונג איז ניטאָ קיין שום ערקלערונג.

מיר האָבען שוין דערמאָנט, אז קיין מניעה פון שפּיעלער איז ניט געווען. אפילו אין די פערוואָרפענסטע שטערטלאָך האָט מען זיי געקענט שאפען, אויב מען האָט זיי געדארפט. עס פערשטעהט זיך, אז דאָס איז געווען דערפאר, ווײַל דער מאַסשטאַב פון שפּיעלען איז געווען זעהר א נידריגער — און די ווײַל האָבען פערנומען דעם אויבען אָן אויף דער ביהנע זיינען געווען או ך ניט מעהר ווי אַנפאַנגער. און דער דאָזיגער צושטאַנד האָט גרינג געמאכט פאר יעדען ווײַל האָט געוואָלט ווערען אן אקטיאָר ארויפצוגעהן אויף דער ביהנע.

נאָר ווײַל איז געווען די צויבערקראפט, ווײַל האָט אזוי גרינג צו זיך צוגעצויגען אזוי פיעל יונגע מענשען צו דער ביהנע?

א מאטעריעלען געווינס האָבען די דאָזיגע יונגע מענשען ניט געקענט ערוואַרטען. די מאטעריעלע לאגע פון די אידישע אקטיאָרען די ערשטע יאָהרען אויף דער ביהנע איז געווען ניט בעסער ווי פון די משוררים־לאך ביי די חזנים אין די קלענערע שטעדט. די דאָזיגע משוררים־לאך האָבען ניט אלע מאל געהאט אפילו ריכטיג אבצוועסען און ווען ניט די „גוטע ברידער", ווײַל מען קען געפינען אין יעדען שטעדטל, ווײַלטען זיי נאָך מעהר צוגעהונגערט. די גוטע ברידער, ווײַל האָבען ליעב געהאט די נגינה, פלעגען אונטערזוקען די משוררים עפּעס א בים אדער א נאַשערייַ און שטילען זייער הונגער. מיט דער אויסנאהם פון דער צייט ווײַל דער רופּיש־טערקישער קריעג האָט געדויערט, און א גאַלדענער מבול האָט זיך א גאַנץ געטהאָן אויף אלעמען, האָבען די קלענערע אקטיאָרען די ערשטע יאָהרען נאָר ניט געקענט ערוואַרטען פון דער ביהנע. עס האָט געהייסען, אז די אקטיאָרען קריגען בעשטימטע שכירות, נאָר דאָס רוב זיינען די שכירות געווען אויפ'ן צעטל און מעהר ניט. ווען גאַלדפאדען האָט אויסגעריכט די ערשטע קאַמפּאַניע פון אדעס און אוועקגעשיקט איהר אין די אנדערע שטעדט, האָבען די אקטיאָרען אין אדעס גופא א לענגערע צייט זייערע שכירות ניט בעקומען. ווייל עס איז פשוט ניט געווען מיט וואָס

צו צאהלען זיי. נאר דאס האט ניט אבגעהאלטען סיי פארטיגע אקטיארען און סיי אזעלכע וואס האבען ערשט געזוכט צו ווערען אקטיארען אנצושלישען זיך אין דער קאמפאניע, וואס האט זיך אוועקגעלאזט איבער די קלענערע שטעדט. די דירעקציאן פון דער דאזיגער קאמפאניע האט אויך אויפגעהערט צו צאהלען שכירות אזוי ניך ווי די קאסע איז געווארען שוואכער. און עס איז אפילו ניט געווען נויטיג פאר דער קאסע צו ווערען שוואכער, אז די פערשפּראכענע שכירות זאלען ניט אויסגעצאהלט ווערען פינקטליך. די דירעקציאן איז ניט געווען בלינד, די דירעקטארען האבען געזהן, וואס פאר א גדלות עס ווערט אויף א בחור אדער א מיידעל, אז מען נעהמט איהם אדער איהר אריין אין טהעאטער און מען לאזט איהם אדער איהר ערשיינען אויף דער ביהנע, און זיי האבען זיך אנגעשטויסען, אז די גדולה אליין איז א נעניגענדע געצאהלט פאר דער ארבייט. און דאס איז טאקע געווען אמת, פיעלע פון דער קאמפאניע זיינען געווען העכסט צופריעדען מיט די בעסארא־ביער וויינען, וויינטרויבען און פאסטראמא און האבען מעהר נאר ניט פערלאנגט.

הייסט עס אז קיין מאטעריעלען געווינם האבען די יונגע קרעפטען ניט געזוכט ביים אריינטרעטען אין טהעאטער, און נאך וועניגער וואלט געווען צו פערדעכטיגען אין די דאזיגע קרעפטען א שטרעבונג צו קונסט. דעמאלט איז קונסט געווען נאך נאר א פרעמדע זאך פאר די יונגע בחורים און מיידלאך, וואס האבען געוואלט ארויפטרעטען אויף דער ביהנע.

עס פערשטעהט זיך, אז די ביהנע האט דעם צויבער פון אויפהויבען עטליכע פערזאנען איבער טויזענדע. די וואס שטעהן אויף א ביהנע פיהלען, ווי טויזענדע אויגען זיינען צוגעשמידט צו זיי, ווי טויזענדער הערצער קלאפען מיט שמחה אדער טרויער פון זייערע ווערטער און פון זייערע האנדלונגען, און זיי פיהלען זיך ווי העלדען צוויישען א מאסע. אזא מין נרויסע אויפמערקזאמקייט ווי דער אקטיאר אדער אקטריסע ציהט צו זיך, קען פערדרעהען דעם קאפ פיעלע מענשען, און עס דארף ניט זיין קיין צווייפעל, אז די דאזיגע גרויסע אויפמערקזאמקייט, די דאזיגע מדרגה פון העלדיש־

קייט, וואס די שפיעלער פיהלען אויף דער ביהנע איז געווען און איז און וועט זיין דער טריב צו ווידמענען זיך דער ביהנע.

נאר עס וואלט געווען א גרויסער טעות צו ערקלערען דערמיט אליין, פאר וואס יונגע מענשען האבען אזוי אבגעשלאגען די שווע־לען פון דער ביהנע. נאך אלעמען דארף מען זיך ניט נארען, מען האט דעמאלט געקוקט אויף די שפילער ווי אויף די פסולת פון דער גהעטא. אין בעסטען אופן האט מען זיי גערופען פוריים שפיע־לער, אקטיארסטשיקעס, קאמעריאנסטשיקעס און אנשטענריגע מענשען האבען זיך געהאלטען פון זיי פון דערווייטענס. און דאס האט בשום אופן ניט געקענט געבען דער ביהנע אזא צויבער, וואס זאל צוציהען יונגע לייט אין אזא גרויסער צאהל.

קוקט מען זיך גוט צו ווי די שפיעלער האבען דעמאלט פער־בראכט זייער צייט, געפינען מיר א שטארקערע צויבערקראפט פאר דער ביהנע. די ביהנע האט נעהאט דעם זעלטענעם גלאנץ פון הפקרות. אזוי גיך ווי איינער איז ארויף אויף דער ביהנע, האט זיך פאר איהם אנגעהויבען א לעבען, וואו עס זיינען אבגעשאפט גע־ווארען אין גאנצען אזעלכע ווערטער ווי „עס איז ניט שעהן", „עס פאסט ניט," „מען טאר ניט." וועז מען איז אריין אין דער חברה שפיעלער איז שוין אלץ געווען שעהן, אלץ האט געפאסט און אלץ האט מען געמעגט.

אין יענער צייט און אפילו נאך איצט אויך אין אזעלכע פלע־צער וואו א טהעאטער שטעהט אויף היהנערשע פיסלאך זיינען גע־ווען זיך די מעצענאטען דער סאמע פסולת פון דער שטאדט. אלע וואס זיינען מעהר אדער וועניגער בעקאנט מיט'ן אידישען טהעא־טער וויסען, אז די דירעקטארען זוכען שטענדיג צו געפעלען ווערען דער מאסע. דאס טהוט מען בשום אופן ניט אויף צו להכעים די אינטעלינענטערע טהעאטער־בעזוכער אדער אוים שנאה צו דער בעסערער דראמע. די דירעקטארען זיינען איבערצייגט, אז זייער ברויט קומט פון דער גרויסער מאסע, און ניט ווייל די מאסע איז אזוי גרוים און די צאהל אינטעלינענטערע בעזוכער איז א קלייגע, נאר ווייל דער פראסטער עולם איז טאקע מעהר פאראינטערעסירט אין טהעאטער. די ערשטע יצהרען פון א טהעאטער איז ער אינ־

גאנצען אבגעלענט אויף דעם סאמע פראסטען עולם. נאר דער פראסטער עולם איז ארים און דאס העכסטע וואס ער קען איז קוי־פען א בילעט און ווייטער גאר ניט. וועז דער דאזיגער עולם איז זעהר א גרויסער, דארף דער טהעאטער צו קיינעם ניט אנקומען, נאר וועז דער עולם איז ניט זעהר קיין גרויסער, פאדערען זיך שוין מע־צענאטען. און אזוי ווי די בעלי בתים, די נגידים ווייכען אין אזא צייט פון דעם טהעאטער, נעהמען אויף די רעל פון מעצענאטען אזעלכע, וועמען א קערבעל קומט אן זעהר גרינג. און דאס זיי־נען געווהנליך פערזאנען פון דער אונטער־וועלט. די דאזיגע חברה־לייט פיהלען זיך בעשמירט. וואס זיי קענען זיך קאמפאנירען מיט מענשען, וואס טראגען צילינדערס, פאלירטע שיך, זעמשענע העגדטשעקעס און פעלערינעס. צוזאמען מיט די חברה־לייט הויבט מען אן צו לעבען א גוטען טאג. אזוי גיך ווי מען ווישט אב די שמינקע פון געזיכט נאך א פארשטעלונג שטעלט מען זיך אין גאנ־צען אין דעם רשות פון די חברה לייט און מען שלעפט זיך איבער שענקען, רעסטאראנצען, וואו מען עסט און מען שבור'ט אויף וואס די וועלט שטעהט און פון דארטען לאזט מען זיך אוועק איבער די פרעהליכע הייזלאך און מען הוליעט כל זמן מען קען נאר האלטען זיך אויף די פיס.

אן אנצוהערענישׂ ווי אזוי מען האט די ערשטע יאהרען זיך אויפגעפיהרט ביים טהעאטער, גיט דער בעוואוסטער שוישפיעלער יעקב אדלער:

„...וואס זאל מען זיך לייקענען, איך בין קיין צדיק פריהער אויך ניט געווען, נאר פריהער איז דאס געווען מעשה יונגערמאן, דאן און וואן, אבער אי צט האט מיך געצויגען יעדע נאכט צו פערברענ־גען ביז'ן פריהמארגען אין לוסטיגע געזעלשאפטען, וואו עס שפא־צירען א סך מאמזעלען פאר'ן שיין פון פיעלע ליכט... עס האבען זיך פערבריידערט מיט אונז מענשען מיט א שלעכטען רענאמע און די קלייגע פאליציי בעאמטע, ווי פריסטאוום, נאדזיראטעלס. צוזאמען מיט דעם ביינאכטיגען פאטרול קאזאקען. זיי האבען אנגעטהאן קא־פאטעס אין אונזער גארדעראב, און מיר אין זייערע שינעלען און

מיר זייגען כלומרשט געווען די נאטשאלסטווא און אזוי האבען מיר נעהולפען גאנצע נעכט.

„אין מיין נייער קאריערע האב איך נאך קיין וואונדער ניט דערוויזען, נאר אין דער קורצער צייט האב איך שוין בתכלית השלמות אויסגעלערענט די תורה צו קומען יעדען פריהמארגען אהיים מיט ניט זיכערע טריט, מיט א בערוישטען מוח און צו שלאפען א גאנצען טאג ווי אן אונפערשעהמטער פוילענצער. אין מיין טהיר האבען אנגעהויבען צו קלאפען אונגעבעטענע געסט; איך האב אנגעהויבען צו בעקומען ליעבעס־ברייף... קורץ, מיין אויפפיהרונג איז נעווען מעשה אקטיאר."

און אויב דאס איז נעווען דער בעגריף וועגען דער אויפפיהרונג פון אן אקטיאר, דארף נאר קיין וואונדער ניט זיין, פאר וואס אזוי פיעל יונגע בחורים האבען מיט קנאה ארויפגעקוקט צו די אקטיארען און פאר וואס זיי האבען אזוי אבגעשלאגען די שוועלען פון דער ביהנע.

אזא אויסגעלאסען לעבען האט א רייז פאר א געוויסען סארט מענשען. בפרט וען די הפקרות איז צוגעדעקט מיט דעם שעהנעם מאנטל פון קונסט.

אברהם גאלדפאדען האט זיך אין אדעס איצט דערפיהלט טאקע ווי נאט אין אדעס. ער האט זיך ניט נאר געזעהען אלס גרינדער פון אידישען טהעאטער, נאר אלס פערקערפערטער אידישער טהעאטער. ער איז געווען דער טהעאטער און אהן איהם האט זיך די אידישע ביהנע ניט געטארט א ריהר טהאן. אונטער דער פאפיראנער קרוין פון דער ביהנע האט ער זיך פארגעשטעלט אלס אבסאלוטער הערשער אין דעם אידישען טעמפעל פון קונסט. אויף זיינעם א מאך מיט'ן פינגער איז זיינער א ברודער, אן אייגפאכער בעל מלאכה, געווארען אן אנטרעפאניאר און האט מזכה געווען די אידען אויף דער פראווינץ מיט טהעאטער פארשטעלונגען, און אויף זיינעם א וואונק האט יעדע אידישע פארשטעלונג געמוזט גלייך אויפהערען. ער האט זיך אין דער צייט נאר ניט נעקענט פארשטעלען, אז ער זאל דארפען קאנקורירען מיט וועמען עס איז אויף דעם דאזיגען פלאץ.

די געשעפטען אין אדעס זיינען אוועק זעהר גוט. די אידישע בעפעלקערונג האָט שטארק פּאטראָניזירט די קונסט, וואָס איז גע־ווען אזוי ניי ביי אונז, און צום טהעאטער זיינען כסדר צוגעקומען נייע קרעפטען און אנדערע זיינען אוועק. די לייכטקייט מיט וועל־כע נייע קרעפטען זיינען געשאפען געוואָרען האָט געפיהרט דערצו, וואָס נאָלדפאדען האָט איבער זיי ניט געציטערט און מיט זיי קיין צערעמאָניעס ניט געמאכט. און יענע אקטיאָרען וואָס זיינען פון איהם אוועק האָבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געהאט.

איינער פון די דאָזיגע אונצופרידענע אקטיאָרען איז געווען ספיוואקאָווסקי. אָנגעהויבען צו שפּיעלען האָט ער אין רומעניען אין דער צייט פון דעם קריעג. ער איז אין בילדונג געשטאַנען מיט פיעל קעפ העכער פון אלע אידישע אקטיאָרען, זיין האלטונג און בענעהמונג איז געווען אריסטאָקראטיש און ער איז געווען דער ליעבהאָבער פּאר עקסעלאנס. מיר זעהען, אז באלד ווי נאָלדפאדען האָט גענומען דעם מארינסקי טהעאטער, האָט ספיוואקאָווסקי גע־שפּיעלט אין זיין טרופּע און אין א קורצע צייט נאָכדעם טרעפען מיר איהם שוין אויף דער פּראָווינץ אין טוביא נאָלדפאדענס טרופּע. עס איז גרינג אָנצושטויסען זיך, אז דאָס האָט ער ניט געטהאָן פּאר נחת, און ער איז געווען זעהר אויפגעבראכט אויפ'ן גרינדער פון טהעאטער.

די נוטע געשעפטען, וואָס נאָלדפאדען האָט געמאכט אין מא־רינסקי טהעאטער האָבען גערייסען די אויגען דעם בעל הבית פון דעם דאָזיגען טהעאטער. דער אייגענטימער איז געווען א גרעק און געהייסען האָט ער אָמער. נאָלדפאדען האָט דעם טהעאטער פון איהם געדונגען, נאָר וועו אָמער האָט דערזעהן וואָס פּאר גוטע גע־שעפטען דער דירעקטאָר מאכט, האָט ער אָנגעבאָטען נאָלדפאדענ'ען צו וועלען מיט איהם א שותף. נאָלדפאדען האָט דערפון ניט גע־וואָלט הערען, און דאָס האָט דעם גרעק בייז נעמאכט.

אָמער אליין האָט קיין בענריף ניט געהאט וועגען די אנדערע אידישע אקטיאָרען אין רומעניען, נאָר דא האָט זיך אריינגעמישט ספיוואקאָווסקי און איהם ערקלערט וועגען דער גרויסער רעפוטאציע וואָס מאָנולעסקא האָט זיך ערוואָרבען. און וואָס פּאר א פּוראָר ער

וועט מאכען אין אדעס. ער האָט זיך אונטערגענומען אריבערצו־ברענגען מאָנאָלעסקאָ'ן מיט זיין קאָמפּאניע, מיט זיין רעפּערטואר.

מיר קענען ניט בעשטימען, צי ספּיוואקאָווסקי איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אריינגעגעבען שכל אָמער'ן און אויפגעגעבען איהם דעם דאָזיגען פּלאָן, צי עס האָבען זיך שוין געפונען פּאר איהם אזעלכע וואָס האָבען געוואָלט רעכענען זיך מיט נאָלדפּאדען, נאָר זיכער איז, אז אָמער האָט געשיקט ספּיוואקאָווסקי'ן אלס שליח קיין רומעניען, ער זאָל ברענגען מאָנאָלעסקאָ'ן מיט זיין טרופּע. אין יאסי האָט ספּיוואקאָווסקי געטראָפען יצחק ליבערסקו, וועלכער איז ביז א קורצע צייט צוריק געווען די רעכטע האנד פון נאָלדפּאדען. אין אָדעס האָט נאָלדפּאדען איהם אָבגענאָגט פון זיין שטעל און צו־ריקגעשיקט איהם אהיים קיין יאסי. ער האָט דערפּאר געהאט א כעס אויף נאָלדפּאדען און צו איהם האָט זיך ספּיוואקאָווסקי נע־וענדעט, אז זיי זאָלען אלס נאָלדפּאדענס שונאים צוזאמענשטעלען א טרופּע און פּאָהרען קיין אָדעס.

מאָנאָלעסקא און לאטיינער זיינען דעמאָלט געווען אין באטר־שאן און זיי האָבען קוים קוים זיך דורכגעשלאָגען. זיי האָבען זיך אָנגעכאפּט אָן דעם פּאָרשלאָג ווי אָן א הייסען שטיין און אלע פּיער זיינען גלייך אוועק קיין אָדעס.

ליבערסקו האָט אין גרונד קיין זאך דאָרטען ניט געהאט וואָס צו טהאָן, נאָר פּאר זיין הילף האָט מען איהם אויסגעטהיילט אָן ארבייט איבערצושרייבען פּיעסען.

דאָס אלץ איז נעטהאָן געוואָרען בשתיקה, כדי נאָלדפּאדען זאָל דערפון ניט געוואָהר ווערען. איידער מען וועט זיין זיכער, אז מאָ־נולעסקא קען האָבען א קיום אין רוסלאנד און צי ער וועט האָבען פּיעסען פּאר'ן טהעאטער.

עס פּערשטעהט זיך, אז אָמער האָט געגארט צו האָבען נאָלד־פּאדענ'ס רעפּערטואר, נאָר מען האָט איהם ערקלערט, אז פון שטי־קער וועט קיין מניעה ניט זיין. לאטיינער האָט שוין עטליכע אויס־געפּרובירטע שטיקער געהאט און מאָנאָלעסקא האָט אויך מיטגע־בראכט דעם „פּוליישען אינגעל" פון הורוויטש. אָמער איז מיט די דאָ־זיגע שטיקער אוועקגעפּאָהרען קיין פּעטערבורג און נעלאָזט זיי צענ־

זורירען. און וועז ער איז געוואָרען זיכער מיט א טרופּע און פּיע־
סען, האָט ער אָהן צערעמאָינעס ארויסגעווארפען גאָלדפאדען פון
טהאָטער און אריינגענומען מאָגולעסקא מיט זיין קאָמפּאניע.

דאָס ערשטע שטיק האָט מען געשטעלט „יענטע פּיפּערנאָטער"
פון לאָטיינער, און זי איז דורכגעפאלען בתופים ובמחולות. נאָר דאָס
צווייטע שטיק, וועלכע איז אויך געווען לאָטיינערס און האָט געהיי־
סען „שמואל שמעלקעס", האָט זעהר אויסגענומען.

גאָלדפאדענ'ען האָט זיך אָנפאנגס ניט געגלויבט, אז א טהע־
אטער וועט זיך קענען האלטען אָהן איהם. נאָר איצט, וועז ער האָט
דערזעהען, אז מאָגולעסקא האָט געזומען אדעם מיט שטורעם און
אז לאָטיינער'ס שטיק האָט אויסגענומען, האָט ער צוזאמענגענומען
א קאָמפּאניע און האָט זיך אוועקגעלאָזט איבער דער פּראָווינץ. זיין
ערשטער אָבשטעל איז געווען אין ניקאָלאיעוו, וואו זיין קאָמפּאניע
האָט נעשפּיעלט דריי חדשים נאָכאָנאנד, און ביי יעדער פּאָרשטע־
לונג איז דער טהאָטער פול געווען.

גאָלדפאדען איז אהין אָנגעקומען חנוכה צייט אין 1880 און ער
האָט געזומען דורכלופטערן זיין אלטען רעפּערטואר, און די קאָמ־
פּאניע האָט געשפּ עלט „שמענדריק", „כשוף מאכערין," „ברייגדעלע
קאָזאק" און דאָס גלייכען. דערווייל האָט גאָלדפאדען דערוואוסט
זיך, אז מאָגולעסקא קלייבט זיך צו שטעלען לאָטיינער'ס פּיעסע
„די ליעבע פון ציון", א שטיק וואָס איז געווען געזומען פון וועל־
בעל'ס „בור וחולדה" און פון מפו'ס „אהבת ציון." איצט האָט
זיך גאָלדפאדען דערמאָנט אז נאָך אין רומעניען האָט ער אָנגעהויבען
צו שרייבען א פּיעסע „שולמית" וואָס האָט זיך אויך געשטיצט אויף
„בור וחולדה", און ער האָט זיך ענערגיש געזומען צו דער ארבייט.
ער האָט איצט געפיהלט, אז ער דארף עפּעס אויפטהאָן, און אויפ־
טהאָן עפּעס אזוינס, וואָס זאָל קלאָר און דייטליך מאכען, אז די
ביהנע האָט נאָר איין צוויבערער און דאָס איז קיין אנדערער ווי
גאָלדפאדען.

אין ניקאָלאיעוו האָט ער „שולמית" געענדיגט און דאָרטען
אויפגעפיהרט, און זי האָט געמאכט א גוואלדיגען רעש. דאָס איז
געווען דאָס ערשטע מאָל, ווי מען האָט געזהען אויף דער אידישער

ביהנע א היסטאָרישע פּיעסע. דער ערפֿאָלג איז נעווען אזא גרויסער, אז מען האָט אָנגעהויבען צו שפּיעלען יעדען אבענד, אוּן פּרייטאג צו נאכט. ביז דעמאָלט, סיי אין רומעניען, סיי אין אָדעס און סיי אויף דער פֿראָווינץ, האָט מען נאָר געשפּיעלט עטליכע מאָל א וואָך און קיין מאָל ניט פּרייטאג צו נאכט.

אָבער עס האָבען זיך גלייך א שאָט געטהאָן ברייף צו נאָלדפאדען, אז אויב ער וועט ווייטער מחלל שבת זיין און ניט אויפהערען צו שפּיעלען פּרייטאג צו נאכט, וועט מען מאכען אין טהעאטער אזעלכע סקאַנדאלען, אז ער וועט דארפען אנטלויפען פון שטאָדט און ער האָט זיך בערעכענט אז עס לוינט ניט אייגצוריסען מיט'ן פּרוּמען עלעמענט, אוּן ער האָט נאָכגענעבען.

„שולמית" איז דאָס בעסטע ווערק, וואָס נאָלדפאדען האָט אָנגעשריבען. זי צייכענט זיך אוים מיט אזא אייגפאכקייט, מיט אזא פֿשטות, וואָס מען בעגעגענט ניט אין די אנדערע שטיקער, אוּן זי איז נעווען דאָס ערשטע שטיק וואָס האָט גענעבען דער אידישער ביהנע א רעכט צו רופען זיך מיט אזא נאָמען אוּן געוויזען איהר דעם ריכטיגען וועג אויף וועלכען צו נעהן.

„שולמית" איז אן אָפּערעטע אוּן די מוזיק האָט נאָלדפאדען אליין געשאפען. נאָלדפאדען איז ניט געווען קיין מוזיקער, נאָר ער האָט ליעב געהאט נגינה אוּן האָט געהאט דערין א בעל־הבית'שען בעגריף. ווי שוין געזאָגט, האָט ער זיך צו שולמית גענומען נאָך אין רומעניען, אוּן טאקע באלד ווי ער האָט געגרינדעט א טהעאטער אין בוקארעסט. ער האָט אויף דער אָפּערעטע געלייגט גרויסע האָפענונג אוּן האָט אָבגעשאצט איהר ריכטיגען וועדטה. דעמאָלט האָט מאָגולעסקא געשפּיעלט אין זיין קאָמפּאניע, אוּן אזוי ווי דער לעצטער איז געווען א מנגן, האָט ער זיך מיט איהם מיישב געווען וועגען דער מוזיק.

אוּן מאָגולעסקא'ס השפּעה פּערשפּרייט זיך כמעט איבער דעם גאנצען ערשטען אקט. דאָס האָט ער צוגעפּאסט וועלוועלע טשעסטאָפּאלער'ס „לך. השם, הגדולה" צום ערשטען כאר: „אָנגעלאָדען." די סאָלא וואָס שולמית זינגט, וועו זי פערבלאָנדזשעט: „לאז זשע דיין נס" איז גענומען פון דעם זעלביגען וועלוועל טשעסטאָפּאָ־

לער׳ס „ד׳ זכרני" (הלל). און אזוי כמעט דורך דעם נאנצען ערש־טען אקט. נאר ווי עס ווייזט אויס, איז מאגולעסקא ארויסגע־טראטען פון זיין קאמפאניע איידער גאלדפאדען איז פארטיג נע־ווארען מיט דער מוזיק פון דעם ערשטען אקט, און דאס האט איהם אבגעהאלטען פון ענדיגען די אפערעטע די ערשטע עטליכע יאהר.

דערמיט דארף אויך ערקלערט ווערען, ווי אזוי לאטיינער איז נעקומען צו דעם זעלביגען סיוזשעט אין זיין „ליעבע צו ציון". פון גאלדפאדענ׳ס טרופע איז מאגולעסקא אוועק קיין יאסי און דאר־טען איז לאטיינער נעווארען זיין סופלער און פערפאסער. און עס איז מעהר ווי וואהרשיינליך אז מאגולעסקא האט איהם אויפמערק־זאם נעמאכט אויף „בור וחולדה" און ער אליין האט שוין צוגענע־בען דערצו דעם „אהבת ציון."

עס איז אויך נויטיג צו בעמערקען, אז גאלדפאדען האט אליין אויך נעשאפען נגונים פאר שולמית. אין צווייטען אקט איז גאלד־פאדענ׳ס „קום צו מיר, דו שעהנער בחור", ווי אויך דער נעזאנג פון חתן און כאר, און דאס גלייכען: די מוזיק פון דעם „פאסטור־כעל" האט נענעבען מינדעל צוקערמאן פון א טערקישען ליעד. און דערפאר איז נרינג צו זעהען, אז ביים שאפען די מוזיק פאר שולמית האט גאלדפאדען נעהאט שטארק אין זינען צוצופאסען זיך צום אמת׳ען אידישען גוסט.

דער ערפאלג האט ארייננענעבען גאלדפאדענ׳ען פרישען מוטה און ער איז באלד אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט פינקעל קיין וואר־שא, מיט דער האפענונג צו קריגען דארטען א „ראזרעשענייע" (ער־לויבנים) צו עפענען א אידישען טהעאטער, נאר זיין מיה איז נע־ווען אומזיסט.

און גאלדפאדען האט נעמוזט נעהמען דעם וואנדער־שטעקען און נעהן פון איין שטאדט אין דער צווייטער. פון ניקאלאיעוו איז ער אוועק קיין יעליסאוועטגראד, קיין קרעמענטשוג, קיין כאר־קאוו. דא האט ער אוועקגעשיקט צוקערמאנען קיין פאלטאווע, וואו עס האט נעשפיעלט טוביה׳ס קאמפאניע און אין פאלטאווע האט ער זיך בעגעגנט מיט טאבאטשניקאוו, וועלכער האט נעזונ־גען ביי א חזן און אין איטאליענישער אפערע. אין דער אפערע

איז ער געווען א כאַריסט און מען האָט איהם אויך אנפערטרויט קליי־ נע ראָלען. צוקערמאן האָט איהם אוועקגעפיהרט קיין כארקאָוו, וואו ער איז אריין אין גאַלדפאדען׳ס טרופע. אין כארקאָוו איז די טרופע געשטאנען זעקס וואכען, און דאָ האָט שוין „שולמית" ניט אזוי שטארק נושא חן געווען. נאָר דערפאר האָט מען דאָ געלעקט די פינגער פון „שמענדריק" און „קוני לעמעל."

טאַבאַטשניקאָוו איז גלייך אריין אויף ליעבהאָבער ראָלען, וועלכע ביז א צט האָט געשפיעלט זילבערמאן. דער לעצטער איז דערפאר ארוים פון דער קאָמפאניע און איז אוועק פון כארקאָוו.

נאָך די זעקס וואכען איז גאַלדפאדען מיט זיין טרופע אוועק־ געפאָהרען קיין מאַסקווע, וואו ער איז געשטאנען דריי חדשים. דאָ איז די נאנגבארסטע סחורה געווארען „שמענדריק" און דאָס פוב־ ליקום איז געווען א נעמישטע. מען רעכענט, אז א העלפט בעזו־ כער זיינען געווען קריסטען און אזוי גיך ווי די ערשטע פארשטע־ לונגען זיינען נעגעבען געווארען, האָט מען אנגעהויבען צו בעגריסען אידען אין די מאַסקווער גאסען מיט׳ן נאָמען „שמענדריק". וואו נאָר א קריסט האָט בעגעגנט א אידען האָט ער איהם נערופען שמענד־ ריק.

דאָס איז זעהר ניט נעפעלען געווארען די מאַסקווער אידען און זיי האָבען אנגעהויבען צו מורמלען געגען גאַלדפאדען. די אי־ דישע אינטעליגענץ האָט איהם אויפגעווארפען, אז מיט זיינע שטי־ קער ברענגט ער א חרפה אויפ׳ן אידישען נאָמען און מ׳איז איהם אזוי דערנאנגען די יאָהרען, אז נאָכדעם ווי זיין טרופע האָט דאָר־ טען געשפיעלט דריי חדשים, האָט ער ערקלערט צוקערמאנ׳ען, אז ער איז שוואך און אויסגעמאטערט און ער וויל אברוהען, און דער־ ביי האָט ער איהם נעמאכט א פארשלאג, אז ער זאָל נעהמען די טרופע און אוועקלאָזען זיך אין דער ליטע. און אליין איז גאַלד־ פאדען אוועקגעפאָהרען נאָך קיעוו.

פינקעל האָט זיך געפונען בעלעידיגט, וואָס די ממשלה איבער דער טרופע איז איבערגעגעבען געווארען צו צוקערמאן. ער האָט נענומען אנעטע שווארץ, מיט וועלכער ער האָט חתונה נעהאט און איז מיט איהר אוועקגעפאָהרען קיין אדעס.

צוקערמאן האָט איבערגענומען די ממשלה איבער דער זרו־
פע, נאָר קיין געלד מיט וואָס צו פאָהרען איז ניט געווען. ער האָט
דאריבער איבערגעלאָזט די קאָמפאניע אין מאָסקווע און איז אליין
אוועקגעפאָהרען קיין מינסק. דאָ האָט ער ניט נאָר געארבעט בע־
זאָרגען א טהעאטער, נאָר אויך שאפען געלד אויף אריבערצובערע־
גען די קאָמפאניע. אין שטאָדט האָט מען איהם אָנגעוויזען אויף
א מלוה און ווען ער האָט זיך צו איהם געוונדעט נאָך דער מלוה
האָט יענער געפרעגט:

— און וואָס איז דער משכון?

— די גארדעראָב פון שולמית.

נאָר אזוי ווי די סומע וואָס צוקערמאן האָט געבעטען איז ג־
וועזען טויזענד רובל, האָט ער זיך געקווינקעלט און נאָך א לענג־
רען ישוב הדעת האָט ער געפרעגט:

— און וואָס איז מכח די פערד?

צוקערמאן האָט גלייך פערשטאַנען, אז דער מלוה מיינט, אז
ער האָט דאָ צו טהאָן מיט א צירק און ער האָט איהם געענטפערט:

— אָה, מיר האָבען פערד און שקאפעס!

און די מלוה איז געשאפען געוואָרען.

די טרופע איז געשטאַנען אין מינסק זעקס וואָכען און האָט
געמאכט גלענצענדע געשעפטען. די נאָנצע אינטעליגענץ פון
שטאָדט איז געקומען זעהען די אידישע פאָרשטעלונגען און האָט
אָנגעקוואָלען פון „שמענדריק" און „קוני לעמיל" און די „כשוף־
מאכערין." דאָס זעלביגע איז געווען אין קאָוונע — פון וואָנען די
טרופע איז אוועקגעפאָהרען קיין דינאבורג. דאָ איז צו דער טרופע
צוגעקומען י. אדלער און זיין ווייב.

אונטער דער קורצער צייט איז שוין אדלער געוואָרען אן אמת'ער
אקטיאָר און האָט התונה געהאט מיט סאָפיא אבערלענדער. אזוי
ווי ער האָט קיין גוטע שטימע ניט געהאט, האָט ער געזוכט אויס־
צוצייכנען זיך מיט עפעס אנדערש. און ער איז געווען דער ערש־
טער אקטיאָר צו ווייזען, אז א חוץ זינגען דארף מען אויך שפיע־
לען אויף דער ביהנע. זייער ערשטער אויפטריט אין דינאבורג איז
געווען אין דער דראמאטישער רעל פון יאָזעף אין דער „אינטריגע"

(„דוואסיע די פליאטקע מאכערין") אוז ער האט נעמאכט א גרוי־סען פוראר.

אזוי ווייט איז „שולמית" געווען די אייניציגע נייע פיעסע וואס איז געשאפען געוואָרען צווישען ויסעו אוז ויחנו אויפ'ן וועג. וועז מען האט געהאלטען אין איין ארומפאהרען פון איין שטאדט אין דער צווייטער, איז ניט געווען קיין שום נויטיגקייט צו שאפען נייע פיעסען. די אלטע שטיקער זיינען געווען נייי אין יעדער פראָ־וינציעלער שטאדט, וואוהין א נע ונד קאמפאניע איז אנגעקומען. אוז די קאמפאניעס האבען געקענט ארומפאהרען יאהרעלאנג אוז די ביהנע זאל נאר ניט געווינען.

אבער אנדערש איז די זאך געווען אין אדעס. דארטען איז דאס פובליקום שטענדיג געווען כמעט דאס זעלביגע אוז די אלטע פיעסען האבען דארטען ניט געקענט געהן. מען האט געארפט האָ־בען עפטער אוז עפטער נייע שטיקער אוז דער טהעאטער האט שוין מעהר ניט געקענט זיין דער רשות היחיד פון איין פערפאסער.

אונטער דער צייט האט דער בעל הבית פון מארינסקי טהעא־טער אמער געהאט אויף זיך עפעס א פראצעס אוז ער איז געווען גע־צוואונגען צו פערלאזען אדעס. דעס טהעאטער האט איבערגענו־מען לערנער.

לערנער איז ניט ארבגעפאלען פון הימעל, וועז ער האט אי־בערגענומען דעס מארינסקי טהעאטער. ער איז בעקאנט געווען מיט'ן אידישען טהעאטער פון דער ערשטער שעה, וואס ער האט זיך נענרינדעט אין בוקארעסט.

ווי עס זעהט אוים פ.ז דעס אנהויב פון זיין קאריער איז ער געווען אן אתרוהיגע נאטור אוז האט זיך געווארפען אויף אלע זיי־טען. געענדיגט די גימנאזיע אין זשיטאמיר, האט ער א יאהר שטו־דירט אין אדעסער יורידישען פאקולטעט, נאר ער איז ווייטער ניט געבאנגען אוז געוומען זיך צום זשורנאליזם. ער איז באלד אריין אין „אדעסקי וויעסטניק" אוז איז דארטען געוואָרען א שטענדיגער מיטארבייטער, נאר וועז דער רוסיש־טערקישער קריעג האט אויסגע־בראכען, טרעפען מיר איהם שוין אין בוקארעסט אלס ארויסגעבער אוז רעדאקטאר פון א טענליכער רוסישער צייטונג „זאפיסקי

נראושדאנינא." אזא בעשעפטיגונג האט נאר געקענט זיין א צייט־ווייליגע, ווייל לאנג האט די מלחמה ניט געקענט אנהאלטען, און בוקארעסט איז ניט געווען דער פלאץ פאר א רוסישער צייטונג.

דערווייל האט ער געהאט די מעגליכקייט צו זיין ביים ברית פון אידישען טהעאטער און שליסען מיט איהם א נאהענטע בע־קאנטשאפט.

אלייז וואלט לערנער'ן קיינמאל ניט איינגעפאלען, אז די צייט איז געקומען פאר א אידישען טהעאטער. ער איז געווען ווייט פון יענעם אידען, וועלכער האט זיך געניטיגט אין אזא אונטערהאל־טונג, וואס א אידישער טהעאטער האט געקענט נעבען. נאר וועז דער טהעאטער איז שוין געווען א טהאטזאך, איז איהם אריין א גדאנק, אז דאס איז א פרוכטבארע פעלד, וועז מען זאל עס בע־ארבייטען ווי נעהעריג איז.

לערנער האט בעלאנגט צו אן אנדער פליענעל פון דער אידי־שער אינטעלי־גענץ. ער האט זיך ניט נעשטעלט צופריעדען מיט גאלדפאדען'ס ארבעלאזען זיך צום פאלק. ער האט נערעבענט, אז די אויפגאבען פון א אידישען טהעאטער איז אויפצוהויבען דאס פאלק צו זיך. און אזוי ווי איהם איז אויסגעקומען צו זעהען אין בוקארעסט די ערנסטע בורלעסקעס אין אידישען טהעאטער, האט זיך אין איהם גענומען ענטוויקלען א פערלאנג צו ווייזען וואס מען קען אויפטהאן מיט א אידישען טהעאטער און ער האט געווארט אויף אזא גלעגענהייט.

די דאזיגע גלעגענהייט האט זיך געמאכט אין אדעס. נאר צו נעבען די בעסערע פיעסען פון וועלבע ער האט געטרוימט האבען זיך גפאדערט שרייבער, וועלבע זאלען זיי קענען שאפען. מיר האבען שוין דעמאלט גהאט גוטע טאלאנטפולע אידישע שרייבער, נאר זיי האבען ניט גהאט קיין בעקאנטשאפט מיט דער ביהנע. לערנער האט די דאזיגע שווערע פראגע פערגענטפערט דערמיט, וואס ער האט זיך גוועוענדט צו די שרייבער פון די אומות העולם. ער האט בעגריפען, אז דער גאנצער אויפטהו וועט ניט ווערטה זיין קיין שאס פולווער, אויב די בעסערע שטיקער וועלען ניט האבען אידישעס אין זיך. ער האט בעגריפען, אז עס וועט זיין גאר א קנאפער קונץ

צו נעהמען א גוטע דראמע פון די גוים און דערלאַנגען איהר די בע־זוכער פון אידישען טהעאַטער. דער פּראַסטער טהאַטער בעזוכער וועט אויף אזא דראמא קוקען ווי א האַהן אויפ'ן בני אדם, און די אידישע אינטעליגענץ וועט אוים'בטל'ען אלע בייזע חלומות צום דירעקטאָר פון טהעאַטער. וואַס פאר א פּנים האַבען געקענט האַבען די פּאַרשטעלונגען פון גוטע אייראָפּעאישע פּיעסען אויף דער אידישער ביהנע, וועו די נייגעבאקענע אידישע אקטיאָרען האַבען אפילו ניט געוואוסט דעם אלף־בית פון שפּיעלען?

לערנער האַט דעריבער געמאכט א קאַמפּראָמיס. ער האַט אויסגעקליבען ביי די אומות העולם אזעלכע פּיעסען אין וועלכע די האנדלונג און די פּערזאָנען זיינען געווען אידישע. פון דעם דייטשען רעפּערטואר האַט ער אויסגעקליבען גוצקאָוו'ס „אור־אל אקאַסטא", פון דעם פראנצויזישען האַט ער גענומען סקריב'ס „די יודין" און האַט זיי איבערגעזעצט אין א ריינעם אידיש. די דערמאָנטע פּיעסען האַבען ניט נאָר גהאט די מעלה, וואַס זייער אינהאַלט איז געווען א אידישער און פערשטענדליך פאר דעם דורכשניטליכען אידישען טהעאַטער גהער, נאָר זיי זיינען געווען אין דעם רעפּערטואר פון יעדער אייראָפּעאישער מדינה און די אידישע אקטיאָרען האַבען געקענט געהן זעהן בעריהמטע רוסישע אדער דייטשע אקטיאָרען שפּיעלען אין די דאָזיגע פּיעסען, און אויב זיי האַבען נאָך אליין דעמאָלט ניט געקענט אויפּפּאַסען אזעלכע ראָלען האַבען זיי עס געקענט אבלערנען פון בעריהמטע אקטיאָרען.

די הויפּט־ראָלען אין די דאָזיגע צוויי פּיעסען האַבען געשפּיעלט אבא שעהנגאלד און סאָפּיע גאָלדשטיין (קארפּ) און האַבען זיך אויסגעצייכענט אין זיי. און יאָהרען־לאַנג איז געווען די שטרעבונג פון יעדען אמביציעזען אקטיאָר און אקטריסע, וואַס האַבען געשפּיעלט די ראָלען פון ליעבהאַבער און ליעבהאַבערין צו ערשיינען אין „אוריאל אקאַסטא," וואַס איז ביז היינטיגען טאָג געבליבען א רעפּערטואר שטיק. און אויב „זשידאָווקא" (די יודין) האַט ניט אזוי מאריך ימים געווען, איז דאָס נעווען דערפאר, וואַס זי איז ניט נאָר א דראמא, נאָר אויך אן אָפּערא (די מוזיק האַט ג־

שריעבען האלעווי) און שוין א לאנגע צייט ווי אפּאראס זיינען פערשוואונדען פון דער אידישער ביהנע.

עס וואלט אבער נעווען א גרויסער טעות צו דענקען, אז לער־נער איז נעווען דער אייניציגער, וועמען עס איז אייניגעפאלען צו נעבען דער אידישער ביהנע א ליטעראריש־ען פּנים.

אין אן אנדער פּלאץ איז נעווען בעמערקט, אז אין דער זעל־ביגער צייט האט נאלדפאדען פערענדיגט די ערשטע פּיעסע, וואס האט דעם אידישען טהעאטער גענעבען א רעכט צו טראגען אזא נאמען. און דארטען איז אויך נעווען בעמערקט, אז נאלדפאדען האט די דאזיגע פּיעסע „שולמית" אנגעהויבען צו שרייבען נאך אין בור־קארעספט.

אונטער די בעסטע אומשטענדען האט דער אידישער טהעא־טער אין בוקארעסט געהאט ניט מעהר ווי א לאקאלען כאראקטער, און א נאציאנאלע בעדייטונג האט ער ערשט נעקראגען וועז זיין השפּעה האט זיך נענומען פערשפּרייטען איבער א גרויסען טהייל פון פּאלק. און דאס איז געשעהן, וועז דער טהעאטער איז ארי־בערגעטראגען גיוואָרען פון רומעניען נאך רוסלאנד, וואו עס איז נעווען דער ראשו ורבו פון דעם אידישען פּאלק. און עס איז נעווען דא מעהר ווי צו ערוואַרטען אז די אנשטרענגונגען זאלען זיין גרע־סער פּאר א נאציאנאלער ביהנע, ווי פּאר א לאקאלען טהעאטער. אין בוקארעסט האט דער שרייבער ניט געפיהלט קיין גרויסע פער־אנטוואָרטליכקייט און זיין נאנצע שטרעבונג איז נעווען צו שטע־לען צופריעדען דעם אָרטיגען בעווכער, ווער ער איז ניט נעווען. נאר אפילו דארטען זעהען מיר, ווי נאלדפאדען האט שוין דעמאלט נע־טראכט וועגען עפּעס אזוינס, וואס זאל האבען א גרעסערען און שטארקערען קוים. אין אדעם האט דער דראמענשרייבער אויך זיך דערפיהלט א נאציאנאלע פּראנטוואָרטליכקייט און נאלדפא־דען האט איצט מיט מעהר התמדה נענומען זיך צו „שולמית", לערנער האט זיך נענומען צו בעקאנטע דראמען פון די אומות העולם מיט א אידישען אינהאלט און איבערזעצט זיי. די בעוואוס־טע אידישע שרייבער, וואס האבען אין יענער צייט נעוואוינט אין אדעם האבען זיך ערנסט פּראינטערעסירט מיט׳ן טהעאטער. מע־

דעלע מוכר ספרים איז געווען אן אפטער בעזוכער אוז האט נעהאט דעם חשק צו שאפען עפעם פאר דער ביהנע. אין א דראמאטישער פארם האט ער שוין מיט יאהרען פריהער געשאפען א ווערק אוז ער האט געוואלט שרייבען אזא פיעסע, וואס מען זאל אויך קענען שפיעלען. די שטיקער וואס ער האט געזהען האבען צו זיין האר־צען ניט גערעדט אוז זיין וואונש איז געווען צו געבען א ווערק, וואס זאל האבען א העכערען פאטישען אוז ליטעראריישען ווערטה, א חוץ דעם דראמאטישען. אין טהעאטער איז אויך געקומען משה ליב ליליענבלום אוז האט געזוכט נעהענטער צו בעקאנען זיך מיט די ספעציעלע פארהעלטנעם פון דער אידישער ביהנע. אן אפטער בעזוכער איז אויך געווען יצחק יואל לינעצקי, וועלכער האט מיט עטליכע יאהר פריהער ארויסגעגעבען צוזאמען מיט גאלדפאדען א צייטונג. זיי זיינען געקומען ניט נאר זהען ווי מען שפיעלט אי־דיש טהעאטער, נאר טאקע מיט א הייסען בענהער צו העלפען פארמירען די אידישע ביהנע אוז מאכען פון דעם אידישען טהעא־טער א נאציאנאלע אנסטיטוציאן.

ארום דער צייט אדער אביסעל שפעטער האט לערנער אנגע־שריעבען „מנחם בן ישראל", קאצענעלענבויגען איז ארויסגעקומען מיט א דראמא „רשי", לילליענבלום האט צוגענרייט א שטיק, וואס האט געהייסען „רוזיעושאנעץ". פון דעם רוסישען נאמען האט מען נעראפט שליסען, אז דאס איז געווען אן איבערזעצונג, נאר די אקטיארען וואס נעדענקען נאך די צייט ווען מען האט די דאזיגע שטיק אויפגעפיהרט זיינען אונטער דעם איינדרוק, אז עס איז ני־ווען אן אריגינעלע פיעסע, אוז עס איז אונפערשטענדליך, פאר וואס לילליענבלום האט געמוזט אנקומען צו אזא רוסישען ווארט, וואס איז ניט אין נעברויך ביי די אידען אין רוסלאנד.

ביי דער ערשטער אויפפיהרונג פון דער דערמאנטער פיעסע איז לילליענבלום נעווען הינטער די קולייסען אין טהעאטער. ער האט זיך צוגעקוקט צו דער פארשטעלונג פון הינטער א קוליסע מיט א גרויסער נעשפאנטקייט. עס האבען זיך נעקייקעלט טרערען פון זיינע אויגען וועו עס איז צוגעקומען נעהנטער צום קלימאקס אין דריטען אקט. נאר דא האט ער פלוצים דערזהען עפעס אזוינס, וואס

האָט איהם בשעת מעשה אביסעל צומישט. פאר'ן שלום אקט האָט ז'ך אבגעשפּיעלט א סצענקע, וואָס איז איהם געווען אין גאנצען פרעמד. ער האָט אויף דער ערשטער מינוט ניט פערשטאַנען, וואָס דאָס איז אזוינס און פון וואנען דאָס האָט זיך געקומען. נאָר באלד האָט ער זיך אָנגעשטויסען, וואָס דאָס איז. די צוויי קאָמיקער, וואָס האָבען געשפּיעלט אין דעם שטיק, מאָגולעסקא און ווינבלאט, האָבען ניט אָנפרעגענדיג זיך ביים פערפאסער, אליין אריינגעשטוקעט ווען א קאָמישע סצענע, וואָס האָט זיך לחלוטין צו דער פּיעסע ניט געפּאסט. לילי'ענבלום האָט זיך דערפּיהלט דערפון אזוי ניט גוט, אז ער האָט אוועקגע'חלש'ט אויפ'ן אָרט.

דער אידישער טהעאטער אין אדעס האָט אויך ביי לינעצקי'ן ארויסגערופען א חשק צו נעהמען זיך צו דער דראמא. אזוי ווי ער האָט געהאט א גוטען חוש פאר הומאָר, האָט מען פון איהם ערווארט א צאפּעלדיגע קאָמעדיע. דער פאקט, אז אין רומענייען האָט הורוויטש דראמאטיזירט זיין „פּויליישען אינגעל", האָט איהם געוויזען, אז ער קען שאפען אָריגינעלעם פאר דער ביהנע. און ער האָט זיך טאקע געמומען צו א פּיעסע, וועלבע איז פאַרטיג געוואָרען. וועז גאָלדפאדען האָט זיך צוריקגעקערט קיין אדעס.

גאָלדפאדען און די גאנצע קאָמפּאניע איז געקומען הערען לינעצקי'ס נייעסטע שאפונג. לינעצקי האָט געלייענט און גאָלדפאדען און די אקטיאָרען האָבען זיך געהאלטען אין די זייטען פון לאבען. פּלוצים האָט זיך לינעצקי איבערגעהאקט אין מיטען. ער איז געקומען צו א שטעלע, וואָס הייסט אויף דעם לשון פון דער ביהנע „אפּארט" אָדער „ביי זייט". דאָס רעדט איינער ארוים אויף דער ביהנע וואָס ער טראכט אין הארצען און די צושויער דארפען פערשטעהן, אז וועז ער רעדט אזוי, ה ע ר ע ן נ י ט ד י א נ־ ד ע ר ע וואָס שטעהען לעבען איהם אויף דער ביהנע וואָס ער זאָגט.

עס איז גראד אויסגעקומען, אז די רייד, וואָס זיינען געווען בעצייכענט אפּארט האָבען אויסגעזאָגט א סוד, וואָס די אנדערע פערזאָגען אויף דער ביהנע האָבען בשום אופן ניט געטאָרט ווייסען. און וועז זיי וועלען דערפון געוואָר האָט די גאנצע ווייטערע

האנדלונג קיין שום ממשות ניט און קרינט א פנים פון חוזק. דער אבסורד דערפון האט אזוי א קיצעל נעטהאן דעם הומאריסט, אז לינעצקי האט אויסגעשאפען אין א נעלעכטער און אויסגערופען:

— צו אלדי רוחות! דאס איז דאך נארעש. אין אלע ווינקע־לאך פון טהעאטער וועט מען הערען, וואס ער זאגט, נאר די וואס שטעהען לעבען איהם דארפען אויף דער מינוט טויב און בלינד ווערען און קיין זאך ניט הערען און קיין זאך ניט זעהן. פוי!

ער האט ענטשלאסען פערמאכט די העפט און ניט געוואלט לייענען ווייטער. און פיעל נאלדפאדען איז צו איהם ניט צוגע־שטאנען און ערקלערט איהם, אז דאס איז גוט אזוי, אז דאס איז די ליסענץ פון דעם דראמאטורג און אז אנדערש קען נאר ניט זיין. האט ניט געהאלפען. וואס איז געווארען פון יענע שטיק, איז ניט בעווארט. זי איז קיין מאל ניט געדרוקט געווארען. און שפע־טער האט ער זיין חשק צו דראמא געשטילט דערמיט, וואס ער האט איבערזעצט לעסינגס „נאטהאן דער ווייזע."

עס איז א פערדרום, וואס א שרייבער מיט אזא געפיהל פאר וואהרהייטליבקייט אויף דער ביהנע און מיט אזא טאלאנט האט ניט געהאט די געלעגענהייט צו בעקאנען זיך מיט דער נייערער ביהנע־טעכניק, וואס האט אבגעשאפט די „אפארטס" און „בייז זייט" און וואס וואלט איהם געוויזען א וועג, ווי אויסצוקומען אהן זיי.

דערווייטערט פון דעם טומל פון טהעאטער האט זיך נאלד־פאדען נעגומען פאר א נייער פיעסע, וואס זאל מעהר ענטפערען די שטרענגערע פאדערונגען, וואס זיינען געשאפען געווארען ארום דער ביהנע אין אדעס. אזעלבע דראמען ווי „אוריאל אקאסטא" האבען צו איהם ניט אפגעלירט און ער איז געבליבען טריי זיין טאקטיק צו געבען דעם פאלק אפערעטענמעסיגע שטיקער. און די וואריאנטע אויפנאהמע פון „שולמית" האט איהם געוויזען דעם אויסוועג. ער האט זיך ווידער נעגומען צו א היסטאריישען שטיק און דאס איז געווען „בר כוכבא". נאר מיט דער מוזיק איז ער ניט פארטיג געווארען, ביז ער האט זיך צוריקגעקעהרט קיין אדעס, וואו מאגולעסקא איז איהם נעקומען צו הילף.

נאר סיי פיעסען אין דעם נוסט פון לערנער און סיי אזעלבע

ווי „שולמית" און „בר כוכבא" זיינען געשאפען געוואָרען ניט אזוי גרינג. און אין דעם איראָפּאישען רעפּערטואר זיינען זיי גע־ווען זעהר וועניג. און דער איד שער טהעאטער אין אדעם האָט גע־פּאדערט נייע שטיקער. לערנער האָט זיך געוועגדט צו מאיר שיי־קעוויטש (שמ"ר), וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט אין אָדעם און דער לעצטער האָט זיך גענומען צו דראמאטיזירען זיינע אייגענע רָאמאנען. ער האָט דראמאטיזירט דעם „אידישען פּריץ", דעם „קאטאָרזשניק", דעם „פּראָצענטניק" און זיי האָבען אויסגענומען ביים עולם.

דאָס האָט אריינגענעבען שייקעוויטש'ען א געדאנק, אז ער זאָל אליין ווערען אן אנטרעפּעניאָר. פון קיין אקטיאָרען איז שוין דעמאָלט קיין מניעה ניט געווען און א פּלאץ צום שפּיעלען האָט מען געקענט נעפּינען אין יעדער שטאָדט. דער עיקר איז געווען פּיעסען, און א פערפּאסער וואָס האָט געקענט צוזאמענשטעלען א קלייגעם רעפּערטואר האָט גרינג געקענט ווערען א דירעקטאָר. שמ"ר האָט צוזאמענגעשטעלט א קאָמפּאניע, וואָס איז בעשטאָנען פון גראדנער און פרוי גראדנער. מאירסאָן, היינע (חיימאָוויטש), קנעלער, קויפמאן, פריילין זאקס, געלים און פרוי געלים, קאצמאן, וואכטעל, פרידזעל, וועלכער איז געווען א כאָהר דיריגענט און אק־טיאָר און נאָך אנדערע.

אָבער שייקעוויטש איז געווען א צו רוהיגער און שטילער מענש, אז ער זאָל קענען אויסהאלטען פון די אקטיאָרען, צווי־שען וועלכע עס זיינען געווען אייניגע, וואָס האָבען זיך ספּעציא־ליזירט אין אינטריגעס און מחלוקות און ער האָט זיך באלד אָב־געטרייסעלט פון זיי. די קאָמפּאניע איז געבליבען אליין און די דירעקציאָן האָט איבערגענומען היינע. ער האָט זיך בעזאָרגט מיט שייקעוויטש'ס פּיעסען און אוועקגעלאָזט זיך איבער דער פּראָווינץ. די דאָזיגע קאָמפּאניע האָט צו זיך צוגעצויגען א נייע קראפט, א יונגע אדעסער מיידעל. דאָס איז געווען שרה לעוויצקי, די איצטי־גע מרס. אדלער. זי האָט געהאט א גוטע שטים און איהר ערשטער אויפטריט איז געווען אין כערסאָן אין א ראָל אין „פּראָצענטניק" און זי האָט שטארק אויסגענומען.

וועז לערנער האָט זיך דערפיהלט זעהר ענג אין פּיעסעז, האָט ער זיך געוועגדעט צו גאָלדפאדען און אויסגעווירקט ביי איהם, אז ער זאָל איהם ערלויבען צו שטעלען זיינע שטיקער.

עס איז אינטערעסאנט צו בעמערקען, אז ווי חריף פּיעסען זיינען דעמאָלט ניט געווען, האָבען די צוויי אויטאָרען וועלכע האָבען מיט עטליכע יאָהר שפּעטער געהאלטען די גאנצע ביהנע אין אמעריקא אין זייערע הענד, נאָר ניט געשאפען אין רוסלאנד. אין אן אנדער אָרט איז שוין געווען בעמערקט, אז יאָזעף לאטיינער איז געקומען צו אָמער אלס אויטאָר און די ערשטע צייט האָט מען געשפּיעלט זיינע שטיקער, וואָס ער האָט מיטגעבראכט פון רומעניען און צווישען וועלכע איז אויך געווען די „לויבע פון ציון". אויך משה הורוויטש איז אָנגעקומען אין אדעס, וועז שייקעוויטש האָט פּארטיג געמאכט זיין „פּראָצענטניק" און ער איז אנגאזשירט געוואָרען אלס אקטיאָר צו שפּיעלען א ראָל אין דעם דאָזיגען שטיק. נאָר אלס אויטאָר האָט ער קיין פּלאץ ניט געפונען.

ארום דער צייט האָט שלום יעקב אבראמאָוויטש געזומען שרייבען דעם „פּריזיוו" פּאר דער אידישער ביהנע. זיינע אָפּטע בעזוכען אין אידישען טהעאטער האָבען איהם געוויזען, וואָס א נייע ביהנע פּאָדערט און ער האָט געזוכט צו שאפען א שטיק לויט דעם מוסטער וואָס ער האָט דאָרטען געזעהן.

ער האָט דעם שניט געכאפט און טאקע דערפאר איז דער „פּריזיוו" ארויסגעקומען אהן א פּנים. ער האָט זיך געקליגט אריינצוברענגען דעם קאָמישען עלעמענט און האָט אפילו ניט פערגעסען קיין פּזמונים און טענצלאָך, נאָר אנשטאט צו קאָנצענטרירען זיך אויף דער דראמע איז ער פערקראכען אין זייטיגע דרכים. אויב אבראמאָוויטשעס ווערק געווינען פּיעל חן פון זיין „ניט דאָס בין איך או כען" איז דאָס געבוג צו הרג'ענען א דראמע. אין „פּריזיוו" קומען אריין פּיעל סצענעס, וואָס האָבען מיט דער דראמע ניט צו טהאָן, די סצענעס גופא זיינען מייסטערהאפט געשילידערט, נאָר זיי געהערען זיך ניט אָן מיט דער דראמע, און דער פּועל יוצא דערפון איז, אז די ענטוויקעלונג פון דער דראמע בלייבט אפט שטעהן און נאָכדעם גיט זי מיט אמאָל א שפּרונג.

עס איז נויטיג צו בעמערקען, אז אין „פריזיוו" האָט אבראמאוויטש אָנגעוויזען אויף א רייכען קוואל פאר ליעדלאך. אין גאָלדפאדענס שטיקער האָבען די ליעדלאך פערנומען א בכבוד'יגען פּלאץ און די ערנסטע זיינען דורכגעדרונגען מיט א פּאָעטישען נעפיהל. ער האָט די ליעדער אליין געשאפען און אָפט זיינען זיי געווען דער בעסטער טהייל פון זיינע שטיקער. די אנדערע דראמענשרייבער זיינען ניט געווען געבענשט מיט אזא מתנה צו שאפען ליעדער מיט א פּאָעטישען פונק און זיי האָבען ענטוועדער געהאלפען זיך מיט פרעמדע אָדער אליין געמאכט גראמען, וואָס האָבען קיין שום טעם ניט געהאט. אבראמאוויטש איז געווען דער ערשטער וואָס האָט זיך בענוצט מיט פּאלקס ליעדער און אין „פריזיוו" זינגט די דיענסטמיידל דוואָסיע אזעלכע ליעדלאך ווי „אויפ'ן פריפעטשאק". „צו מיר, צו מיר, דו נשמה מיינע," „אבינו מלך", און אין דער הינזיכט פון ליעדלאך וואָלט די אידישע ביהנע א סך געווינען, ווען די דראמענשרייבער וואָלטען זיך דערמיט בענוצט.

ווי עס ווייזט או ס, האָט אבראמאוויטש שפּעטער איינגעזעהן, אז ער איז צו דער ביהנע צוגעטראָטען מיט א פאלשען דרך, ווייל אין א פּאָר צעהנדליג יאָהר ארום אין א געשפּרעך מיט א ניו יאָרקער דירעקטאָר האָט ער זיך אויסגעדריקט, אז זיין וואונש איז צו שאפען א פּאָעטישע דראמע אין דעם גייסט פון לוצאטא.

אבראמאוויטש איז פארטיג געוואָרען מיט זיין פּיעסע, ווען דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד האָט שוין געצעהלט זיינע לעצטע טעג.

עס האָט לאנג ניט גענומען און גאָלדפאדען איז ווידער געוואָרען דירעקטאָר אין דעם טהעאטער אין אדעס, נאָר יעצט איז די מלוכה געווען צוטהיילט צוויישען איהם, לערנער און שייקעוויטש. אָבער באלד האָט זיך אנגעהויבען א רייסעריי צוויישען זיי און גאָלדפאדענען איז געלונגען ארויצושטופען לערנער'ן פון טהעאטער.

גאָלדפאדען האָט ביים צוריקקעהרען זיך קיין אדעס מיטגענומען זיין צווייטע היסטאָרישע פּיעסע „בר ככבא" און מיט מאנולעסקא ביי דער זייט איז ער גיך פארטיג געוואָרען מיט דער מוזיק. „בר ככבא" האָט שטארק אויסגענומען, נאָר איידער גאָלד-

פאדען האָט נאָך צייט געהאט אנצופרעהען זיך מיט דעם ערפאָלג, איז ארויסגעגעבען געוואָרען די ביטערע גזרה, וואָס האָט פערבאָטען אידישען טהעאטער אין גאנץ רוסלאנד.

דאָס איז געווען אין סעפטעמבער 1883.

מען זאָגט, אז די גזרה האָט זיך געגומען פון א מסירה. עמיצער האָט גע'מסר'ט, אז „בר ככבא" איז ניט קיין כשר'ע שטיק און אז דער פראָלאָג איז געציעלט געוואָרען געגען דער רעגיערונג. מען זאָגט אויך, אז די מסירה איז געקומען פון א פערפאסער, וועלכער האָט ניט אזוי שלעכט געמיינט, ווי עס האָט זיך אויסגעלאָזט. ער האָט געהאָפט צו ווערען צענזאָר און דאָס וואָלט איהם געגעבען די אויבערהאנד אין טהעאטער.

נאָר ווי אזוי דאָס איז ניט געשעהן, האָט דער אידישער טהעאטער אין רוסלאנד געקרינגען א טוידט קלאפ און זיינע טהויערען זיינען אין אלע שטעדט פערשלאָסען געוואָרען.

די וואנדערענדע טרופען האָבען זייערע אויגען ניט געוואָלט גלויבען און דער גרעסטער טהייל פון זיי האָבען זיך געאיילט צו קומען קיין אדעס. זיי האָבען געהאָפט, אז אלע צוזאמען וועלען אפשר געפינען א מיטעל געגען דער גזרה. אלענפאלס וועט מען זיך קענען קלאָר מאכען, וואָס מען האָט צו ערווארטען. נאָר אין אדעס איז צוויישען די אקטיאָרען די פערצווייפלונג געווען נאָך גרעסער, און אלע האָבען זיך געגומען צום וואנדער־שטעקען.

מאגולעסקא, די פינקעלס, וויינבלאט, קעסלער, פיינמאן, מארנארעטא שווארץ, אסתר פינקעלשטיין און פאלינע ערעלשטיין זיינען אריבער דעם רומענישען גרעניץ און גלאָזט זיך וואנדערען איבער רומעניש שטעדט, וואו די מייסטע פון זיי האָבען זייער קאריער אנגעהויבען. די קאמפאניע איז געווען אויף גרויסע צרות און נאָכדעם ווי זיי האָבען זיך א פאָר יאָהר אָבגעמאטערט, האָבען זיי אוועקגעשיקט פינקלען קיין גאליציע, אז ער זאָל דאָרטען אויסכלאפאטשען א קאָנצעסיע, אָהן וועלכער מען טאָר דאָרטען ניט שפיעלען. דאָס איז געווען אנהויב זומער אין 1886 און אין א וואָך ארום איז פון איהם אָנגעקומען א בריעף, אז מאגולעסקא זאָל קור־

מען צו איהם אין לעמבערג. באלד איז פון מאגולעסקא אנגעקומען א ידיעה, אז ער און פינקעל זיינען אוועקגעפאהרען קיין אמעריקא.

א צווייטע טרופע וואס איז בעשטאנען פון צוקערמאן, ספי־וואקאווסקי, שעהנגאלד, שרה גאלדשטיין, גאלדשמיט, וויינשטאק, וויינשטיין, קויפמאנס און נאך אנדערע האט אריבערגעוואנדערט קיין דייטשלאנד. דער פיהרער פון דער קאמפאניע איז געווען דער סופלער בערגער, וועלכער איז אוועקגעפאהרען פריהער און גענוי־מען אין קעניגסבערג מיירס לאקאל. בערגער האט שוין נעהאט אביסעל ערפאהרונג אין דייטשלאנד, ווייל מיט א פאר יאהר פרי־הער, ווי דער טהעאטער איז פערבאטען געוואָרען, איז אין אדעס געקומען ליברעסקו נאך פיעסען, און אין יענער צייט איז א חוץ דעם פערפאסער דער סופלער געווען די איינציגע פערזאן ביי וועל־מען מען האט זיי געקענט קריגען. בערגער האט פערשטאנען זיין גרויסע וויכטיגקייט און האט געפאדערט א חלק אין געשעפט, און דער סוף איז געווען, אז ער איז אוועקגעפאהרען צוזאמען מיט ליי־ברעסקו קיין גאליציען און דארטען האבען זיי צוזאמענגענומען מענ־שען פון גאס, צוזאמענגעשטעלט א קאמפאניע און האבען אנגע־שפארט אין בערלין, וואו זיי האבען געמוסען דעם אלעקסאנדער טהעאטער און מזכה געווען דאס בערלינער פובליקום מיט אידישער קונסט. דאס ערשטע שטיק איז געווען „די רעקרוטען" און נעקו־מען זיינען ניט נאר אידען נאר אויך קריסטען. אין טהעאטער האט זיך באלד אנגעהויבען א פייפעריי און געשריי: „ניעדער מ־ט די יודען!". די אידישע בעזוכער, אויב זיי האבען קיין נחת ניט געהאט פון דער קונסט וואס מען האט זיי געווויזען, האבען אין די געשרייען נעזעהן אן אנטיסעמיטישע שטעלונג און האבען געענט־פערט: „ניעדער מיט שטעקער!" דאס איז געווען די צייט פון שטעקער'ס גדולה אין דייטשלאנד. ביים דריטען אקט איז געווארען א גרויסער סקאנדאל אין טהעאטער, און דער דירעקטאר האט געמוזט ארויסטרעטען פאר'ן עולם און בעטען, מען זאל זיך האלטען אנשטענדיג.

פון דעסטוועגען האט ליברעסקו אויסגעווירקט ביים דירעק־טאר פון טהעאטער ער זאל געבען א צווייטע פארשטעלונג, נאר דא

האָט זיך דער סקאנדאל אַנגעהויבען גלייך ווי דער פּאַרהאנג האָט זיך אויפגעהויבען און מען האָט מעהר דעם אבענד ניט געקענט שפּיעלען און די אקטיאָרען האָבען געמוזט אנטלויפען דורך א הינטער טהיר.

נאָר ווי טרויריג דער רעזולטאָט איז דעמאָלט ניט געווען, האָט שוין בערגער געוואוסט דעם וועי קיין דייטשלאנד און ווען אידישער טהעאטער איז פערבאָטען געוואָרען אין רוסלאנד, האָט ער זיך ארויסגערופען צו זיין דער וועג־ווייזער פאר דער דערמאָנטער קאָמפּאניע אין דייטשלאנד און בזכות זה איז ער געוואָרען איהר דירעקטאָר.

עס ווייזט אוים, אז אין קענינסבערג האָט מען ביז דעמאָלט קיין אידישע שפּיעלער ניט געזעהן, און עס איז געווען גרינג פאר דער קאָמפּאניע צו קריגען א טהעאטער. דאָס ערשטע שטיק איז געווען „שולמית" און האָט שטארק אויסגענומען ביים קענינסבערגער פובליקום. נאָך „שולמית" זיינען געקומען „קוני לעמילם", „שמענדריק" און די קאָמפּאניע איז דאָרטען געשטאַנען צוויי חדשים. אן אגענט איז אין דער צייט געקומען נאָך דער קאָמפּאניע פון דאנציג, וואו זי האָט געשפּיעלט צוויי וואָכען און פון דאָרטען איז זי אוועקגעפאָהרען קיין בערלין.

דאָ האָט מען די אידישע שפּיעלער ניט בעגענט מיט קיין סבר פּנים יפות. אזוי גיך ווי מען האָט זיך דערוואוסט, אז זיי זיינען אידישע אקטיאָרען, האָט מען פאר זיי קיין אנדער נאָמען ניט געהאט ווי „חיים שאיע". דאָס איז דער נאָמען פון דעם קאָמיסאראקטער אין די „רעקרוטען", וואָס די ליברעסקו־בערגער קאָמפּאניע האָט דאָ געשפּיעלט מיט א יאָהר צוריק און וואָס האָט זיך געענדיגט מיט אזא ביטערע ניעדערלאגע. קיין דירעקטאָר האָט איצט צו די אידישע אקטיאָרען קיין צוטרוי ניט געהאט און עס האָט געדויערט א וואָך צייט ביז מען האָט קוים ג׳פּועלט צו געבען זיי א פּראָבע און זיי זאָלען ווייזען וואָס זיי קענען. די פּראָבע איז געזוען פאר קריטיקער און קינסטלער, אויף וועלכע ד׳ נייע קאָמפּאניע האָט געמאכט א גוטען איינדרוק. די פּראָבע האָט מען

געמאכט פון „שולמית" און נאָך דער פּאָרשטעלונג איז יאָאכים ארויף אויף דער ביהנע, האָט געבעטען ארויסרופען צוקערמאן און געפרעגט איהם, וועמעס איז די מוזיק פון צווייטען אקט? צוקער־מאן האָט געענטפערט, אז די מוזיק איז גאָלדפאדענס און יאָאכים האָט איהם געבעטען, ער זאָל אין זיין נאָמען שיקען גאָלדפאדענען א דאנק.

די קאָמפּאניע האָט איצט געקריגען דעם טהעאטער, קווארקס פּלאץ, אויף זעהר גוטע בעדינגונגען. לויט דעם קאָנטראקט האָט די קאָמפּאניע בעקומען זעכציג פּראָצענט פון הכנסה. זעקס חדשים נאָכאָנאַנד האָט מען געשפּיעלט „שולמית" און אויף דער פּאָדערונג פון דער דירעקציאָן האָט מען אויסגעשנ טען פון דער אָפּערעטע די ראָל פון דעם כהן, וואָס איז בעטראכט געווארען אלס בעליידיגונג פּאר אידען. נאָך „שולמית" האָט מען אויפגעפיהרט די „כשוף־מא־כערין" און דאָ ווידער האָט די דירעקציאָן געפּאָדערט מען זאָל אויסשניידען די סצענע מיט די נאָדלען צוליעב דעם זעלביגען טעם. די קאָמפּאניע איז אין בערלין געשטאַנען אכט חדשים און איז גע־ווען בעקאָנט אונטער'ן נאָמען „די אידישע אָריענטאָלישע טרופּע."

דער טהעאטער האָט געמאכט גוטע געשעפטען און די טרופּע האָט אָבגעכאפּט דעם אָטהעם. נאָר בערגער איז געווען א דרעה קאָפּ און איהם א ז אייננעפאלען, אז מען וועט קענען מאכען פיעל בע־סערע געשעפטען, אז מען וועט דעם נאָמען פון דער טרופּע פער־קירצען און זי זאָל זיך ארויסגעבען פאר אן עכטע אָריענטאָלישע. דער חשבון איז געווען, אז א טהעאטער מיט א׳א טרופּע וועט ניט זיין אָבגעלעגט אויף דעם בעשרענקטען אידישען עולם, נאָר וועט פּאטראניזירט ווערען פון דעם גרויסען דייטשען פּובליקום, וואָס וועט קומען בעוואונדערען די שפּיעלער און זינגער פון די מזרח פעלקער. די קאָמפּאניע האָט געבראכען דעם קאָנטראקט מיט קווארקס פּלאץ און איז אווועקגעפאָהרען קיין האמבורג. דאָר־טען האָט בערגער ארויסגעלאָזט אפּישען, אין וועלכע ער האָט מודיע געווען דעם האמבורגער עולם וועגען דעם אָנקומען פון דער בעריהמטער אריענטאָלישער טרופּע און שעהנגאָלד איז אנאָנסירט

געווארען אלס טערקישער טענאר, צוקערמאן אלס רומענישער קייזערליכער קאמיקער, ווייגשטאק אלס רוס שער בארימאן און אזוי ווייטער. א טהעאטער האבען זיי גלייך געקריגען און כדי צוצוגעבען לאקאלע פארב האבען זיי געהאקט ווערטער וואס זיינען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. שוין אין ערשטען אקט האט זיך אנגעהויבען א פייפעריי צווישען פובליקום און ביים דריטען אקט האט מען געמוזט ארונטערלאזען דעם פארהאנג, צו פערמיידען א גרויסען סקאנדאל.

נאך דעם אבענד זיינען די אקטיארען געבליבען ווי אבגעשמיסענע און האבען זיך שטיל אריינגעגנב'עט אין דעם אידישען קווארטאל. דא זיינען זיי צוריק געווארען „די אידישע צריענטאלישע טרופע" און נאך צוויי חדשים שפיעלען מיט מאטערנים האבען זיי זיך צוריקגעקהרט אין בערלין. נאר איצט איז שוין זייער רעפוטאציע געווען פערפלעקט און הגם זיי האבען דא נעשפיעלט נאך פיער הדשים זיינען זיי בעהאנדעלט געווארען ווי דען העגדשקעם און דער סוף איז געווען, אז די טרופע איז אין בערלין צושלאגען געווארען.

די צוקערמאנס און שעהנגאלדס האבען זיך צוריקגעקהרט אין רוסלאנד און געזוכט א מקום מנוחה אין ווארשא. אזוי ווי אידישע שטיקער האט מען ניט געטארט שפיעלען, האבען זיי געגעבען קאנצערטען אין עלדאראדא. באלד זיינען צוגעקומען די איבריגע אקטיארען פון דער „אידישער צריענטאלישער קאמפאניע", ספיוואקאווסקי, ווייגשטיין, ווייגשטאק און אנדערע און צוזאמען האט מען זיך געקליגט, ווי אזוי אונטער'ן נאמען קאנצערט אריינצופעקלען אן אקט פון א שטק און אמאל א גאנצע פיעסעלע. ביי די דאזיגע קאנצערטען האט זיך געווויזען טאנצמאן, פריהער אלס סופלאר און נאכדעם אלס אקטיאר. אפט ביי אזעלכע קאנצערטען האט געטראפען, אז אין מיטען פון א סצענע האט מען אנגעזאגט, אז א פריסטאוו קומט אין טהעאטער און תוך כדי דבור, האט מען אויף דער ביהנע אנגעהויבען צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין. אזא שפיעלען איז די אקטיארען ניט געווען צום הארצען און

אייניצינוויז האבען זיי זיך אוועקגעלאזט זוכען זייער גליק אין אנ־דערע מדינות.

די גראדנערס און יעקב אדלער זיינען געווען אין ריגע, וועז דער פערבאט איז ארויסגעגעבען געוואָרען און זיי האבען קיין איבריגע שהיות ניט געמאכט און צוזאמען מיט פרוי אדלער (מי־כעלסאז), פרייליז טשיזיק, קארפ, קעמפנער, באם, וואכ־טעל און אנדערע זיינען זיי אוועקגעפאהרען קיין לאנדאן און ארום דער זעלבינער צייט האט זיך בערמאן צוזאמענגעשטעלט א קאמ־פאניע און אוועקגעלאזט זיך אין אמעריקא. די קאמפאניע איז בע־שטאנען פון זילבערמאנען און פרוי זילמערמאן, חיימאוויטש (היי־נע) און פרוי חיימאוויטש, בארדקין און פרוי בארדקין. דער וועג קיין אמעריקא האט זיך דעמאלט גערעכענט אזוי וויט, אז די קאמפאניע האט זיך פריהער אבגעשטעלט אין לאנדאן און ערשט פון דארטען גענומען א שיף קיין ניו יארק, צוזאמען מ ט קארפ, וואכטעל און יאזעף לאטיינער אלס סופלאר און אויטאר.

משה הורוויטש האט קיין שום שייכות געהאט מיט'ן אידי־שען טהעאטער אין רוסלאנד. ער איז א לענגערע צייט געבליבען אין רומעניען און נעשפיעלט מיט גרינבערג, שפייזנער, בערנמאן און פרוי אקסעלראד, ראזע אקסעלראד, פייוועלע פריעדמאן און אנדערע. נאר אזוי ווי אין רומעניען איז שוין הורוויטש געווען אויסגעשפיעלט, האט ער אריבערגעוואנדערט קיין גאליציען און מיט זיין טאכטער שארלאטע און איידעם גרינבערג האט ער זיך אנגע־שלאסען אן גראדנערס קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון גראד־נער און פרוי גראדנער, וויינבלאט, עסקרייך, לענארד, הערמאלין און צוזאמען האבען זיי פריהער געשפיעלט אין די גרעסערע גאלי־ציש שטעדט און נאכדעם האבען זיי אנגעשפארט אין וויען און געמומען דעם רינג טהעאטער. קיין כבוד האבען די אידישע אקטיא־רען דא ניט געווואונען און די טרופע איז דא צושלאגען געוואָרען.

נאך א קורצען וויזיט אין אדעס, וואו הורוויטש האט געהאפט אריינצוטרעטען אין טהעאטער אלס אקטיאר, האט ער זיך מיט לע־דיגען צוריקגעקעהרט קיין גאליציען, וואו ער האט געטראפען א פארטיגע קאמפאניע, וואס איז בעשטאנען פון די גרינבערגס, אק־

סעלראר, קלמן יאוועליר, יעטע רויך, (פרוי יאוועליר), פרוי סא־מוילאף (שפּעטער פרוי שאר).

אין בוראפעסט האָט זיך הורוויטש פערפלאָנטערט. ער האָט פערברויכט געלד, וואָס די אָנגעשטעלטע אין טהעאטער האָבען אים געגעבען אלס ערבות. ער איז ארעסטירט געוואָרען, נאָר איידער דער פראָצעס האָט זיך נעענדיגט, איז ער אנטלאָפען קיין קאָנסטאנ־טינאפּאל. דאָרטען האָט ער זיך א קורצע צייט אָבגעפלאָגט און איז אוועקגעפאָהרען קיין לאָנדאָן, וואו ער איז אָנגעקומען ארום סוף 1886. ער איז אָבער לאָנג ניט פערבלִיבען אין לאָנדאָן און האָט זיך מיט'ן שטראָם אוועקגעלאָזט קיין אמעריקא.

שטאַרקער פון אלעמען האָט דער פערבאָט געטראָפען דעם גרינדער פון דעם אידישען טהעאטער. ער האָט געהאַט_א געפ הל, ווי זיין נאָנצער בנין איז אָהן א שום ווארנונג איינגעפאלען און בע־גראָבען אונטער זיך דאָם בעסטע וואָס ער האָט פערמאָגט. דער קלאָפ איז געווען אזא שטארקער, אז ער האָט זיך אין נאָנצען פערלאָרען. זיין טאלאנט איז איצט געווען אין סאמע בליהען. ער האָט מיט א קורצער צייט צוריק פערענדיגט „שולמית" און ערשט געשאפען „בר כוכבא", און נאָך עטליכע יאהר טאפּען אין דער פינסטער און וואַרפען זיך פון איין פרעמדער נארעשער בורלעסק אויף דער צוויי־טער, האָט ער געפונען זיך אליין און דעם ריכטיגען וועג פאר דער אידישער ביהנע. און מיט אמאל איז אלץ צושטערט געוואָרען און פון אלץ איז געוואָרען א תל.

דער קלאָפ האָט פאראליזירט זיין שאפענדען גייסט און אונ־טערגעהאקט זיינע שאפענדע קרעפטען. נאָלדפאדען האָט שפּעטער געשריבען נאָך היסטאָרישע אפערעטען און קאָמעדיעס, נאָר עס האָט איהם געגומען יאָהרען לאנג ביז ער איז געקומען צו זיך און דאָס איז געווען, וועו ער האָט אָנגעשריבען „משיח'ס צייטען" און דערנאָך האָט ער זיך ווידער אבגעלאָזט.

נאָלדפאדען איז געווען דער אייניציגער פון אלע יענע, וואָס האָבען ביז דעמאלט געשריבען פאר'ן אידישען טהעאטער, צו בע־גריפען דעם תוך פון דער ביהנע און מעהר פון אלע האָט ער

אינסטינקטיוו געפיהלט וואם עם פאדערט זיך פאר אן ערשט געשאפענעם טהעאטער.

אלע שטיקער פון דעם מיטען זיבעציגער יאהרען ביז'ן מיטען אכציגער זיינען דורכגעדרונגען מיט דער זעלביגער טענדענץ. אין זיי אלע וועדט געפיהרט א קאמף פאר השכלה. זיי אלע לאכען אויס דעם נארעשען חסיד און מאכען שפאט פון דעם פאנאטיקער און שטעלען ארויס אין א שהנעם ליכט די געביידעטע. אין דעם זיינען גלייך גאלדפאדען און לאטיינער און הורוויטש און שייקעוויטש. און אזוי ווי די ערשטע זיבען יאהר איז גאלדפאדען געווען דער קעניג פון דעם אידישען טהעאטער, האט ער זיך מעהר ווי די אלע אנדערע אויסגעצייכענט אין דעם דאזיגען קאמף און זיין שטים האט זיך געהערט העכער פון אלע אנדערע.

נאר אין דעם אופן פון אויסלאכען דעם נארישען חסיד און אבשפאטען פון דעם פאנאטיקער איז אן אונטערשייד צווישען גאלדפאדען און אנדערע. גאלדפאדען ווערעמט זיך אנטקעגען דער זון פון השכלה און פיהלט זיך זעהר אנגענעהם דערפון. ער איז גוט או פגעלעגט און שפאסט אין גוטען מוטה. ער איז די גאנצע צייט לוסטיג, פרעהליך, לעבעדיג און איז תמיד גרייט אבצוטהאן עפעס א קונדס'עריי.

און טאקע די ערשטע יאהרען פון זיין טהעטיגקייט אויף דער ביהנע, האט דער קונדס אין איהם אין גאנצען פערטריבען דעם פאעט און עס איז געווען דער קונדס אין איהם, וואס האט זיך אזוי גרינג צוגעפאסט צו האמעטנע פארסען, גראבע בורלעסקעס און בילגע קאמעדיעס. דא קען מען לאכען, שפאטען, חוזק מאכען אויף וואס די וועלט שטעהט. „די באבע מיט'ן אייניקעל", „שמענדריק", „קוני לעמיל", „די קאפריזנע טאכטער", „ני בע ני מע" און דער גאנצער צעטיל פון די שטיקער אין בוקארעסט ווייזען מיט די פיכער אויפ'ן קונדס. דאס זיינען אלץ גראבע פארסען, וואס האבען אין אריג נאל געהאט נאר איין צוועק צו אונטערהאלטען א גראבען געשמאק און מאכען א פראסטען עולם צו לאכען. גאלדפאדען איז אויך אויסען צו לאכען און מאכען דעם עולם פרעהלאך. נאר די זעלביגע פארסען, וועו זיי געהעו דורך זיינע הענד, נעהמען זיי אן

נאך א טענדענץ און דאס איז צו עפענען די אויגען פון דעם טהעאטער געהער אויך דעם זיסען ליכט פון השכלה. א חוץ דעם וואס גאלדפאדען איז א קונדס איז ער אויך קאמפאזיטיר, נאר זיין קאמף פיהרט ער אהן שנאה, אהן א פערביטערקייט, אהן גאל. ער האט אין די מיסטע שטיקער זיינע געהאט אן אויג, אז דארטען וואו ער פערשפאט א גענויסען סארט אידען זאל אויך זיין א שהנער איד און אז „פאראלעל" מיט דעם „פעהלער" זאל זיין די „מעלה".

די מוסטערס וואס ער האט אויסגעקליבען פאר זיינע ערשטע שטיקער זיינען גענוען גראבע פארסען פון די אומות העולם, וואו די פערזאנען און האנדלונגען וועלען ניט געמאלט נאר געשמירט. נאר ווי גראב און אונגעלומפערט זיי זיינען ניט גענוען, האבען זיי זיך שטענדיג אויסגעצייכענט מ ט צוויי זאכען: ערשטענס, האבען די פרעמדע פארסען אנגענומען מהר אדער וועניגער א אידישע פארם און מהר אדער וועניגער איז אין זיי געשאפען גענוארען א אידישע אטמאספער און, צווייטענס, האבען זיי נהאט אייגהייטליכקייט און נאנצקייט. דער פארם איז גענוען פארם פון אנהויב ביז'ן סוף אהן וועלכער עס איז צומישונג. די האנדלונג איז ניט פערקראכען אן א זייט און ניט איבערגעהאקט גענוארען.

אין די דאזיגע שטיקער האט זיך נאלדפאדען ניט ארבנעלאזט צום עולם פון זיין פאעטישער הויכקייט. ער ווייזט ניט קיין זויערע מינע, ווען ער מאכט א משונה'דינע הלצה, איהם קימערט נאר ניט, וואס א סיטואציע קומט ארויס אונגעלומפערט, אבי עס איז נאר לעבעדיג און ער לאכט אליין און קוועלט דערפון און האט שטארק הנאה דערפון. די מאסע פיהלט, אז דער שרייבער איז אין הארצען און אין דער נשמה מיט איהר און זי לאכט און קוועלט אזוי הערצליך ווי דער שרייבער גופא.

ניט דער תלמיד פון דער ראבינער שול, ניט דער פאעט האט אנגעטאפט דעם דופק ביים פאלק. דאס איז נעווען דער קונדס אין גאלדפאדען, וואס האט געפונען דעם וועג צום הארצען פון פאלק און נעשטעלט איהם אויף איין ברעטעל מיט דער מאסע. זיינע שפאסען. זיינע המצאות. זיינע הלצות, זיינע קונדס'דינע איינפעלע און

שפּיצלאך זיינען ניט קיין געמאטערטע, זיי קוועלען פון הארצען. ער אליין האָט פון זיי הנאה און די מאסע קוועלט מיט איהם און לעקט פון זיי די פינגער.

דער פיינערער געשמאק אין גאָלדפאדען האָט איהם אונטער־ געזאגט ווי ווייט ער קען ערלויבען דעם קונדס צו טרעטען איבער דעם דאָזיגען געפערליכען וועג און זאָל ניט אריינפאלען אין די גר בער פון וואולגאריטעט און אונאנשטענדיגקייט. און דאָס האָט מעגליך געמאכט, אז זיינער א פארס זאָל קענען אונטערהאלטען ניט נאָר דעם פּראסטען עולם נאָר אויך א צושויער מיט א בעסערען געשמאק.

גאָלדפאדען האָט דעם קונדס קיין מאָל ניט פערטריבען, ווייל ער איז געווען א טהייל פון זיין „איך", נאָר וואָס לענגער ער האָט געשריבען, האָט ער איהם אלץ מעהר קאָנטראָלירט, אלץ מעהר אב־ געשטופט צום הינטערגרונד און אלץ מעהר געמאכט פּלאַץ פאר דעם דיכטער.

איבריגענס, עס האָט לאנג ניט געדויערט די פרייד מיט דער השכלה. איבער גאנץ רוסלאנד האָט אבגעקלונגען דער אימה'דיגער געשריי פון די פאנראמען און אלע גליקליכע האָפנונגען פון די פּאַרטגעשריטענע אידען זיינען פּלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. גאָלדפאדענס הארץ האָט געשלאָגען מיט אמת'ער ליעבע צו זיין פּאָלק און ער האָט דערפיהלט דעם גאנצען וווייהטאָג פון דעם גרויי־ סען חורבן. ער האָט שוין איצט מעהר ניט געקענט לוסטיג מאכען זיך איבער זיינע פאנאטישע ברידער און פון זיין מוזע האָבען זיך דערהערט נייע טענער. אין דער צייט האָט ער געשאפען „בר כוכבא". פאר א קעמפער פון השכלה איז „בר כוכבא" געווען א סיוזשעט, אויף וועלכען ער האָט זיך גרינג געקענט אויסגליטשען. „בר כוכבא" איז געווען א קעמפער און פערטרעטער פון דעם נייעז דור אין זיין צייט. זיין רעוואָלוציאָנערער גייסט האָט געדארפט ג־ ווינען די גאנצע סימפאטהיע פון א שרייבער, וועלכער האָט א בי־ טערען קאמף געהאט מיט'ן אלטען דור. פאר די פאנראמען וואָלטען די געגנער פון בר כוכבא ארויסגעקומען פון גאָלדפאדענס פעדער ווי שווארצע טייוואָלים. נאָר איצט איז זיין בליק געוואָרען טיעפער,

זיין טאלאנט רייפער. דער טיכטיגסטער געגנער פון בר כוכבא, דער פּרעדיגער פון קושען דעם שונא'ס רוט איז געווען רבי אלעזר, און איצט ווערט ער געשילדערט גאר אנדערס.

אין דעם פּראלאג, אין דער סצענע אין שוהל, ווו רבי אלעזר קלאגט אויף דעם תל, ווּאם איז געווארען פון ירושלים, וועגדעט ער זיך צו די פערזאמעלטע מיט די פאלגענדע ווערטער:

„מיר זיינען שולדיג אין אונזער אונגליק מיר, יעדער בעזונדער:
ווי נאריש, שלעכטע קינדער האבען מיר געהאנדעלט
אונגלויביג
געגען אונזער גרויסען גאט, ווּאם ער לעבט אייביג.
ער האט אונז געל עבט, מיר האבען זיך דערפון ניט געמאכט.
ער האט אונז א תורה געשענקט, מיר האבען זי פאראכט,
ער האט אונז גוטס געגעבען מיר האבען עס ניט געווואוסט
צו שעצען.
מיר האבען איהם דערצארנט מיט פרעמדע געצען.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

דערפאר לאמיר זיך האלטען שטיל, אויף גאט זיך ניט
בעקלאגען.
און דאס שלעכטס, ווּאם קומט אויף אונז מיט בטחון
איבערטראגען.
לאמיר איהם בעטען מיט א ריין הארץ, ניט פערשטעלט,
מיט נאמנות,
אונזער הארץ זאל זיין דער מזבח, אונזערע ריינע
געדאנקען — די קרבנות.
לאמיר בעטען פאר'ן ביסעל אידען, ווּאם נאך פערבליבען,
פאר די ווּאם זיינען דא, פאר די ווּאם זיינען פערטריבען.
לאמיר פאלגען די נייע הערשער, ווּאם זיי אונז געביטען.
וועלען זיי אונז בהאנדלען מיט חסד און מיט גוטען.
לאמיר בעטען פאר'ן שלום פון אונזער צעזאר הנעלה,
ווייל אין זיין שלום ווּעט אונז שלום זיין אמן סלה!
אין די דאזיגע ווערטער זעהט איהר דעם אלטען פרומען גריין,
אין ווּעמעס הארצען זיינען שוין אבגעשטארבען אלע שטורמס.

אין וועמעס אַדערען דאָס בלוט רינט שטיל, און וועמעס אלע גע־
דאנקען זיינען פערנומען מיט דער בעסערער וועלט, אויפ'ן שוועל
פון וועלכער ער שטעהט שוין גרייט און קלאפט אין טהיר. דער
אלטער גרייז דארף נאָר געצעהלטע טעג געהן אין דעם יאָך פון דעם
שונא, זיינע אַבגעשטאַרבענע לייַדענשאפטען לאָזען איהם רוהיג
טראכטען וועגען דעם מקור פון דעם גרויסען אידישען אונגליק. זיין
טיעפע אמונה זאָגט איהם, אז דער שונא איז נ ט מעהר ווי א שליח
פון גאָט, און וועז אזוי איז דער ווילען פון גאָט, וואָס וועט זיין
די פּעולה פון א מרידה? יא, ער קען אנדערס ניט רעדען, ווי נאָר
וועגען הכנעה, וועגען בויגען דעם רוקען.

דער יונגער בר כוכבא האָט קאָכעדיג בלוט. יוגענד וואגט, וואו
אלטער טראכט. ער רופט צום קאמף:

„הויבט אויף אייערע קעפּ, אלטע, וועט איהר אליין זאָגען,
אז אויף די לעבעדיגע איז דאָ מעהר ווי אויף די טוידטע
צו קלאָגען.
א מינדסט רוימיש אינגעל שפּייט אייך אין פּנים,
רייסען אייך אָב די קלייַדער, מאכען אייך סימנים.
איהר רעדט מיט זיי מיט גוטען, זיי ענטפערן אייך מיט כעס
אונזער פערמעגען רויבט מען עפּענטליך אין מיטען דער נאַס.
אונזערע פרויען שענדען זיי, און מ ר טאַרען זיך ניט קלאָגען.
אה, ניין, וואָס איהר ווילט מעגט איהר אייך זאָגען,
די יונגע הייסע בלוט קען ניט צוזעהן אזוי קאלט,
יעדע מינוט פאר זיך דעם שונא'ס מערדעריש געשטאלט.
האקט מיר אָב דעם קאָפּ, וואַרפט איהם אריין אין קבר,
נאָר ניט רייסען יעדע מינוט צו ביסלעך איטליכם אבר.
כל זמן די האנד איז דאָ, לאָמיר זי אויפהויבען,
אז שטאַרבען זאָלען מיר אלע, וואָס טויג איינעם אליין לעבען.
שטעהט אויף, ברידער, אין נאָמען פון אונזער הייליג לאנד
און לאָמיר אויסקעהרען פון איהם, דעם שלעכטען בייזען
פּיינד!

אזוי רעדט עס בר כוכבא און אזוי רעדט יוגענד, קוראוש, כח,
מוטה, און גאלדפאדען איז דאָ געלונגען אויסצודריקען אן אייביג

מענשליכע ווארהייט. אין דיזע עטליכע צייליען צייגט זיך ארויס א טאלאנט, און דאס ווערק הויבט זיך אויף צוליעב דעם אויף א הע־כערע מדרגה.

אין זיינע שפעטערע ווערק זיינען צוואוארפען א סך טהייע־רע פערליען. נעהמט למשל די היסטאַרישע אַפערעטע „עקדת יצחק", און לעזט די גערַאנקען פון אברם'ן, ווען ער בעט אויף א יורש.

אויף אזא יורש האָב איך געבעטען, וואס ער זאל
פערפלאנצען ווייטער
פון דור צו דור די תורות פון זיינע פאטער,
אה, קען ער דען הייסען בוים, ווען ער לאָזט ארויס קיין
צווייגען?
קען ער הייסען קוואל, ווען זיינע וואסערן שטעהען
און שווייגען?
. . . . . .
אה, ווי אונגליקליך פיהלט זיך דער מענש, ווען ער
בלייבט אין זיין צעלט
מיער פון זיין לעבען אליין, און דארף געהען פון דער וועלט
און אויף די עלטערע יאָהר
בלייבט ער עלענד נאר
אָהן כח און אָהן געזונד
און אָהן אייז אייניציג קינד.
ווער קען איהם טרויסטען, ווען ער ווערט נעביך קראנק,
ווער וועט איהם בעגליטען, ווען ער גיהט דעם לעצטען גאנג?
זיין קבר שטעהט אין פוסטע פעלד אייגער אליין,
קיין טרעהר פון א קינד בענעצט קיינמאל דעם גלאטען שטיין.
פערגעסען, פערלאָרען ווערט זיין נאָמען אויף אייביג, אוי,
אָהן א קינד.

דאס זיינען אייגפאכע ווערטער, ניט געצאצקעטע, ניט גע־קינצעלטע און זיי ריהרען די טיעפסטע סטרונעס פון מענשליכען האַרצען.

אזעלכע פערליזן זיינען צוזייעט איבער אלע שפעטערע ווערק. וואס גאלדפאדען האט גשאפען. וואס וויטער ווערט זיין טאלאנט

מעהר צייטיג אוז מעהר ענטוויקעלט, אוז איהר קענט הערען ווי ער זאגט: „נו קינדער, מיר האבען שוין גענוג געשטיפט, עס איז איצט שוין צייט צו ווערען אביסעל לייטישער!"

נאר די הארמאניע צווישען דעם אויטאר, פובליקום אוז שוי־שפיעלער פלאצט ניט דערפון, וואס די פיעסען הויבען אן צו אטהע־מען מיט מעהר ערנסטקייט; דאס פובליקום אוז די אקטיארען זיינען אויף ארוים פון די וויקעלאך אוז אויסגעוואקסען פון די ערשטע קונדס־שטיקער. די ענטוויקלונג פון די דריי עלעמענטען איז ניט קיין געצוואונגענע, קיין אנגעווארפענע, נאר א גאנץ נא־טירליכע.

נאר ווי ערנסטער גאלדפאדען ווערט ניט, פערגעסט ער אויף איין סעקונדע ניט, אז ער האט צו טהאן מיט א ביהנע אוז ער ווענדעט אן אלע מיטלען וואס די ביהנע פערמאגט אויסצונעהמען ביים פובליקום. וואס מען זאל ניט שפיעלען מוזען אריינקומען ליעדעלאך, פזמונים'לאך, שאנסאנעטען אוז איז דערבייי ניט שטארק מקפיד צו די צייט אוז פלאץ ערלויבען איהם עס צו טהאן. איז „שולמית", למשל, שפארט ער אריין דאס ליעד „ראזינקעם אוז מאנדלען." דאס ליעדעל איז א שעהנס, נאר אין דער צייט ווען אי־דישע מיידלאך האבען געטאנצט אין די ווייננערטנער אוז גערופען צו די בחורים אז זיי זאלען מיט זיי חתונה האבען, האט מען ניט נעקענט זינגען וועגען ווערטה פאפיערען אוז קאנטארען אוז אייזענ־באהנען. פוז וועלכע יודעלע וועט פערדינענען א סך געלד. גאלד־פאדען האט עס נעווואוסט אויסגעצייכענט אוז אין א בעמערקונג צו „ראזינקעם מיט מאנדלען" פערענטפערט ער זיך: „כאטש דאס ליעד (ראזינקעם אוז מאנדלען) איז נישט אין פלאץ, נאר איך האב עס דערפאר אהער ארויסגעשטעלט, ווייל דעם פובליקום איז דאס זעהר ליעב אוז בעקאנט." אדער אין „עקדת יצחק" זינגט לוט „דאס פערבאטענע עפעלע."

„אוי חוח מיט דער שלאנג!
דער קאסירער טהוט מיר באנג,
איבער דעם עפעלע

ליגט זיין קעפעלע
טיף אין דר׳ערד פון לאנד.

אזעלכע ליעדעלאך וואס פאסען זיך צו דעם שטיק ווי א היינטמאדישער הוט צו דער נאקעטער מוטער חוה׳ן, קען מען טרעפען כמעט אין יעדען ווערק, און די איינציגע אורזאך פאר וואס מען האט זיי אהין אריינגעקוועטשט איז נאר די, וואס די ליעדעלאך געפעלען דעם עולם.

אמאל פיהלט זיך גאלדפאדען פערשעמט פאר אזא אונגעלומפערטקייט און סטארעט זיך צו מאכען עפעס א היתר, ווי, למשל, אין „שולמית", לאזט ער זיין העלד אבשלום׳ן צובינדען זיין פעקל און נעהמט ארויס ראזינקעס און זאגט:

ראזינקעס מיט מאנדלען, עס עראינערט מיך אן די ליעדעלע.

מיט וואס בת ציון האט פערוויגט איהר בן יחיד אידעלע.

נאר אפט האט ער אפילו אזא היתר אויך ניט. עס טרעט ארויס דער קאמיקער און הויבט אן צו זינגען סתם אין דער וועלט אריין.

א גרויסען נעוויכט האט גאלדפאדען געלעגט אויף די דעקאראציעס און אויסשטאטונג, און זיין רייכע פאנטאזיע ארבייט שטארק, ווי אזוי צו פאנגען דאס אויג פון דעם צושויער, און ער לאזט ניט דורך די מינדעסטע געלעגנהייט צו מאכען א ביהנע עפעקט.

אין „עקדת יצחק" אין ערשטען אקט, וועו אברהם ווערט אנדרעמילט, לאזט זיך אראב אין דער ארקע פון דעם הינטערגרונט אן ענגעל אין דער געשטאלט פון א קליין קינד און בלייבט הענגען אין דער לופט. דאס קינד דעקלאמירט, ידוע תדע כי גר יהיה א. ז. ו. און בשעת מעשה ערשיינט א טראנספארענט־בילד וואס שטעלט פאר ווי די אידען ארבייטען עבודת פרך אין מצרים. און וועו דאס קינד דעקלאמירט ונתתיך לגוים ומלכים ממך, דאן ערשיינט אן אנדער טראנספארענט־בילד, וואס שטעלט פאר אלע אידישע מלכים.

דער שלום פון דעם ערשטען אקט ענדיגט זיך דערמיט, וואס די דריי אורחים וואס זיינען געקומען צו אברהם׳ן געהען צו דער ארקע און שטעלען זיך ארויף אויף דעם וואלקען, וואס ליגט אויף

דער ערד. זוארפען אראָב די מאנטלעז, עפענען אויף די פליגלעז. די וואלקעז הויבען זיך אויף און פערשווינדען מיט זיי אין הימל. דאָס בילד ווערט בעלייכטעט מיט וויאלעט פייער. די אנדערע אקטען ענדיגען זיך אויף מיט אזעלכע עפעקטען.

אין „שולמית" ביים שלום פיערטען אקט הויבט זיך אויף איין פארהאנג נאָכ'ן צווייטען נאָר מיט דעם צוועק צו וויזען דעם אויג בילדער פון דער צייט וועז דער בית המקדש איז געווען.

ביים שלום לעצטען אקט אין „באבע מיט'ן אייניקל" עפענט זיך אין דער טיף פון דער ביהנע א וואנד, דאָס בילד שטעלט פאָר רבי מאיר בעל נס קבר, ארום א בלאָס פייער זיצען ארץ ישראל אידען און זינגען שטיל. דאן הויבט זיך אויף א צווייטער פארהאנג און מען זעהט אדעלען מיט איגנאצען אומגעארעמט אין חופה קלייד־ער, בעלייכטעט פון בענגאליש פייער.

ביים שלום לעצטען אקט אין „בר כוכבא" איז א גאנצע אי־לומינאציע פון פערשיעדענע בענגאלישע פייערן. איבערהויפט האָט גאלדפאדען ארויסגעווייזען א שוואכקייט צו בענגאלישע פייערן און מלאכים.

נאָר די עפעקטען זיינען ביי אים אויך ניט קיין אויסגע־טראכטע, זיי זיינען ניט די פרוכט פון א קאלטער אויסרעכענונג. נאָר טאקע איהם גופא זיינען זיי געפעלען געווען. זיי זיינען אפשר נאָאיוו און דערמאָנען גיכער א קינד, וואָס שרייט מיט התפעלות „זו זו" פון אן אנגעצונדענעם שוועבעלע. נאָר די דעמאָלסדינע צושויער זיינען געווען נאָך נאָאיווער.

גאלדפאדענס שטיקער, סיי די ערגערע און סיי די בעסערע, סיי די ערשטע און די שפעטערע צייכנען זיך אויס דערמיט, וואָס די נאנצע קראפט ליגט אויפ'ן אויטאָר. אין מאדערנע פיעסען איז די ארבייט פון דעם אויטאָר נאָר א האלבע, די פיעסע איז ניט מעהר ווי א נאקעטע נשמה און די ארבייט פון דעם שוישפיעלער איז צו דערפילען די צווייטע העלפט, געבען דער נשמה א קערפער. עס בליבט פאר'ן שוישפיעלער צו געבען דער פיעסע אלע חושים און גליעדער, און אויב ער טהוט ניט זיין ארבייט בשלמות, וועט דאָס

שטיק ארויסקומען אהן הענד, אהן פים, אהן א קאפ, אהן א לייב און אהן לעבען.

גאלדפאדענס שטיקער זיינען נאר אנדערש געבויט. די אר־ בייט פון דעם שוישפיעלער איז א טפל, די נאנצע קראפט ליגט אין דעם שטיק גופא. עס איז גענוג אן אן אקטיאר זאל קענען אביסעל זינגען, אביסעל שפרינגען, אביסעל רעדען, אביסעל מאכען לצנות, און די אויפפיהרונג פון דער פ עסע וועט דורכגעהן גלאט. גאלד־ פאדענס א שטיק שטעהט ניט אין געפאהר, אז זי זאל ארויס אהן הענד און אהן פים און אהן לייב און לעבען צוליעב דעם שפיעלען פון א שוישפיעלער. ווער עס האט נאר א נישט־קשה'דיגע שטים צום זינגען און האט מוטה און קוראזש ארויסצוטרעטען אויף א ביהנע וועט קענען שפ עלען אין גאלדפאדענס א ווערק. דאס שטיק נעהמט אויס ביים פובליקום מיט די ווערטער, ווערטלאך, סיטוא־ ציאנען, ליעדלאך און אויב נאר דער אקטיאר איז ניט אין נאנצען א קאליקע וועט דאס שטיק האבען ערפאלג.

רעדט מיט וועלכען קאמיקער איהר ווילט, וואס האט נאר געשפיעלט אין גאלדפאדענס צייט אין רומעניען אדער רוסלאנד, וועט ער אייך דערצעהלען, אז נאך אזא „שמענדריק", נאך אזא „קוני לעמיל", נאך אזא באבע באנציע ווי ער איז ניט געווען. לא־ מיר שוין אויפמערקזאם מאכען, אז מאגולעסקא איז געווען אונ־ איבערטרעפליך אין די דאזיגע ראלען, נאר די אנדערע קאמיקער בעריהמען זיך אויך ניט וועז זיי דערצעהלען, ווי מען האט פון זיי דעמאלט געלעקט די פינגער. ביי יעדען קאמיקער פון יענער צייט וועט איהר געפינען אויסשניטע פון צייטונגען, ווי מען האט איהם געריהמט פאר זיין שפיעלען.

מיר זעהען דאריבער, אז אלע קלייניע טרופעס, וואס פאהרען ארום איבער דער פראווינץ, נעהמען זיך געווענליך צו גאלדפא־ דענס שטקער. זיי פיהלען, אז אין די דאזיגע שטיקער וועלען זיי קענען אונטערהאלטען א פובליקום און מען וועט זיי מיט פויל אייער ניט פערווארפען.

מען דארף אויך איהם קוקען ווי אויפ'ן פאטער פון דער אי־ דישער ביהנע, גרינדער פון אידישען טהעאטער. עס איז אמת, אז

אהן גאלדפאדען וואלט אויך א ביהנע בעשאפען געווארען, ווייל די פאדערונג אויף אזא אונטערהאלטונג איז שוין געווען ביי'ם פאלק, און די אונטערהאלטונג גופא אין דער פארם פון גראבע פארשטע־לונגען איז שוין אויך געווען, נאר עס איז קיין צווייפעל ניט, אז וועו ניט גאלדפאדען וואלט די אידישע ביהנע בעשאפען געווארען א סך שפעטער. גאלדפאדען איז בעזעסען יענע קראפט, וואס האט געמאכט מעגליך, אז א טהעאטער זאל קענען זיך האלטען ביי אידען.

און אז א טהעאטער זאל זיך קענען האלטען האט זיך געפא־דערט, אז עס זאל זיין א הארמאניע צווישען דעם גרינדער פון טהע־אטער, אקטיארען און פובליקום. אהן אזא הארמאניע איז געווען אונמעגליך, אז אידיש טהעאטער זאל האבען א קיום. די פאדערונג אויף אידיש טהעאטער איז נאר געווען ביים פראסטען עולם, ווייל דער אינטעליגענטער קלאס האט זיך געשעהמט מיט אלץ, וואס איז געווען אידיש. און כדי אויסצונעהמען ביים פראסטען עולם האט דער שרייבער פון פיעסען געמוזט עפעס האבען אין זיך, וואס זאל איהם שטעלען אויף איין ברעטיל מיט דער מאסע. אזא פאדערונג האט געקענט נאכקומען איינער, וואס איז ניט געשטאנען העכער פון דער מאסע, אלענפאלס אין געשמאק ניט העכער. וען אזא וואלט געווען דער גרינדער פון אידישען טהעאטער, וואלט די אי־דישע ביהנע אנגענומען דעם כאראקטער פון א קאפע־שאנטאן און וואלט זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט אין א מוזיק האל. אונטער גאלדפאדענס הענד האט די ענטוויקלונג פון אידישען טהעאטער אנגענומען א געזונטען כאראקטער. גאלדפאדען האט אנגעהויבען מיט שטיקער וואס זיינען ניט געווען צו הויך פאר א קאפע־שאנ־טאן. דער קונדס אין גאלדפאדען האט איהם געגעבען די מעגליכ־קייט צו שרייבען אזעלכע שטיקער. נאר ביי די דאזיגע שטיקער האט ער זיך לאנג ניט געהאלטען. דער גוטער פאטע אין גאלדפא־דען און דער בעסערער געשמאק הויבען אן צו פאדערען א בעפריע־דיגונג, און זיי וויזען זיך ארויס אלץ מעהר און מעהר אין די שפע־טערע שטיקער.

נאר גאלדפאדען איז ניט קיין כופה הר כגינית. ער וואלפט

ניט אַן אויפֿן פּובליקום מיט גוואַלד זיינע בעסערע שטיקער. אזוי ווי ער האָט פריִהער ניט געשריבען גראבע, נאַרעשע בורליעסקעס כדי צו געפֿעלען וועלכן דעם פּובליקום, נאָר ער האָט זיי געשריבען וויל דער קונדס אין איהם האָט פון זיי הנאה געהאט, אזוי שרייבט ער שפּעטער אויך ניט בעסערע שטּ קער כדי אויסצונעהמען מען ביי אינטעליגענטע מענשען. די שטיקער ענטוויקלען זיך אויף א נאַטירליכען אופן. אין די ערגסטע בורליעסקעס האָט ער ארויסגעווויזען אז ער האָט אן אָפּענעם אויג וואָס האָט בעמערקט אונטערגעכאפּט כאראקטעריסטישע סצענעס פון דעם אידישען לעבען און גענעבען זיי א לעבעדיגען קאָליר, דאָ און דאָרטען רייסט זיך ביי איהם ארויס א פערל פון פּאָעזיע; און שפּעטער קומען מענשליכע, לעבעדיגע האנדלונגען עפּטער. דאָס פּובליקום און די אקטיאָרען וואקסען מיט איהם, און די ביהנע געהט אויף אזא אופן אלץ פאָרווערטס און פאָרווערטס.

אין זיינע ערגערע שטיקער ציהט ער זיין גאנצע יניקה פון דעם קאמף צווישען השכלה און פאַנאַטיזם. ער איז בעניסטערט פאר בילדונג, און זוכט צו עפענען די אויגען דעם אלטען דור. ער ביי־זערט זיך פאר וואָס מען איז פערגליבט אין נארעשקייטען און קעמפט פאר די אידישע טעכטער וואָס וועלען פערקויפט צו יחום. און טריי צום רעצעפּט פון דער צייט פון השכלה קומט ביי איהם ארויס דער אלטער דור שוואַרץ, און פערקעהרט דער נייער דור שטעלט מיט זיך פאר, אדער ריכטיגער געזאגט, דאַרף מיט זיך פאַרשטעלען אלץ וואָס איז ליכטיג, וואָס איז פיין און וואָס איז גוט. פון דעסטוועגען אז עס מאכט זיך איהם א געלעגנהייט צו מאכען חוזק פון נייערן דור האלט ער זיך ניט אָפּ. אין דער „קאָפּריזנער טאָכטער" לאכט ער אָפּ פון די היינט־וועלטיגע מיידלאָך, וואָס האָבען איבערגעלייענט עטליכע ביכלאָך און מיינען אז דאָס איז בילדונג.

בכלל אבער האָט ער בשום אופן ניט געקענט כאָפּען די בילדער פון זיינע פאַזיטיווע העלדען. זיי קומען נאָר ניט ארום קיין מענשען. זיינע נעבילדעטע קומען ארויס אָהן לייב און אָהן לעבען. מעהר פון אלע היסטאָרישע אָפּערעטען איז איהם געלונגען

„שולמית". די איינפאכקייט, די תמימות פון דער דראמע האָט איהר פערגלייכונג מיט'ן ביבלישען ראמאן רות.

ווי וואָלט אָנגענאָנגען די וויטערע ענטוויקלונג פון גאָלדפאדען, וועט זיין קאריער וואָלט ניט איבערגעריסען געוואָרען, איז שווער צו בעשטימען. גאָלדפאדען האָט געקראָגען א טוידט־קלאָפ, וועט די רוסישע רעגיערונג האָט פערבאָטען די אידישע טהאָטערס. דאָס איז געווען די צייט, וועט גאָלדפאדען האָט געשאפען זיינע בעסטע שטיקער. זיין טאָלאנט איז דאמאָלסט געוואָרען צייטיגער, דאָס פובליקום און די אקטיאָרען זיינען אויך דאמאָלסט צייטיגער געוואָרען, דאָס איז געווען א גוטע ערמונטערונג, אז ער זאָל נעהמן ווייטער און ווייטער. נאָר וועט דער טהאָטער איז פערבאָטען געוואָרען האָט ער זיין גאנצע פובליקום פערלאָרען, ער האָט אויך פערלאָרען זיינע אקטיאָרען, מיט וועלכע ער איז צוזאמען אויסגעוואקסען, און וועט ער האָט געמוטען וואָגלען פון לאנד צו לאנד, איז שוין קיין הארמאָניע ניט געווען צווישען איהם, פובליקום און אקטיאָרען. דאָס האָט נעהאט א שלעכטען אייגדרוק אויף זיין שאפען און די ענטוויקלונג פון זיין טאָלאנט האָט זיך איבערגעריסען.

עס איז שווער צו בעשטימען, ווי וואָלט זיך זיין טאָלאנט ענטוויקעלט, וועט מען וואָלט איהם אין מיטען ניט איבערגעריסען: עס איז שווער צו זאָגען, צו וואָלט ער שפעטער אָנגענהויבען צו שרייבען מאָדערנע דראמען. גאָלדפאדען האָט בעהויפטעט, אז ער וואָלט פון זיין וועג ניט אָבגעטראָטען. ער האָט ניט ליעב געהאט קיין טראָגעדיעס, אלענפאלס זיין הארץ האָט ניט געצויגען צו פאָרשטעלונגען וואָס רופען ארוים טרערהרען. ער האָט ליעב געהאט קאָמעדיעס און אָפערעטען. נאָר עס איז קיין שום צווייפעל ניט, אז וועט גאָלדפאדען וואָלט די גאנצע צייט געבליעבען בייס טהעאטער, וואָלט זיין ענטוויקלונג געווען א גענצינטערע, און די אידישע ביהנע וואָלט בעפרייט געוואָרען פון א סך אָנשיקענישען, מיט וועלכע זי איז געשטראפט געוואָרען נאָך איהם.